

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 124 · 2022 / 1

Ny följd, årg 100. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Forsvarshögskolan; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Peter Strandbrink*, Södertörns högskola; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2022 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskaplig.tidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2022

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2022 med sin 124:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2022 will be issuing its 124th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2022 / 1

Tema: Svenska lärosäten

SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG, MIKAEL BÖRJESSON & JOHAN BOBERG Svenska lärosäten – organisering, finansiering, positionering	5
JOHAN BOBERG Lärosätenas interna organisation. Kollegialitet, demokrati och linjestyrning.....	19
OLA AGEVALL & GUNNAR OLOFSSON Lärare och forskare vid svenska lärosäten under 2000-talet	69
MARTIN GUSTAVSSON Från automatisk uppräknig till automatiska avdrag. Finansieringsmodeller för högre utbildning 1958–2021	103
MIKAEL BÖRJESSON Lärosäten och forskningsfinansiärer	125
SHIRIN AHLBÄCK ÖBERG & JOHAN BOBERG Avkollegialiseringen av svenska lärosäten. En analys av statliga universitet och högskolor	157
MIKAEL BÖRJESSON, MOA LINDQVIST & REBECCA GÖRANSDOTTER Den högre utbildningens organisation och finansiering i stöpsleven. Ställningstaganden till Strutens huvudbetänkande	211

Översikter och meddelanden

LEIF JOHANSSON Statsvetarprofessorer i Sverige 1890–2018. En tabellarisk sammanställning	263
LINNEA ANDERSSON FORMGREN, ARJEN BOIN, MAGNUS EKENGREN, ALINA ENGSTRÖM, MARTE LUESINK, MARK RHINARD, HENRY SHIELDS, SWAPNIL VASHISHTHA FÖRVALTNINGSPOLITISKA BETRÄKTELSE: Orsakerna till EU-ländernas skilda hantering av Covid-19-krisen. En forskningsagenda för jämförande studier	275

Essä

ANDERS BURMAN Hannah Arendts <i>Människans villkor</i>	285
---	-----

Litteraturgranskningar

Annika Berg, Urban Lundberg & Mattias Tydén: <i>En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975.</i> Anmälan av Cecilia Jonsson.....	303
David Larsson Heidenblad: <i>Den gröna vändningen. En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden.</i> Anmälan av Åsa Knaggård.....	305
Lars Calmfors: <i>Mellan forskning och politik. 50 år av samhällsdebatt.</i> Anmälan av Anders Mellbourn	310
Knut Dørum, Mats Hallenberg & Kimmo Katajala (red.): <i>Bringing the people back in. State building from below in the Nordic countries ca. 1500–1800.</i> Anmälan av Christopher Pihl.....	314

Statsvetenskapliga förbundet

KATARINA ROOS Vetenskapsrådets pilotutvärdering av svensk statsvetenskaplig forskning: förväntas framtidens statsvetare bli stand-up-komiker?	319
--	-----

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Svenska lärosäten – organisering, finansiering, positionering

Shirin Ahlbäck Öberg, Mikael Börjesson & Johan Boberg

Inledning

Våren 2021 tog riksdagen ställning till den elfte forskningspolitiska propositionen i ordningen, *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige* (prop. 2020/21:60). Bara genom att studera forskningspropositionernas rubriker kan man enkelt avläsa vilka primära mål sittande regering har med sin forskningspolitik. Förra gången det begav sig stod *samverkan* högst på agendan. På propositionens 167 sidor nämndes "samverkan" hela 224 gånger, medan en konkurrent som "frihet" i stort lyste med sin frånvaro och enbart nämndes sex gånger (prop. 2016/17:50). I den nu aktuella forskningspropositionen har emellertid "frihet" getts en mer framträdande roll än någonsin tidigare – vilket även framgår av rubriken – och omnämns hela 141 gånger ("samverkan" är dock mer än dubbelt så vanligt) (prop. 2020/21:60). Skälet till att frihetsfrågan fått en så framträdande roll denna gång är förstås de förslag om att föra in akademisk frihet i högskolelagen som Styr- och resursutredningen presenterat i sitt betänkande ("Struten", se SOU 2019:6). Men hur ska vi förstå denna politiska strävan efter att stärka den akademiska friheten? I detta specialnummer tar vi ett bredare grepp om hur högskolepolitiken utvecklats över tid, och frågar oss vad som utmärker denna frihet. *Vem* är det som ska ges frihet? Hur ser balansen mellan *formell* och *reell* frihet ut? Vad utmärker dem som skänks frihet – oftast lärosätena – och hur skiljer de sig åt?¹

1 Som gästredaktörer för detta specialnummer vill vi tacka tidskriftens redaktörer Magnus Jerneck och Björn Badersten för gott samarbete, samt våra granskare professorerna Kerstin Sahlin, Uppsala universitet, och Mats Benner, Lunds universitet, som lämnat värdefulla synpunkter på hela specialnumret och enskilda artiklar. Specialnumret redovisar studier som genomförts inom det av Vetenskapsrådet finansierade forskningsprojektet *Svensk högre utbildning. Finansiering, organisering, rekrytering, utfall, 1950–2020* (SHEFOE), 2016–04746, projektledare Mikael Börjesson. Specialnumret har satts samman inom ramen för Centrum för högre utbildning och forskning som studieobjekt (HERO) vid Uppsala universitet.

Shirin Ahlbäck Öberg är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet; Mikael Börjesson är verksam vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet; Johan Boberg är verksam vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet.
E-post: shirin.ahlbäck@statsvet.uu.se; mikael.borjesson@edu.uu.se; johan.boberg@edu.uu.se

Låt oss först konstatera att fokus inom högskolepolitiken alltmer har kommit att läggas på lärosätena som sådana. Alternativa aktörer eller enheter att sätta fokus på vore exempelvis forskare, universitetslärare, studenter, vetenskapsområden, forskningsfinansiärer, eller systemen för högre utbildning och forskning. Men lärosätena betraktas i dag som de mest centrala aktörerna. Detta fokus på lärosätena avspeglas i en rad olika utredningar de senaste åren, såsom *Självständiga lärosäten* (SOU 2008:104), *Ökad attraktionskraft för kunskapsnationen Sverige* (SOU 2018:78) och *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan* (SOU 2019:6). Den symboliska startpunkten för denna utveckling skulle kunna sägas vara skapandet av stiftelsehögskolorna 1994 (prop. 1992/93:231), vilket var del av den borgerliga regeringens vilja att ”skapa mer autonoma universitet och högskolor” (statsminister Carl Bildt (M), riksdagens prot. 1991/92:6, 4 §). Som ett led i denna större utveckling har de senaste decenniernas reformer till viss del decentraliserat styrningen av den svenska högskolan och överfört den till lärosätena. Samtidigt har högskolestyrelsernas *strategiska* roll blivit mer framträdande genom att de getts den uttalade uppgiften att ”styra inriktningen av verksamheten och göra omfördelningar för strategiska satsningar” (prop. 2001/02:15: 154). Lärosätet förstås här som den centrala aktören. Numera beslutar dessutom högskoleledningarna själva – likt stiftelsehögskolorna – över lärosätets interna organisation, vilket lanserades som en ”autonomireform”: *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor* (prop. 2009/10:149).² Mer resurser har allokerats till lärosätena, både för utbildning och forskning, och lärosätena har dessutom fått utökade befogenheter att internt omfördela dessa resurser.

Men samtidigt som vi konstaterar att handlingsutrymmet för lärosätena har vidgats – vilket innebär att autonomi i förhållande till staten kan sägas ha ökat i vissa avseenden – har det, från politiskt håll, även funnits en motsatt rörelse. 2011 års autonomireform avsåg att ge lärosätena större frihet och autonomi att bestämma i frågor som rör intern organisation och personalpolitik, men denna ökade ledningsautonomi har även lett till ökade krav på ansvarighet (prop. 2009/10:149). Ahlbäck Öberg och Wockelberg (2021) kallar detta ”autonomiparadoxen”, och visar hur ökad ledningsautonomi för statliga myndigheter generellt åtföljs av ökade resultatkrav. I takt med att staten successivt överfört beslutsmandat till lärosätena har man utformat nya medel för att utöva inflytande och kontroll över den högre utbildningen och forskningen,

2 Det kan också tilläggas att hösten 2013 remitterade den dåvarande regeringen en departementspromemoria med ett förslag om att införa en ny verksamhetsform – högskolestiftelser – för att öka lärosätenas autonomi och handlingsfrihet (Ds 2013:49). Efter massiv kritik mot förslagen från remissinstanserna och innan den i stor hast förlängda remisstiden ens gått ut drog regeringen tillbaka sitt förslag (Sörlin 2013).

vilket sker genom resultatbaserade finansieringsformer, strategiska satsningar och användning av kvalitetssäkringssystem (Nokkala & Bladh 2014).³

Den akademiska frihetens olika dimensioner

I universitets- och högskolesammanhang är idén om akademisk frihet ett återkommande och positivt laddat begrepp, ja, denna frihet kan ses som själva förutsättningen för den akademiska verksamheten. Även om det kan finnas ett slags enighet om kärnbetydelsen av begreppet, så kan man konstatera att det finns mycket stora variationer i hur det tolkas och tillämpas (Kallerud 2006). Vi ska här inte redovisa de många skiftande betydelser som akademisk frihet har getts genom historien och i olika kontexter. Som en allmän utgångspunkt vill vi dock peka på den stora betydelse akademisk frihet har för att tillförsäkra möjligheten till fritt kunskapssökande vid universitet och högskolor – det vill säga, som en förutsättning för att ett fritt kunskapssökande och -förmedlande ska kunna ske utan hänsyn till hur sådan kunskap tas emot av den politiska makten, marknaden och andra ideologiska organisationer. Detta fångas väl av en ofta citerad definition av akademisk frihet som säger att akademisk frihet är ”the freedom to conduct research, teach, speak, and publish, subject to the norms and standards of scholarly inquiry, without interference or penalty, wherever the search for truth and understanding may lead” (UN Global Colloquium of University Presidents 2005).

I definitionen kopplas den akademiska friheten enbart till den individuella nivån, men som vi kommer att visa i detta specialnummer bör uppmärksamhet även riktas mot den institutionella nivån. För att bättre förstå den reformaktivitet som präglat högskolesektorn under de senaste decennierna är det centralt att skilja mellan *institutionell* och *individuell* frihet. Vidare måste vi göra en åtskillnad mellan det som är *formellt* föreskrivet (om sådan författning alls finns) och det *reella* handlingsutrymmet (NOU 2006:19). Det räcker således inte att från politiskt håll tala om – eller försvara idén om – akademisk frihet, om reella reformer för att understödja denna frihet saknas eller om innehållet i centrala reformer verkar i motsatt riktning.

I litteraturen knyts metabegreppet akademisk frihet dels till institutioner (lärosäten), dels till individer (forskarna och lärarna) (Karran m.fl. 2017; Nokkola & Bladh 2014). Det förra avser högskolornas möjligheter till självstyre – i relation till exempelvis regering, riksdag och marknaden – medan den individuella

3 Med propositionen ”Fokus på kunskap – kvalitet i den högre utbildningen” (prop. 2009/10:139) föreslog regeringen att inriktningen på det nationella kvalitetssäkringssystemet för högre utbildning skulle ändras för att motsvara de nya krav som ställs utifrån mål om större frihet, internationalisering och kvalitet. Samma typ av resonemang återkommer i budgetpropositioner (se t.ex. prop. 2012/13:1, utgiftsområde 16, s. 81 och prop. 2013/14:1, utgiftsområde 16, s. 74). Mål- och resultatstyrning och resultatbaserad finansiering har funnits på plats sedan utbildningsreformen från 1993 (prop. 1992/93:1).

akademiska friheten avser rätten till professionellt självbestämmande som tilldelas den enskilda läraren och forskaren i undervisningen och forskningen (jfr Berggren 2012: 49ff). Det bör dock påpekas att den individuella friheten måste förstås i sitt institutionella sammanhang. Akademisk frihet är inte ett privat privilegium för enskilda personer, utan handlar om att man som forskare och lärare i sin verksamhet underkastar sig vetenskapliga värderingar och normer för att bidra till god forskning, undervisning och andra former av kunskapsspridning (se NOU 2006:19). Vidare förstås institutionell autonomi och individuell akademisk frihet i allmänhet som ömsesidigt beroende: "Institutionell autonomi är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för akademisk frihet" (Tight 1988: 123 [vår översättning]). Enkelt uttryckt kan ett universitet eller en högskola inskränka sina medarbetares frihet på sätt som bryter mot idén om den enskilda forskarens och lärarens akademiska frihet.⁴

Vilka institutionella arrangemang krävs då för att tillförsäkra den akademiska verksamheten ett reellt oberoende? Två avgörande parametrar för institutionell autonomi är att verksamheten har lagstöd och tillräckligt med ekonomiska resurser (jfr Ahlbäck Öberg 2011). Detta är också något som understryks i flera övergripande policydokument om universitets och högskolors ställning. Europarådets parlamentariska församling antog 2006 en rekommendation om akademisk frihet och universitetens autonomi, där det bl.a. framhålls att lärares och forskares akademiska frihet och universitetens institutionella autonomi bör bekräftas och garanteras i lag, helst i grundlag (PACE 2006: rekommendation 1762, punkt 7). I en rekommendation från Europarådets ministerkommitté anges att offentliga myndigheter bör tillhandahålla ett ramverk för akademisk frihet och institutionell autonomi samt löpande följa implementeringen av dessa grundläggande rättigheter (Europarådet 2012). I denna rekommendation betonas även att finansiell autonomi är en viktig förutsättning för institutionell autonomi.

Utifrån ovanstående resonemang kan vi ringa in några intressanta principfrågor som bidragen i detta specialnummer kommer att belysa. På både institutionell och individuell nivå är det viktigt att skilja mellan frihet som en formell rätt till självstyre och frihet som ett verkligt handlingsutrymme. Brist på viktiga resurser (t.ex. forskningstid) begränsar ofta en forskares förmåga att utnyttja sin rätt att välja frågor och metoder. Ett motsatt problem skulle kunna vara att lagar, förordningar eller forskningsetiska standarder utesluter projekt som en forskare har nödvändiga resurser att genomföra (NOU 2006:19). Tabell 1 fångar

4 En tankegång som inte återspeglas i regeringens proposition från 1988 där statsrådet Bodström (S) sätter likhetstecken mellan den institutionella och individuella nivån: "Högskolans autonomi är inte bara en autonomi för högskolans ledning – dvs. styrelsen och rektorsämbetet – utan i stor utsträckning även ett självbestämmande på verkställande nivåer inom högskoleorganisationen i frågor som rör den egna verksamheten." (prop. 1988/89:65: 3-4). Liknande glidningar återfinns även i senare propositioner (t.ex. prop. 1992/93:1 och 2009/10:149).

den akademiska frihetens olika dimensioner genom att dels särskilja lärosätets och individens frihet, dels skilja mellan den formella rätten till självstyre och det reella handlingsutrymmet.

Tabell 1. Frihet som formell rätt till självstyre och frihet som reellt handlingsutrymme (det svenska fallet)

	Formell rätt till självstyre	Reellt handlingsutrymme
För lärosätet	Inget lagstöd.	Avhängigt resurstillgång, organisation, ledningsmodell m.m.
För individen	Reglerat vad gäller <i>forskningen</i> i RF och HL. Ej reglerat vad gäller <i>utbildningen</i> .	Avhängigt resurstillgång, organisation, ledningsmodell m.m.

Källa: Anpassad från NOU 2006:19: 13. RF är förkortning för regeringsformen, och HL för högskolelagen.

Vad gäller den formella rätten till självstyre kan vi redan nu konstatera att lagstödet i den svenska lagstiftningen är svagt (vilket även framgår av en jämförande studie av Karran m.fl. 2017; jfr Nokkola & Bladh 2014). Vad gäller den institutionella nivån handlar den som tidigare nämnts om lärosätenas förhållande till staten och det omkringliggande samhället. Trots lärosätenas alltmer framträdande roll i högskolepolitiken – via olika decentraliserande reformer – kan vi konstatera att vad gäller den formella rätten till självstyre garanteras denna inte direkt i svensk lag (se Marcusson 2005). En sådan explicit reglering finner vi dock exempelvis i den norska *Lov om universiteter og høyskoler* som i flera punkter redogör för högskolornas ”fagliga frihet og ansvar” (LOV-2005-04-01-15, 1–5 §§). I den finska universitetslagen uttrycks en explicit koppling mellan lärosätenas frihet och den individuella akademiska friheten: ”universiteten har självstyrelse genom vilken forskningens, konstens och den högsta undervisningens frihet tryggas” (Universitetslag 558/2009, 1 kap. 3 §).

I den senaste forskningspolitiska propositionen har regeringen lagt förslag på att det i högskolornas verksamhet som en allmän princip ska gälla att den akademiska friheten ska främjas och värnas (prop. 2020/21:60). Riksdagen godkände förslaget (Utbildningsutskottets betänkande 2020/21:16), vilket innebär att en sådan formulering nu återfinns i Högskolelagen (HL 1 kap. 6 §). Här åläggs lärosätena uppdraget att verka för akademisk frihet, medan staten å sin sida inte förbinder sig till något i denna väg i förhållande till lärosätena. Det intressanta i sammanhanget är att den utredning som ligger till grund för regeringens förslag uttryckligen föreslog att en bestämmelse förs in i högskolelagen om att *både lärosätena och staten som huvudman* ska främja och värna akademisk frihet (SOU 2019:6: 160). Men regeringens förslag innehöll ingen egen självbindning och den svaga regleringen vad gäller lärosätenas institutionella autonomi gentemot staten kvarstår alltså. Här ska vi också hålla i minnet

att de svenska universitet och högskolor som i dag drivs i statlig regi formellt är en del av den offentliga organisationen av förvaltningsmyndigheter. I sin analys av universitetens rättsliga ställning anför Marcusson att även om man i olika sammanhang betonar universitetens och högskolornas särart är det tydligt att universitet och högskolor enligt gällande rätt lyder under det generella regelverk som är avsett just för statliga förvaltningsmyndigheter och att de förväntas uppfylla de generella mål som riktas till den statliga förvaltningen i allmänhet. De statliga förvaltningsmyndigheterna kännetecknas av att de i juridisk mening är en del av rättssubjektet staten och inte har en egen rättskapacitet (Marcusson 2005). Detta innebär, kort sagt, att svenska universitet och högskolor reellt sett är vidöppna för politisk styrning.

Hur ser det då ut vad gäller den individuella friheten? Som framgår av tabellen ovan är för närvarande enbart forskningens frihet lagreglerad i det svenska fallet. I kapitlet som reglerar individuella fri- och rättigheter i regeringsformen (RF 2 kap. 18 §, andra stycket) föreskrivs att "Forskningens frihet är skyddad enligt bestämmelser som meddelas i lag". Denna frihet preciseras på följande vis i högskolelagen (HL 1 kap. 6 §):

För forskningen skall som allmänna principer gälla att

1. forskningsproblem får fritt väljas,
2. forskningsmetoder får fritt utvecklas och
3. forskningsresultat får fritt publiceras.

Någon motsvarande reglering av utbildningens frihet finns inte. Därmed menar vi att det blir särskilt angeläget att analysera de parametrar som rör det reella handlingsutrymmet, och i detta specialnummer kommer vi främst rikta sökljuset på den institutionella nivån (vilken ju också sätter ramarna för enskilda forskares och lärares möjligheter att verka fritt i den akademiska meningen). Specialnumrets bidrag kommer således att ta upp förhållanden som sammantaget kommer spegla de svenska lärosätenas reella handlingsutrymme (den övre högre rutan i tabell 1 ovan). Med detta forskningsunderlag kan vi konstatera att de akademiska lärarnas individuella frihet i stor utsträckning är avhängig frågan om vid vilket lärosäte och inom vilket vetenskapligt område de verkar.

Hur studera lärosäten?

Detta specialnummer sätter lärosäten i fokus, vilket på intet sätt är självklart. Alternativa enheter att studera är yrkesgrupper, discipliner, forskning och utbildning. Men som vi noterat ovan läggs allt större vikt vid lärosätet som strategisk aktör. Det innebär också att lärosätet framträder som ett strategiskt forskningsobjekt. Det är på lärosätet som utbildning och forskning bedrivs, det är där lärare och forskare är anställda, det är dit statens medel för utbildning

kanaliseras och forskningsresurser styrs. Lärosätena bestämmer även mer fritt hur de ska organisera sig, hur beslut ska fattas, av vem och i vilka frågor. För att förstå verksamheter som forskning och utbildning kan inte lärosätet kringgås, det är en helt avgörande nivå om vi ska förstå förutsättningarna för forskningens och utbildningens frihet.

Men hur ska då lärosäten studeras? Vi menar att de måste konstrueras som forskningsobjekt (Bourdieu m.fl. 1968; Börjesson m.fl. 2020). Detta innebär att vi som forskare, för det första, måste *bryta med olika aktörers uppfattning om vad ett lärosäte är*: de föreställningar som lärosätena har om sig själva (ofta världsledande, innovativa, kreativa, excellenta osv.), den bild av lärosäten som presenteras av statsmakterna och dess myndigheter (som ömsom enhetliga och jämlika enheter, ömsom konkurrerande och uppåtsträvande), liksom näringslivets föreställning om dem (som producenter av arbetskraft och forskningsinnovationer) och mer vardagliga förståelser av vad ett lärosäte är (ett anrikt universitet, en lokal högskola, en station på väg mot arbetslivet, en plats för fest och umgänge osv.).

Istället bör lärosäten, för det andra, förstås som *historiska produkter* som har en historia och inte sällan en förhistoria av att vara något annat än en högskola eller ett universitet (Agevall & Olofsson 2019). Detta kräver att lärosäten studeras över tid. Här är det viktigt att gå bortom alltför snäva tidsramar, som vanligen präglar utredningar, utvärderingar och rapporter, för att fånga in de långa utvecklingslinjerna och därmed få möjlighet att reda ut vad som faktiskt förändras och vad som förblir stabilt, men också hur betydelseglidningar sker över tid och hur olika företeelser fylls med nytt innehåll. Att förstå lärosäten som historiska produkter innebär att se dem som lager av olika historiska skeenden. Även om ett lärosäte är ungt ger dess tillblivelsehistoria viktiga nycklar till att förstå dess utveckling i samtiden. Lärosäten utgör den plats där skilda utvecklingslinjer möts. Discipliner, ämnen, vetenskapsområden och utbildningar är av olika datum och har utvecklats enligt skilda linjer och, inte minst, på olika lärosäten. Tjänstetyperna har utökats och förändrats över tid och förhåller sig till historiska mönster av fördelningar av medel till forskning och utbildning.

Titeln för detta specialnummer indikerar även, för det tredje, *ett fokus på svenska lärosäten*. Det betyder konkret en geografisk avgränsning, men också en nationsspecifik historia som sedan 1800-talet har inneburit en allt tydligare statlig styrning av den högre utbildningen och forskningen. Vad ett lärosäte är och vilka som räknas till denna kategori av organisationer kan inte frikopplas från vad riksdag och regering menar att ett lärosäte är och vilka som ska räknas dit. För att förstå forsknings- och utbildningssystemens struktur är det således centralt att studera de idéer, klassificeringar och kategorier av lärosäten som formuleras av regeringar och statliga myndigheter över tid.

Det senare utgör vår fjärde punkt, att lärosäten är *inskrivna i större sammanhang*. Dessa sammanhang är av lite olika art. Vi utgår i flera studier från

den franske sociologen Pierre Bourdieus begrepp fält och särskiljer ett fält för högre utbildning (1989) och ett vetenskapligt fält (1975), där lärosätena intar olika positioner visavi varandra. Fält är mångdimensionella, strukturerade och hierarkiska utifrån de resurser av skilda slag som lärosäten förfogar över. Ett snarlikt begrepp är rum, tillika mångdimensionellt och strukturerat, men med lite mer löst definierade kanter och beständighet. Till detta kan läggas begreppet system. Vi talar i allmänhet gärna om nationella system för högre utbildning. Dessa är, likt lärosäten, historiska produkter och bör analyseras som sådana. Sett ur ett statligt styrningsperspektiv är system i jämförelse med marknader och fält lättare att förändra. Denna insikt ligger bakom den historiska processen att bygga upp nationella högre utbildningsystem. De kan just styras, justeras, ställas om och så vidare. Det intressanta här är att hela grundidén med högre utbildning och forskning dock är, som vi anförde ovan, att den ska vara fri, vilket blir en utmaning sett ur ett styrningsperspektiv – det som är fritt är per definition svårt att styra. Samtidigt är det förstås så att friheten förutsätter sanktioner från det politiska systemet. Det är riksdagen som slår fast friheten som värde och norm och som till stor del tillhandahåller resurserna för de yrkesverksamma att bedriva sin verksamhet. För att föra resonemanget ett steg längre kan vi på ett idealt plan se det som att politiker genom hur de definierar och konstruerar systemen för högre utbildning och forskning sätter villkoren för verksamheten, medan fälten avgör vad värdet av verksamheten är. I realiteten råder dock inte en så tydlig arbetsdelning. Politiker har, vilket den senaste forskningspropositionen är uttryck för, ett intresse av att kringskära fältens autonomi och föra in andra värdestockar än fältens egna.

Slutligen, och för det femte, lärosäten är komplexa och mångdimensionella. Detta förutsätter att studier av dem görs med *en bred uppsättning metoder och material*. Vi drar här nytta av den rikliga statistik som byggts upp om lärosätenas verksamhet och som omfattar uppgifter om finansiering, antal studenter, antal anställda av olika tjänstekategorier, studieprestationer osv. Andra uppgifter presenterar sig inte lika lätt för forskningen. Exempelvis är finansieringsmodellerna för högskolan och deras utveckling över tid inte tidigare systematiskt analyserade eller tillgängliggjorda. Att kartlägga förändringen i den interna maktindelningen vid de statliga lärosätena under det senaste decenniet krävde ett insamlade av över 2 000 styrdokument.

Ett mer differentierat landskap av lärosäten

Så vad är då ett *lärosäte* – denna skapelse som stått i centrum för de senaste decenniernas högskolepolitik? Vad förenar lärosätena och vad skiljer dem åt? Vad utmärker enskilda lärosätens karaktär och hur ser dynamiken ut mellan reglering och avreglering, å ena sidan, och lärosätenas skilda sätt att anpassa sig till nya förhållanden, å andra sidan? På vilket sätt formar lärosätenas historiskt

ärvda betingelser deras agerande och utveckling i vår samtid? Och hur påverkar lärosätenas varierande villkor hur de positionerar sig i centrala högskolepolitiska systemfrågor? Frågor som dessa söker bidragen i detta specialnummer besvara. Det ska här betonas att de utvecklingslinjer som vi presenterar i detta specialnummer ingalunda är specifikt svenska utan utvecklingen är snarare internationell och närmast global i vissa stycken (Deem 1998; de Boer m.fl. 2007; Tapper & Palfreyman 2010; Locke m.fl. 2011; Benner 2018). Det vi kan tillföra här är emellertid en ovanligt ingående empirisk analys av hur denna utveckling sett ut över tid och på vilket sätt den förändrat förutsättningarna för lärosätena i Sverige.

I tidskriftens första bidrag studerar Johan Boberg etablerandet av det moderna svenska högskolelandskapets mest betydelsefulla beslutsorgan och deras relation till den bredare svenska politiska historien. Vi får följa hur den svenska högskolans interna styrsystem utvecklats enligt samma linjer som myndighetsstyrningen i stort och hur högskolans *särart* inom myndighetsfären sakta suddats ut. Samtidigt får vi följa hur de successiva avregleringar av lärosätenas interna organisation som genomförts de gångna decennierna har lett till att det förment enhetliga högskolelandskapet dragits isär och utvecklats i olika riktningar.

Ola Agevall och Gunnar Olofsson fäster blicken på dem som befolkar lärosätena – lärare, forskare, doktorander med flera. De visar hur universitetslärarkåren delar sig mellan de verksamma inom gamla och nya lärosäten, mellan vetenskapsområden och mellan de primärt forskande och de primärt undervisande fraktionerna. Det är en allt annat än enhetlig uppsättning lärosäten vi möter, och villkoren för dem som verkar vid lärosätena skiljer sig radikalt åt beroende på om de befinner sig i systemets centrum eller i dess periferi.

Frågan om villkoren för lärosätena i stort, den undervisning som bedrivs vid dem och den undervisande personalen är intimt sammankopplad med de modeller eller tekniker genom vilka högskolesystemet finansieras och som formar lärosätenas ekonomiska ramar. Martin Gustavssons bidrag analyserar de senaste 60 årens olika finansieringsmodeller för högre utbildning och hur dessa har samspelat med besparingsmodeller för hela statsförvaltningen. Den länge aktuella frågan om urholkningen av undervisningsanslagen sätts här i fokus på det mer principiella planet, genom en analys av konstruktionen av finansieringsmodeller som bygger på ständig produktivitetsökning. Effekterna av sådana modeller slår olika hårt i olika delar av högskolelandskapet, där de undervisningstunga lärosätena är starkast påverkade.

Mikael Börjessons bidrag belyser den andra sidan av lärosätenas – och lärarkårens – ekonomiska villkor: forskningens finansiering. Medan Agevall och Olofsson fokuserat på individerna och Gustavsson på systemet, sätter Börjesson de konkreta resursflödena under belysning – hur olika typer av lärosäten via sina forskare orienterar sig mot skilda finansieringskällor. Lärosätet

som analytisk nivå visar sig här otillräcklig för att förstå landskapets konturer; istället skiner den historiskt så betydelsefulla fakultetsindelningen igenom. Traditionellt finansierade staten forskningen genom anslag direkt till fakulteterna, som själva äskade medel. Dagens resurstilldelning har både decentraliserats och konkurrensutsatts, men fakultetsindelningen visar sig alltså avgörande för att förstå resursflödena. Tanken om lärosäten som organisationer som konkurrerar med varandra på lika villkor framstår därmed som i grunden feltänkt.

Lärosätena styrs även på olika sätt. Shirin Ahlbäck Öberg och Johan Boberg studerar dynamiken mellan avregleringar och lärosätenas anpassningar till nya handlingsmöjligheter. I fokus står den så kallade autonomireformen från 2011, som avreglerade fakultetsnämnderna, och de effekter som denna reform har fått för de statliga lärosätena. Författarna avtäckar en långtgående avkollegialisering som skett inom det svenska högskolelandskapet, men också att omfattningen av och karaktären hos denna process starkt varierar beroende på lärosätenas karaktär, profil och historia. De skiftande villkor som blottlagts av tidigare bidrag kan med fördel förstås som del av förklaringen till varför lärosätena utvecklas i olika riktning.

I specialnumrets sista bidrag analyserar Mikael Börjesson, Moa Lindqvist och Rebecka Göransdotter, med utgångspunkt i den så kallade Strutenutredningen, hur lärosätena positionerar sig på olika sätt i relation till centrala utbildnings- och forskningspolitiska stridsfrågor. Hur de olika lärosätena orienterar sig i förhållande till de skilda fälten för högre utbildning och forskning, visar sig avgörande för att förstå den ståndpunkt de intar – lärosätena intar en position i överensstämmelse med vilka de är och vad deras intressen består i.

Slutsatser – en alltmer villkorad och ojämlig frihet

Med detta specialnummer avtäckar vi hur diversifierat och mångfacetterat det svenska högskolelandskapet faktiskt är. Det föreligger således en stor diskrepans mellan den enhetlighet som betonas på en diskursiv, nominell och systemrelaterad nivå – via lagstiftning och policydokument – och den objektiva, faktiska nivå som tar fasta på reella resurser som finansieringens omfattning, lärarkårens sammansättning, balansen mellan utbildning och forskning med mera. Det föreligger således stora skillnader i villkor mellan lärosätena, vilket möjligen inte framstår som en överraskning på ett övergripande plan, men detta specialnummers bidrag ligger i att med ovanligt stor precision visa hur dessa villkor mer i detalj skiljer sig åt – och hur utvecklingen över tid ser ut. Vi menar även att dessa skillnader i resurser som olika typer av lärosäten *de facto* besitter också sätter ramarna för deras reella handlingsutrymme, ett handlingsutrymme som redan i utgångsläget är kringskuret, givet att lärosätena formellt sett är en del av rättssubjektet staten utan egen rättskapacitet.

Det som också blir tydligt genom de olika bidragen är hur olika regeringar genom åren har hanterat universitet och högskolor som ett förvaltningspolitiskt problem, det vill säga att de idéer som varit förhärskande om styrningen av myndigheter och organisationen av dessa i allra högsta grad varit framträdande i den politik som styrt relationen mellan regeringen och lärosätena. Detta kan i och för sig upplevas som naturligt eftersom de svenska statliga lärosätena utgör en del av den offentliga organisationen av förvaltningsmyndigheter. Samtidigt har vi i denna inledning pekat på att myndighetsformen inte är självklar för en så självständighetskrävande verksamhet som högre utbildning och forskning.

Till detta kommer att vi i detta nummer också kan visa hur de avregleringar som har skett under de senaste decennierna – vad gäller t.ex. den interna organisationen och tjänstestrukturen – träffar högskolorna olika beroende på typen av lärosäte. Autonomireformen 2011 resulterade i en ökad differentiering vad gäller den interna organiseringen; lärosätena gick helt olika vägar vilket i sin tur lett till vitt skilda möjligheter för de akademiska lärarna att ta ett självständigt verksamhetsansvar via kollegiala organ. De vägval som lärosätetsledningar tar i frågor om organisering och ledning får helt enkelt konsekvenser för den reella akademiska friheten för dem som faktiskt ska utföra arbetet. Den bild som framträder av den konkreta högskolepolitiken är att ägarskapet för den tilltänkta autonomi tillfaller högskoleledningar, och inte den akademiska verksamheten i stort.

Referenser

- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar, 2019. "Den högre utbildningens professionella fält", s. 55–146 i Brante, Thomas, Svensson, Kerstin & Svensson, Lennart G. (red.), *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahlbäck Öberg, Shirin, 2011. "Organisering av autonomi och universitetet som idé", s. 281–289 i *Det goda universitetet – Festskrift till Anders Hallberg*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Wockelberg, Helena, 2021. "Agency Control or Autonomy? Government Steering of State Agencies 2003–2017", *International Public Management Journal* 24(3), s. 330–349.
- Benner, Mats, 2018. *The New Global Politics of Science*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Berggren, Henrik, 2012. *Den akademiska frågan – en ESO-rapport om frihet i den högre skolan*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2012:3. Stockholm: Elanders Sverige AB.
- Bourdieu, Pierre, 1975. "La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison", *Sociologie et sociétés* 7(1), s. 91–118.
- Bourdieu, Pierre, 1989. *La noblesse d'État: grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude & Passeron, Jean-Claude, 1968. *Le métier de sociologue. Livre I*. Paris: Mouton.

- Börjesson, Mikael, Broady, Donald & Palme, Mikael, 2020. "In Our School We Have Students of All Sorts': Mapping the Space of Elite Education in a Seemingly Egalitarian System", s. 179–191 i Denord, Francois, Palme, Mikael & Réau, Bertrand (red.), *Researching Elites and Power: Theory, Methods, Analyses*. Cham, Switzerland: Springer.
- de Boer, Harry F., Enders, Jürgen & Leisyte, Liudvika, 2007. "Public Sector Reform in Dutch Higher Education: The Organizational Transformation of the University", *Public Administration* 85(1), s. 27–46.
- Deem, Rosemary, 1998. "New Managerialism' and Higher Education: The Management of Performances and Cultures in Universities in the United Kingdom", *International Studies in Sociology of Education* 8, s. 47–70.
- Ds 2013:49. *Högskolestiftelser – en ny verksamhetsform för ökad handlingsfrihet*.
- Europarådet, 2012. "Recommendation CM/Rec(2012)7 of the Committee of Ministers to Member States on the Responsibility of Public Authorities for Academic Freedom and Institutional Autonomy." Antagen av Europarådets ministerkommitté den 20 juni 2012 vid 1146:e ställföreträdamötet.
- Kallerud, Egil, 2006. *Akademisk frihet: en oversikt over spørsmål droftet i internasjonal litteratur*. Arbeidsnotat 18/2006. Oslo: NIPU STEP.
- Karran, Terence, Beiter, Klaus & Appiagyei-Atua, Kwadwo, 2017. "Measuring Academic Freedom in Europe: A Criterion Referenced Approach", *Policy Reviews in Higher Education* 1(2) s. 209–239.
- Locke, William, Cummings, William K. & Fisher, Donald (red.), 2011. *Changing Governance and Management in Higher Education: The Changing Academy – The Changing Academic Profession in International Comparative Perspective*. Vol. 2. Dordrecht: Springer.
- Marcusson, Lena, 2005. *Universitetens rättsliga ställning*. Rapport överlämnad till Förbunds församlingen den 17 november 2005. SUHF.
- Nokkala, Terhi & Bladh, Agneta, 2014. "Institutional Autonomy and Academic Freedom in the Nordic Context – Similarities and Differences", *Higher Education Policy* 27(1), s. 1–21.
- NOU 2006:19. *Akademisk frihet – Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*. Utredning fra et utvalg oppnevnt av daværende Utdannings- og forskningsdepartementet 14. oktober 2005. Avgitt til Kunnskapsdepartementet 2. oktober 2006. Oslo: Lobo Media AS.
- PACE, 2006. "Academic Freedom and University Autonomy", Europarådets parlamentariska församling, rekommendation 1762. Text antagen den 30 juni 2006.
- Proposition 1988/89:65, "Om formerna för högskolepolitiken".
- Proposition 1992/93:1, "Om universitet och högskolor – frihet för kvalitet".
- Proposition 2009/10:139, "Fokus på kunskap – kvalitet i den högre utbildningen".
- Proposition 2009/10:149, "En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor".
- Proposition 2016/17:50, "Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft".
- Proposition 2020/21:60, "Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige".
- SOU 2008:104. *Självständiga lärosäten*. Betänkande av Autonomiutredningen. Stockholm: Fritze.

- SOU 2018:78. *Ökad attraktionskraft för kunskapsnationen Sverige*. Slutbetänkande av Utredningen om ökad internationalisering av universitet och högskolor. Stockholm: Norstedts juridik.
- SOU 2019:6. *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan*. Betänkande av Styr- och resursutredningen (Strut). Stockholm: Norstedts juridik.
- Sörlin, Sverker, 2013. ”Stiftelser – recept för autonomi i högre utbildning?”, *Forskningspolitik* 4, s. 4–5.
- Tapper, Ted & Palfreyman, David, 2010. *The Collegial Tradition in the Age of Mass Higher Education*. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Tight, Malcolm (red.), 1988. *Academic Freedom and Responsibility*. Philadelphia: Open University Press.
- UN Global Colloquium of University Presidents, 2005. ”Academic Freedom Statement of the First Global Colloquium of University Presidents”, January 18–19, 2005. New York: Columbia University.
- Utbildningsutskottets betänkande 2020/21:16, *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige*.

De universitet och högskolor som analyseras i detta nummer, och hur dessa förkortas

Lärosäte	Förkortning
<i>Statliga lärosäten</i>	
Blekinge tekniska högskola	BTH
Försvarshögskolan	FHS
Gymnastik- och idrottshögskolan	GIH
Göteborgs universitet	GU
Högskolan i Borås	HB
Högskolan Dalarna	HDa
Högskolan i Gävle	HIG
Högskolan i Halmstad	HH
Högskolan Kristianstad	HKr
Högskolan i Skövde	HS
Högskolan Väst	HV
Karlstads universitet	KaU
Karolinska Institutet	KI
Konstfack	KF
Kungliga Konsthögskolan	KKH
Kungliga Musikhögskolan i Stockholm	KMH
Kungliga Tekniska högskolan	KTH
Linköpings universitet	LiU
Linnéuniversitetet	LnU
Luleå tekniska universitet	LTU
Lunds universitet	LU
Malmö högskola/universitet	MaH/MaU
Mittuniversitetet	MiU
Mälardalens högskola	MDH
Stockholms konstnärliga högskola	SKH
Stockholms universitet	SU
Sveriges lantbruksuniversitet	SLU
Södertörns högskola	SH
Umeå universitet	UmU
Uppsala universitet	UU
Örebro universitet	OrU
<i>Enskilda lärosäten</i>	
Chalmers tekniska högskola	CTH
Ersta Sköndal Bräcke högskola	ESBH
Handelshögskolan i Stockholm	HHS
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	HJ
Röda Korsets Högskola	RKH
Sophiahemmet Högskola	SSH

Lärosätenas interna organisation

*Kollegialitet, demokrati och linjestyrning*¹

Johan Boberg

The Internal Organization of Higher Education Institutions. Collegiality, Democracy and Line Management

This article sketches the historical development of collegial decision-making bodies at Swedish Higher Education Institutions (HEIs) within the broader political context, showing that the development of current decision-making structures at Swedish HEIs was part of a more general trend towards democratization within government agencies. Further, it traces various kinds of impact that the deregulation of the decision-making process has had on different parts of the university system, and argues that the reforms of the last decades have resulted in a growing differentiation in governance structures and forms in the supposedly unitary system of Swedish higher education. In this historical trajectory, the notion of collegiality is transformed from collective expert governance into procedures for consultation with employees by management.

Inledning

På senare år har det kollegiala styret kommit att stå alltmer i fokus för diskussionen om de svenska lärosätena (Ahlbäck Öberg m.fl. 2016, Björck 2013, Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016, Sundqvist 2010, Wedlin & Pallas 2017). Till viss del har denna diskussion aktualiserats av politiska reformer som, enligt många, underminerat det kollegiala styret och med detta även utmanat

¹ Artikeln har skrivits inom ramen för forskningsprojektet *Svensk högre utbildning – Finansiering, organisering, rekrytering, utfall, 1950–2020*, som finansieras av Vetenskapsrådet (2016-04746). Jag vill särskilt tacka Shirin Ahlbäck Öberg, Mikael Börjesson, Sharon Rider och Hampus Östh Gustafsson för värdefulla synpunkter.

universitetens och högskolornas särart bland de statliga myndigheterna. Flera studier har vidare visat hur det kollegiala systemet på olika sätt kringkurits, kringgått eller avvecklats (Ahlbäck Öberg & Sundberg 2016, Engwall 2016; se även Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer). Inte minst har *myndighetsformen* kommit att problematiseras alltmer, som i grunden olämplig för den typ av fritt kunskapssökande som den högre utbildningen och forskningen ska utgöra (Marcusson 2005, SOU 2008:104); universitet och högskolor är inga vanliga myndigheter och bör därför inte styras som andra myndigheter.

Denna artikel tar ett historiskt grepp om denna problematik, och söker kasta nytt ljus över problemen genom att studera deras tillkomsthistoria. Den tar sin början vid den tid när universiteten nyligen hade omvandlats till myndigheter, och studerar hur det som vi idag ser som de primära kollegiala beslutsorganen – fakultetsnämnder och institutionsstyrelser – växte fram under 1970-talet. I fokus står den inneboende konflikten mellan *kollegialitet*, å ena sidan, och *demokrati*, å andra sidan. De kollegiala beslutsorganen såsom vi känner dem växte fram i en tid när förvaltningen skulle demokratiseras – och med förvaltningen även universiteten, som blivit del av den. Den vanligt förekommande sammanblandningen mellan kollegialitet och demokrati finns därmed, som vi ska se, inbyggd i systemet sedan länge. Det beslutsorgan som det funnits flest instanser av – institutionsstyrelsen – var ursprungligen ett demokratiskt organ som skulle garantera att samtliga berörda parter intressen togs i beaktande.

Den radikala förändring som det traditionella kollegiala beslutssystemet genomgick på 1970-talet kommer här att placeras i sitt politiska sammanhang, och vi ska följa hur den politiska viljan att demokratisera förvaltningen slog igenom även vid svenska lärosäten. Den demokratiska vågen skulle dock inte vara för evigt, utan vi kommer även se hur de svenska lärosätena, från 1990-talets början, sakta men säkert monterade ned såväl de demokratiska som de kollegiala beslutsorganen när vindarna vänt. Vad denna historia tydligt visar är att det sätt på vilket lärosätena styrs följer de allmänna trenderna i hur förvaltningen organiseras i stort – det tycks, från politiskt håll, finnas ringa förståelse för universitetens och högskolornas särart och särskilda behov.

Artikeln inleder med att historiskt och analytiskt utreda skillnaden mellan kollegialitet, i traditionell bemärkelse, och olika former av intern, representativ demokrati. I det andra avsnittet sätts fokus på högskolereformen 1977, och hur den samtida demokratiseringstrenden ledde till skapandet av olika former av kollektiva beslutsorgan. I det tredje avsnittet studeras de stora institutionssammanslagningar som började ske från 1990-talet och framåt, vilka delvis – från politiskt håll – motiverades med att större enheter skulle ge bättre förutsättningar för högskolans demokratiska självstyre. Det fjärde avsnittet visar hur detta istället blev startskottet för ett sakta avvecklande av de kollektiva beslutsorganen på institutionsnivån. I det femte och sista avsnittet visas hur

kollegialitet, vid slutet av denna långa utvecklingshistoria, allt oftare kommit att omvandlas från en beslutsform till ett rent samrådsförfarande.

Material och urval

Det material som denna studie bygger på kan delas in i tre huvudsakliga kategorier:

1. *Offentligt tryck*: propositioner, statliga utredningar, departementspromemorior, lagtexter och olika skrifter framtagna av statliga myndigheter.
2. *Lärosätens interna dokument*: arbetsordningar, delegationsordningar, instruktioner för nämnder, beslutsprotokoll, organisationsutredningar med mera.
3. *Dokument som beskriver lärosätenas övergripande organisationsstruktur*: universitets- och högskolekataloger, arkivbeskrivningar, personaltidningar samt arkiverade hemsidor.²

Det har i vissa fall varit nödvändigt att rådfråga administratörer, registratorer eller liknande för att fylla luckor i materialet, framförallt i relation till frågan om institutionsstyrelsernas avvecklande, där det ofta saknas explicita avvecklingsbeslut.

Studien har som ambition att analysera de statliga lärosätena i Sverige under perioden 1977–2020 (FHS inkluderas fr.o.m. 2008 då högskolan börjar lyda under högskolelagen). De två lärosäten som under perioden omvandlats till privata stiftelser (CTH och HJ) har även inkluderats i undersökningen. Bland de statliga lärosätena har de konstnärliga högskolorna utelämnats. Anledningen till detta är att de, på grund av sin ringa storlek, ofta har organiserat sig på ett sätt som avviker från det övriga högskolelandskapet, och således inte följer samma utvecklingsmönster (t.ex. har de ofta saknat institutionsstyrelser och istället haft en central nämnd som utfört motsvarande uppgifter).

Analysen arbetar med kategorier av lärosäten. Gruppen högskolor behandlas som en egen kategori, medan gruppen universitet har delats in i följande tre kategorier:

Gamla universitet: Uppsala universitet (UU), Lunds universitet (LU), Göteborgs universitet (GU), Stockholms universitet (SU), Umeå universitet (UmU) och Linköpings universitet (LiU).

Fackhögskolor: Karolinska Institutet (KI), Kungliga Tekniska högskolan (KTH), Luleå tekniska högskola/universitet (LTH/LTU), Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) och Chalmers tekniska högskola (CTH).³

² De sista ersätter i hög grad katalogerna under första hälften av 1990-talet.

³ LTH räknas till kategorin *fackhögskolor* även innan lärosätet fick universitetsstatus.

Nya universitet: Karlstads universitet (KaU), Växjö universitet (VxU), Linnéuniversitetet (LnU), Örebro universitet (OrU), Mittuniversitetet (MiU) och Malmö universitet (MaU).

I vissa fall kommer kategorierna nya universitet och högskolor att slås samman, när det faktum att högskolor omvandlas till universitet under undersökningsperioden annars stör analysen.

Kollegialitet och demokrati

Alla de ämbetsmannamyndigheter som inrättades i Sverige under 1600-talet var ursprungligen *kollegiala* organisationer, där myndighetschefen och en viss kategori tjänstemän antingen utgjorde myndigheten – kollegiet – eller var ledamöter i den (Edén 1902). I den kollegiala organisationsformen fattas beslut kollektivt och votering avgör i fall av oenighet. Denna ordning var länge dominerande inom den svenska förvaltningen, men började under 1800-talet av effektivitetsskäl successivt ersättas av enrådighetsmodellen, där myndighetschefen är direkt ansvarig för verksamheten (Sörndal 1943). Under 1900-talet levde den kollegiala modellen primärt kvar vid domstolarna samt universitet och högskolor.

Fram till mitten av 1960-talet var universiteten inga statliga myndigheter, utan fristående rättssubjekt i gränlandet mellan allmänt och enskilt, så kallade offentligrättsliga korporationer (Marcusson 1989: 261, Reuterskiöld 1914: 116 f.). Likt de äldre ämbetsverken var dock organen för universitetens självförvaltning kollegialt organiserade. Ursprungligen bildade professorerna, och med tiden de ordinarie lärarna, fakultetskollegier som var beslutande instans med långtgående självstyre (Frängsmyr 2017). Efter 1977 års högskolereform har doktorsexamen utgjort kriteriet för inträde i fakulteten (SFS 1977:263: 14 kap. 8 §).

I sin ursprungliga form bestod kollegier av detta slag endast av de tjänstemän som hade erforderlig kompetens, och kollegialitet utgjorde därmed en form av expertstyre (jfr Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016: 35). Som 1954 års författningsutredning påtalar växte dock ”en förnyad tillämpning av den kollegiala principen” sig stark inom statsförvaltningen under 1900-talet – när enrådighetsmodellen började frångås – närmare bestämt ”i den formen att i somliga verk en styrelse med en majoritet av utifrån hämtade personer tillsätts” (SOU 1961:21: 59). Detta var så kallade *lekmannastyrelser*.

Även om lekmannastyrelser är kollegiala i bemärkelsen att beslut fattas kollektivt, så är de av annan härkomst än de traditionella kollegierna, och utformades med bolagsstyrelsen som förlaga (Sörndal 1943: 307 ff.). När svenska staten 1904 förvärvade privatägda Nya Trollhätte kanalbolag beslutades det att verkets styrelse, sedermera Vattenfallsstyrelsen, skulle inrättas på liknande sätt som den aktiebolagsstyrelse som bolaget tidigare hade haft, och innefatta externa ledamöter

med sakkunskap och erfarenhet från relevanta områden av det privata näringslivet (SOU 1957:26: 14–25), en ordning som skulle komma att bli mönsterbildande för myndighetssektorn (Söderlind & Petersson 1988: 56 ff.). Inkluderandet av olika former av lekmän i myndigheternas beslutande organ skedde alltså ursprungligen utifrån motivet att tillföra styrelserna en annan typ av kompetens än den som återfanns bland verkens tjänstemän (se SOU 1907:2: 44).

Från 1900-talets mitt har dock sådan extern representation även motiverats utifrån en vilja att *demokratisera* förvaltningen (Rylander 1968). I ett betänkande om demokratiseringen av statsförvaltningen och de statliga bolagen som avgavs till det Socialdemokratiska arbetarpartiets (SAP) kongress 1952 kommer denna idé tydlig till uttryck:

Strävanden efter ett ökat folkligt inflytande inom den statliga förvaltningen måste slutligen ses som ett led i *den allmänna demokratiseringen*. Nya folkgrupper, som skaffat sig inflytande inom de beslutande politiska församlingarna, söker utvidga sitt inflytande även till de verkställande organen. Man kräver en demokratisk förvaltningsapparat, varmed man då avser myndigheter med direkta folkliga inslag. Man vill att reformarbetet inom förvaltningen skall bedrivas i samma anda som de beslutande församlingarna är besjälade av (SAP 1952: 32).

Betänkandet undanbeder sig beteckningen *lekmän*, som anses olämplig i sammanhanget, och talar istället om ”representanter för det allmänna medborgersliga omdömet” (ibid.: 28). Det finns en stark misstro mot ”tjänstemannaväldet” inom myndigheterna, menar man, som torde ha sin grund i ”att tjänstemännen anses representera överheten och inte folket” (ibid.: 30, 32). Inkluderandet av representanter för allmänheten sågs därmed som ett sätt att få ökad demokratisk kontroll över myndigheterna.

Det är viktigt att skilja den senare lekmanformen av kollegialitet från det ämbetsmannastyre som det ursprungligen rörde sig om. Med Reuterskiöld skulle man här kunna skilja *kollegialt* beslutsfattande från *kollektivt* beslutsfattande i en bredare bemärkelse (Reuterskiöld 1927: 66). I denna studie kommer termen *kollegialitet* att reserveras för den form där endast tjänstemän med vissa kvalifikationer räknas till kollegiet. Dessa är varken företrädare för enskilda eller grupperns intressen, utan ska bidra med den kunskap och erfarenhet som kommer med exempelvis inträdet i berörd profession (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016: 35). Historiskt har den kollegiala modellen tillerkänts betydelse inom särskilt komplicerade eller kunskapskrävande beslutsområden. ”Sin raison d’être hade den framför allt”, skriver Herlitz, ”i de garantier den erbjöd för en allsidig och noggrann prövning av ärendena, som särskilt i avseende på rättsfrågor var av betydelse” (Herlitz 1948: 76). Kollektiva beslut av omdömesgilla personer ansågs mer pålitliga.

Man får inte sammanblanda den kollegiala beslutsformen i denna bemärkelse med olika former av *intern representativ demokrati*, eller vad som i materialet nedan kallas *företagsdemokrati* (jfr de Boer & Stensaker 2007). Det blir således viktigt att skilja mellan en *kollega* och en *medarbetare* – kolleger delar profession, medarbetare arbetsplats. För den demokratiska styrformen är inte professionstillhörigheten avgörande utan medarbetarskapet, eftersom den centrala frågan är om man är en del av arbetsgemenskapen. För högskolans del innebär det demokratiska förhållnings sättet ofta ett inkluderande av odisputerade lärare, studenter och annan anställd personal i beslutsprocesserna, som alla räknas till dem som är berörda av, och därför ska beredas möjlighet att ta del i, besluten.

Till skillnad från den ursprungliga kollegiala beslutsformen baseras den demokratiska på en explicit idé om att låta olika intressen eller intressegrupper brytas mot varandra i beslutsprocessen, och de två styrformerna är därmed väsensskilda (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016: 35). I det betänkande till SAP som berördes ovan formuleras en sådan idé tydligt i relation till representanter för allmänheten i myndighetsstyrelser. ”Genom meningsbrytningarna mellan olika åsikter”, heter det i betänkandet, ”skall en skälig intresseavvägning komma till stånd inom styrelsen” (SAP 1952: 75).

Medan den avgörande frågan ur kollegial synvinkel blir kriterierna för inträde i kollegiet, blir frågan om *representationens omfattning* istället central för den interna representativa demokratin; det vill säga hur stor andel av platserna i de beslutande organen olika intressegrupper ska besitta. Det finns här flera tänkbara modeller: gruppernas representation kan bestämmas i förhållande till relativ storlek; samtliga grupper kan ges samma vikt, oavsett storlek; representationen kan bestämmas negativt, så att ingen grupp ges majoritet; eller, slutligen, kan en viss grupp ges majoritetsställning i det beslutande organet (jfr Ruin 1979: 158 f.).

Dessa modeller utgör olika former av *korporativ demokrati*, där grupper formerade utifrån individernas olika roller eller yrken utgör valkorporationer som utser sina ledamöter i de beslutande organen (Ruin 1974: 172). Den första modellen – som bygger på principen en person, en röst – har aldrig praktiserats vid svenska lärosäten. Däremot återfinns de övriga tre genom historien. Som vi skall se har omfattningen av de olika gruppernas representation varierat både över tid och mellan olika beslutsorgan. Vidare har, förutom *interna* intressegrupper av det slag som beskrivits ovan, även *externa* intressegrupper inkluderats i de beslutande organen, enligt modellen för lekmanestyrelser. I det senare fallet har demokrati på arbetsplatsen inte varit motivet, utan snarare en bredare demokratisering av verksamheten genom att ge samhället i stort och dess olika intressenter ett ökat inflytande över lärosätena (Ruin 1979: 170 f., Rylander 1968).

Som flera studier har visat (se bl.a. Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer) har balansen mellan de kollektiva beslutsformerna

(kollegiala eller demokratiska) och linjestyrningen förskjutits över tid till förmån för den senare. En sådan utveckling har skett antingen genom avvecklandet av kollektiva beslutsorgan eller genom inskränkta befogenheter för dessa (till förmån för en förstärkning av motsvarande beslutskompetens hos enskilda befattningshavare). Detta har ofta gjorts med målsättningen att öka effektiviteten och hastigheten i beslutsfattandet eller utifrån en vilja att tydliggöra förhållandet mellan befogenheter och ansvar (SOU 2015:92). Ibland är det under inflytande av styrningsmodeller importerade från näringslivet som sådan maktförskjutning skett, men man ska komma ihåg att kritiken mot kollegiala beslutsformer som långsamma och förändringsobenägna inte är något nytt utan varit återkommande sedan 1800-talets början (Sörndal 1943, Statskontoret 2014:4: 13).

De ovan beskrivna styrningsformerna har behandlats i renodlade former. Först gjordes en distinktion mellan individuellt och kollektivt beslutsfattande. Det senare fungerar som en mer generell kategori, och kan i sin tur indelas i lekmannastyrelser och kollegier. Lekmannastyrelserna kan antingen utgöra beslutsorgan som innefattar olika former av extern kompetens eller ha en samsättning baserad på demokratisk representation. På detta vis kan termen *kollegialt beslutsfattande* reserveras för den traditionella formen av expertstyre. På liknande sätt kan det individuella beslutsfattandet indelas i olika former, exempelvis genom att skilja mellan traditionell byråkratisk styrning och mer managementinfluerad linjestyrning (jfr Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016). Som vi ska se kommer beslutsformerna dock i praktiken till uttryck i olika hybridformer, och uppgiften blir att fastställa på vilket sätt olika aspekter samverkar i lärosätenas interna organisation och hur denna samverkan ser ut över tid.

Den moderna organisationen tar form

Flera av de grundläggande dragen i de statliga lärosätenas organisation såsom vi idag känner dem etablerades med 1977 års högskolereform. Reformarbetet hade initierats av den socialdemokratiska regeringen med tillsättandet av 1968 års utbildningsutredning (U68), men genomfördes först efter valförlusten 1976 av den borgerliga regeringen, i stor utsträckning enligt den plan som utstakats av utredningen (Lindensjö 1981).

Med reformen stadfästes en ordning där *högskolor* – som blev den allmänna termen för de högre läroanstalterna – leds av en högskolestyrelse, där fakultets- eller sektionenämnder (hädanefter fakultetsnämnder) ansvarar för forskning och forskarutbildning och där kärnverksamheten organiseras i (ämnes) institutioner ledda av institutionsstyrelser. Högskolelandskapet indelades i sex högskoleregioner, vars verksamhet planerades och samordnades av varsin regionstyrelse, och de nybildade regionala högskolorna – som skapats ur de

tidigare universitetsfilialerna – knöts till universitetens fakulteter, vars fakultetsnämnder ansvarade för ett vetenskapsområde inom regionen (Agevall & Olofsson 2019). Efter reformen utgjorde de statliga lärosätena närmast separata underenheter inom staten som en enda stor byråkrati (jfr Brunsson & Sahlin-Andersson 1998: 63, Ahrne 1998: 135).⁴

1977 ÅRS HÖGSKOLEREFORM

Enligt 1964 års universitetsstadga bestod fakultetskollegiet, som beslutande organ, av samtliga ordinarie lärare vid fakulteten, ledda av dekanus som var professor vid fakulteten (SFS 1964:461: 3 kap. 35, 37 §§). Beslut fattades i plenum, även om många fakulteter redan vid denna tid blivit för stora ”för att kunna fungera som arbetande organ” (UKÄ 1971: 28).

Med 1977 års reform fick lärosätena istället en *representativ* styrform, med fakultetsnämnden som det huvudsakliga beslutande organet på fakultetsnivå. Fakultetsnämnder hade visserligen funnits även tidigare, men var då beredande organ till fakultetskollegiet. Delegation till nämnd eller dekanus kunde visserligen förekomma, men sågs som ett undantag att tillämpa vid mindre viktiga och rutinartade ärenden (SOU 1963:9: 463 ff.). 1977 fick fakultetskollegiet istället rollen som valkorporation och utsåg en majoritet av ledamöterna i nämnden, men även representanter för studenterna och övriga anställda bereddes plats i beslutsorganet. Hädanefter kunde nämnden, i omvänd ordning, vid behov delegera frågor till kollegiet, som annars endast hade ansvar för ett fåtal frågor (t.ex. utseende av hedersdoktorer) (SFS 1977:263: 14 kap.).

Med reformen likställdes, i formell mening, all eftergymnasial utbildning och inrymdes i begreppet *högskolan*. Grundutbildningen organiserades i linjer indelade i fem yrkessektorer, vilket blev den nya organisationsprincipen för utbildningen (Westling m.fl. 1997: 67). Linjenämnder, med ansvar för en eller flera sådana utbildningslinjer, infördes på mellannivå i organisationen, i vilka även externa representanter för berörda samhällssektorer tog plats, för att understödja utbildningarnas arbetsmarknadskoppling. Reformen genomdrev därmed en organisatorisk bodelning mellan forskning och forskarutbildning, å ena sidan, och grundutbildning, å andra sidan, genom att ansvaret fördelades över olika nämnder.

På den högsta nivån inrättades regionstyrelser med en extern majoritet av ledamöter för så kallade allmänna intressen, och universitetens konsistorier, som tidigare enbart hade bestått av interna ledamöter, ersattes med högskolestyrelser som nu skulle rymma representanter för såväl allmänna intressen som anställda och studenter (SFS 1977:218: 18 §; jfr SFS 1964:461: 2 kap. 10 §). Ursprungligen utgjorde de interna företrädarna två tredjedelar av styrelsens

4 Trenden de senaste decennierna har otvivelaktigt gått i motsatt riktning, och universitet och högskolor har alltmer omstöpts till vad Brunsson och Sahlin-Andersson (1998) kallar ”fullvärdiga organisationer”.

ledamöter, varav hälften var lärare; i och med regionstyrelsernas avvecklande 1988 infördes dock det system med extern styrelsemajoritet som består än idag (Ahlbäck Öberg & Sundberg 2016: 51–62, Engwall 2016).

På liknande sätt som på övriga nivåer i organisationen, fick även institutionerna representativa beslutsorgan – institutionsstyrelser – istället för det tidigare systemet med prefekter och institutionskollegier (för den tidigare ordningen, se SFS 1964:461: 3 kap. 55, 57 §§). Det var dock fortfarande möjligt för högskolestyrelsen att – om de berörda vid institutionen så begärde – för ett år i taget besluta att en institution enbart skulle ledas av en prefekt (SFS 1977:263: 15 kap. 6, 11 §§).

Denna genomgripande omstöpning av lärosätenas interna organisation beskrevs av U68 som del av en bredare demokratiseringssträvan, där såväl lekmanrepresentation i myndighetsstyrelser som företagsdemokratiska försöksverksamheter pekades ut som samtida tendenser i samma riktning (SOU 1973:2: 472). Som utredningen betonade kommer två olika aspekter av demokratibegreppet till uttryck i denna utveckling: ett ökat inflytande för såväl *externa* som *interna* intressegrupper (ibid.: 645). Med denna nära koppling mellan ”demokratiseringen” av de svenska lärosätena och inkluderingen av allmänna intressen, står Sverige ut i jämförelse med de övriga nordiska länderna (se Kyvik & Ødegård 1990: kap. 3). På ett mer generellt plan är dock denna strävan efter att demokratisera de högre utbildningsinstitutionerna en tydlig del av en bredare internationell trend (se t.ex. Daalder & Shils 1982, De Boer & Stensaker 2007).

Vad vi idag känner som det kollegiala systemet vid de svenska lärosätena, med sina två huvudsakliga organisatoriska uttryck – fakultetsnämnder och institutionsstyrelser – har sitt ursprung i 1977 års reform. Det finns dock en spänning inbyggd i denna organisation, mellan en *kollegial* besluts- och organisationsprincip och en *demokratisk*. Som 1955 års universitetsutredning formulerar det är det ”avgörande syftet med den kollegiala behandlingen av de vetenskapliga bedömningsfrågorna [...] att bedömningarna skall göras av ett kollegium sammansatt av forskare inom vetenskaper, vilka i avseende på metodik och problemställningar är besläktade” (SOU 1963:9: 103). Det är genom denna närhet i vetenskaplig expertis som det finns möjlighet ”till kollegial övertalning” genom argumentation på grundval av delad vetenskaplig sakkunskap (ibid.: 456). Kollegialitet i denna mer ursprungliga mening är alltså en form av expertstyre.

Behovet av sakkunskap slog högskolereformen vakt om genom att föreskriva att en majoritet av ledamöterna i fakultetsnämnderna skulle vara disputerade lärare. Institutionsstyrelserna – liksom högskolestyrelserna samt de numera avvecklade regionstyrelserna (1988) och linjenämnderna (1993) – hör dock historiskt sett hemma i ett annat tankemässigt sammanhang, och är uttryck

för en vilja till demokratisering. För att fullt ut förstå högskolereformen måste vi därför återvända till detta sammanhang.

DEMOKRATISERINGEN AV HÖGSKOLAN

Den svenska socialdemokratin höll sig traditionellt med ett sammansatt demokratibegrepp, och förstod införandet av allmän och lika rösträtt som enbart ett första steg i riktning mot en mer genomgripande demokratisering av samhället. För att markera att någon fullskalig demokrati inte förelåg trots framstegen i rösträttsfrågan skilde man tidigt mellan tre former av demokrati: *politisk*, *ekonomisk* och *industriell demokrati* (Friberg 2012). Medan den ekonomiska demokratin ofta sammankopplades med en mer jämlik fördelning av ägandet och den ekonomiska makten i samhället, avsåg den industriella demokratin frågan om arbetarnas inflytande över sina arbetsvillkor (ibid.: 108, 123).

Frågan om medbestämmande på arbetsplatsen hade aktualiserats redan efter första världskriget (Lundh 1987), då exempelvis socialdemokraten Ernst Wigforss (1922) bok *Industriell demokrati* gavs ut och SAP lät tillsätta Kommittén för industriell demokrati. Frågan återkom i en andra våg efter andra världskrigets slut, och sedan med full kraft under 1960- och 1970-talen, med bland annat införandet av medbestämmandelagen 1976 som följd (Hedin 2019, Kjellberg 1981). Strävandet efter ekonomisk demokrati skulle i sin tur kunna sägas kulminera med inrättandet av löntagarfonderna 1983, för att sedan gå på reträtt efter en tid (Viktorov 2006).

Under 1960- och 1970-talens intensifierade debatt om medinflytande och medbestämmande i näringslivet talade man om *företagsdemokrati* istället för industriell demokrati. Krav på företagsdemokrati drevs från tidigt 1960-tal starkt av Landsorganisationen (LO), och blev mot decenniets slut del av socialdemokraternas politik (Kjellberg 1981, Kärrylä 2019, Ruin 1974). En rad initiativ till olika former av försöksverksamhet med företagsdemokrati togs de kommande åren. 1968 tillsattes Delegationen för försöksverksamhet med företagsdemokrati i de statliga aktiebolagen.⁵ I kommittédirektiven kan man läsa:

Under senare tid har frågan om ett mer demokratiskt produktionsliv kommit att tillmätas allt större betydelse och dess lösning utgör nu ett av de viktigaste målen för den vidareutveckling av samhällets demokratisering som måste komma till stånd. Det gäller att vidga den enskilda människans möjligheter till inflytande i frågor som är väsentliga för henne. [...] Företagsdemokratin avser de anställdas möjlighet att påverka det egna företags allmänna politik och de förhållanden som råder på den egna arbetsplatsen (Dir. Fi 1968:64: 269).

5 Detta initiativ knöts explicit tillbaka till Wigforss idéer om industriell demokrati (se DEFF 1971a: 6).

Genom både omfattningen av och diversiteten inom den statliga företagssektorn, menade man att det fanns goda möjligheter för att försöksverksamheten skulle kunna ”ge vägledning för en fördjupad företagsdemokrati inom det svenska näringslivet i dess helhet” (ibid.: 271). Året efter vidgades försöksverksamheten till den statliga förvaltningen, genom tillsättandet av Delegationen för förvaltningsdemokrati (DEFF), och senare även till den kommunala förvaltningen (SOU 1975:1: kap. 2).

Inom universitetssektorn tog Universitetskanslersämbetet (UKÄ) initiativ till motsvarande försöksverksamhet genom att den 12 juni 1968 lämna in en anhållan till regeringen om att få bedriva försöksverksamhet med nya arbetsformer mellan studenter, lärare och övrig personal (FNYS). Till skillnad från liknande tendenser internationellt (se t.ex. Daalder & Shils 1982) var det i Sverige myndigheterna som tog det första steget, inte studenterna, även om de senare snabbt slöt upp bakom verksamheten (Josefsson 1996: 73). Enligt UKÄ:s mening var försöksverksamheten vid universiteten ”inte något unikt utan uttryck för generella strävanden och tendenser när det gäller individernas möjligheter att påverka sin arbetssituation” (UKÄ 1971: 11). FNYS var en del av den bredare demokratiseringstrenden.

När de företagsdemokratiska principerna överfördes till universitetssektorn talade man om *universitetsdemokrati*. UKÄ förklarade förhållandet på så vis att företagsdemokrati innebär att

arbetstagarna ges inflytande över frågor som rör planering och utförandet av verksamheten inom företaget. [...] Inom den offentliga sektorn av samhället motsvaras företagsdemokratin av vad som brukar benämnas förvaltningsdemokrati. [...] Universitetsdemokratin och den försöksverksamhet som pågår inom universitetsområdet är ett uttryck för sådana förvaltningsdemokratiska strävanden (UKÄ 1973: 5).

Genom FNYS fick studenter och övriga anställda representation i universitetens konsistorier, fakultetsnämnder och på institutionsnivå genom skapandet av institutionsstyrelser. UKÄ beskrev omväxlande denna utveckling som införandet av ”universitetsdemokrati” och som ett överförande av beslutsrätt från exempelvis prefekten till ett ”kollegialt organ” på institutionsnivå (se t.ex. UKÄ 1971: 17). Redan vid skissbordet för det som skulle komma att bli de svenska lärosätenas moderna organisation fanns således ett likställande av demokrati och kollegialitet. Beslutsprincipen som utformas är *kollegial* i bemärkelsen att beslut fattas kollektivt. Det rör sig dock inte om en kollegial ordning i den striktare bemärkelse som avgränsats i detta arbete, utan vi har att göra med en *korporativ* form av representativ demokrati (Ruin 1974). De som bjuds in att delta i den företagsdemokratiska ordningen betraktas som olika

”intressegrupper” som ska samverka och komplettera varandra med synpunkter utifrån respektive grupps perspektiv och intressen (se t.ex. DEFF 1971b: 6).

I fakultetsnämnderna gjordes en avvägning mellan kollegialitet och demokrati genom applicerandet av en *majoritetsprincip*, på så vis att de disputerade lärarna utgjorde merparten av ledamöterna. Som riktmärke för institutionsstyrelsernas sammansättning förordade UKÄ dock att företrädarna för lärare och assistenter skulle vara lika många som de för studenterna, medan den tekniska och administrativa personalen skulle ges representation i förhållande till sin relativa storlek. Utgångspunkten när man fastställer beslutsorganens storlek bör vara, skrev man, ”att det skall finnas utrymme för en rimlig återspeglning av de intressen och verksamhetsgrenar som finns inom institutionen eller gruppen” (UKÄ 1971: 20). Här gäller en *anti-majoritetsprincip*, ingen grupp bör tillåtas att dominera.

Ur denna försöksverksamhet föddes, med 1977 års reform, de moderna fakultetsnämnderna och institutionsstyrelserna, som båda tillämpade former av *korporativ* representation, där olika kategorier av verksamma utser sina företrädare, om än med varierande styrkeförhållanden beroende på typ av beslutsområde. Historiskt skiljer sig dock institutionsstyrelserna fundamentalt från fakultetsnämnderna. Medan ledamöter med vetenskaplig kompetens hade majoritet i de senare, har det aldrig funnits någon motsvarande ordning i institutionsstyrelserna, så länge de varit författningsmässigt reglerade. Utöver prefekt, som var självskriven ledamot och ordförande i institutionsstyrelsen, utsågs ledamöter genom val i berörda valkorporationer, och principen var att ingen valkorporation ska få ”välja mer än hälften av det antal ledamöter som skall utses genom val” (SFS 1977:263: 15 kap. 15 §). I propositionen förtydligas det att ”ingen av de tre grupperna lärare, övriga anställda och studerande ensam skall ha majoritet” (prop. 1975:9: 523). Det är tydligt att lärarna här betraktas som en *intressegrupp* bland andra och inte som avgörande för att upprätthålla de akademiska värden som är centrala för verksamheten.

Om vi således följer Sahlin och Eriksson-Zetterquist (2016: 35) i att deltagarna i det kollegiala samtalet ”idealt inte [representerar] enskilda intressen eller intressegrupper, utan kunskap och erfarenhet” samt att vi således måste ”skilja kollegialiteten från medbestämmande och intern representativ demokrati”, bör vi dra slutsatsen att institutionsstyrelser, så länge de varit reglerade i lag, aldrig varit kollegiala organ. De har istället varit uttryck för en form av korporativ interndemokrati.

Storinstitutionernas tid

Den organisatoriska form som högskolelandskapet gavs 1977 blev dock tidigt föremål för kritik. Systemet ansågs av många vara byråkratiskt stelbent och alltför enhetligt för att passa de vitt skilda behov som fanns inom sektorn. När

socialdemokraterna 1982 åter kom till makten, inleddes en översyn av högskolans organisation som var motiverad, dels utifrån de problem som uppdragats åren efter reformen, dels utifrån de ”skärpta krav på ett rationellt utnyttjande av resurserna för den offentliga verksamheten” som det försämrade ekonomiska läget krävde; en situation som dessutom kunde ”väntas råda under överskådlig tid” (DsU 1983:6: 1, 14; jfr Konnander 2008: 22 f.).⁶

Departementspromemorian som översynen resulterade i bedömde att den organisatoriska ordning som föreskrevs av högskolelagen var ”alltför uniform” för att vara ändamålsenlig för sektorn som helhet och att den ”framtingar ett alltför flitigt sammanträdande” som ibland innebär ”att samma frågor behandlas på flera nivåer i den lokala organisationen” (DsU 1983:6: 15). Som ett resultat av detta presenterades 1983 regeringens proposition ”om vissa högskoleorganisatoriska frågor” där högskolestyrelserna gavs utökade befogenheter att besluta om den interna organisationen. Bland annat skulle flera fakulteter eller sektioner kunna lyda under samma nämnd, och det blev möjligt att förena de uppgifter som legat på fakultets- och linjenämnder i gemensamma forsknings- och utbildningsnämnder (prop. 1983/84:52). Vid universitetet skulle de senare komma att kallas *fakultetsstyrelser* (jfr KI 1990: 78).

Departementspromemorian berörde institutionsnivån endast i korthet, eftersom den inte ansågs kräva några omfattande regelförändringar. Emellertid underströks det att det redan fanns möjlighet ”att genom rationaliseringar i institutionsorganisationen åstadkomma ett effektivare resursutnyttjande”. Högskolestyrelserna uppmanades därför att ägna den lokala institutionsindelningen uppmärksamhet. Sammanslagningar kan ge såväl ”betydande effektivitetsvinster” som ”en mera gynnsam vetenskaplig miljö” (DsU 1983:6: 26). Regeringen knöt an till detta resonemang i propositionen och konstaterade att inga formella ändringar visserligen krävdes på institutionsnivå, men underströk vikten av att ägna institutionsindelningen eftertanke:

Högskolestyrelsen har bl.a. ett ansvar för att institutionsindelningen blir sådan att goda betingelser för utbildning och forskning främjas. Alltför små institutioner kan innebära en mindre gynnsam vetenskaplig miljö. De kan också innebära att den samlade administrativa bördan på lärare och forskare blir onödigt stor (prop. 1983/84:52: 16).

Vid denna tid utgjorde detta enbart en uppmaning till översyn, och utbildningsminister Lena Hjelm-Wallén (S) varnade samtidigt för att man inte ska låta högskolans ”demokratiska organisation” ifrågasättas under byråkratikritikens täckmantel: ”Det är inte alltid byråkrati att sammanträda” (SvD 1982).

6 Den institutionella organisationen hade då redan utretts vid ett flertal tillfällen (se DsU 1983:6: 12).

90-TALSKRISEN OCH STORINSTITUTIONERNA

I takt med att det ekonomiska läget blev sämre skulle dock institutionsnivån åter bli föremål för regeringens intresse. Efter regeringskrisen i februari 1990 avlöstes regeringen Carlsson I av Carlsson II och Allan Larsson (S), tidigare generaldirektör för Arbetsmarknadsstyrelsen, ersatte Kjell Olof Feldt (S) som finansminister. Under året förvärrades det ekonomiska läget ytterligare, och den 26 oktober 1990 presenterades ett andra krispaket, vilket framhöll nödvändigheten av att minska de statliga utgifterna och ”ställa om den statliga administrationen från utgiftsexpansion till resultatorientering” (skr. 1990/91:50: 11).

Redan tidigare hade det skett en omläggning av den statliga styrningen från regel- till mål- och resultatstyrning (Dahlqvist, Eriksson & Fritzell 2019, Mellbourn 1986). Denna kurs hade utstakats av den socialdemokratiska regeringen i 1988 års kompletteringsproposition (prop. 1987/88:150: bil. 1, 68 f.). För högskolans del innebar den nya styrningen bland annat införandet av treåriga budgetramar från och med budgetåret 1990/91, att medel för grundutbildningen skulle tilldelas genom ett samlat anslag per högskola från och med 1993/94 samt att medel för forskning och forskarutbildning skulle tilldelas fakultetsvis. Från och med budgetåret 1993/94 avsågs även en övergång till ramanslag att ske (prop. 1988/89:65).

Till följd av införandet av resultatorienterad styrning i kombination med de avregleringar, regelförenklningar och den decentralisering som genomförts under 1980-talet ansåg regeringen att det fanns ”goda förutsättningar för en omställning och bantning av den statliga administrationen utan att detta behöver innebära sämre resultat av verksamheten” (skr. 1990/91:50: 11). I krispaketet annonserades det så kallade Administrationsprogrammet, där den statliga administrationen under budgetåren 1991/92–1993/94, genom strukturförändringar och produktivitetssökningar, skulle reduceras med tio procent (ibid.: 12, Statskontoret 1994:5: kap. 4). Avsikten var att utsätta den statliga sektorn för vad produktivetsdelegationen – som finansminister Larsson hade lett fram till tillträdet som minister – skulle komma att kalla *omvandlingstryck* (SOU 1991:82, Erixon 1991; jfr även Gustavssons bidrag i detta specialnummer).

Den underliggande tanken var att organisationer och företag inte har någon inneboende drivkraft till produktivitetssökningar, utan att sådana sker först under inverkan av externa tvingande faktorer. Till följd av den offentliga sektorns monopolställning fanns i regel ingen motsvarighet till marknadens konkurrens som drivkraft för produktivitetssökning. Genom ålagda nedskärningar skulle sektorn istället tvingas att genomföra de rationaliseringar som regeringen ansåg det finnas utrymme för (i och med omläggningen av den statliga styrningen).

Administrationsprogrammet berördes endast översiktligt i 1991 års budgetproposition (prop. 1990/91:100: bil. 1, 32 ff.), och framlades istället i efterföljande kompletteringsproposition (prop. 1990/91:150). För högre

utbildning och forskning presenterades ett sammanlagt sparbetning på 58 mnkr över treårsperioden. För sektorn som helhet omfattade detta bland annat en omstötning av Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ) till huvudsakligen en utvärderings- och uppföljningsorganisation, ett avskaffande av systemet med centralt fastställda utbildningslinjer samt – vilket vi ska fokusera på här – institutionssammanslagningar. För högskolornas del skulle nedskärningarna till största del genomföras vid treårsperiodens slut, budgetåret 1993/94 (ibid.: bil. II:7, 66).

Regeringen konstaterade att högskolornas självförvaltning medför betydande kostnader och att det ofta framförs klagomål ”från lärare och forskare på ’för mycket sammanträdande’” samt att administrationen är för tidskrävande (ibid.: bil. II:7, 74). Störst till omfattningen var institutionernas självförvaltning, och propositionen betonade att många institutioner är mycket små.⁷ Regeringen såg såväl ekonomiska som forsknings- och undervisningsmässiga fördelar med större arbetsenheter, och menade vidare att:

Demokratiska former för självförvaltning förutsätter också en viss omfattning på verksamheten för att bli meningsfulla. Att institutionsstyrelser inte kunnat fungera eller ansetts rimliga i alltför små sammanhang framgår av att många av dagens institutioner leds enbart av en prefekt. Härigenom riskerar såväl anställda som studerande att förlora möjligheter till insyn och påverkan. Samtidigt kan heller inte besluten fattas utifrån gemensamma erfarenheter och kunskaper hos de direkt berörda, vilket måste vara en kärnpunkt i högskolans självförvaltning (ibid.).

Regeringen ansåg dock inte att institutionernas storlek bör regleras i lag, utan överlät även fortsättningsvis beslutet till högskolestyrelserna. Samtidigt inskräpte man att:

Det är dock nödvändigt att universitet och högskolor ser över den institutionella organisationen i syfte att åstadkomma *betydligt större, mer slagkraftiga och stimulerande arbetsmiljöer*. Samtidigt måste de anställda och de studerande ges de möjligheter att kunna påverka de egna arbetsförhållandena, som är centrala för självförvaltningen. Organisationen inom högskoleenheterna måste därför utformas så att institutionsstyrelser kan fungera på ett meningsfullt sätt. *Ingen institution bör framdeles ledas enbart av en prefekt* (ibid.: 75, min kurs.).

Regeringen såg alltså akademiska, demokratiska och ekonomiska vinster med institutionssammanslagningar, och bedömde att lejonparten av de ålagda

7 Vid mer än 80% av landets institutioner fanns det vid denna tid färre än 20 forskare eller lärare.

besparingarna skulle kunna "komma till stånd genom att högskoleenheterna internt organiserar sig på ett effektivare sätt" (ibid.).

Problemet med små institutioner pekades ut som särskilt stort inom de medicinska och tekniska fakulteterna samt inom delar av de humanistiska. Eftersom det är inom dessa områden som rationaliseringsutrymmet är som störst bör också "de anslagsminskningar som skall göras, fördelas mellan verksamhetsområden och högskoleenheter med beaktande av hur den institutionella organisationen i dag ser ut" (ibid.: 76). Det vill säga regeringen överlåter till lärosätetsledningarna att besluta om storleken på institutionerna, men utlovar större nedskärningar där enheterna är små. Principen för omvandlingstryckets fördelning var därmed fastställd.

Lärosätena hörde vad som sades och 1990-talet skulle, av flera skäl, komma att bli storinstitutionernas tidevarv. Vid vårterminens slut 1991 diskuterade exempelvis högskolestyrelsen vid Högskolan i Karlstad kompletteringspropositionen, men bedömde att nedskärningskravet skulle slå mindre hårt mot den egna högskolan, eftersom den expanderat så kraftigt de föregående åren att institutionsstorleken inte torde vara ett problem (HKa 1991: 15). Vid Lunds universitet såg man mer allvarligt på situationen. I den förvaltningsutredning som initierats under våren 1990 lyfte man fram det annonserade besparingskravet och konstaterar att lärosätets institutioner "sannolikt [är] något mindre än riksgenomsnittet" och att det därför är "angeläget att nu få till stånd en [...] översyn av institutionsnivån" (LU 1991: 3). Vägledande för denna omvandlingsprocess bör "vara det rationaliseringsarbete som måste ske till följd av de aviserade förslagen i regeringens kompletteringsproposition i april om minskning av administrationskostnader med tio procent" (ibid.: 4). Detta blev startskottet för en strävan efter att skapa större, flexibla och mer rationellt organiserade institutioner vid Lunds universitet (Melander 2006: 189 ff.).

På liknande sätt hänvisade Karolinska Institutets organisationsutredning från början av 1990-talet till kompletteringspropositionen: "Ett viktigt inslag i det förnyelsearbete som staten inlett inom högskoleområdet är kravet på översyn av den institutionella organisationen 'i syfte att åstadkomma större, mer slagkraftiga och stimulerande arbetsmiljöer'. [...] De administrativa besparingskrav staten lägger ut på högskolorna är relaterade till antalet institutioner" (KI 1991: 4). Författarna konstaterade att dessa nedskärningar troligtvis bara är början. Även Uppsala universitets konsistorium beslutade med anledning av kompletteringspropositionen att uppdra åt fakultets- och sektionsstyrelserna att tillsammans med institutionerna utreda institutionssammanslagningar (UU 1991).

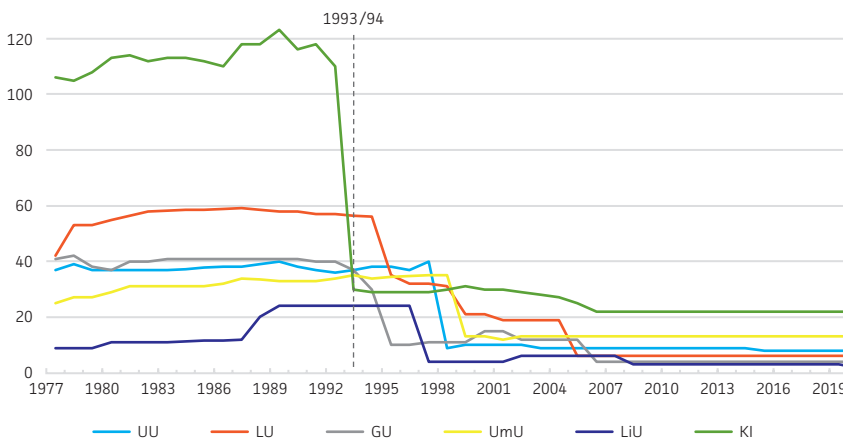
Det fanns emellertid flera faktorer som samverkade i denna riktning. Många lärosäten hade redan påbörjat ett arbete av detta slag till följd av den generella omläggningen till mål- och resultatstyrning. Inom ramen för det av UHÄ drivna STAR-projektet (se UHÄ 1990) samverkade flera lärosäten kring utformandet

av nya administrativa arbetssätt. Under 1980- och 1990-talen genomfördes inte enbart en decentralisering från de centrala myndigheterna till de enskilda lärosätena, utan även en omfattande decentralisering inom de senare. Lärosätena fick större ansvar och befogenheter, och mycket av detta nyvunna handlingsutrymme vidareförmedlades internt. Ansvar för såväl ekonomi som personal decentraliserades till institutionerna, vilket medförde ökade krav på uppföljning och utvärdering. Sammantaget krävde detta större administrativ kapacitet och bättre ledningsförmåga på institutionsnivå, vilket motiverade sammanslagningar till större enheter.

DET INSTITUTIONELLA LANDSKAPETS UTVECKLING

Så vad hände? I figur 1 beskrivs utvecklingen vid landets medicinska fakulteter under tidsperioden 1977 till 2020. Vi ser hur antalet institutioner ökar från periodens början och under det kommande femton åren. Som mest fanns det, år 1989, vid de medicinska fakulteterna 319 institutioner (eller motsv.); år 2020 var antalet nere på 55. Vid hälften av lärosätena är antalet idag runt tio procent av vad det som mest varit. Den mest dramatiska nedgången, i absoluta tal, återfinns vid Karolinska Institutet, som i ett kast gick från 110 till 30 medicinska institutioner 1 juli 1993. Vid övriga lärosäten ser vi viss förskjutning i tid, men i samtliga fall en kraftig och momentan neddragning av antalet institutioner, med undantag för Lunds universitet, vars sammanslagningar skett mer etappvis.

Figur 1. Antal institutioner/motsv. per medicinsk fakultet, 1977–2020

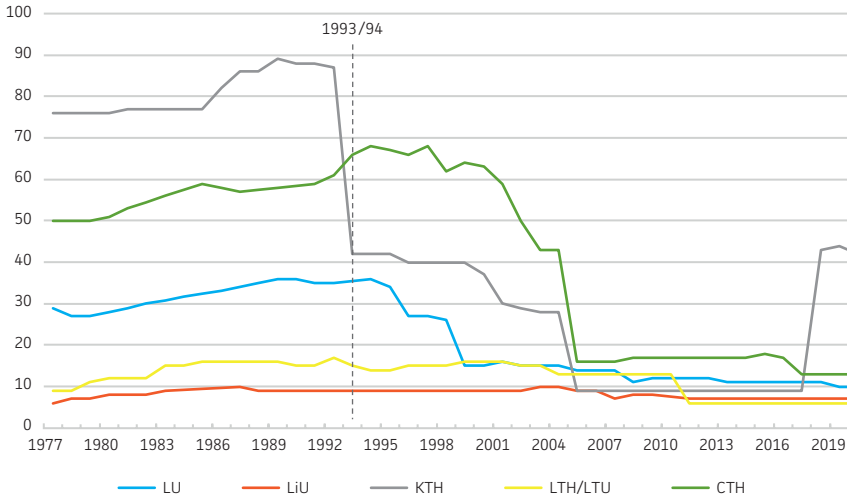

Källa: Se bilaga 1, tabell 1.

Vid de tekniska fakulteterna, som också pekades ut som problemområden i propositionen, ser vi en delvis likartad utveckling (se figur 2). Inom detta område har de stora sammanslagningarna skett vid de två renodlade tekniska högskolorna, även om antalet institutioner vid Kungl. Tekniska högskolan på

senare år åter vänt uppåt.⁸ Som mest fanns det, år 1992, vid de sex tekniska fakulteterna 209 institutioner (eller motsv.). Idag är antalet 78 (men var som minst 46). Utvecklingen är mer gradvis än vid de medicinska fakulteterna, och inte heller har nedgången varit lika kraftig. För merparten av fakulteterna ligger antalet på mellan en tredjedel och hälften av vad det varit som mest.

Figur 2. Antal institutioner/motsv. per teknisk fakultet, 1977–2020

Kommentar: För LTH/LTU inkluderas samtliga lärosätets institutioner.

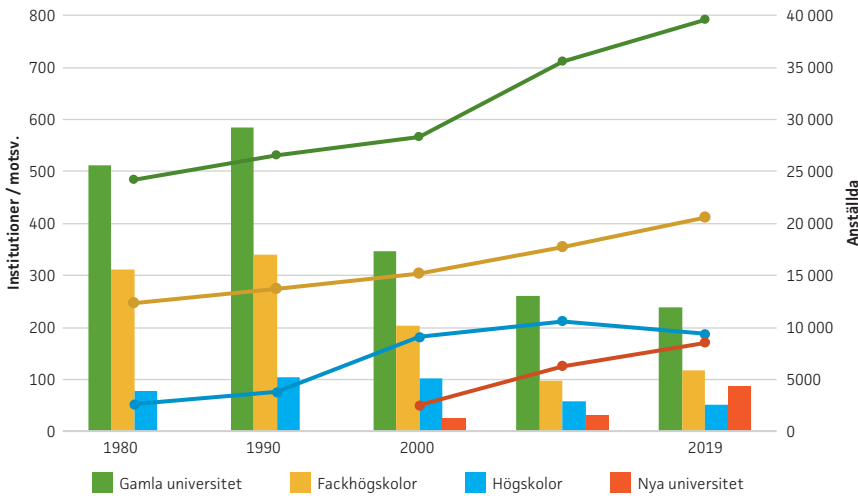
Källa: Se bilaga 1, tabell 2.

Utan att gå in på detaljerna i denna process kan man konstatera att högskolesystemet som helhet har genomgått omfattande strukturförändringar sedan 1990-talets början. Arbetsenheterna har vuxit kraftigt i storlek och minskat betydligt i antal.

Det saknas historisk statistik över antalet anställda per institution vid svenska lärosäten. Om man dock som ett trubbigt instrument jämför antalet anställda vid lärosätena med antalet arbetsenheter (institutioner eller motsv.), kan man emellertid få en uppfattning om utvecklingstendenserna i systemet. Dessa gestaltas i figur 3, som beskriver utvecklingen inom fyra fraktioner av det svenska högskolelandskapet. Mellan 1980 och 1990 följer ökningen av antalet institutioner ökningen av anställda tämligen väl. Därefter ser vi en kraftig utveckling mot större arbetsenheter inom alla delar av högskolelandskapet.

8 KTH:s s.k. skolor behandlas här som motsvarande storinstitutioner under den period när de är indelade i avdelningar, men inte när de senare indelas i institutioner.

Figur 3. Antal institutioner/motsv. och anställda vid fyra kategorier av lärosäten

Kommentar: Totalt antal institutioner/motsv. (staplar) och totalt antal hel- och deltidsanställda (linjer) vid fyra kategorier av lärosäten.

Källa: Se bilaga 1, tabell 3 och 4.

NYA ARBETSENHETER

Eftersom *institutionen* som basenhet vid svenska lärosäten avreglerades med 1993 års högskolereform, är det dock svårt att studera utvecklingstendenser av detta slag. Som organisatorisk basenhet har institutionen en historia som sträcker sig tillbaka till 1940-talet, men reglerades i lag först på 1960-talet (Fredriksson 1990). Trots att regleringen sedan 30 år försvunnit, har institutionen kommit att förbli den dominerande organisationsformen vid svenska lärosäten (även om det blivit mer oklart vad det innebär att vara en institution).

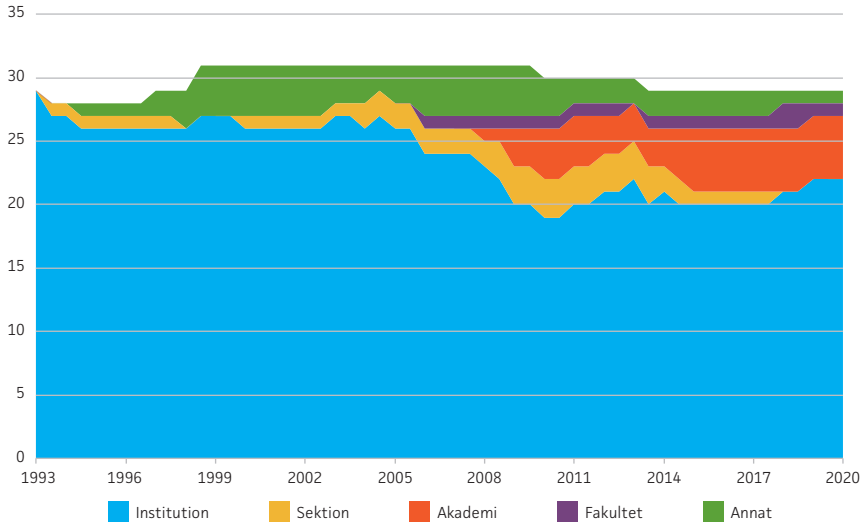
Sedan 1990-talet har institutionerna dock fått en rad olika konkurrenter: *akademier*, *fakulteter* (som operativa enheter), *sektioner*, *skolor* och så vidare (se figur 4). Experimentierandet med alternativa organisationsformer är något som nästintill uteslutande varit förbehållet högskolor och nya universitet (undantaget KTH som 2005 organiserade sig i s.k. *skolor*). Gemensamt för sådana alternativ⁹ till den klassiska institutionen är att de genomgående innebär ett reducerande av antalet basenheter, i de flesta fall ungefär en halvering.¹⁰ Och omvänt, en återgång till en institutionsorganisation (vilket skett i hälften av fallen) innebär en ökning av antalet arbetsenheter. Sökandet efter alternativ till institutionen har således, i det yngre skiktet av det svenska högskolelandskapet,

9 Om vi avgränsar oss till de fall där en ny organisation givits lärosätet som helhet, det vill säga räknar bort SLU och MaH/MaU där olika delar av lärosätena ibland organiserats på olika vis.

10 Det enda undantaget är när HDA gick från tre institutioner till tre sektioner 1993.

varit del av en strävan mot vad regeringen ovan kallade ”större, mer slagkraftiga” arbetsenheter. Del i denna utveckling har även varit, som vi ska se nedan, en centralisering av det kollegiala styret, för i nästan samtliga fall innebär utvecklingen av institutionerna också en utveckling av det kollegiala (eller demokratiska) styret på samma nivå.¹¹

Figur 4. Lärosätenas interna organisation, 1993–2020

Kommentar: Fältet beskriver antalet lärosäten vars interna organisation är uppbyggd av: institutioner, sektioner, akademier, fakulteter och annan typ av arbetsenhet. Kategorin *institution* tillåter vissa avvikelser inom enskilda delar av lärosätet i fråga. Kategorin *annat* innefattar: avdelningar, fackhögskolor (som del av högskola), profil- och utvecklingsområden samt skolor. *Fakultet* avser de fall där fakulteten själv fungerar som operativ enhet.

Källa: Se bilaga 1, tabell 5.

Akademien har idag utkristalliserats som det huvudsakliga alternativet till institutionen. Föregångaren är närmast den internationella beteckningen *school*. Akademier är idag uteslutande en företeelse bland de regionala högskolorna, och utgör ett slags storinstitutioner ledda av akademichefer (högskolor organiserade som akademier har i genomsnitt ca 50 procent mer undervisande och forskande personal per arbetsenhet än övriga högskolor). Akademier är sammanslutningar av en rad olika ämnesinriktningar, och sammanfogar en både bredare och brokigare uppsättning ämnen än storinstitutionerna vid de äldre lärosätena (vi finner här exempelvis akademier för *utbildning*, *hälsa och samhällsliv*). Lärosäten organiserade i akademier saknar i regel nämnder på

¹¹ Det finns två undantag till detta: HDa skapade sektionsnämnder vid omorganisationen 1993 och HH hade sektionsstyrelser en tid efter övergången till en sektionsorganisation, men avskaffade dem senare. MDH hade redan utvecklat sina institutionsstyrelser när akademierna skapades.

basenhetsnivå (undantaget HDa), och har istället en central kollegial nämnd för lärosätet som helhet. Ordföranden i detta kollegiala organ är inte placerad i linjen, och akademicheferna utses av och lyder direkt under rektor (HDa 2016, HB 2019, HH 2018, HiG 2017, MDH 2017, OrU 2009).

Skapandet av *akademier* har således inneburit formerandet av ett slags storinstitutioner med "prefektstyre" och en central kollegial nämnd, för att på så vis åstadkomma större och mer slagkraftiga enheter. En annan väg för att uppnå samma målsättning har varit att låta *fakulteten* fungera som operativ enhet, och alltså smälta samman fakultets- och institutionsnivån till en (på ett liknande sätt som vid vissa eninstitutionsfakulteter vid äldre universitet).

När Anders Stening 2005 fick i uppdrag att utreda olika möjligheter till försöksverksamhet med avsteg från högskolelagens bestämmelser om den organisatoriska strukturen, lyftes bland annat en sådan fakultetsorganisation fram. Ett sätt att åstadkomma större arbetsenheter är, skriver Stening, "att låta den operativa enhetens verksamhetsområde sammanfalla med fakultetsnämndens ansvarsområde". Man kan då förena stora enheter med ett bevarat inflytande från fakultetsnämnderna, och dekanus kan bli "exekutiv chef för den operativa enheten med personalansvar m.m." (Stening 2005: 31).

Detta var redan möjligt inom ramen för rådande lagstiftning. Dock menade Stening att ett sådant operativt ansvar för dekanus kommer i konflikt med det traditionella förfarandet av utse dekanus genom val. "Om dekanus dessutom skall vara chef, kan val till och med vara direkt olämpligt; det kollegiala ansvaret kan inte sträcka sig till operativa frågor" (ibid.). En möjlig lösning, som Stenings rapport föreslog, var att tillåta avsteg från dåvarande reglering av proceduren för utseende av fakultetsnämndens ordförande och istället använda ett rekryteringsförfarande mer likt en traditionell linjeorganisation. Av legitimitetsskäl kan det krävas att man fortfarande använder sig av "hörande av berörd personal", men i så fall bör detta hörande vara av mer informell art, menar Stening (ibid.: 32).

När Karlstads universitet vid samma tid skulle omorganiseras, knöt man explicit an till Stenings idéer (se KaU 2005a), och var det första lärosäte som omorganiserades i denna riktning. Lärosätet organiserades i två fakulteter, som indelades i avdelningar istället för institutioner, för att markera att fakulteten utgjorde den operativa nivån (KaU 2005b: 2). Av samma skäl som Stening framfört, laborerade organisationsutredningen med olika utformningar av linjeorganisationen, där fakultetens verksamhetschef och fakultetsnämndens ordförande antingen kunde sammanfalla eller inte, och menade att uppdraget bör hållas isär om inte tillåtelse ges (inom ramen för försöksverksamheten) att göra avsteg från det traditionella utnämningförfarandet genom val (KaU 2005a: 8 f.). Av tidsskäl visade det sig dock inte möjligt att ansöka om sådan dispens.

Efter omorganisationen var dekanus ordförande i fakultetsnämnden och utsågs av rektor på förslag från lärarna. Denna befattning skildes från verksamhetschefen som är chef för fakulteten och utses av rektor. "Verksamhetschef

fattar beslut som rör den operativa verksamheten avseende utbildning, forskning, samverkan och utvecklingsarbete för varje verksamhetsområde inom fakulteten utom i de fall som anges under andra organs/befattningars befogenheter” (KaU 2006: 12). Det vill säga verksamhetschefen fick en motsvarande roll som prefekten tidigare hade haft, en slags fakultetsprefekt.¹² Efter en tid skulle dock uppdragen som dekanus och verksamhetschef slås samman, och dekanus blev då samtidigt operativ chef för fakultetens samlade verksamhet, direkt underställd rektor, och ordförande i det kollegiala beslutsorganet. Man behöll dock valförfarandet (KaU 2009: 14 ff.). Mittuniversitetet och Högskolan Kristianstad har på liknande sätt använt sig av fakulteten som operativ enhet (se MiU 2014, HKr 2019). Både Mittuniversitetet och Karlstads universitet har emellertid återinfört institutionsindelningen på senare år.

Institutionsstyrelsernas borttynande

Fakultetsnämnder och institutionsstyrelser förstås ofta som ryggraden i det kollegiala styret vid svenska lärosäten. Ovan har vi dock sett att institutionsstyrelserna ursprungligen utgjorde interndemokratiska beslutsorgan, och att fakultetsnämnderna var de mer renodlat *kollegiala* beslutsorganen.

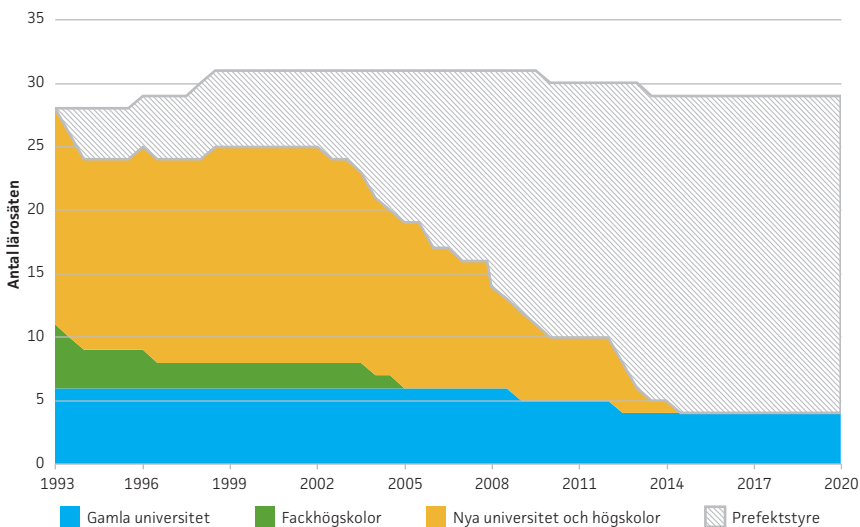
Som vi såg motiverades institutionsammanslagningar bland annat av demokratiskäl. Antingen var institutionerna för små för att institutionsstyrelser skulle ha förutsättningar att fungera eller så blev de för kostsamma. Den socialdemokratiska regeringen krävde därför att högskolorna skulle arbeta för att åstadkomma större enheter: ”Ingen institution bör framdeles ledas enbart av en prefekt” (prop. 1990/91:150: bil. II:7, 66). Ursprungligen gavs högskolestyrelsen rätt att införa prefektstyre vid institutioner för ett år i sänder ”om företrädare för de anställda och för de studerande vid institutionen begär det” (SFS 1977:263: 15 kap. 11 §). 1988 justerades paragrafen till att prefektstyre endast skulle vara möjligt om det föreligger ”särskilda skäl”, och fortfarande bara för ett år i taget (SFS 1988:1060). Under tioårsperioden förflyttades alltså initiativet från de verksamma inom lärosätet till ledningen. Samtidigt utgjorde prefektstyre fortfarande ett undantag att nyttja med återhållsamhet. Idag har prefektstyre istället blivit normen vid svenska lärosäten. Hur hamnade vi här?

Såväl den utredning (SOU 1992:1) som initierades av den socialdemokratiska regeringen som den departementspromemoria (Ds 1992:1) som den borgerliga regeringen lät ta fram inför högskolereformen 1993 utgick ifrån institutionen som basenhet för lärosätets verksamhet. När den borgerliga regeringen väl lade fram sin proposition, ansåg man det dock inte nödvändigt att reglera lärosätets organisation under fakultetsnivån (prop. 1992/93:1: 63).

¹² I den föregående arbetsordningen finner man samma skrivelse, fast för prefekten i relation till institutionens verksamhetsområde (se KaU 2004: 25).

Socialdemokraterna kom till den gamla ordningens försvar (motion 1992/93:Ub12), men fick inte riksdagens medhåll utan avregleringen genomfördes. Så vad blev konsekvensen? På kort sikt fick avregleringen som följd att institutionsstyrelsernas kollegiala prägel stärktes. Enligt den nya högskoleförordningen skulle beslutsorgan för forsknings- och utbildningsfrågor alltid ha en lärarmajoritet (dock utan krav på s.k. vetenskaplig kompetens) utsedd genom val, och studenterna gavs rätt att delta i beslut rörande utbildning (SFS 1993:100: 3 kap. 11 §). Detta medförde att institutionsstyrelserna, i den mån de skulle överta beslut i utbildningsfrågor när linjenämnderna avvecklades, behövde ändra sammansättning och frångå den anti-majoritetsprincip som tidigare rått. På kort sikt stärkte därför reformen institutionsstyrelsernas kollegiala prägel på bekostnad av den demokratiska. På längre sikt möjliggjorde emellertid avregleringen institutionsstyrelsernas sakta borttynande, eftersom författningsstöd nu saknades. Utvecklingen beskrivs figur 5.

Figur 5. Styrningsform på institutionsnivå/motsv. vid tre kategorier av lärosäten, 1993–2020

Kommentar: Figuren anger antalet lärosäten med institutionsstyrelser/motsv., uppdelat i tre olika typer av lärosäten (de helfärgade områdena), samt antalet lärosäten med prefektstyre/motsv. (det gråstreckade området). Flera lärosäten har institutionsnämnder istället för styrelser, med ett i regel mer begränsat ansvar. I de fall där sådana nämnder dock har en mer betydelsefull roll, och även beslutar om institutionens budget, har de här kategoriserats som institutionsstyrelser.

Källa: Se bilaga 1, tabell 6.

Som figuren visar har institutionsstyrelserna fört en alltmer tynande tillvaro sedan avregleringen 1 juli 1993. Först ut var Karolinska Institutet, som i samband med institutionssammanslagningarna 1993 också införde prefektstyre. Rune Fransson, som var biträdande ekonomidirektör vid tiden för reformen,

förklarar att de ”hade som förebild starka chairmans vid starka amerikanska universitet” när reformen genomfördes (KI 2011: 68). Andra beskriver det som att demokratin försvann över en natt och ersattes med ”diktatur” (ibid.: 67). Kort därefter avskaffades institutionsstyrelserna vid Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping i samband med att de blev stiftelser 1994.¹³ Tidigt ute var även Sveriges lantbruksuniversitet som avvecklade sina 1996. När Malmö högskola etablerades 1998 saknades redan från början beslutsorgan av detta slag, och de har inte inrättats sedan dess. Med början 2003 blir den nedåtgående trenden brantare. Det är högskolorna och de nya universiteten som driver utvecklingen från denna tidpunkt. I en majoritet av fallen sker avvecklingen av institutionsstyrelserna i samband med en övergång till en organisation uppbyggd av sektioner, akademier eller fakulteter (som operativa enheter). Arbetsenheterna ska inte bara bli större utan även mer snabb- och lättstyrda.

Vid vissa lärosäten i det yngre skiktet av högskolelandskapet inrättades, istället för institutionsstyrelser, nämnder på basenhetsnivå med ett mer avgränsat kompetensområde (jfr HB 2015). I andra fall förekommer det att institutionsstyrelserna nedgraderats till rådgivande organ redan innan de avvecklats (jfr GIH 2003, HB 2011). Man bör dock ha i åtanke att systemet som helhet är i omvandling under denna period, och att lärosäten både slås samman och nyetableras. I några fall är nedgången i antalet lärosäten med institutionsstyrelser ett resultat av lärosätessfusioner.

Det är tydligt att olika delar av högskolelandskapet utvecklas på olika sätt och i olika takt. Fackhögskolorna var först med att helt avskaffa institutionsstyrelserna. De yngre lärosätena fick upp farten mot 2000-talets mitt och har idag samtliga avvecklat dem, även om några istället har nämnder med visst ansvar för grundutbildningen (se tabell 4 i Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer). Minskningen har inte närmelsevis varit lika kraftig bland de gamla universiteten, och det är idag endast vid universiteten i Uppsala, Lund, Stockholm och Linköping som man fortfarande finner institutionsstyrelser.

Samtidigt har institutionsstyrelserna vid dessa fyra lärosäten fått ytterligare förstärkt kollegial ställning. Detta har att göra med autonomireformens avreglering av fakultetsnämnderna (se Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer). När fakultetsnämnderna avreglerades, infördes istället bestämmelsen att om beslut rörande forskning och undervisning delegeras till en grupp, exempelvis ett kollegialt organ, ska denna grupp bestå av en majoritet personer med vetenskaplig kompetens (om inte särskilda skäl föreligger) (SFS 2010: 701: 2 kap. 6–7 §§). Detta innebär att institutionsstyrelser och -nämnder efter autonomireformen måste ha en majoritet disputerade ledamöter, om de ska ansvara för forskning eller utbildning (se UU 2017, LU 2019, SU 2019, LiU

13 Vid CTH levde de dock kvar en tid vid enskilda institutioner, även om detta var undantaget.

2011, HV 2019, SH 2012). Tidigare var detta varken ett krav eller praxis (se t.ex. UU 2000, LU 1993, LiU 2007).

Från beslutsfattande till inflytande

Automireformen underminerade fakultetsnämndernas ställning genom att frånta dem författningsstöd. Detta har lett till att de under det gångna decenniet förlorat en stor del av sina tidigare befogenheter och i vissa fall helt avvecklats. Denna trend har varit särskilt stark bland lärosäten med teknisk profil (se Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer). Utveckling föregreps dock av Chalmers tekniska högskola, som sedan omvandlingen till stiftelsehögskola helt och hållet övergivit det kollegiala beslutsfattandet. Låt oss studera denna process närmare, för att sedan övergå till de statliga tekniska högskolorna.

PROBLEMET MED KOLLEKTIVT BESLUTFATTANDE

I enlighet med det förslag som togs fram av Utbildningsdepartementet inför stiftelsereformen 1994, föreslog regeringen att stiftelsehögskolornas utbildnings- och forskningsverksamhet skulle bedrivas i aktiebolag som var helägda av respektive stiftelse (prop. 1992/93:231: 15). Stiftelseformen ansågs vara mest lämpad för att utöva ägarrollen, medan aktiebolagsformen lämpar sig för driften. Den senare har som fördel att ”frågor om ansvar, ledning och redovisning sedan länge är väl reglerade” (ibid.: 21).

Enligt professor Peter Jagers, som var ordförande i Chalmers fakultetsråd vid tiden för stiftelsereformen, fanns det ett stort intresse för stiftelseformen bland lärosätets tekniska institutioner, medan de naturvetenskapliga ursprungligen var mer tveksamt inställda. Slutligen uppnåddes dock en bred uppslutning bakom en övergång till stiftelseformen. ”Däremot ville fakulteten inte att verksamheten skulle bedrivas i aktiebolagsform [...]. Det fanns farhågor att det skulle leda till för mycket näringslivstänkande inom akademien” (CTH 2004a: 7). Dessa farhågor skulle visa sig åtminstone delvis befogade, eftersom den fördel som regeringen såg med aktiebolagslagens reglering av ansvar och ledning skulle visa sig utgöra ett hinder för de kollegiala beslutsformerna.

Med högskolereformen 1977 fick Chalmers en gemensam fakultetsnämnd för den tekniska fakulteten samt enskilda sektionsnämnder, ledda av egna dekaner, för de sektioner som fakulteten var indelad i (sektionsstyrelser fr.o.m. 1985) (CTH 1977, 1985). 1993, året innan övergången till stiftelseform, ersattes fakultetsnämnden av ett fakultetsråd bestående av 27 ledamöter, medan sektionsstyrelserna behölls. Denna organisation levde kvar vid övergången till stiftelseform, och sektionsstyrelserna hade länge formellt sett liknande beslutsbefogenheter som fakultets- och sektionsnämnder vid statliga lärosäten (se CTH 1999).

Med tiden växte dock en praxis fram där dessa beslutsbefogenheter i realiteten åsidosattes. Anledningen till detta var, enligt en intern utredning vid lärosätet, att aktiebolagslagen tycktes "begränsa möjligheterna att inrätta den typ av beslutsorgan som finns vid statliga myndigheter" (Frist 2000). Endast fyra av åtta analyserade sektionsstyrelser var beslutande, konstaterade utredaren, och grunden till detta var att man tolkat aktiebolagslagen som att verksamhetsansvaret måste ligga hos linjeföreståndaren. Vid hälften av sektionerna hade styrelserna därför intagit en rådgivande roll till dekanus, som fattar besluten. I samband med utarbetandet av en ny delegationsordning för rektor till dekaner år 2002, uttalade sig lärosätets högskolejurist om problemen med delegation till kollegiala organ i ljuset av aktiebolagslagen:

Delegation till en grupp personer är en situation jag inte funnit några kommentarer till inom civilrätten. Enligt principalansvarsregler kan dock ansvar utkrävas från den som delegerat uppgifter till gruppen. Dock torde det vara ogörligt att utkräva ansvar från gruppen som sådan. Ansvar förutsätter att varje person för sig kan styrkas ha varit försumlig eller handlat med uppsåt. Detta hindrar inte att mer än en kan vara ansvarig.

Slutsats

Fördelningen av ansvar och befogenheter ska vara tydliga och kommunicerade på ett ändamålsenligt sätt. Bolagets organisation ska säkerställa en beslutprocess med funktioner för oberoende tillsyn/gransknin.g [sic] Är dessa förutsättningar inte uppfyllda dvs det går inte att påvisa en betryggande beslutsprocess för medelsförvaltningen och inte heller vem som är ansvarig person för ett visst beslut ökar sannolikheten för bedömningen att styrelse och rektor/vd inte uppfyllt sin tillsynsplikt enligt lagstiftningen (CTH 2002).

I den delegationsordning som behandlades av Högskolans ledningsgrupp i maj 2002, och som föranlett den juridiska utredningen, föreslogs samtliga beslutsmandat därför överföras från sektionsstyrelserna till dekanerna. Beslutet bordlades dock. Samma skrivelse översändes senare till Statskontoret som motivering till varför Chalmers endast har rådgivande kollegiala organ, och får därmed betraktas som lärosätets officiella hållning i frågan.¹⁴ Denna utveckling nådde sitt fulla organisatoriska uttryck 2005 i och med en omorganisation där lärosätets 24 institutioner, indelade i sektioner, blev 16 storinstitutioner ledda av prefekter (med institutionsråd som stöd), utan någon central fakultetsnämnd (CTH 2004b).

14 Den sändes som underlag till Statskontoret 2012:37. Se Statskontorets registratur: 2012/92 Uppdrag om viss högskoleverksamhet (stiftelsehögskolor), handling 24.

En av de friheter som stiftelsehögskolorna har haft sedan inrättandet är organisatorisk: de beslutar själva över sin interna organisation, utöver det som aktiebolagslagen kräver. Liknande organisatorisk frihet förlänades även de statliga lärosätena med autonomireformen (Statskontoret 2012:37: 111). Låt oss se hur de tekniska högskolorna utnyttjat denna frihet.

DE TEKNISKA HÖGSKOLORNA

Frågan om beslutsbefogenheter och ansvarsutkrävande är något som kommit att präglade vår tids styrningsdiskussioner. I en organisationsutredning som genomfördes vid Kungl. Tekniska högskolan 2010 skriver utredarna, angående de styrelser som då fanns vid lärosätets nio skolor, att det är "tveksamt om benämningen styrelse bör användas när skolchefen har ansvar och därmed rimligen beslutsrätten för de verksamhetsfrågor som ska lösas på skolnivån". Utredarna menar att det vore mer passande om det vid skolorna istället fanns "ett organ med kollegial representation [...] med uppgift att säkerställa att synpunkter från alla kategorier medarbetare och studenter beaktas av skolchefen när beslut ska fattas". Kombinationen av linjeorganisation och kollegiala beslutsorgan riskerar, menar man, att "skapa otydlighet om hur frågor bereds och var beslutfattandet (ansvaret) ligger" (KTH 2010a: 8). Vid den omorganisation som utredningen ledde fram till ersattes skolstyrelserna med strategiska råd, vilket enligt dåvarande rektor Peter Gudmundson enbart innebär "ett förtydligande av den organisation vi har" (KTH 2010b). I föregående situation, då såväl skolchef som -styrelse rapporterade till rektor, var ansvarsfördelningen otydlig och denna klargörs i den nya organisationen: "Det är skolchefen som har ansvaret för verksamhetsfrågor på skolnivå och därmed också rätten att fatta beslut" (ibid.).

Vid samma tid döptes fakultetsnämnden om till *fakultetsråd*. Rektor bedyrade att detta främst syftade till att markera att "fakultetsrådet får ett utvidgat ansvar för den kollegiala förankringen", och att det, namnet till trots, inte handlar om ett rent rådgivande organ (ibid.). I den ursprungliga form fakultetsrådet fick stämde detta; bland fakultetsrådets beslutsbefogenheter rymdes frågor rörande grundutbildning, forskarutbildning, anställningar och så vidare (KTH 2011). Idag har dock samtliga av dessa fråntagits fakultetsrådet, och kvar ligger beslut om riktlinjer för kvalitetsarbete samt frågor som rör utseende av docenter och hedersdoktorer (KTH 2019). Det heter att fakultetsrådet är "ett rådgivande organ till rektor" som har som "uppgift att utforma lämpliga strukturer eller organ för att säkerställa det kollegiala inflytandet" (KTH 2016: 5). Kollegialitet har här förvandlats, från en specifik form av kollektivt beslutsfattande, till former för forskare, lärare och andra berörda att få komma med *synpunkter* och bidra med *erfarenheter* i beslutsprocessen – vi har rört oss långt från där vi startade.¹⁵

15 Även BTH har gått i denna riktning. Likt KTH har fakultetsnämnden helt avskaffats och beslutsbefogenheterna överförts till dekanerna (BTH 2013).

Även vid Luleå tekniska universitet föranledde autonomireformen en översyn av den egna organisationen. Inför detta arbete var rektors uppfattning att ”det är naturligt att lärarna vid LTU har ett stort inflytande över kärnverksamheten. Lärarnas kompetens och kunskaper ska säkras i beslutsfattandet och det ska finnas former för lärarna att kunna påverka verksamheten och då särskilt när det gäller de innehållsmässiga aspekterna av utbildning och forskning” (LTU 2010a: 2). Den nya frihet som autonomireformen medför för lärosätets del sägs ge möjlighet att skapa en effektivare och bättre beslutsorganisation som ”ska betona det personliga ansvaret och vara tydlig, transparent och rättssäker” (ibid.).

Med autonomireformen överfördes fakultetsnämndernas beslutsbefogenheter, tidigare reglerade i högskoleförordningen, till lärosätesledningarna. Detta innebär, konstaterar organisationsutredningen, ”att lokalt beslut måste fattas om vem som ska fatta beslutet”. Antingen är detta rektor själv eller den eller de som rektor delegerar beslutet till. Man anger: ”Princip för fördelning: Beslutsbefogenheter ska ligga i linjen, dvs rektor eller prefekt” (LTU 2010b). I den nya arbetsordning som utarbetades blev resultatet inte att fakultetsnämnderna helt avskaffades; dock fick de radikalt minskat mandat. De nya fakultetsnämnderna sägs ”arbeta på uppdrag av rektor” som också fastställer deras verksamhetsuppdrag och är den till vilken de rapporterar (LTU 2011: 17). I arbetsordningen som trädde i kraft 2011 delegerades fakultetsnämnderna *inga* beslutsbefogenheter, men har senare givits beslutanderätt rörande utbildningsplaner och examensbeskrivningar vid inrättande av utbildning (LTU 2019: 8). På det hela taget har fakultetsnämndernas beslutskapacitet avsevärt begränsats.

Avslutning

Vi har sett hur de svenska lärosätenas moderna beslutsorganisation växt fram som en direkt konsekvens av en politisk vilja att demokratisera samhället och myndigheterna – och med myndigheter även universitet och högskolor. Till följd av detta finns det en inbyggd spänning i det organisatoriska systemet, mellan en i grunden klassiskt kollegial beslutsordning och olika former av interndemokrati. Kollegialitet, i egenskap av kollektivt beslutsfattande, kommer i denna utveckling ofta att likställas med demokrati, och den tidigare idén om ett beslutssystem uppbyggt av beslutsfattarnas specifika sakkunskap har fått tråda tillbaka (som en form av ”tjänstemannaväldet”). Istället infördes olika former av korporativ demokrati, och med detta blev de akademiska lärarna nedgraderade till blott en intressegrupp bland andra, inte en grupp med en särskilt viktig roll för att upprätthålla de akademiska värden som utgör verksamhetens själva existensberättigande.

Det finns dock utvecklingstendenser i högskolesystemet som pekar i olika riktningar. Högskolornas interna organisation har genomgått betydande

avregleringar – först med högskolereformen 1993 och sedan med den så kallade autonomireformen 2011 – vilka har både stärkt och försvagat det kollegiala systemet. I det korta perspektivet har avregleringarna stärkt institutionsstyrelsernas kollegiala karaktär, genom att framtvunga ett avsteg från principen om jämnstarka intressegrupper. Vid var och en av reformerna höjdes kvalifikationskraven för att delta i beslut om utbildning och forskning, och den kollegiala prägeln stärktes därmed. Samtidigt har båda reformerna, i ett längre tidsperspektiv, banat väg för beslutsorganens sakta avveckling. Detta blir särskilt tydligt i fallet med institutionsstyrelserna, som idag endast återfinns vid fyra av landets lärosäten. Decentralisering från statsmaktens sida leder till centralisering på lokal nivå; besluten skjuts uppåt i hierarkin, antingen till mer centrala beslutsorgan eller till linjechefer (jfr Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer). Huruvida fakultetsnämnderna kommer att gå samma öde till mötes som institutionsstyrelserna är för tidigt att säga, men trenden går helt klart i denna riktning. Dessutom gör kombinationen av en generellt sett försvagad roll för de akademiska lärarna och en avsaknad av författningsstöd att de kollegiala beslutsorganen blir ytterst sårbara. Den lättvindighet med vilken regeringar av olika kulörer handskats med frågan om lärosätenas självstyre visar att de betraktas som myndigheter i allmänhet – styrningen av dem följer de generella trenderna inom förvaltningen.

1960- och 1970-talens reformer ledde alltså till ett likställande av kollegialitet och demokrati, även om demokratispekten med tiden klingat av. Ytterligare en betydelsefull utvecklingstendens att lyfta fram är hur kollegialitet gått från att vara en beslutsform till att mer anta karaktären av ett system där de anställda ska ges möjlighet att komma med synpunkter på och ha inflytande över verksamheten samt bidra med sina erfarenheter. Det vill säga kollegialiteten i dagens högskolesverige antar alltmer formen av dialog, samråd och hörande, snarare än faktiskt beslutsfattande – den är en blek kopia av sitt forna jag.

Referenser

- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar, 2019. "Den högre utbildningens professionella fält", s. 55–146 i Brante, Thomas, Svensson, Kerstin & Svensson, Lennart G. (red.), *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahlbäck Öberg, Shirin, Bennich-Björkman, Li, Hermansson, Jörgen, Karlsson, Christer & Widmalm, Sten (red.), 2016. *Det hotade universitetet*. Stockholm: Dialogos.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Sundberg, Elin, 2016. "Avkollegialiseringen av den svenska högskolan", s. 45–69 i Ahlbäck Öberg, Shirin, Bennich-Björkman, Li, Hermansson, Jörgen, Karlsson, Christer & Widmalm, Sten (red.), *Det hotade universitetet*. Stockholm: Dialogos.
- Ahrne, Göran, 1998. "Stater och andra organisationer", s. 123–157 i Ahrne, Göran (red.), *Stater som organisationer*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- Björck, Henrik, 2013. *Om kollegialitet*. Stockholm: Sveriges universitetslärarförbund.

- Brunsson, Nils & Sahlin-Andersson, Kerstin, 1998. "Att skapa organisationer", s. 61–98 i Ahrne, Göran (red.), *Stater som organisationer*. Stockholm: Nerenius & Santérus Förlag.
- BTH, 2013. *Arbetsordning för Blekinge Tekniska Högskola*, beslutad av högskolestyrelsen 2013-12-10 och gäller fr.o.m. 2014-01-01. Dnr BTH-1.2.1-0023-2013.
- CTH, 1977. *Katalog*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- CTH, 1985. *Katalog*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.
- CTH, 1999. *Arbetsordning för forskarutbildningen*, fastställd av prorektor 1999-03-15 (rev. 2001-09-10). Dnr C 200-99.
- CTH, 2002. "Beslutande organ enligt Chalmers arbetsordningar samt beslutsfattare efter delegation från rektor", bilaga 4 § till *Högskolans ledningsgrupps minnesanteckningar*, sammanträde 2002-05-21.
- CTH, 2004a. *Tio år som stiftelsehögskola*. Göteborg: Stiftelsen Chalmers tekniska högskola.
- CTH, 2004b. *Protokoll över beslut fattat av rektor*. 2004-12-20. Dnr C2004/1020.
- Daalder, Hans & Shils, Edward (red.), 1982. *Universities, politicians and bureaucrats: Europe and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlqvist, Kristina, Eriksson, Lena & Fritzell, Ann, 2019. *Mål- och resultatstyrning i staten – vad vi sett och insett: med fokus på universitets- och högskolepolitik 1988–1995 inom utbildningsdepartementet*, tillgänglig på <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:knh:diva-2963>>, åtkomst 2021-03-18.
- De Boer, Harry & Stensaker, Björn, 2007. "An internal representative system: The democratic vision", s. 99–117 i Maassen, Peter & Olsen, Johan P. (red.), *University dynamics and European integration*. Dordrecht: Springer.
- DEFF, 1971a. *Företagsdemokrati i statsförvaltningen – förutsättningar och problem*, anförande av statsrådet Bertil Löfberg. Stockholm: Delegationen för förvaltningsdemokrati.
- DEFF, 1971b. *Utgångspunkter för försöksverksamhet*, rapport 2. Stockholm: Delegationen för förvaltningsdemokrati.
- Dir. Fi 1968:64. *Delegation för försöksverksamhet med företagsdemokrati i de statliga aktiebolagen*.
- Ds 1992:1. *Fria universitet och högskolor*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- DsU 1983:6. *Högskolans institutionella organisation*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.
- Edén, Nils, 1902. *Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602–1634)*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Engwall, Lars, 2016. "Rektorers rekrytering", s. 70–84 i Ahlbäck Öberg, Shirin, Bennich-Björkman, Li, Hermansson, Jörgen, Jarstad, Anna, Karlsson, Christer & Widmalm, Sten (red.), *Det hotade universitetet*. Stockholm: Dialogos.
- Erixon, Lennart, 1991. "Omvandlingstryck och produktivitet", s. 234–398 i *Konkurrens, regleringar och produktivitet*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Fredriksson, Bert, 1980. *Högskolans basenheter: norm och verklighet*. Stockholm: CWK Gleerup.
- Friberg, Anna, 2012. *Demokrati bortom politiken. En begreppshistorisk analys av demokratibegreppet inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti 1919–1939*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.

- Frist, Åke, 2000. "Kartläggning av beslutsstruktur och organisation i sektioner/ utbildningsprogram", bilaga 2 i *Chalmers Arkitekt- och Civilingenjörsutbildning. Förslag till förändrad utbildnings- och ledningsstruktur*. Slutrapport från utredningen under ledning av Ingvar Lindgren, tillgänglig på <<http://fy.chalmers.se/~f3ail/CTHutredning/Frisk.html>>, åtkomst 2021-03-18.
- Frängsmyr, Carl, 2017. "Den svåra kollegialiteten: Några historiska perspektiv", s. 33-46 i Stefan Mähl (red.), *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis: Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 2015-2016*. Uppsala: Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala.
- GIH, 2003. *Inrättande av institutionsråd*, beslut av rektor 2003-06-27. Dnr 01-437/03.
- HB, 2011. *Rektors organisations- och beslutsordning*, fastställd av rektor 2014-03-10 och gäller fr.o.m. 2014-07-01. Dnr 072-14.
- HB, 2015. *Arkivbeskrivning*. 2015-11-23. Dnr 801-15.
- HB, 2019. *Styrelsens organisations- och beslutsordning*. Dnr 801-19.
- HDa, 2016. *Arbetsordning Högskolan Dalarna*, fastställd av högskolestyrelsen 2011-12-15 (rev. 2016-12-15). Dnr DUC2011/2027/10.
- Hedin, Astrid, 2019. "Before the Breakdown of the Saltsjöbaden Spirit of Labour Market Cooperation: The Swedish Employers' Confederation and workplace democracy in the 1960s", *Scandinavian Journal of History* 44(5), s. 591-616.
- Herlitz, Nils, 1948. *Föreläsningar i förvaltningsrätt. 2, Den offentliga förvaltningens organisation*. Stockholm: Nordstedt.
- HH, 2018. *Arbetsordning för Högskolan i Halmstad*, fastställd 2018-04-20. Dnr L 2018/42.
- HiG, 2017. *Organisation. Ansvarsfördelning och beslutsordning*, fastställd 2017-03-27. Dnr HIG-STYR 2015/80.
- HKa, 1991. *Anslaget: Personaltidning vid Högskolan i Karlstad*, nr. 4 juni 1991. Karlstad: Högskolan i Karlstad.
- HKr, 2019. *Rektors beslut och delegationer*, fastställd av rektor 2017-09-27 (rev. 2019-04-01). Dnr 2017-144-414.
- HV, 2019. *Arbetsbeskrivning för institutionsnämnder*, fastställd av rektor 2018-10-22. Dnr 2018/1414 A11.
- Josefsson, Sven-Olof, 1996. *Året var 1968: universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborgs universitet.
- KaU, 2004. *Arbets- och beslutsordning vid Karlstads universitet*, giltig från 2004-07-01. Dnr C2004/383.
- KaU, 2005a. *Ny ledningsstruktur för Karlstads universitet*. US 2005-04-05. Punkt 10. Dnr C2004/291.
- KaU, 2005b. *Fakulteternas inre organisation*. US 2005-09-16. Punkt 11. Dnr C2004/291.
- KaU, 2006. *Arbets- och beslutsordning vid Karlstads universitet*. 2006-01-20.
- KaU, 2009. *Arbets- och beslutsordning vid Karlstads universitet*. 2009-04-09. Dnr C2009/120.
- KI, 1990. *KI 90 - en idébas för framtiden*, tillgänglig på <<http://www.wikiks.se/wp-content/uploads/2018/12/KI-90.pdf>>, åtkomst 2021-03-18.
- KI, 1991. *KI 93 - från idé till handling. I: Institutionsindelning och administrativ decentralisering vid KI. En diskussionsrapport som uppföljning till KI 90*. Dnr 1175/91 EA.

- KI, 2011. *Karolinska Institutet tar en anamnes på "meddelande från direktionen". Vittnesseminarium om förändringarna av Karolinska Institutet i samband med KI 93*. Stockholm: Kulturenheten, Karolinska institutet.
- Kjellberg, Anders, 1981. "Från industriell demokrati till medbestämmande – fackliga utvecklingslinjer 1917–1980", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 21–22, s. 53–82.
- Konnander, Benkt, 2008. *Ett departement i skuggan av besparingar: rapport om universitetspolitiken i utbildningsdepartementet 1982–88*. Järfälla: Benkt Konnander.
- KTH, 2010a. *Styrgruppens slutsatser och rekommendationer*. Doss 25. Dnr V-2010-0188.
- KTH, 2010b. "KTH:s centrala beslutsorgan görs om: Rektor föreslår ny arbetsordning för nämnd och styrelser", 2010-11-09, tillgänglig på <<https://campi.kth.se/nyheter/kth-s-centrala-beslutsorgan-gors-om-1.71414>>, åtkomst 2020-09-23.
- KTH, 2011. *Besluts- och delegationsordning för Kungliga tekniska högskolan*, fastställd av rektor 2011-03-31. Dnr V-2011-0060.
- KTH, 2016. *Kungl. Tekniska högskolans Arbetsordning*, fastställd av universitetsstyrelsen 2017-12-04 och gäller fr.o.m. 2018-01-01. Dnr V-2016-0999.
- KTH, 2019. *Delegationsordning vid KTH*, giltig från och med 2019-07-01. Dnr V-2019-0627.
- Kyvik, Svein & Ødegård, Einar, 1990. *Universitetene foran 90-tallet. Endringer i styring og finansiering av forskning*. København: Nordisk Ministerråd.
- Kärrylä, Ilkka, 2019. *The Contested Relationship of Democracy and the Economy: Debates on Economic and Industrial Democracy in Finland and Sweden, 1960s – 1990s*. Helsinki: Faculty of Social Sciences, University of Helsinki.
- Lindensjö, Bo, 1981. *Högskolereformen: en studie i offentlig reformstrategi*. Stockholm.
- LiU, 2007. *Gemensam instruktion för institutionerna vid Linköpings universitet*, fastställd av universitetsstyrelsen 2007-06-12. Dnr LiU 558/07-10.
- LiU, 2011. *Instruktion för institutionerna vid Linköpings universitet fr.o.m. 2012*, fastställd av universitetsstyrelsen 2011-11-07. Dnr LiU-2011-01659
- LTU, 2010a. *Ny övergripande organisationsstruktur för Luleå tekniska universitet f o m 2011-01-01*, beslutad av universitetsstyrelsen 2010-09-24. Dnr 1583-10.
- LTU, 2010b. "Förslag övergripande organisation. US 2010-12-14", bilaga till *Övergripande organisationsstruktur för Luleå tekniska universitet fr o m 2011*, fastställd av universitetsstyrelsen 2010-12-14. Dnr 1583-10.
- LTU, 2011. *Arbets- och beslutsordning för Luleå tekniska universitet*, fastställd av universitetsstyrelsen 2011-06-28. Dnr 1048-11.
- LTU, 2019. *Rektors besluts- och delegationsordning*, fastställd av rektor 2019-12-16 och giltig fr.o.m. 2020-01-01. Dnr LTU-4565-2019.
- LU, 1991. *Organisation av Lunds universitets förvaltning*. 1991-09-06. Dnr VI B9 13290/90. Lunds universitetsarkiv 1977–2008, vol. A 2 A:80.
- LU, 1993. *Föreskrifter om institutioner*, fastställd av rektor 1993-06-24. Dnr I A32 11332/93.
- LU, 2019. *Arbetsordning för Lunds universitet*, fastställd av universitetsstyrelsen 2018-12-14 (rev. 2019-12-13). Dnr STYR 2019/1903.
- Lundh, Christer, 1987. *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919–1924. Del 1, Debatten i Sverige*. Lund: Ekonomisk-historiska föreningen.

- Marcusson, Lena, 1989. *Offentlig förvaltning utanför myndighetsområdet*. Uppsala: Iustus.
- Marcusson, Lena, 2005. *Universitetens rättsliga ställning*, rapport överlämnad till Förbunds församlingen den 17 november 2005. SUHF.
- MDH, 2017. *Rektors delegation av beslutanderätt*, fastställd 2017-10-31. Dnr 2016/1582.
- Melander, Fredrik, 2006. *Lokal forskningspolitik: Institutionell dynamik och organisatorisk omvandling vid Lunds universitet 1980–2005*. Lund: Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
- Mellbourn, Anders, 1986. *Bortom det starka samhället: socialdemokratisk förvaltningspolitik 1982–1985*. Stockholm: Carlsson.
- MiU, 2014. *Arbetsordning för Mittuniversitetet*, fastställd av rektor 2014-11-18. Dnr MIUN 2012/1290.
- Motion 1992/93:Ub12. *Med anledning av prop. 1992/93:1 Universitet och högskolor – frihet för kvalitet*.
- OrU, 2009. *Revidering av delegationsordning för Örebro universitet*. Dnr. 12-628/2009.
- Proposition 1975:9. *Regeringens proposition om reformering av högskoleutbildningen m.m.*
- Proposition 1983/84:52. *Om vissa högskoleorganisatoriska frågor*.
- Proposition 1987/88:150. *Med förslag till slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1988/89, m.m. (kompletteringsproposition)*.
- Proposition 1988/89:65. *Om formerna för högskolepolitiken*.
- Proposition 1990/91:100. *Med förslag till statsbudget för budgetåret 1991/92*.
- Proposition 1990/91:150. *Med förslag till slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1991/92, m.m. (kompletteringsproposition)*.
- Proposition 1992/93:1. *Om universitet och högskolor – frihet för kvalitet*.
- Proposition 1992/93:231. *Om högskolor i stiftelseform – mångfald för kvalitet*.
- Reuterskiöld, Carl-Axel, 1914. *Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Reuterskiöld, Carl-Axel, 1927. *Den svenska statsstyrelsens organisation: några grundlinier för stats- och förvaltningsrättsliga studier*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Ruin, Olof, 1974. "Participatory Democracy and Corporativism: The Case of Sweden", *Scandinavian Political Studies* 9(A9), s. 171–184.
- Ruin, Olof, 1979. *Studentmakt och statsmakt: tre studier i svensk politik*. Stockholm: Liber Förlag.
- Rylander, Staffan, 1968. "Om demokrati och statsförvaltning", s. 8–74 i *Idéer och ideologier: sex studier utgivna till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala femtiöårsdag den 7 november 1969*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Sahlin, Kerstin & Eriksson-Zetterquist, Lena, 2016. *Kollegialitet: en modern styrform*. Lund: Studentlitteratur.
- SAP, 1952. *Demokratin inom statsförvaltningen samt de samhälleliga företagsformerna: betänkande avgivet till Socialdemokratiska arbetarepartiets 19:e kongress 1952 av tillkallade utredningsmän*. Stockholm: Tiden.
- SFS 1964:461. *Kungl. Maj:ts stadga för universitetet och vissa högskolor (universitetsstadga)*.

- SFS 1977:218. *Högskolelag*.
- SFS 1977:263. *Högskoleförordning*.
- SFS 1988:1060. *Förordning om ändring i högskoleförordningen (1977: 263)*.
- SFS 1993:100. *Högskolelag*.
- SFS 2010:701. *Lag om ändring i högskolelagen (1992:1434)*.
- SH, 2012. *Inrättande av institutionsnämnder*, beslutad av rektor 2012-12-18. Dnr 2366/11/2012.
- Skrivelse 1990/91:50. *Om åtgärder för att stabilisera ekonomin och begränsa tillväxten av de offentliga utgifterna*.
- Stening, Anders, 2005. *Försöksverksamhet med ändrad organisation inom högskolan*. Stockholm: Utbildnings- och kulturdepartementet, Regeringskansliet.
- SOU 1907:2. *Underdånigt betänkande angående förändrad organisation af Järnvägsstyrelsen och därunder lydande förvaltningar*, afgivet af Den af Kungl. Maj:t den 4 augusti 1906 för ändamålet tillsatta kommitté. Stockholm.
- SOU 1957:26. *Statliga företagsformer. Del 4, Statens vattenfallsverk*, betänkande med förslag från 1953 års utredning rörande de statliga företagsformerna. Stockholm.
- SOU 1961:21. *Författningsutredningen. Del 5, Organisationer. Beslutsteknik. Valsystem*. Stockholm.
- SOU 1963:9. *1955 års universitetsutredning. Del 7, Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning*. Stockholm.
- SOU 1973:2. *Högskolan*, betänkande av 1968 års utbildningsutredning. Stockholm.
- SOU 1975:1. *Demokrati på arbetsplatsen: förslag till ny lagstiftning om förhandlingsrätt och kollektivavtal*, betänkande avgivet av Arbetsrättskommittén. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.
- SOU 1991:82. *Drivkrafter för produktivitet och välbefinnande*, Produktivitetsdelegationens betänkande. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1992:1. *Frihet, ansvar, kompetens: grundutbildningens villkor i högskolan*, betänkande av Högskoleutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2008:104. *Självständiga lärosäten*, betänkande av Autonomiutredningen. Stockholm: Fritze.
- SOU 2015:92. *Utvecklad ledning av universitet och högskolor*, betänkande av Ledningsutredningen. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Statskontoret 1994:5. *Organisations- och strukturförändringar i statsförvaltningen*. Stockholm: Statskontoret.
- Statskontoret 2012:37. *Olika men ändå lika. En uppföljning av stiftelseformens betydelse inom högskolan*. Stockholm: Statskontoret.
- Statskontoret 2014:4. *Myndigheternas ledningsformer – en kartläggning*. Stockholm: Statskontoret.
- SU, 2019. *Arbetsordning vid Stockholms universitet*, fastställd av universitetsstyrelsen 2019-09-16 och gäller fr.o.m. 2019-09-16. Dnr SU FV-1.2.1-2744-19.
- Sundqvist, Bo, 2010. *Svenska universitet – lärdomsborgar eller politiska instrument?* Hedemora: Gidlunds.
- SvD, 1982. "Tyvärr, studenter, ministern kan inte lova högre bidrag", *Svenska Dagbladet*, 1982-10-25.

- Söderlind, Donald & Petersson, Olof, 1988. *Svensk förvaltningspolitik*. Uppsala: Diskurs.
- Sörndal, Olof, 1943. "Formerna för fattande av beslut i de centrala ämbetsverken", *Statsvetenskaplig tidskrift* 46(4-5), s. 279-319.
- UHÄ, 1990. *Underlag inför möte 1990-04-19 för information/diskussion rörande övergången till nytt styr- och anslagssystem inom högskolan*. 1990-04-09. Dnr B2-744-90.
- UKÄ, 1971. "Nya samarbetsformer på universitetsområdet", *UKÄ-aktuellt* 10(2). Remiss-PM II.
- UKÄ, 1973. "Universitetsdemokrati. Föreskrifter för fortsatt försöksverksamhet med former för samarbete mellan studerande, lärare och övrig personal vid universitet och högskolor m m", *UKÄ-aktuellt*, specialnummer januari 1973.
- UU, 1991. *Remiss ang administrativ och organisatorisk samverkan mellan institutioner*. 1991-06-11. Dnr 2340/91.
- UU, 2000. *Gemensamma bestämmelser för institutioner*, fastställd av konsistoriet 2009-09-25. Dnr UFV 2000/1310.
- UU, 2017. *Arbetsordning för Uppsala universitet*, fastställd av konsistoriet och gäller fr.o.m. 2020-01-01. Dnr UFV 2017/95.
- Viktorov, Ilja, 2006. *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Wedlin, Linda & Pallas, Josef, 2017. *Det ostyrda universitet?: perspektiv på styrning, autonomi och reform av svenska lärosäten*. Göteborg: Makadam.
- Westling, Håkan, Angsmark, Göran & Blomqvist, Göran, 1997. "Universitets- och högskoleväsendet", s. 49-113 i *Byråkratin i backspeglarna: femtio år av förändring på sex förvaltningsområden* (SOU 1997:7), rapport till Förvaltningspolitiska kommissionen. Stockholm: Fritze.
- Wigforss, Ernst, 1922. *Industrins demokratisering: en överblick av förslagen om arbetarnas deltagande i industriens ledning*. Stockholm: Tiden.

Bilaga 1. Underlag för figur 1–5

Tabell 1. Antalet institutioner/motsv. vid medicinsk fakultet, 1977–2020

År	UU	LU	GU	UmU	LiU	KI
1977	37	42	41	25	9	106
1978	39	53	42	27	9	105
1979	37	53	38	27	9	108
1980	37	55	37	29	11	113
1981	37		40	31	11	114
1982	37	58	40	31	11	112
1983	37		41	31	11	113
1984			41	31		113
1985			41	31		112
1986	38		41	32		110
1987	38	59	41	34	12	118
1988			41		20	118
1989	40	58	41	33	24	123
1990	38	58	41	33	24	116
1991	37	57	40	33	24	118
1992	36	57	40	34	24	110
1993	37		37	35	24	30
1994	38	56	30	34	24	29
1995	38	35	10		24	29
1996	37	32	10		24	29
1997	40	32	11	35	4	29
1998	9	31	11	35	4	30
1999	10	21	11	13	4	31
2000	10	21	15	13	4	30
2001	10	19	15	12	4	30
2002	10	19	12	13	6	29
2003	9	19	12	13	6	28
2004	9	19	12	13	6	27
2005	9	6	12	13	6	25
2006	9	6	4	13	6	22
2007	9	6	4	13	6	22
2008	9	6	4	13	3	22
2009	9	6	4	13	3	22
2010	9	6	4	13	3	22
2011	9	6	4	13	3	22
2012	9	6	4	13	3	22
2013	9	6	4	13	3	22
2014	9	6	4	13	3	22
2015	8	6	4	13	3	22
2016	8	6	4	13	3	22
2017	8	6	4	13	3	22
2018	8	6	4	13	3	22
2019	8	6	4	13	3	22
2020	8	6	4	13	2	22

Kommentar: Avser antalet institutioner 1 juli angivet år. För tomma celler saknas uppgift i källmaterialet.

Källa: Se bilaga 2.

Tabell 2. Antalet institutioner/motsv. vid teknisk fakultet, 1977–2020

År	LU	LiU	KTH	LTU	CTH
1977	29	6	76	9	50
1978	27	7	76	9	50
1979	27	7	76	11	50
1980	28	8	76	12	51
1981		8	77	12	53
1982	30	8	77	12	
1983		9	77	15	56
1984			77	15	
1985			77	16	59
1986			82	16	
1987	34	10	86	16	57
1988		9	86	16	
1989	36	9	89	16	
1990	36	9	88	15	
1991	35	9	88	15	59
1992	35	9	87	17	61
1993		9	42	15	66
1994	36	9	42	14	68
1995	34	9	42	14	67
1996	27	9	40	15	66
1997	27	9	40	15	68
1998	26	9	40	15	62
1999	15	9	40	16	64
2000	15	9	37	16	63
2001	16	9	30	16	59
2002	15	9	29	15	50
2003	15	10	28	15	43
2004	15	10	28	13	43
2005	14	9	9	13	16
2006	14	9	9	13	16
2007	14	7	9	13	16
2008	11	8	9	13	17
2009	12	8	9	13	17
2010	12		9	13	17
2011	12	7	9	6	17
2012	12	7	9	6	17
2013	11	7	9	6	17
2014	11	7	9	6	17
2015	11	7	9	6	18
2016	11	7	9	6	17
2017	11	7	9	6	13
2018	11	7	43	6	13
2019	10	7	44	6	13
2020	10	7	42	6	13

Kommentar: Avser antalet institutioner 1 juli angivet år.
För tomma celler saknas uppgift i källmaterialet.

Källa: Se bilaga 2.

Tabell 3. Antalet institutioner/motsv. vid svenska lärosäten

Lärosäte	1980	1990	2000	2010	2019
<i>Gamla universitet</i>					
UU	114	121	64	55	50
LU	142	161	78	46	48
UmU	80	97	51	43	40
SU	52	56	65	58	47
LiU	24	39	21	14	14
GU	101	110	68	45	39
<i>Fackhögskolor</i>					
KI	125	131	30	22	22
KTH	76	88	37	9	44
LTH/LTU	12	15	16	13	6
SLU	48	50	58	36	32
CTH	51	57	63	17	13
<i>Nya universitet</i>					
KaU			9	4	12
MaU					19
MiU				8	16
LnU				12	32
OrU			10	7	8
VxU			7		
<i>Högskolor</i>					
LHS	13	15	3		
HV		3	5	4	4
HKr	3	4	6	2	4
HH	<i>Inga</i>	2	4	5	4
HiG	7	4	7	3	3
HDa	3	3	5	3	3
HB	2	5	6	6	3
MDH	1	6	10	4	4
HiK	4	6	9		
HVx	9	12			
HÖ	1	4			
HSH	3	7			
HS		4	8	3	5
SH			5	6	4
HGo			1	3	
HKa	12	10			
MaH			6	5	
MiH			15		
HOr	15	14			
GIH			2	1	1
FHS				3	2
HJ	5	3	3	4	4
BTH		2	8	5	10

Kommentar: Grå celler anger att lärosätet inte existerade vid tidpunkten. Om lärosätet bytt namn under tidsperioden anges nuvarande namn, förutom när namnbytet kommer av erhållen universitetsstatus.

Förkortningar: Högskolan på Gotland (HGo), Högskolan i Kalmar (HiK), Högskolan i Karlstad (HKa), Mitthögskolan (MiH), Högskolan i Sundsvall/Härnösand (HSH), Högskolan i Växjö (HVx), Högskolan i Örebro (HOr), Högskolan i Östersund (HÖ), Lärarhögskolan i Stockholm (LHS) och Växjö universitet (VxU). Övriga förkortningar anges i specialnumrets inledning.

Källa: Se bilaga 2.

Tabell 4. Antalet hel- och deltidsanställda vid svenska lärosäten

Lärosäte	1980	1990	2000	2010	2019
<i>Gamla universitet</i>					
UU	4 489	5 316	5 489	6 725	8 099
LU	6 747	7 123	6 665	8 205	8 930
UmU	3 455	3 291	3 663	4 849	4 570
SU	3 144	3 697	4 098	5 656	6 303
LiU	1 605	2 415	3 327	3 945	4 447
GU	4 768	4 681	5 009	6 212	7 250
<i>Fackhögskolor</i>					
KI	3 729	3 411	3 925	5 680	6 188
KTH	2 977	2 991	3 442	4 120	5 054
LTH/LTU	752	945	1 458	1 544	1 828
SLU	3 038	3 921	3 481	3 631	3 800
CTH	1 840	2 457	2 818	2 762	3 662
<i>Nya universitet</i>					
KaU			900	1 335	1 429
MaU					1 871
MiU				1 152	1 091
LnU				2 160	2 293
OrU			887	1 655	1 847
VxU			721		
<i>Högskolor</i>					
LHS	638	626	578		
HV		38	373	649	699
HKr	76	128	414	589	592
HH	29	110	455	698	692
HiG	144	155	569	663	795
HDa	86	178	565	834	853
HB	137	189	530	848	888
MDH	82	205	827	1 027	1 100
HiK	143	245	620		
HVx	219	356			
HÖ	81	121			
HSH	161	277			
HS		106	397	572	647
SH			531	951	1 070
HGo			107	207	
HKa	313	430			
MaH			1 022	1 631	
MiH			1 133		
HOr	347	394			
GIH			71	103	162
FHS				354	413
HJ	134	162	433	837	929
BTH		69	441	650	504

Kommentar: Grå celler anger att lärosätet inte existerade vid tidpunkten. Om lärosätet bytt namn under tidsperioden anges nuvarande namn, förutom när namnbytet kommer av erhållen universitetsstatus.

Förkortningar: Högskolan på Gotland (HGo), Högskolan i Kalmar (HiK), Högskolan i Karlstad (HKa), Mitthögskolan (MiH), Högskolan i Sundsvall/Härnösand (HSH), Högskolan i Växjö (HVx), Högskolan i Örebro (HOr), Högskolan i Östersund (HÖ), Lärarhögskolan i Stockholm (LHS) och Växjö universitet (VxU). Övriga förkortningar anges i specialnumrets inledning.

Källa: Se bilaga 2.

Tabell 5. Typ av arbetsenhet vid svenska lärosäten, 1993–2020

Lärosäte	Institution	Sektion	Akademi	Fakultet	Annat
<i>Gamla universitet</i>					
UU	930101–				
LU	930101–				
UmU	930101–				
SU	930101–				
LiU	930101–				
GU	930101–				
<i>Fackhögskolor</i>					
KI	930101–				
KTH	930101–041231; 180101–				050101–171231
LTH/LTU	930101–				
SLU	930101–				
CTH	930101–				
<i>Nya universitet</i>					
HKa/KaU	930101–051231; 130101–			060101–121231	
MaH/MaU	110101–				980701–101231
MiH/MiU	930701–130630; 190101–			130701–181231	
LnU	100101–				
HOr/OrU	930101–081231; 120101–		090101–111231		
HVx/VxU	930101–091231				
<i>Högskolor</i>					
LHS	930101–071231				
HV	930101–				
HKr	930101–080630	080701–171231		180101–	
HH	930101–991231	000101–141231	150101–		
HiG	930101–091231		100101–		
HDa	930101–930630; 030101–081231	930701–971231	090101–		980101–021231
HB	930101–140630		140701–		
MDH	930101–071231		080101–		
HiK	930101–091231				
HÖ	930101–930630				
HSH	930101–930630				
HS	930101–				
SH	040701–				970101–040630
HGo	980701–051231; 100101–130630				060101–091231
GIH	930101–				
FHS	080101–				
BTH	930101–031231; 140101–	040101–131231			
HJ	930101–940630				940701–

Kommentar: Typ av arbetsenhet som lärosätenas inre organisation är uppbyggd med. Kategorin *institution* tillåter vissa avvikelser inom enskilda delar av lärosätet i fråga. Kategorin *annat* innefattar: avdelningar, fackhögskolor (som del av högskola), profil- och utvecklingsområden samt skolor. *Fakultet* avser de fall där fakulteten själv fungerar som operativ enhet.

Förkortningar: Högskolan på Gotland (HGo), Högskolan i Kalmar (HiK), Högskolan i Karlstad (HKa), Mitthögskolan (MiH), Högskolan i Sundsvall/Härnösand (HSH), Högskolan i Växjö (HVx), Högskolan i Örebro (HOr), Högskolan i Östersund (HÖ), Lärarhögskolan i Stockholm (LHS) och Växjö universitet (VxU). Övriga förkortningar anges i specialnumrets inledning.

Källa: Se bilaga 2.

Tabell 6. Datum för införande av prefektstyre vid svenska lärosäten

Lärosäte	Införande av prefektstyre
<i>Gamla universitet</i>	
UU	–
LU	–
GU	2012-07-01?
SU	–
UmU	2009-01-01
LiU	–
<i>Fackhögskolor</i>	
KI	1993-07-01
KTH	2005-01-01
LTH/LTU	2004-01-01
CTH	1994-01-01
SLU	1996-07-01
<i>Nya universitet och högskolor</i>	
HKa/KaU	2006-01-01
LnU	2012-07-01
HOr/OrU	2007-01-01
MiH/MiU	2013-07-01
MaH/MaU	Har alltid haft
BTH	2004-01-01
MDH	2004-07-01
GIH	2003-07-01
HB	2014-07-01
HDa	1993-07-01
HiG	2010-01-01
HH	2013-01-01
HKr	2008-07-01
HS	2009-06-05?
HV	2002-06-19?
SH	2013-01-01
FHS	Har alltid haft
HiK	2008-01-01
HGo	2006-01-01
HVx/VxU	–
LHS	–
HSH	–
HÖ	–
HJ	1994-01-01

Kommentar: Tabellen anger datum för införande av prefektstyre tillika avskaffande av institutionsstyrelser vid svenska lärosäten. Datum markerade med frågetecken (?) är osäkra och beslutet kan ligga ännu tidigare.

Förkortningar: Högskolan på Gotland (HGo), Högskolan i Kalmar (HiK), Högskolan i Karlstad (HKa), Mitthögskolan (MiH), Högskolan i Sundsvall/Härnösand (HSH), Högskolan i Växjö (HVx), Högskolan i Örebro (HOr), Högskolan i Östersund (HÖ), Lärarhögskolan i Stockholm (LHS) och Växjö universitet (VxU). Övriga förkortningar anges i specialnumrets inledning.

Källa: Se bilaga 2.

Bilaga 2. Referenser för tabell 1–6.

ANSTÄLLNINGSTATISTIK

SCB, 1986. *Statsanställda, 1954–1981. Del 2, En historisk översikt samt uppgifter om utbildning, tjänstebenanämning m.m.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.

SCB, 1991. *Löner och sysselsättning inom offentlig sektor. Del 1, Statsanställda. 1990.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.

SCB, 2001. *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2000.* UF 23 SM 0101. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Sveriges statskalender, 2000. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

UKÄ, 2021. "Statistikdatabas: Högskolan i siffror", tillgänglig på <<https://uka.se>>, åtkomst 2021-01-31.

UPPSALA UNIVERSITET

Uppsala universitet, 1977 ff. *Katalog.* Uppsala: Uppsala universitet.

Uppsala universitet, 2007 ff. *Uppsala universitet*, arkiverad webbplats åren 2007–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.uu.se>>.

LUNDS UNIVERSITET

Lund/Malmö högskoleregion, 1978 ff. *Personal- och adresskatalog. Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl orter.* Lund: Styrelsen för Lund/Malmö högskoleregion.

Lunds universitet, 1995. *Arkivbeskrivning för Lunds universitet. 1995-12-20.* Dnr. I A 33 13974/95.

Lunds universitet, 1996 ff. *Lunds universitet*, arkiverad webbplats åren 1996–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.lu.se>>.

Ståhl, Solveig & Fredenholm, Eva (red.), 1998. *Käftis 50 år: högre tandvårdsutbildning i Malmö 1946–1996.* Lund: Informationsenheten, Lunds universitet.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Göteborgs universitet, 1977 ff. *Information om organisation, styrelseorgan, fakulteter, institutioner och anställda.* Göteborg: Göteborgs universitet.

Göteborgs universitet, 1997 ff. *Göteborgs universitet*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.gu.se>>.

Göteborgs universitet, 1997. "Ändrad organisation vid med fak", Nyhetsbrev, 1/97, tillgängligt på <<https://www4.gu.se/mediaarkiv/nyhetsbrev/1-97.pdf>>, åtkomst 2021-03-18.

Göteborgs universitet, 2006. *Göteborgs universitets beslutsordning.* Fastställd av universitetsstyrelsen 2008-10-16. Dnr A 10 1441/06.

Göteborgs universitet, 2011. *Arbetsordning för Göteborgs universitet.* Fastställd av universitetsstyrelsen 2011-01-12. Dnr. A1 4973/10.

STOCKHOLMS UNIVERSITET

Stockholms universitet, 1977 ff. *Katalog*. Stockholm: Stockholms universitet.

Stockholms universitet, 1997 ff. *Stockholms universitet*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.su.se>>.

UMEÅ UNIVERSITET

Umeå universitet, 1977 ff. *Umeå universitets katalog. Uppgifter om organisation, personal m.m.* Umeå: Umeå universitet.

Umeå universitet, 1997 ff. *Umeå universitet*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.umu.se>>.

Umeå universitet, 2008. *Protokollutdrag universitetsstyrelsen*. 2008-10-30. Dnr 103-520-07.

LINKÖPINGS UNIVERSITET

Linköpings universitet, 1977. *Katalog. Organisation, institutioner, personal*. Linköping: Linköpings universitet.

Linköpings universitet, 1978 ff. *Universitetet och tekniska högskolan i Linköping. Katalog. Organisation, institutioner, personal*. Linköping: Linköpings universitet.

Linköpings universitet, 1992 ff. *Universitetet i Linköping. Katalog*. Linköping: Linköpings universitet.

Linköpings universitet, 1997 ff. *Linköpings universitet*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.liu.se>>.

KAROLINSKA INSTITUTET

Karolinska institutet, 1977 ff. *Katalog*. Stockholm: Karolinska institutet.

Karolinska Institutet, 1997 ff. *Karolinska Institutet*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.ki.se>>.

Karolinska Institutet, 2013. *Arkivbeskrivning för Karolinska Institutet*. 2013-04-22. Dnr. 2-1775/2013.

KUNGL. TEKNISKA HÖGSKOLAN

Kungl. Tekniska högskolan, 2004. *Styrelserna vid de nio skolor – sammansättning*. Beslut av rektor 2004-12-21. Dnr 930-2004-2896.

Kungl. Tekniska högskolan, 2005 ff. *Kungl. Tekniska högskolan*, arkiverad webbplats åren 2005–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.kth.se>>.

Kungl. Tekniska högskolan, 2008. *Organisationsförändringar fram till skolbildningen 2005*, tillgänglig på <https://www.kth.se/polopoly_fs/1.510973.1550159056!/sektioner.pdf>, åtkomst 2021-03-18.

LULEÅ TEKNISKA UNIVERSITET

Luleå tekniska universitet, 2020. *Arkivbeskrivning: Luleå tekniska universitet 1977–2010*. 2020-08-03.

Luleå tekniska universitet, 2000 ff. *Luleå tekniska universitet*, arkiverad webbplats åren 2000–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.ltu.se>>.

Sveriges statskalender, 1992. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET

Sveriges lantbruksuniversitet, 1977 ff. *Katalog*. Uppsala: Lantbruksuniversitetet.

Sveriges lantbruksuniversitet, 1996. *Ledningen på institutionsnivå*. Dnr SLU 11.45-3323/96.

Sveriges lantbruksuniversitet, 1998 ff. *Sveriges lantbruksuniversitet*, arkiverad webbplats åren 1998–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.slu.se>>.

CHALMERS TEKNISKA HÖGSKOLA

Chalmers tekniska högskola, 1977 ff. *Katalog*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.

Chalmers tekniska högskola, 1997 ff. *Chalmers tekniska högskola*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.chalmers.se>>.

HÖGSKOLAN I KARLSTAD / KARLSTADS UNIVERSITET

Högskolan i Karlstad, 1977 ff. *Information från Högskolan i Karlstad*. Karlstad: Högskolan i Karlstad.

Högskolan i Karlstad, 1999 ff. *Anslaget: personaltidning vid Karlstads universitet*. Karlstad: Karlstads universitet.

Karlstads universitet, 2000 ff. *Karlstad universitet*, arkiverad webbplats åren 2000–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.kau.se>>.

Karlstads universitet, 2004. *Arbets- och beslutsordning vid Karlstads universitet*. C2004/383.

Karlstads universitet, 2005. *Fakulteternas inre organisation*. Dnr. C2004/291.

MALMÖ HÖGSKOLA / MALMÖ UNIVERSITET

Malmö högskola, 2000 ff. *Malmö högskola*, arkiverad webbplats åren 2000–2018, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.mah.se>>.

Malmö högskola, 2005. *Arkivbeskrivning*. 2005-09-20. Dnr Mahr 13-2005/560.

Malmö universitet, 2018. *Arbetsordning Malmö universitet*. 2018-09-21. Dnr. LED 1.3-2018/214.

Malmö universitet, 2018 ff. *Malmö universitet*, arkiverad webbplats åren 2018–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.mau.se>>.

MITTHÖGSKOLAN / MITTUNIVERSITETET

Mittuniversitetet, 2013. *Justering av organisationsplan inför den 1 april 2013*. Beslutad av rektor 2013-03-26. Dnr 2012/1290.

Mittuniversitetet, 2014 ff. *Mittuniversitetet*, arkiverad webbplats åren 2014–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.miun.se>>.

Mittuniversitetet, 2020. ”Organisationsstruktur/arkivbildare 1977–2013”, bilaga i *Arkivredovisning: Arkivbeskrivning*. 2020-06-16. Dnr. MIUN 2020/1267.

LINNÉUNIVERSITETET

Linnéuniversitetet, 2010 ff. *Linnéuniversitetet*, arkiverad webbplats åren 2010–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.lnu.se>>.

Linnéuniversitetet, 2012. *Organisationsplan*. Beslutad av universitetsstyrelsen 2012-12-12 och gäller fr.o.m. 2013-01-01. Dnr LNU 2012/432.

HÖGSKOLAN I ÖREBRO / ÖREBRO UNIVERSITET

Högskolan i Örebro, 1977 ff. *Katalog över anställda vid Högskolan i Örebro*. Örebro: Högskolan i Örebro.

Örebro universitet, 2006. *Universitetsstyrelsens protokoll*. 2006-09-08. Protokoll nr. 3/06.

Örebro universitet, 2018. *Arkivbeskrivning för Örebro universitet 2019*. 2018-11-13. Dnr. ORU 1.2.1-06197/2018.

Örebro universitet, 2009. *Örebro universitet*, arkiverad webbplats åren 2009–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.oru.se>>.

HÖGSKOLAN I VÄXJÖ / VÄXJÖ UNIVERSITET

Lund/Malmö högskoleregion, 1978 ff. *Personal- och adresskatalog. Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl orter*. Lund: Styrelsen för Lund/Malmö högskoleregion.

Sveriges statskalender, 1990 ff. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Växjö universitet, 1999 ff. *Växjö universitet*, arkiverad webbplats åren 1999–2009, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.vxu.se>>.

HÖGSKOLAN FÖR LÄRARUTBILDNING, STOCKHOLM

Sveriges statskalender, 1977 ff. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer

Högskolan för lärarutbildning, 1997 ff. *Högskolan för lärarutbildning*, arkiverad webbplats åren 1997–2007, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.lhs.se>>.

HÖGSKOLAN TROLLHÄTTAN/UDDEVALLA / HÖGSKOLAN VÄST

Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, 1997 ff. *Högskolan i Trollhättan/Uddevalla*, arkiverad webbplats åren 1997–2006, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.htu.se>>.

Högskolan i Trollhättan/Uddevalla, 2002. *Beslutsordning för HTU*. 2002-06-19. Dnr 363/02 A 11.

Högskolan Väst, 2006 ff. *Högskolan Väst*, arkiverad webbplats åren 2006–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.hv.se>>.

Högskolan Väst, 2007. *Institutionsnämndernas upphörande*. 2007-10-03. Dnr 2007/415 A 11.

Högskolan Väst, 2015. *Arkivbeskrivning*. 2015-01-26. Dnr. 2015/122 A22.

Högskolan Väst, 2018. *Arbetsbeskrivning för institutionsnämnder*. Fastställd av rektor 2018-10-22. Dnr 2018/1414 A 11.

HÖGSKOLAN KRISTIANSTAD

Lund/Malmö högskoleregion, 1978 ff. *Personal- och adresskatalog. Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl orter*. Lund: Styrelsen för Lund/Malmö högskoleregion.

Högskolan Kristianstad, 2007. *Organisations- och beslutsordning*. Fastställd av högskolestyrelsen 2007-12-17 och gäller fr.o.m. 2008-04-01. Dnr 43/11-08.

Högskolan Kristianstad, 2018. *Arbetsordning*. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-09-20 och gäller fr.o.m. 2018-01-01. Dnr 2017-114-372.

Högskolan Kristianstad, 2018. *Arkivbeskrivning*. 2018-01-12. Dnr. 2018-341-22.

Högskolan Kristianstad, 2017. *Beslut med anledning av inrättande av fyra fakulteter för att säkra en långsiktig utveckling av utbildning och forskning i samverkan*. 2017-06-19. Dnr. 2017-1121-311.

HÖGSKOLAN I HALMSTAD

Lund/Malmö högskoleregion, 1978 ff. *Personal- och adresskatalog. Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl orter*. Lund: Styrelsen för Lund/Malmö högskoleregion.

Högskolan i Halmstad, 2012. *Högskolestyrelsens protokoll*. 2012-04-13.

Högskolan i Halmstad, 2016. *Beslutsordning för Högskolan i Halmstad*. Beslutad av rektor 2008-06-10. Dnr 19-2003-1087.

Högskolan i Halmstad, 2016. *Arkivbeskrivning för Högskolan i Halmstad*. 2016-06-27. Dnr. 2014/55.

Högskolan i Halmstad, 2018. *Arbetsordning för Högskolan i Halmstad*. 2018-04-20. Dnr. L 2018/42.

Sveriges statskalender, 1990 ff. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

HÖGSKOLAN I GÄVLE

Högskolan i Gävle/Sandviken, 1977 ff. *Katalog*. Gävle: Högskolan i Gävle/Sandviken.

Högskolan i Gävle, 2009. *Högskolestyrelsens protokoll*. 2009-06-12. Protokoll 2009:3.

Högskolan i Gävle, 2010 ff. *Högskolan i Gävle*, arkiverad webbplats åren 2010-2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.hig.se>>.

Högskolan i Gävle, 2014. *Arkivbeskrivning*. Dnr. HIG-STÖD 2014/37.

Högskolan i Gävle, 2021. "Högskolans historia", tillgänglig på <<https://www.hig.se/Ext/Sv/Om-Hogskolan/Hogskolans-historia.html>>, åtkomst 2021-03-18.

Symne, Birgitta, 2002. *Högskolan i Gävle: 1977-2002*. Gävle: Högskolan i Gävle.

HÖGSKOLAN DALARNA

Högskolan i Falun/Borlänge, 1977 ff. *Katalog*. Falun: Högskolan i Falun/Borlänge.

Borgert, Leif. *Berättelsen om en högskola: akademi, företag och samhällsaktör*. Stockholm: Santérus.

Högskolan Dalarna, 1997. *Organisation och ledning*, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/19970709051337/http://www.du.se/pers/orgledn.html>>

Högskolan Dalarna, 1997 ff. *Högskolan Dalarna*, arkiverad webbplats åren 1997–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.du.se>>.

Högskolan Dalarna, 1998. *Arbetsordning för Högskolan Dalarna*, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/20010215080241/http://www.du.se/policies/arbordn.html>>.

Högskolan Dalarna, 2003. *Arbetsordning för Högskolan Dalarna*. Fastställd av högskolestyrelsen 2003-02-19. Dnr DUC 2003/201/11.

Högskolan Dalarna, 2009. *Instruktion för akademinnämnder*. Beslutad av rektor 2009-04-22. Dnr 2009/175/10.

Högskolan Dalarna, 2015. *Beskrivning av de kollegiala nämnderna vid Högskolan Dalarna*. Beslutad av UFN 2015-10-07. Dnr DUC 2015/1894/10.

Högskolan Dalarna, 2016. *Arkivbeskrivning för Högskolan Dalarna*. 2016-09-30. Dnr. HDa 2.7-2016/1089.

HÖGSKOLAN I BORÅS

Högskolan i Borås, 2015. *Arkivbeskrivning*. 2015-11-23. Dnr 801-15.

Högskolan i Borås, 2015. *Högskolan i Borås*, arkiverad webbplats åren 2015–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.hb.se>>.

HÖGSKOLAN I ESKILSTUNA OCH VÄSTERÅS / MÄLARDALENS HÖGSKOLA

Mannerfelt, Peter, 2007. *En stark högskola: 1977–2007*. Eskilstuna: Mälardalens högskola.

Mälardalens högskola, 2010. *Arkivbeskrivning för Mälardalens högskola, 1977-07-01–2007-12-31*. 2010-07-22. Dnr. MDH 1.7-784/10.

Mälardalens högskola, 2008 ff. *Mälardalens högskola*, arkiverad webbplats åren 2008–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.mdh.se>>.

HÖGSKOLAN I KALMAR

Lund/Malmö högskoleregion, 1978 ff. *Personal- och adresskatalog. Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl orter*. Lund: Styrelsen för Lund/Malmö högskoleregion.

Högskolan i Kalmar, 2004. *Högskolans organisation, ledning och beslutsordning*. 2004-08-09. Dnr 1.1-38/02.

Högskolan i Kalmar, 2007. *Högskolan i Kalmar organisation och ledning*. 2007-09-03. Dnr 1.1-166/07.

Sveriges statskalender, 1990 ff. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

HÖGSKOLAN I ÖSTERSUND

Bernhardt, Ulf, 1986. *Högskolan i Östersund: historik vid 15-årsjubileet 1986*. Östersund: Högskolan i Östersund.

Sveriges statskalender, 1990. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Mittuniversitetet, 2020. "Organisationsstruktur/arkivbildare 1977–2013", bilaga i *Arkivredovisning: Arkivbeskrivning*. 2020-06-16. Dnr. MIUN 2020/1267.

Sveriges statskalender, 1990 ff. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

HÖGSKOLAN I SUNDSVALL/HÄRNÖSAND

Högskolan i Sundsvall/Härnösand, 1977 ff. *Katalog*. Härnösand: Institutionen i Härnösand.

Mittuniversitetet, 2020. "Organisationsstruktur/arkivbildare 1977–2013", bilaga i *Arkivredovisning: Arkivbeskrivning*. 2020-06-16. Dnr. MIUN 2020/1267.

HÖGSKOLAN I SKÖVDE

Högskolan i Skövde, 1993. *Beslutsordning vid Högskolan i Skövde*. 1993-12-13. Dnr 85-93-10.

Högskolan i Skövde, 2009. *Reviderad beslutsordning vid Högskolan i Skövde*. 2009-06-05. Dnr HS 2009/228-110.

Högskolan i Skövde, 2010. *Reviderad organisationsplan vid Högskolan i Skövde*. Beslutad av högskolestyrelsen 2010-09-24. Dnr HS 2010/343-110.

Högskolan i Skövde, 2016. *Arkivbeskrivning för Högskolan i Skövde arkiv I, 1977–2013*. 2016-02-12.

Högskolan i Skövde, 2013 ff. *Högskolan i Skövde*, arkiverad webbplats år 2019, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.his.se>>.

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA

Södertörns högskola, 1998. *Arbetsordning för avdelningsstyrelser och administrativa chefer*. 1998-04-02.

Södertörns högskola, 2004. *Arbetsordning för institutionsstyrelser*. 2004-02-04. Dnr 153/12/2004.

Södertörns högskola, 2010. *Arkivbeskrivning*. 2010-02-17. Dnr 254/13/2010.

Södertörns högskola, 2010 ff. *Södertörns högskola*, arkiverad webbplats åren 2010–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.sh.se>>.

Södertörns högskola, 2012. *Inrättande av institutionsnämnder*. Beslut av rektor 2012-12-18. Dnr 2366/11/2012.

HÖGSKOLAN PÅ GOTLAND

HSV, 2002. *Granskning och bedömning av kvalitetsarbetet vid Högskolan på Gotland*. Högskoleverkets rapportserie 2002:17 R. Stockholm.

Högskolan på Gotland, 2001 ff. *Högskolan på Gotland*, arkiverad webbplats åren 2001–2012, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.hgo.se>>.

Högskolan på Gotland, 2005. *Ny organisation av kärnverksamheten*. Beslut av rektor 2005-09-28. Dnr. A21-2005/63.

GYMNASTIK- OCH IDROTTHÖGSKOLAN

Gymnastik- och idrotthögskolan, 2003. *Inrättande av institutionsråd*. Beslut av rektor 2003-06-27. Dnr 01-437/03.

Gymnastik- och idrotthögskolan, 2013. *Arkivbeskrivning för Gymnastik- och idrotthögskolan (GIH) 1992/93-, version 1.4*. 2013-01-29. Dnr Ö 2013/43.

Gymnastik- och idrotthögskolan, 2019. *Gymnastik- och idrotthögskolan*, arkiverad webbplats år 2019, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.gih.se>>.

Idrottshögskolan, 1999. "Idrottshögskolans historik", tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/19990220234104/http://www.ihs.se/Presentation.htm>>.

FÖRSVARSHÖGSKOLAN

Försvarshögskolan, 2010 ff. *Försvarshögskolan*, arkiverad webbplats åren 2010–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.fhs.se>>.

Försvarshögskolan, 2010. *Ledningens arbetsordning*. 2010-04-06.

HÖGSKOLAN I JÖNKÖPING / JÖNKÖPING UNIVERSITY

Sveriges statskalender, 1990. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Jönköping University, 2018. *Arkivbeskrivning för Högskolan i Jönköpings arkiv (1977-1994), med föregångare. Version 1.0*. 2018-01-29.

Jönköping University, 2020. *Arkivbeskrivning för Jönköping University (utkast)*, inkl bilaga 1. "Organisationshistorik".

Jönköping University, 2020. "Tekniska Högskolans historia", tillgänglig på <<http://ju.se/om-oss/tekniska-hogskolan/organisation/tekniska-hogskolans-historia.html>>, åtkomst 2021-03-18.

HÖGSKOLAN I KARLSKRONA/RONNEBY / BLEKINGE TEKNISKA HÖGSKOLA

Lund/Malmö högskoleregion, 1978 ff. *Personal- och adresskatalog. Södra högskoleregionen: universitet och högskolor i Lund/Malmö, Kristianstad, Halmstad, Kalmar, Växjö m fl orter*. Lund: Styrelsen för Lund/Malmö högskoleregion.

Blekinge tekniska högskola, 2000. *Arkivbeskrivning. Högskolan i Karlskrona/Ronneby/Blekinge tekniska högskola (1989-)*. Februari 1998 (uppdaterad 2000-08-09).

Blekinge tekniska högskola, 2003. *Organisationsplan för Blekinge Tekniska Högskola, BTH*. Fastställd av högskolestyrelsen 2003-10-03 § 81, bil. 7.

Blekinge tekniska högskola, 2005. *Arkivbeskrivning. Blekinge tekniska högskola*. 2005-12-16.

Blekinge tekniska högskola, 2007 ff. *Blekinge tekniska högskola*, arkiverad webbplats åren 2007–2020, tillgänglig på <<https://web.archive.org/web/http://www.btu.se>>.

Blekinge tekniska högskola, 2013. *Utdrag ur: Protokoll fört vid sammanträde med Blekinge Tekniska Högskolas Styrelse*. 2013-09-16. Dnr BTH-1.1.3-0044-2013.

Registratorer vid följande lärosäten har konsulterats angående avvecklandet av institutionsstyrelser/motsv.:

BTH, CTH, FHS, GIH, GU, HB, HH, HiG, HS, HKr, HV, JU, KaU, KI, KTH, LnU, LTU, MaU, MDH, Miun, OrU, SH, SLU, UmU och UU (angående HGo).

Lärare och forskare vid svenska lärosäten under 2000-talet

Ola Agevall & Gunnar Olofsson

The Academic Profession in Swedish Higher Education: Continuity and Change in the New Century

The purpose of this article is to describe the composition and internal stratification of the university teaching staff at Swedish higher education institutions. We show that four fault lines shape the higher education field in the 21st century. These are, firstly, the resource hierarchies both between old and new higher education institutions and between the fields of science, and, secondly, the prestige hierarchy between research and teaching staff categories and between the senior lecturers' conditions of existence in the center of the system and its periphery. We argue that it is necessary to analyze how these stratification lines have come into place to understand how they work and interact with each other, and how they have partially reinforced each other, but at the same time have left room for a transformation of the university teachers' conditions across the university system.

Vad är ett lärosäte? Artikelns utgångspunkter och disposition

I fokus för artikeln står svenska lärosäten, den kår av lärare och forskare som befolkar dem, och det högre utbildningssystem de är del av.¹ De enheter vi har att laborera med är lärosäten av olika typ samt olika lärarkategorier. Utgångspunkten är att vi kan förstå den högre utbildningens struktur, och de olika lärosätenas karaktär och villkor, genom att undersöka hur

1 Artikelns utgångspunkt är inramad av Vetenskapsrådet finansierade forskningsprojektet Svensk högre utbildning. Finansiering, organisering, rekrytering, utfall, 1950–2020 (SHEFOE), 2016–04746.

Ola Agevall och Gunnar Olofsson är verksamma vid Institutionen för samhällsstudier, Linnéuniversitetet.
E-post: ola.agevall@lnu.se; gunnar.olofsson@lnu.se

tjänstekategorier med olika innehåll fördelar sig över lärosäten. Vissa tjänstetyper har t.ex. starka inslag av forskning, andra handlar till övervägande del om undervisning, och deras relativa förekomst säger något om ett lärosäte och dess plats i det högre utbildningsfältet. Givet den status som forskning åtnjuter speglar sådana förhållanden ranghierarkier. De är dessutom knutna till grundläggande försörjnings- och arbetsvillkor: en del ämnen och enheter är främst beroende av medel för undervisning, andra av forskningsmedel. För en diskussion av finansieringsmodeller i svensk högre utbildning, se framställningen i Gustavsson i detta nummer av tidskriften.

Den enkla tanke som kommer till uttryck ovan kompliceras emellertid av det högre utbildningsfältets historicitet. Betraktar man det högre utbildningslandskapet över längre tidsrymder är det påfallande hur universitetssystemet successivt har tillförts nya utbildnings- och enhetstyper, som tidigare legat utanför det. Detta förhållande föranleder två reflektioner.

För det första tvingas den som studerar högre utbildning över tid träffa ett val beträffande vilka högre utbildningsenheter som ska räknas till undersökningen. Ska data om enheter, som idag hör hemma i universitetssystemet, ingå även under tidigare perioder då de inte räknades dit? Ska utbildningar som under en tidigare period hörde till universitetssystemet, men som därefter avförts från det, bli föremål för undersökning? Och hur hanterar man att det formella universitetssystemet inte nödvändigtvis, och inte i alla avseenden, sammanfaller med det högre utbildningsfältet?

För det andra finns det skäl att betrakta inkluderingen av nya enhetstyper som något mer än en teknisk metodfråga: de är reala förlopp, vilkas tillkomst och konsekvenser hör till studieobjektet. Under efterkrigstiden ser vi två stora inkluderingsförlopp som illustrerar detta: å ena sidan inkorporeringen i universitetssystemet av utbildningsenheter som under 1800-talet uppstod som från universiteten skilda institut och högskolor; å andra sidan tillskapandet av en stor grupp regionala högskolor inom ramen för ett nyordnat högskolesystem (Agevall & Olofsson 2013). Båda innebar att universitetssystemet tillfördes och kom att omfatta en mer heterogen samling enheter, och inom dem en mer heterogen och annorlunda sammansatt grupp anställda. Universitetssystemet förändrades således till sitt innehåll; detsamma gäller för lärosätesbegreppet.

Vad är då ett lärosäte? Tar man det formella universitetssystemet som utgångspunkt ger det ett svar på frågan. Det tillhandahåller kriterier för vilka enheter som vid varje tidpunkt hör till systemet, och därmed är lärosäten, men också bestämmingar av vad som ska utmärka olika enhetstyper inom dess ram, och regelverk som bestämmer vad dessa kan och får göra. Samtidigt är sådana kriterier själva resultatet av historiska processer, och har varit föremål för kamper och omförhandlingar (se t.ex. Agevall & Olofsson 2019a: 72–88).

Som åskådligt exempel kan anföras ett kriterium med lång historia, nämligen att ett universitet skulle vara utrustat med en lägre (filosofisk) fakultet och

tre högre fakulteter. Det kriteriet på universitetsstatus går hela vägen tillbaka till medeltiden (se t.ex. Durkheim 1990: 118, och för relationen till nationerna, Denifle 1885). Föreställningen om det fullständiga universitetet har levt vidare in i modern tid. Vid Chicagouniversitetets tillkomst 1890 gav universitetets första president, William Rainey Harper, uttryck för en strävan att den nya skapelsen inte bara skulle bli ett college eller en "grad school" utan ett "fullständigt universitet" med alla fakulteter (Boyer 2015: 39). Så välförankrad var föreställningen, även i USA, att den kunde användas som *locus communis* och retorisk hävstång för dem som ville argumentera för nödvändigheten av en teologisk fakultet (Sloan 1994). Går vi ännu längre fram i tiden – till 1980-talets Sverige – anfördes avsaknaden av fakultetsorganisation alltjämt som argument mot att regionala högskolor skulle kunna få del i fasta forskningsresurser (Agevall & Olofsson 2019b: 106).

Med hjälp av denna korta exkurs kan vi tydliggöra flera viktiga drag hos vårt studieobjekt. Kriterier för universitetsstatus har, till att börja med, en historia som föregår och är oberoende av beslutsmakten i ett givet lokalt politiskt-administrativt system. Hänvisningar till dem hör till universitetens försvarsarsenal mot utifrån påförda förändringar (Halbwachs 1990: 2). Samtidigt befinner sig universiteten idag inom ett högre utbildningssystem som också innefattar andra typer av lärosäten. Gränserna mellan olika lärosätetypen, och vilken verksamhet som kan bedrivas vid dem, regleras därmed i en politisk process med många aktörer och intressenter. Spelreglerna för det högre utbildningssystemet formar lärosätena och bidrar till att ge dem deras karaktär, men lärosätenas karaktär färgar på samma gång deras ställningstaganden till förändringar i spelreglerna. En fördjupad analys av rummet av ställningstaganden till ett aktuellt reformförslag finns i Börjesson, Lindqvist & Göransdotters bidrag i detta nummer av tidskriften. För våra syften räcker det här att konstatera att gränserna för, innehållet i och villkoren för olika lärosäteskategorier förändras över tid.

Slutligen får lärosätena – och de fakulteter, institutioner och andra enheter de består av (jfr Bobergs bidrag i detta specialnummer) – sin karaktär av hur den undervisande och forskande personalen är sammansatt. Det hänger samman med resursflöden. Är man främst beroende av undervisnings- eller forskningsmedel? Om man är beroende av undervisning, hur har studenttillflödet sett ut? Förhållanden av det slaget formar hur olika lärosätena bemannas. Men precis som universitetssystemet och de olika lärosäteskategorierna förändras även tjänstekategorier till sitt innehåll; även de är föremål för kamper och omförhandlingar. För vår studie, som beskriver lärosätets karaktär med utgångspunkt i hur tjänstekategorier med olika innehåll fördelar sig över dem, innebär det att själva måttenheten är föränderlig. Data om tjänstekategoriernas relativa storlek behöver därför kompletteras med en historisk analys av hur tjänstetyper och tjänsteinnehåll förändras över tid.

Mot bakgrund av resonemangen ovan är artikeln disponerad i fyra steg. I de första avsnitten skildrar vi hur det moderna högskole- och universitetssystemet, och de olika lärarkategorierna, successivt växer fram från 1960-talet till början av 2000-talet. I ett andra steg beskriver vi hur kåren av lärare och forskare nu fördelar sig på det administrativt sammanhållna men hierarkiskt ordnade högskolefältets olika lärosäten, och hur lärarkåren och högskolefältet har utvecklats under 2000-talet. Därefter visar vi hur de olika kategorier som universitetslärarkåren består av har ändrats till sitt innehåll. Avslutningsvis sammanfattas resultaten, och vi tecknar en samlad bild av hur lärar- och forskarkåren vid svenska universitet är skiktad.

Konstitueringen av det moderna högskolefältet och dess lärarkategorier

1960-TALETS KONSOLIDERING OCH EXPANSION

Grunden till det moderna svenska universitets- och högskolesystemet lades under 1960-talet. Den mycket omfattande och betydelsefulla *Universitetsutredningen 1955* (U55) drog upp riktlinjerna för den genomgripande modernisering av det svenska universitetssystemet som då ägde rum. Utredningen publicerade en rad betänkanden och förslag, från 1957 fram till 1963, inklusive en plan för hur universiteten och särskilt då dess ämnesinstitutioner skulle byggas upp (Fredriksson 1980).

Antalet studenter blev allt fler, främst vid de filosofiska fakulteterna (Börjesson 2011). Vem skulle kunna undervisa dem? Fram till mitten av 1950-talet bestod universitetens lärarkår främst av professorer, flankerade av ett mindre antal docenter. U 55 föreslog inrättandet av en ny slags lärartjänst, *universitetslektorn*. Sådana började anställas från 1958 och framåt. I mitten av 1960-talet tillkom så möjligheten att anställa icke disputerade lärare på fasta tjänster, *universitetsadjunkter*. Båda dessa tjänstetyper var inriktade mot grundutbildningen.

När universiteten vid mitten av 1960-talet byggde upp filialer (Växjö, Linköping, Örebro och Karlstad) för att, som det sades, minska trycket på sina egna grundutbildningar, så var det just lektorer och adjunkter som anställdes vid dem.

Ett första steg i den institutionella konsolideringen av den högre utbildningens olika enheter togs i kölvattnet av U 55. Fachhögskolorna inordnades i universitetssystemet och alla detta systems enheter underställdes därefter, från och med 1964, ett nyordnat Universitetskanslersämbete, UKÄ, som då blev en formell myndighet under ecklesiastikdepartementet (Nevéus 1976). Vi kan därmed urskilja tre olika vägar genom vilka universitetssystemet kom att omfatta en större och mer heterogen mängd enheter och anställda: (a) uppbyggnaden

av filialer inom universitetens ram, (b) tillkomsten av nya universitet (Umeå samt omvandlingen av högskolorna i Göteborg och Stockholm till universitet), och (c) fackhögskolornas inordnande i det formella universitetssystemet. Nya och gamla tjänstekategorier fördelade sig nu över de olikartade enhetstyperna, alltefter vilken verksamhet som bedrevs vid dem.

Universitetssystemets nya mångfald hade betydelse för tjänstetyperna även på andra sätt. Ett exempel på det är att tjänsteinnovationer kunde uppstå i andra enheter än universiteten, för att sedan generaliseras till dem. I mitten av 1950-talet såg U 55 ett behov av att hålla kvar yngre forskare inom fackhögskolornas professionsutbildningar (läkare, tandläkare, civilingenjörer m.fl.) (SOU 1958:32: 71). Bättre villkor krävdes för att hålla kvar dessa personer inom forskningen än de licentiand- och doktorsstipendier som då fanns. Den nya tjänstetiteln blev forskarassistent och krävde inte en doktorsgrad (prop. 1959:105: ssk. 20). Denna typ av tjänst blev sedan mera allmän under 1960-talet och fick även fäste vid de natur- och samhällsvetenskapliga fakulteterna vid universiteten.

Systematiseringen av den högre utbildningen omfattade slutligen också examensväsendet, och därmed vägarna till de akademiska tjänsterna. Under 1970-talet skapades en ny och mer formaliserad typ av forskarutbildning, med ett stort inslag av kurser. Den gamla licentiexamen omformades till den nya doktorsexamen genom beslut 1969 (se prop. 1969:31). Forskarstudier kunde finansieras dels genom studielån, dels genom stipendier och efterhand också tidsbegränsade doktorandtjänster. Samtidigt omformades den nyss diskuterade forskarassistenttjänsten. Från att framförallt ha varit en del i försörjningen av doktorander blev den nu en uteslutande postdoktoral befattning.

De fyra lärarkategorier som idag definierar universitetslärarkåren fixerades på så sätt i början av 1970-talet – professor, universitetslektor, universitetsadjunkt samt olika former av meriteringstjänster. Vid sidan av dessa fanns under 1960- och 1970-talen också deltidstjänster i form av amanuenser och assistenter vars uppgift var att bistå professorerna och lektorerna i undervisningen.

HÖGSKOLEREFORMEN 1977 OCH VÄGEN TILL DAGENS HÖGSKOLESYSTEM

Med högskolereformen 1977 togs det andra och avgörande steget till ett i institutionellt avseende enhetligt och sammanhållet högskolesystem. Då inkluderades en rad skolor som drev utbildningar på postgymnasial nivå, utbildningar som hade en viss akademisk och teoretisk prägel. Det gällde utbildningar till yrken som grund- och förskollärare och sjuksköterskor liksom kortare tekniska utbildningar som utvecklats vid särskilda enheter.

Dessa enheters olika lärargrupper – exempelvis vårdlärare och FoU-lärare vid vårdhögskolorna (SOU 1980:3; SOU 1993:12), eller metodiklärarna vid lärarhögskolorna (Morberg 1999) – infogades successivt i kategorin universitets- och

högskolelärare, främst som adjunkter. Det formellt förenhetligade högskolesystemet kom därefter att bestå av enheter med mycket olika sammansättningar av lärarkåren, där den stora skiljelinjen gick mellan disputerade och icke-disputerade lärare.

Under de dryga fyrtio år som gått sedan högskolereformen 1977 har lärar- och forskargrupperna vid systemets olika enheter dels formellt förenhetligats, dels i en viss, men starkt begränsad, utsträckning blivit mera lika till sin sammansättning.

Genom att överföras till universitetssystemet trädde dessa lärosäten i en ny relation till den högre utbildningen, som i sin tur utrustades med nya positioner och fick nya tyngdpunkter (Agevall & Olofsson 2019b). Med detta tillskott av studenter, enhetstyper, uppgiftstyper och tjänstekategorier fick den högre utbildningen sin nuvarande struktur. Dessa utbildningar, deras lärare och de lärosäten som präglas av dem, bidrar till att forma högskolefältets hierarkiska struktur (se figur 2 nedan).

Inkluderingen av nya enheter och utbildningar följdes av en lärartjänstutredning (SOU 1980:3, vilken resulterade i den s.k. LÄTU-reformen, SFS 1985:702 och trädde i kraft 1986). Dess uppgift var att systematisera tjänstenomenklaturen och arbetsorganisationen inom all högre utbildning. LÄTU-reformen 1986 fixerade en förenklad tjänstestruktur med tonvikt på de breda kategorierna *professor, lektor och adjunkt*. Men om kategorierna som sådana inte var nya, så uppstod det likafullt en för universitetssystemet ny situation. När de nytillkomna utbildningarnas lärare skulle anpassas till en universitetsgemensam form var det framför allt adjunktskategorin som stod till buds. Kombinationen av tjänstenormering och stora nytillkomna lärargrupper bidrog således till att kraftigt ändra universitetslärarkårens sammansättning. Adjunkterna skulle under de kommande femton åren växa till den största enskilda tjänstekategorin i högskolesystemet. Detta ska jämföras med tiden omedelbart före 1977 års högskolereform: år 1975 var professorerna mer än sju gånger fler än adjunkterna i universitetssystemet (SCB 1979: 144, tabell 15).

Med inkluderingen av nya utbildningar 1977 fick vi en kvantitativt betydelsefull pol i fältet som bestod av semiprofessionsutbildningar förlagda till regionala högskolor, befolkade av adjunkter och lektorer som uteslutande ägnade sig åt undervisning. I en annan del av det fältet finner man en lika renodlad, dominerande pol – forskningsintensiva och professorstata medicin- och teknikdiscipliner, förlagda till universitet eller fackhögskolor. Systemets tydliga och stabila konfigurationer, dvs. sammanflätningen av typ av enhet, typ av utbildning, typ av studenter och typ av lärare, är betydelsefulla för förståelsen av hur det moderna akademiska professionella fältet är strukturerat.

1990-TALETS OMSTÖPNING

Från början av 1990-talet genomgick det svenska universitetssystemet en serie inbördes förbundna förändringar:

- Studentantalet ökade kraftigt.
- Resursallokeringen till sektorn reformerades, liksom de kontroll-, reglerings- och styrorgan som den var underställd.
- Ett nytt, massivt resursflöde strömmade till sektorn som en följd av att löntagarfonderna avvecklades och att deras medel överfördes till forskningsstiftelser.
- De regionala högskolorna fick en (liten) del av de forskningsmedlen. Forskningsfinansieringen fick därmed ett annat omfång, en ny ställning och en ny karaktär.
- Nya högskolor och universitet tillkom, lärarekrytering och befodringsprocedurer ändrades.

Det faktum att det fr.o.m. 1997 har växt fram en mellankategori av nya universitet pekar på förändringar och förskjutningar inom systemets ram. Bakom detta förlopp låg ett beslut att ändra själva definitionen av begreppet universitet. Man strök formuleringen om att ett universitet var en "statlig högskola med minst tre fakulteter"; den ersattes med mera allmänt hållna kriterier, och regeringen gavs rätten att besluta om vilka högskolor som skulle få beteckningen universitet (prop. 1996/97:1: utg.omr. 16; prop. 1996/97:5).

Högskolor har därefter framgångsrikt uppträtt med anspråk på att flyttas upp till en annan av systemets fixerade kategorier.² Vidare har de regionala högskolorna själva ändrats. När högskolorna inrättades stadgades att inga fasta forskningsresurser skulle gå till dem; idag har de professorer och annan forskande personal.

Medan antalet anställda lärare vid respektive lärosäte hade förändrats mycket litet under 1980-talet, så inleddes under 1990-talet en brant ökning av antalet lärar- och forskarkrafter, som fortsatte under 2000-talet.³ Ökningen fördelade sig över de enhets- och tjänstetyper som fixerades efter 1977 års högskolereform. Utbyggnaden av kåren finansierades av två olika resursflöden – intäkter för undervisning av studenter respektive forskning – som i olika mån präglade högskolesektorns olika delar.

2 1997 blev Högskolan i Luleå Sveriges första tekniska universitet. Vid millennieskiftet omvandlades högskolorna i Karlstad, Växjö och Örebro till universitet, och 2005 blev Mitthögskolan Mittuniversitetet. År 2018 blev högskolan i Malmö universitet. Sist ut i denna utveckling är Mälardalens högskola, som den 1 januari 2022 blev Mälardalens universitet.

3 Se figur 1 nedan.

1990-TALETS STUDENTEXPANSION

En stark expansion av antalet studenter i grundutbildningen skedde under 1990-talet. Den avsatte sig i en ökad personalvolym inom universitetssystemet. Mest påtagligt var detta resurstillskott för relativt små enheter där grundutbildning var den dominerande intäktskällan.⁴ Läger man samman de tre stora lärarkategorierna adjunkt, lektor och professor, så visar det sig till exempel att lärarkåren vid Högskolan i Kristianstad respektive Lunds universitet tillväxte med samma antal helårspersoner under perioden 1992–2002. För Lunds universitet svarade det mot en ökning om tretton procent; för Högskolan i Kristianstad var det däremot mer än en tredubbling av de akademiska lärarkrafterna. Studentexpansionen under 1990-talet förde med sig en tyngdpunktsförskjutning inom den svenska universitetslärarkåren. För varje lärare vid de regionala högskolorna gick det år 1992 3,5 lärare vid de sex dåvarande universiteten. Tio år senare var förhållandet 1:1,5 mellan samma lärosäten.⁵ Tagga var för sig var de regionala högskolorna alltfjämt små i förhållande till universiteten, men deras samlade lärarkrafter var inte längre marginella.

Utvecklingen vid de gamla universiteten var, som vi konstaterat, mindre dramatisk i detta avseende. Om alltså universiteten uppvisade en måttlig tillväxt av den akademiska lärarkåren, så ökade i gengäld deras forskningstäthet. Detta hänger samman med hur forskningens finansiering och organisering ändrades, och i synnerhet genom 1999 års befordringsreform.

MER OCH NYA MEDEL FÖR FORSKNING

Under 1990-talet tillfördes universitetssystemet alltmer *forskningsmedel*. Den dåvarande regeringens ambition var att slutgiltigt göra sig av med löntagarfonderna. Det resulterade i tillkomsten av flera stora forskningsstiftelser, alla bildade 1994: Stiftelsen för strategisk forskning, KK-stiftelsen (Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling), MISTRA (Stiftelsen för miljöstrategisk forskning) och Stint (Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning).

De stora forskningsresurser som kanaliserades genom dessa stiftelser ersatte inte utan lades ovanpå existerande forskningsfinansiering (dvs. fakultetsanslag, forskningsråd samt till en början även sektorsforskning). För den högre utbildningen innebar det en resurschock som möjliggjorde en expansion av den akademiska kåren och gynnsamma arbetsvillkor och karriärförutsättningar. Det gällde särskilt för de grupper som blev de huvudsakliga "förmånstagarna". Men dessa nya resursflöden fick spridnings- och följd effekter långt ut i systemets periferi. Framförallt var detta "extra" medel: ingen behövde få mindre för att någon annan fick mer.

4 Data från SCB (rådata om anställda 1984–2011).

5 Siffrorna inkluderar de tre regionala högskolor som tillkom 1997–98 (Södertörns högskola, Malmö högskola, Högskolan på Gotland), och de nyblivna universiteten i Växjö, Karlstad och Örebro räknas här till de gamla regionala högskolorna även 2002.

Den absoluta merparten av dessa medel gick till etablerade enheter. Men för första gången i det högre utbildningssystemets historia skapades samtidigt ett institutionaliserat flöde av forskningsmedel till de regionala högskolorna (i form av KK-stiftelsen). Nu fanns en forskningsstiftelse som särskilt skulle uppmärksamma och finansiera deras forskning, vilket hade ett betydande signalvärde. Dock skulle den forskning som skulle stödjas vara särskilt nytto- och näringslivsinriktad.

FASTA FORSKNINGSMEDEL TILL HÖGSKOLORNA OCH BEFORDRINGSREFORM

1997 fick alla högskolor till slut även fasta forskningsresurser (prop 1996/97:1: utg.omr. 16; se även SOU 2007:81: 210). Därmed kunde de regionala högskolorna anställa enstaka professorer. Redan 1999 erhöll tre av de regionala högskolorna universitetsstatus. Från den tidpunkten finns tjänstekategoriernas dominerande pol, professorerna, närvarande i universitetssystemets dominerade pol. Samtidigt var det vid de gamla universiteten och fackhögskolorna som professorskåren växte mest.

1999 genomfördes en befordringsreform som gjorde det möjligt för lektorer att ansöka om befordran till professor, och adjunkter om befordran till lektor. Eftersom lejonparten av dem som disputerat var verksamma vid universiteten och fackhögskolorna, så var det där som det överväldigande antalet professorsbefordringar ägde rum. Så kan vi förstå dubbelheten i de ökade forskningsresursernas effekter på fältet. Å ena sidan etableringen av fasta forskningsresurser och externa medel till enheter som tidigare saknat dem, å andra sidan en ökad nettoskillnad i antalet professorer mellan dessa enheter och de etablerade fackhögskolorna och universiteten.

Professorerna var centrala mottagare, förvaltare och fördelare av nya externa forskningsmedel. För lektorerna tecknade dessa medel i sin tur en ny förhoppnings- och förväntansstruktur, som förstärktes av utsikten att bli befordrad. Samtidigt ändrade befordringsreformen också relationen mellan tjänstekategorierna. Reformen skulle leda till "en jämnare fördelning av arbetsuppgifter mellan olika lärarkategorier" (prop. 1996/97:141).

Universitetslektoraten hade ursprungligen inrättats med argumentet att dessa skulle frigöra forskningstid för *andra* tjänstekategorier (Benner 2016). Redan med 1980-talets LÄTU-utredning hade lektoraten förändrats dithän att utrymmet för forskning i tjänsten ökade, och från 1997 avreglerades så tjänsteinnehållet (se SFS 1985:702; Benner 2016: 161f.). När detta kombinerades med en ökad tonvikt på externa forskningsmedel innebar det en individualisering av anställnings- och befordringssystemet.

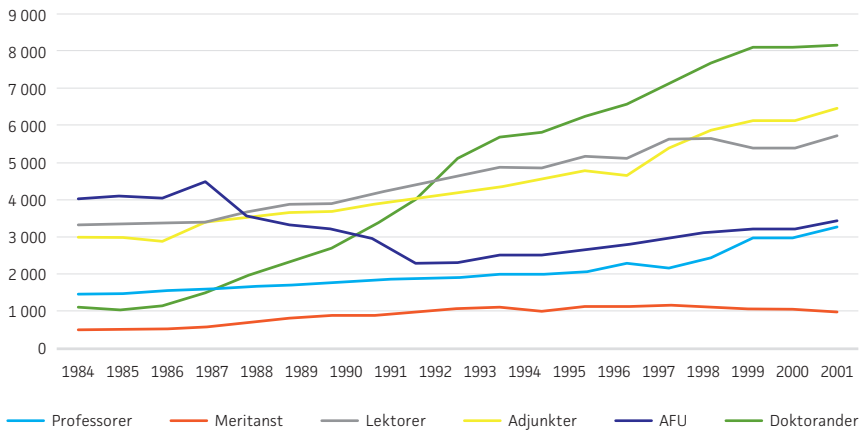
Precis som nya kombinationer mellan lärosätetyp och tjänstekategori perforerade gränsen mellan universitet och högskola, så luckrades gränsen mellan professor och lektor upp genom att forskning som en del i tjänsten blev en grad- istället för en art-fråga.

Dessa förändringar i det administrativt bestämda universitetssystemet är betydelsefulla för förståelsen av den högre utbildningen som professionellt fält. Det handlar om vilka uppgifter som utförs av vilka tjänstekategorier vid vilka enheter, och om hur dessa är stratifierade.

LÄRARKÅRENS TRANSFORMATIONER 1984–2001

Inför det nya millenniet hade kåren av lärare och forskare en sammansättning som framgår av figur 1, som sammanfattar hur universitetslärarprofessionens omfattning och skiktning hade förändrats från 1984 till 2001.

Figur 1. Anställda lärare och forskare 1984–2001 vid universitet och högskolor, (helårspersoner)

Källa: Data från SCB (rådata om anställda 1984–2011).

Kårens dramatiskt ökade *storlek* speglar ökningen av antalet studenter från och med 1990-talet. Antalet adjunkter fördubblades mellan 1984 och 2001, vilket förklaras av att studentexpansionen under 1990-talet var extra tydlig vid de regionala högskolorna med deras stora andel adjunkter i lärarkåren. Men även det stora flödet av forskningsmedel under 1990-talet satte sin prägel på lärarkårens utveckling. Antalet anställda ökade inom samtliga kategorier, och särskilt markant var ökningen för antalet anställda doktorander och för meriteringstjänsterna (forskarassistent, post doc). Till detta kommer ökningen av antalet professorer mot periodens slut. Den hänger samman såväl med de ökade resurserna till forskning som med befordringsreformens förändring av professorskategorin och med den ändrade regleringen kring vilka lärosäten de kunde förekomma vid.

Sammantaget framträder bilden av ett högre utbildningssystem som expanderat både genom undervisnings- och forskningsmedel, och vars personal blivit stöpt i några huvudsakliga tjänstekategorier, vilka samtidigt förändrades till innehåll och kvalifikationer vid ingången till det nya millenniet. I nästa avsnitt

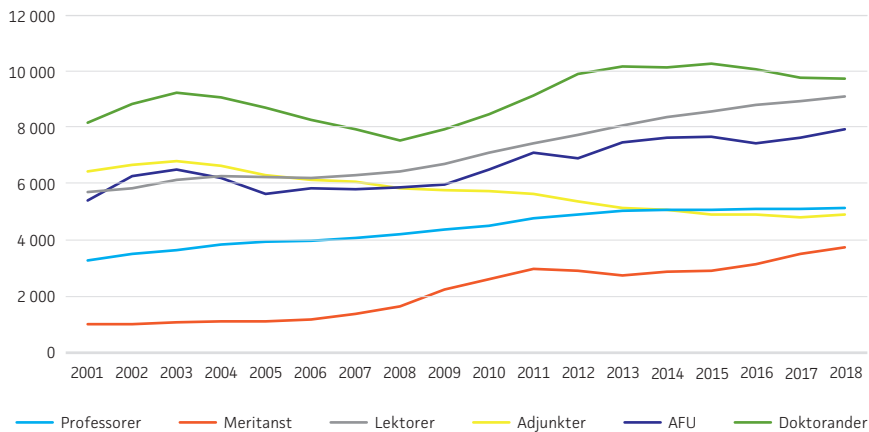
ska vi undersöka hur universitetssystemet från denna utgångspunkt ser ut idag, med avseende på kårens struktur och högskolefältets inre skiktning.

Den akademiska professionen i högskolefältet 2001–2018

I det följande avsnittet ska vi teckna en bild av högskolefältets utveckling och förändring från 2001 till 2018 med fokus på den institutionella präglingen av den akademiska kåren. De frågor vi ställer är följande. Hur är kåren internt skiktad – och längs vilka dimensioner? Hur ser kårens sammansättning ut i universitetssystemets olika delar, i dess centrum och dess periferi?

En första utgångspunkt tas i en beskrivning av kårens morfologi under perioden 2001 till 2018 utifrån de tjänstetyper den är indelad i, dvs. dess olika kategorier av lärare och forskare. Se figur 2.

Figur 2. Lärare och forskare vid svenska lärosäten 2001–2018

Källa: SCB:s tjänstebeneningsregister för lärare och forskare vid universitet och högskolor för åren 2001–2018.

Figur 2 visar att vi under 2000-talet bevittnar en *kognitiv förtätning* av kåren, i form av en ökande andel forskande lärare, av forskare inom gruppen ”Annan forskande personal” (AFU) och av antalet doktorander. Den enda kategori som minskar är adjunkterna, vilka inte har någon anknytning till forskningen.

Inom den högre utbildningen, sedd som ett professionellt fält, har forskningen en dominerande ställning i förhållande till undervisningen. Vi använder därför *forskningsintensitet* – i termer av resurser och som andel av kåren inom olika vetenskapsområden och enheter i systemet – som ett centralt mått för att belysa fältets inre hierarki.

LÄRARKÅRENS SKIKTNING OCH FÖRDELNING PÅ OLIKA TYPER AV LÄROSÄTEN

2000-talets förändringar i lärarkåren har inte skett på samma sätt och i samma mån inom systemets olika delar. Hur fördelades personalen (och resurserna) i systemets fem olika typer av enheter, dvs. de sex äldre universiteten, de sju fackhögskolorna, de fem nya universiteten, de fyra konsthögskolorna och de femton högskolorna?

Den mest uppenbara skiktningen av universitetslärargruppen är dess fördelning enligt tjänstekategori. Kåren är sammansatt av huvudsakligen fem olika tjänstekategorier – professorer, lektorer, adjunkter, annan forskande och undervisande personal (AFU) och post doc. Till dem kan vi lägga doktoranderna, som inte tillhör kårens kärna, även om de nu har en formell, men dock tidsbegränsad, anställning. Antalet doktorander vid olika enheter inom universitetssystemet tydliggör graden av forskningstäthet vid olika enheter eller inom olika vetenskapsområden. Nedan kommer vi att steg för steg renodla och reda ut förhållandet mellan yrkeskategorier och lärosätetyp. Syftet är att visa på de delsamband som kan påvisas mellan lärosätetyp, lärargrupper och vetenskapsområden.

FÖRDELNINGEN AV LÄRAR- OCH FORSKARKÅRENS KATEGORIER I HÖGSKOLEFÄLTET

Hur fördelar sig universitetslärarkåren i fältet för högre utbildning och inom det formella universitetssystemet? Det handlar för det första om de olika *tjänstekategoriernas* fördelning på fem olika typer av lärosäten.⁶ Tabell 1 redovisar hur fyra lärarkategorier är fördelade i fem lärosätetyp.

Tabell 1. Fyra lärarkategorier i fem typer av lärosäten, 2018

	Antal	Professor	Post doc	Lektor	Adjunkt
Gamla universitet	10 642	27%	17%	42%	14%
Fackhögskolor	4 844	27%	33%	25%	14%
Konsthögskolor	248	25%	0%	45%	30%
Nya universitet	3 195	14%	6%	47%	33%
Högskolor	3 894	11%	3%	45%	41%
<i>Totalt</i>	<i>22 821</i>	<i>23%</i>	<i>16%</i>	<i>40%</i>	<i>21%</i>

Källa: SCB 2019a.

Lektorerna är stommen i alla enhetstyper, utom fackhögskolorna. De nya universiteten och högskolorna utmärks av sin höga andel adjunkter och sina lägre andelar av meritanställda och professorer. Motsatsen gäller för de äldre universiteten

6 En hierarkisk strukturering av typerna sträcker sig från Fackhögskolor, Gamla universitet, Konsthögskolor, Nya universitet till Högskolor.

och fackhögskolorna. Dessa är i stället professorstata. Konsthögskolorna har samma professorsandel som fackhögskolorna och de gamla universiteten och en adjunksandel som är i nivå med de nya universiteten och högskolorna.

Mot denna bakgrund blir det relevant att även föra in doktoranderna i analysen. Antalet doktorander i Sverige är ungefär lika stort som antalet professorer, lektorer och adjunkter sammantaget. Enligt SCB fanns det 2018 närmare 18 000 doktorander inom universitetssystemet, och räknat som heltidstjänster var det 12 285. Doktorandernas närvaro och aktivitet vid olika lärosäten och inom olika vetenskapsområden förstärker naturligtvis forskningens (via forskarutbildningen) relativa vikt och betydelse vid olika poler i högskolefältet.

Doktoranderna och "Annan forskande och undervisande personal" (AFU) är två grupper som i hög grad ska räknas till den personal som har forskning som sin primära uppgift. Dessa två grupper är tillsammans nästan lika stora som de fyra lärarkategorier som redovisas i tabell 1 ovan.

Tabell 2. Lärare och forskare vid fem olika lärosätetyp (37 lärosäten), 2018 (heltid)

Lärosäte	Antal	Professor	Post doc	AFU	Doktorand	Lektor	Adjunkt	Totalt forskande	Totalt undervisande
Gamla universitet	20 550,2	14 %	9 %	22 %	26 %	22 %	7 %	71 %	29 %
Fackhögskolor	10 748,9	12 %	15 %	25 %	30 %	11 %	7 %	82 %	18 %
Konsthögskola	289	21 %	0 %	7 %	7 %	39 %	26 %	35 %	65 %
Nya universitet	4 170,6	11 %	5 %	9 %	13 %	36 %	25 %	38 %	61 %
Högskolor	4 751	9 %	3 %	6 %	12 %	37 %	34 %	30 %	71 %
Totalt	40 510	13 %	9 %	20 %	24 %	22 %	12 %	66 %	34 %

Källa: SCB 2019a.

Såväl doktorander som AFU finns till sin helt övervägande del vid de gamla universiteten och fackhögskolorna. Räknar man in dessa båda grupper krymper därför skillnaden mellan lärosätetyperna ifråga om professorernas andel av den akademiska personalen. Men detta döljer i själva verket en än mer markant skillnad mellan lärosätena när det gäller balansen mellan forskning och undervisning. Om vi delar in personalen i primärt forskande respektive primärt undervisande inom fyra lärosätetyp får vi det resultat som framträder i tabellens sista kolumn. Skillnaden mellan de forskningstunga respektive de undervisningstunga lärosätena blir härmed mycket tydlig.

Genom att inkludera gruppen AFU och doktoranderna får vi en mer utförlig bild av vilket slags miljöer olika lärosätetyp erbjuder. Lärosäten får sin karaktär, och sin förmåga att absorbera nya medel, inte bara genom de fasta tjänsterna utan också genom den samlade mängden forskare med mer kortvarig eller lös anknytning. De fem typer av lärosäten vi har utgått från fördelar sig då tämligen entydigt i en central och en perifer del av systemet.

STUDENTER OCH RESURSER FÖR FORSKNING OCH UNDERVISNING VID SVENSKA LÄROSÄTEN

En stor andel av studenterna, 43 procent, finns vid de nya enheterna i högskolesystemet, dvs. vid de regionala högskolorna och de nya universiteten. De får också en nästan lika stor andel av medlen för undervisningen, 37 procent. Skillnaden mellan de gamla och de nya enheterna är däremot enorm när det gäller forskningsmedel, där de nya enheterna endast har ca 10 procent. När vi översätter denna resursfördelning till antal tusen kronor per student (tabell 3) blir skillnaderna mellan de olika enheterna än tydligare. De forskningstunga fackhögskolorna står här i särklass.

Tabell 3. Fördelningen av studenter, anslag för undervisning (U) och forskning (F) samt intäkter för undervisning och forskning (tkr) per student för fem typer av lärosäten, 2018

Lärosätetyp	Andel studenter	Andel anslag undervisning	Andel anslag forskning	Andel alla forskningsmedel	U-anslag/student	F-medel/student
Gamla universitet	44,9%	43,5%	56,4%	53,1%	52	108
Fackhögskolor	11,8%	17,4%	30,4%	36,3%	76	282
Konsthögskolor	0,6%	2,3%	0,5%	0,3%	213	108
Nya universitet	18,7%	16,3%	7,3%	5,2%	47	26
Högskolor	24,1%	20,5%	5,4%	5,1%	44	19
<i>Totalt</i>	<i>100,1%</i>	<i>100,0%</i>	<i>100,0%</i>	<i>100,0%</i>		

Källa: SCB 2019b, tabell 7; UKÄ. Högskolan i siffror: Universitetskanslersämbetets statistikdatabas.

När de olika resursflödena – dvs. undervisning och forskning – kombineras med de historiskt framvuxna särdragen för de olika typerna av lärosäten, dvs. att forskningen först sent blev möjlig men sedan påbjuden som en tjänsteuppgift för de nya enheternas lärarkår, får vi den fördelning av kårens olika kategorier på lärosätetyp som framgår av tabell 1 och 2 ovan.

UNIVERSITETSLÄRARPROFESSIONEN OCH DE OLIKA VETENSKAPSOMRÅDEN

Hur skall vi förklara skillnaden i andelen forskande personalkategorier mellan å ena sidan de äldre universiteten och fackhögskolorna, och å andra sidan de nya universiteten och de regionala högskolorna? En första förklaring ligger i att de forskningstunga vetenskapsområdena – medicin, natur- och lantbruksvetenskap samt teknik – i hög grad är koncentrerade till fackhögskolorna och de äldre universiteten. Statsmakterna har sedan slutet av 1940-talet genom alla reformer och all expansion, vakat över att forskningsmedel i första hand skulle gå till medicin, naturvetenskap, jordbruksvetenskap och teknik (Agevall & Olofsson 2019b, Benner 2001).

Precis som det finns stora skillnader i resurser mellan olika lärosätetyp, är

särskilt avseende tillgången på forskningsmedel, finns det stora resursskillnader mellan vetenskapsområden. De forskningstunga vetenskapsområdena har en större andel av forskande personal i sina lärarkårer, vilket tydligt framgår i tabell 4.

Tabell 4. Andel av de anställda inom fyra lärarkategorier i procent inom olika vetenskapsområden med forskning i tjänst, helårspersoner år 2018

Forskningsämnesområde	Antal	Professor	Post doc	Lektor	Adjunkt	Totalt
Naturvetenskap	4 562	27 %	25 %	35 %	13 %	100 %
Teknik	3 092	26 %	19 %	37 %	19 %	101 %
Medicin och hälsovetenskap	5 060	26 %	25 %	28 %	22 %	101 %
Lantbruksvetenskap	475	31 %	25 %	20 %	24 %	100 %
Samhällsvetenskap	6 604	16 %	7 %	51 %	26 %	100 %
Humaniora och konst	3 034	19 %	5 %	50 %	25 %	99 %
Samtliga områden	22 887	22 %	16 %	40 %	21 %	99 %

Källa: SCB 2019a.

De olika vetenskapsområdena uppvisar således mycket olika grad av akademisk täthet, mätt som den andel av lärarkåren som har forskning som tjänsteåliggande (professorer och meritanställningar).

Även här kan vi få en skarpare bild av de olika vetenskapsområdenas forskningstäthet genom att dra in ”Annan forskande och undervisande personal” (AFU) i analysen. I denna grupp finns mer än 3 600 personer med doktorsexamen, varav nittiotvå procent (92%) hör hemma vid de sex äldre universiteten (UU, LU, SU, GU, UmU, LiU) och de fyra dominerande fackhögskolorna (KTH, CTH, KI och SLU). Ungefär tre fjärdedelar av dessa återfinns inom vetenskapsområdena naturvetenskap, teknik, medicin och lantbruksvetenskap vid de nämnda tio lärosätena.

Tabell 5. Sex forskningsområden och sex lärarkategorier 2018

Forsknings- ämnesområde	N	Professor	Post doc	AFU	Doktorand	Lektor	Adjunkt	Total	Tjänstens primära arbetsuppgift	
									Forskande	Undervisande
Naturvetenskap	9 725	13%	12%	22%	31%	16%	6%	100%	78%	22%
Teknik	6 689	12%	9%	15%	39%	17%	9%	101%	74%	26%
Medicin och hälsovetenskap	11 307	11%	11%	22%	33%	12%	10%	99%	78%	22%
Lantbruksvetenskap	1 331	11%	9%	48%	16%	7%	8%	99%	84%	15%
Samhällsvetenskap	9 637	11%	5%	11%	21%	35%	18%	101%	47%	53%
Humaniora och konst	4 261	14%	4%	12%	17%	36%	18%	101%	46%	54%
Samtliga områden	43 120	12%	9%	18%	28%	21%	11%	99%	67%	33%

Källa: SCB 2019a.

Dessa universitet och fackhögskolor har därtill också merparten av de dispute-rade forskare inom humaniora och samhällsvetenskap som inte har lärartjänst, dvs. som redovisas i kategorin AFU. När vi tar in dessa grupper i analysen blir resultatet att skillnaderna mellan de forskningstätta och de forsknings-glesa vetenskapsområdena – och därmed mellan enheterna i sektorn – ökar dramatiskt.

DOKTORANDERNAS FÖRDELNING

Antalet doktorander är större inom medicin, teknik, natur- och lantbruksvetenskap än inom humaniora och samhällsvetenskap. Under 2000-talet har doktoranderna i allt högre utsträckning koncentrerats till främst det medicinska men även det tekniska området.

Tabell 6. Doktorander fördelade efter vetenskapsområde 2001 och 2018⁷

Vetenskapsområde	Andel 2001	Andel 2018
Humaniora och konst	12 %	6 %
Lantbruksvetenskap	3 %	2 %
Medicin och hälsovetenskap	24 %	31 %
Naturvetenskap	24 %	24 %
Samhällsvetenskap	19 %	16 %
Teknik	18 %	21 %
<i>Totalt antal</i>	<i>13 106</i>	<i>12 285</i>

Källa: UKÄ. Högskolan i siffror: Universitetskanslersämbetets statistikdatabas.

Tabell 7. Doktorander fördelade på typ av lärosäte, 2018 (heltid)⁶

Lärosäte	Antal	Andel
Fackhögskola	4 295	36 %
Gamla universitet	6 243	52 %
Konsthögskola	12	0 %
Nya universitet	794	7 %
Högskola	569	5 %
<i>Totalt</i>	<i>11 912</i>	<i>100 %</i>

Källa: UKÄ. Högskolan i siffror: Universitetskanslersämbetets statistikdatabas.

Doktorander finns därtill främst vid de gamla universiteten och fackhögskolorna. Dessa har merparten av forskningsanslagen och där finns också merparten av den medicinska och tekniska forskningen.

7 Här ingår alla doktorander (heltid) även om de är anställda utanför universitet och högskolor.

ETT DUBBELT KUPERAT LANDSKAP

Sammanfattningsvis ger vår undersökning vid handen att universitets- och högskolesystemets kår av lärare och forskare är tydligt differentierad längs i huvudsak två dimensioner. För det första har de nya enheterna inom systemet – nya universitet och regionala högskolor – en lägre andel anställda med forskning som en central del i tjänsten. För det andra har de olika vetenskapsområdena påtagligt olika kompetensprofiler när vi jämför dem utifrån tjänstekategorierna bland de anställda.

Det innebär att det svenska universitets- och högskolesystemet – om än formellt sammanhållet som ett system med en och samma huvudman, minister, departement och myndighet (UKÄ) – i realiteten är uppbyggt av tydligt differentierade miljöer som kåren av universitetslärare har att verka inom.

I tabell 8 ställer vi dessa båda dimensioner mot varandra, för att få ett grepp om vad de har för betydelse och hur de samverkar. Tjänstestrukturens forskningstäthet inom två vetenskapsområden ställs mot två typer av universitet, de fyra äldsta och de fem nya universiteten.⁸ Vi har valt de två vetenskapsområden som är väl representerade vid såväl de äldre som de nyare universiteten, nämligen natur- respektive samhällsvetenskap.⁹ När vi inkluderar doktoranderna och de inom gruppen AFU som har disputerat i de tjänster där forskning är huvuduppgift blir skillnaderna mellan de gamla och nya universiteten än mer dramatisk.

Tabell 8. Andel lärare med forskning i tjänst bland anställda lärare och forskare inom två vetenskapsområden vid Sveriges gamla och nya universitet, 2019¹⁰

Vetenskapsområde	Exkl. doktorander+AFU		Inkl. doktorander + AFU	
	Gamla universitet	Nya universitet	Gamla universitet	Nya universitet
Naturvetenskap	61%	29%	81%	27%
Samhällsvetenskap	29%	17%	52%	17%

Källa: Tabell 4 B i UKÄ 2020.

Såväl den kognitiva hierarkin mellan olika vetenskapsområden (natur- respektive samhällsvetenskap) som positionen inom den institutionella hierarkin (mellan systemets centrala och perifera delar) har var sin del i förklaringen av hur universitetslärarprofessionen skiktas ifråga om sin närhet till forskning respektive undervisning.

8 Vi har inte lagt ihop uppgifterna för de nya universiteten och de regionala högskolorna. Hade vi gjort det skulle skillnaderna mellan de två typerna ha blivit ännu större.

9 Vi har därför inte valt de områden som är allra mest forskningsintensiva, dvs. medicin, teknik och lantbruksvetenskaperna vilka är koncentrerade till fackhögskolor och de äldre universiteten.

10 Till tjänst med forskning som uppgift räknas: professor, meritanställning. Till U-tjänster räknas lektor och adjunkt. De äldre universiteten är: UU, LU, GU, SU, UmU och LiU. De nya universiteten är: KaU, LnU, MiU, OrU och MaU.

Vi återkommer till tolkningen av detta dubbelt kuperade landskap sist i artikeln. Dessförinnan ska vi komplettera den empiriska framställningen med en analys av hur universitetssystemets, lärosätenas och – framför allt – tjänstekategoriernas innehåll har förändrats över tid.

GAMLA OCH NYA PROFESSIONSUTBILDNINGARS PLATS I FÄLTET

Inledningsvis urskilde vi tre olika vägar genom vilka universitetssystemet under 1960-talet kom att omfatta en större och mer heterogen mängd enheter och anställda, varav en bestod i fackhögskolornas inordnande i det formella universitetssystemet. Utmärkande för fackhögskolorna var att de uppstod under 1800-talet, att de initialt hade formen av institut och var åtskilda och artskilda från universiteten, samt att yrkesförberedelsen för s.k. klassiska professioner ägde rum inom deras ram (Agevall & Olofsson 2014). Den sista egenskapen innebär att inkluderingen av dessa före detta institut i universitetssystemet – antingen genom att de blivit fackhögskolor underställda UKÄ eller genom att de uppgått i universiteten (som t.ex. farmaci- och sjukgymnastutbildningarna) – knöt samman universitetssystemet med systemet av professioner (Agevall & Olofsson 2019a; jfr även Abbott 1988, 2005).

Till kärnan av gamla universitet och äldre fackhögskolor adderades under 1900-talets senare hälft ett antal nya enheter av likartad karaktär (Stockholms, Göteborgs, Umeås, Luleås och Linköpings universitet). Dessa hör idag till den dominerande polen i det skiktade högskolelandskapet. De etablerade äldre universiteten och fackhögskolorna har en hög akademisk täthet. Här är ämnesforskningen stark och här utbildas de klassiska professionerna – jurister, läkare, präster, arkitekter, veterinärer, tandläkare, revisorer m.fl.

Motpolen utgörs av högskolorna och de nya universiteten som har en markant lägre akademisk täthet, och vars utbildningar i större utsträckning leder till yrken inom välfärds- och pre-professionerna, exempelvis lärare, förskollärare, sjuksköterskor m.fl. grupper.¹¹ Även dessa yrkesutbildningar tillfördes universitetssystemet utifrån, men de gjorde det vid en senare tidpunkt, då tjänstekategorierna lektor och adjunkt blivit tillgängliga och utbredda, och de förberedde för yrken som tillmätts lägre status (se t.ex. rangordningsdata i Ulfsdotter Eriksson 2006).

Fördelningen av de stora *teknikutbildningarna* tydliggör hur den kognitiva och institutionella differentieringen samspelar. De längre civilingenjörsutbildningarna finns vid den ena polen; de kortare utbildningarna till högskoleingenjör förekommer vid båda polerna men finns till övervägande del vid de regionala högskolorna och de nya universiteten. Inom området *medicin, hälsa och omvårdnad* är uppdelningen likartad – läkarutbildning vid de äldre

11 För *semiprofessioner*, se Etzioni 1969. För *preprofessioner*, se Olofsson 2011 och Brante 2013.

enheterna i centrum (undantaget är Örebro) och de flesta sjuksköterskeutbildningar och vårdutbildningar vid de nya enheterna.

Betraktar man professions- och yrkesutbildningarnas inkludering i universitetssystemet på detta sätt blir det tydligt att de har förändrat och blivit tongivande för fältets struktur. I fältets extremer finner vi å ena sidan fackhögskolorna, som förbereder för klassiska professioner och har den högsta graden av forskningstäthet, och å andra sidan de regionala högskolorna – en lärosätetyp som uppstod genom sammanläggning av semiprofessionsutbildningar och som har den lägsta forskningstätheten.

I ett nästa steg ska vi rikta uppmärksamheten mot universitetssystemets tjänstekategorier. I analyserna ovan har vi använt de respektive tjänstekategoriernas huvudsakliga innehåll för att mäta lärosätets och vetenskapsområdets grad av forsknings- respektive undervisningsorientering. Men precis som universitetssystemet och lärosätetsbegreppet så har också tjänstekategorierna genomgått förändringar, inte bara till omfång och sammansättning utan också till sitt innehåll. Vi analyserar dessa omvandlingar nedan, innan vi summerar våra slutsatser om lärar- och forskarkårens olika platser och villkor i högskolefältet.

Förändringar i tjänstekategoriernas innehåll

De tre huvudsakliga, fast anställda lärarkategorierna vid svenska universitet och högskolor är idag *professorer*, *lektorer* och *adjunkter*. Dessa lärar- och forskarkategorier har på olika sätt och i olika mån förändrats till sitt innehåll sedan 1960-talet.

PROFESSOR

Professorerna var länge den i princip enda fast anställda kategorin av lärare och forskare vid universiteten (Agevall & Olofsson 2019a). Antalet professorer i helårspersoner ökade från några hundra år 1950 till 5141 år 2018. Kåren var länge tämligen enhetlig med avseende på den formella kompetens som krävdes och hur tillsättningen gick till. Jämfört med dess relativa enhetlighet för femtio år sedan är dagens professorskår betydligt mera varierad, och den rymmer idag flera olika undergrupper. Men professorerna har inte bara ökat i antal. Även den process som leder fram till hur man blir professor har förändrats. Särskilt viktig var här befordringsreformen 1999.

Förändringarna av antalet professorer och av professorstjänsternas villkor har löpt längs två linjer. Den första handlar om hur professorstjänster inrättas och om hur, och av vem, de tillsätts.

Fram till 1993 krävdes det ett regeringsbeslut för att inrätta en ny professur vid universiteten och fackhögskolorna.¹² Universiteten kunde framföra sina

12 Underlaget för reformen 1992/93 finns i SOU 1989:30.

önsknings- och äskanden men det var regeringen som efter riksdagsbeslut kunde besluta att en professorstjänst skulle inrättas. Även beslut om att en professur skulle återbesättas med en ny innehavare – eller eventuellt ändra inriktning – fattades ovanför lärosätetsnivån. Professurer förutsatte alltså fasta forskningsresurser, som i sin tur förutsatte att lärosätet hade en fakultetsorganisation, något som uteslöt de regionala högskolorna och vårdhögskolorna.

Även efter 1993 krävs att en grupp sakkunniga (bestående av professorer) skall ha bedömt de sökandes kompetens, men beslutet att inrätta en professur flyttade ned till lärosätetsnivån, och handläggs ofta på fakultets- eller områdesnivå; även högskolorna gavs 1995 möjlighet att ha professorer. Istället för att villkoras av direkta inrättande- och återbesättningsbeslut på nationell nivå blev professorstillsättningar avhängiga av å ena sidan lärosätets ekonomi och viljeinriktning och å andra sidan disciplinföreträdarnas bedömningar.

Den andra aspekten av professorskategorins förändring berör professorsrollen. I en lång historisk period rådde en ett-till-ett-koppling mellan "ett ämne" (eller en "disciplin") och "dess professor". Ett ämne vid ett givet universitet hade en, och bara en, professor. Vi kan förstå detta som en "bikupe-modell", där varje kupa endast kunde hysa en drottning (Agevall & Olofsson 2019a), vilket präglade karriärsystemets dynamik. Ville en väl meriterad forskare bli professor gavs två möjligheter. Antingen fick man vänta till dess att tjänsteinnehavaren vid den egna institutionen/ämnet skulle gå i pension eller så fick man söka en ledig tjänst vid ett *annat* universitet.¹³ Det fanns dock en tredje möjlighet, nämligen att det egna universitetet kunde få inrätta en ny professur, genom att skapa ett nytt ämne eller en underdisciplin. På så sätt bestämde bikupe-modellen inte endast spelreglerna för enskildas karriärsträvanden, utan även för institutionell expansion. I båda dessa avseenden skulle universitetssystemet förändras.

Frön till förändringar av professors roll och tjänsteåligganden finner man redan från 1950-talet. En avgörande förändring var tillkomsten av andra fasta tjänster på universitetens insida – lektorer och senare adjunkter – som flankerade professorn. På så sätt möjliggjordes en arbetsdelning, med vars hjälp studentantalet kunde expandera utan att alla nya undervisningsuppgifter skulle falla på professorerna. Men till universitetslektorns omedelbara förhistoria hör också en annan utveckling som gjorde att det successivt blev möjligt för universiteten att tillsätta mer än en professor per ämne eller disciplin. Redan i 1945 års universitetsberedning hade man påtalat behovet av nya tjänstetyper vid universiteten. Det resulterade i en ny tjänstetitel, preceptor, och i en ny rangställning för äldre, disciplinspecifika titlar som prosektor, laborator m.fl. (jfr Agevall & Olofsson 2019a: 71, 98). De var otillräckliga för att härbärgera den kommande studentexpansionen, eftersom de var professorslika i kvalifikationer

13 För en analys som visar hur detta karriärsystem verkade under 1900-talets förra hälft, se Dalberg 2018.

och arbetsvillkor. Men just av det skälet bidrog de till att universitet och fackhögskolor successivt fick möjlighet att tillsätta tjänster på professorsnivå, fast det inte fanns en professur. Dessa tjänster uppgick 1969 i den nya kategorin "biträdande professor". Det ledde till att det därefter kunde finnas mer än en professor vid en institution eller inom ett ämne. Föreställningen om lärostolsprofessuren levde dock vidare.

Bikupe-modellen begravdes definitivt i och med befordringsreformen 1999. Därmed försvann också, i alla fall formellt, rollen som ämnesbärande professor. Diskrepansen mellan antalet professorskompetenta forskare och antalet professorer kunde nu elimineras. Antalet professorer ökade raskt under åren kring millennieskiftet, dels genom lärosätens frihet att inrätta professorstjänster och dels genom befordringsreformen.

Befodringsreformen och bikupe-modellens död hade också andra följder för professorskategorin. Tjänsteinnehållet blev till att börja med betydligt mer variabelt. Arbetsuppgifternas art och omfattning varierade, beroende på vilken sorts professor vederbörande var och var man hade sin anställning. Vid befordringsreformens införande stadgades inget om huruvida de befordrade professorerna skulle ha forskning i tjänst och olika lärosäten har kunnat välja olika lösningar – från att endast ge lärostolsprofessorerna forskning till att ge de befordrade professorerna samma villkor som dem. Samtidigt markerade reformen tydligt att professorer inte nödvändigtvis hade som sin uppgift att vara ämnesbärare. Om en befordrad professor inte skulle vara ämnesbärare och inte uppbära forskningsmedel, vari skulle tjänsteinnehållet bestå, och hur skilde det sig från lektorns? Professorstiteln destabiliserades, och gav i sig inte en tydlig signal om vari tjänsteinnehållet bestod.

Befodringsreformen har haft sin egen logik och inre utveckling. Under reformens första år, då tillväxten av nya professorer var som störst, var tendensen att de som befordrades till professorer inte gavs andra villkor än lektorer. Reformen kritiserades för att enbart vara en "visitkortsreform", och tidiga utvärderingar gav vid handen att de befordrade professorerna inte givits nya villkor ifråga om forskningstid eller lön (SULF 2007; HSV Rapport 2003:3 R). Man konstaterade också att inställningen till befordringar skilde sig åt – Uppsala universitet markerade tydligast mot den, genom att 1999 införa anställningskategorin "lärostolsprofessur" med särskilt goda villkor, medan man vid de regionala högskolorna gav uttryck för ambitionen att befordrade och rekryterade professorer ska ha samma tjänstgöringsvillkor, även om detta inte kunnat realiseras ännu (HSV Rapport 2003:3 R: 30, 44).

Situationen har emellertid förändrats över tid. Universitet och enskilda fakulteter kom i olika grad att likställa befordrade och rekryterade professorer med avseende på forskningstid. Vissa – till exempel de humanistisk-teologiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna i Lund och Linnéuniversitet – slutade göra åtskillnad mellan de båda kategorierna. Men eftersom befordringsreformen

var ofinansierad introducerades därmed en annan typ av begränsning än den som gällde under bikupe-modellen. Nu var inte korandet av nya professorer avhängigt beslut på högsta nivå om inrättande och återbesättning, men däremot blev det avhängigt fakulteternas ekonomi och prioriteringar. Ju fler professorer som skulle beredas forskningstid, desto mer forskningsmedel krävdes, och desto mindre utrymme kunde ges åt exempelvis finansiering av doktorander. Fakulteter, som för en tid tillåtit professorsbefordringar med forskning i tjänst, kan, tillfälligt eller permanent, behöva stänga möjligheten för sina docenter att ansöka om befordran till professor för att det inte finns tillräckligt med fakultetsmedel för att finansiera fler befordrade professorers forskningstid. Parallellt med detta har det hela tiden förekommit alternativa lösningar på problemet. En sådan är att inte tillåta några befordringar alls, en ståndpunkt som företräds av Karolinska institutet. En annan är att tillåta befordringar, men inte – eller inte per automatik – avsätta fakultetsmedel för att garantera deras forskning. Även i det senare fallet ger olika ekonomiska förutsättningar olika utfall: att vara befordrad professor utan fakultetsfinansierad forskning betyder olika saker beroende på om forskningsområdet är välförsett med externa forsknings- och samverkansmedel.

Universitetssystemet har därmed fått nya spelregler, såväl för de enskildas karriärsträvanden som för institutionell expansion. Detta är en nyckel till de skillnader mellan lärosäten och mellan vetenskapsområden som vi har beskrivit ovan. Enheternas tillgång på forskningsmedel kan avsätta sig både i olika antal professorer och i olika villkor för dem. De olika villkoren för professorer framträder i en enkätstudie som gjorts på initiativ från SULF:s professorers förening, där det konstateras att professorernas fakultetsfinansierade forskning varierar från noll till hundra procent. Merparten har fyrtio procents forskning eller lägre, samtidigt som ungefär var tionde svarande har fakultetsfinansierad forskning som fyller hela tjänsten (Sandberg 2018: 9).

Under 2000-talet har termen ”professor” även i andra avseenden kommit att beteckna en mer heterogen grupp. Ett sätt att beskriva detta är att undersöka tillkomsten och tillväxten av nya tjänstetitlar. Tjänster som ”seniorprofessor” har gjort det möjligt att knyta pensionerade professorer till en institution eller fakultet, i regel på deltid. Universitet och högskolor har därtill möjlighet att utnämna och tillsätta professorer på deltid, gästprofessorer. En ytterligare grupp av professor är de adjungerade. De kan ha andra slags meriter eftersom det ofta handlar om att knyta expertis från andra verksamheter till en institution eller en fakultet. En ytterligare utvidgning av professorstiteln har skett genom att anställningskategorin ”biträdande professor” fått ett nytt innehåll. Titeln ”biträdande professor” aktualiserades år 2007 i Befattningsutredningen (SOU 2007:98) där den definieras som ett nytt karriärsteg på nivån under professor. I SCB:s och UKÄ:s statistik över personalen i högskolan räknas dessa biträdande professorer som en del av lektorskategorin. Givet den dynamik

som beskrivits ovan, i anslutning till befordringsreformen, är det sannolikt att denna nya professorsgrupp på sikt kommer att betrakta sig som professorslika, och till exempel förvänta sig och kräva en större andel forskning i sin tjänst än de vanliga lektorerna.¹⁴

Man får en bild av den nya och tilltagande heterogenitet som döljer sig under professorstiteln, om man konsulterar SCB:s statistik över tjänstebenenämningar inom universitet och högskolor. Det finns nämligen åtskilligt fler individer som är professorer än antalet helårspersoner. Det beror på att antalet professorer med deltidstjänster – senior-, gäst-, och adjungerade professorer – har ökat under 2000-talet.¹⁵

Tabell 9. Professorkategoriens sammansättning efter tjänstebenenämning, 2001–2018

Typ av professorstjänster	2001	2018
Professor	2 359	3 667
Professor, befordrad universitetslektor	179	418
Professor biträdande	67	407
Professor I	197	461
Professor II	16	18
Professor III	110	10
Professor/överläkare	348	340
Professor, övrig vård	70	118
Gästprofessor	89	412
Professor adjungerad	258	513
Seniorprofessor	0	457
Professor emeriterad	0	165
Övriga	0	145
<i>Totalt</i>	<i>3 693</i>	<i>7 131</i>

Källa: SCB:s tjänstebenenämningsregister för lärare och forskare vid universitet och högskolor för åren 2001–2018.

Likställer man professorskåren med den grupp som har professor i titeln, så har kåren under dessa år i det närmaste fördubblats. Men lika signifikativt är det, att ökningen varit särskilt markant för biträdande professorer, gästprofessorer, seniorprofessorer och emeriti, medan gruppen av rena ”professorer” (dvs. utan suffix eller prefix) har ökat i långsammare takt.

14 *Personal vid universitet och högskolor 2001* (SCB 2002: 85) säger att biträdande professor räknas till kategorin lektor. Detsamma sägs i *Personal vid universitet och högskolor 2018* (SCB 2019: 75–76).

15 Tabellen bygger på uppgifterna i SCB:s tjänstebenenämningsregister för lärare och forskare vid universitet och högskolor för åren 2001–2018.

UNIVERSITETSLEKTOR

I och med universitetslektorns födelse 1958 fick professorskategorin den organisatoriska omgivning som präglat universitetssystemet sedan dess. Precis som professorskategorin är dock "universitetslektor" en tjänstetyp som förändrats till sitt innehåll. Till dels hängde det samman med den roll som universitetslektorn var avsedd att ha. För att kunna få en lektorstjänst krävdes en hög akademisk kompetens (den gamla doktorsgraden) samtidigt som tjänsten var helt inriktad på undervisning på grundnivå. Till detta kom att lektorsbefattningar i U55 närmast betraktades som ett separat sidospår i förhållande till forskarkarriären (SOU 1958:32: 57). Man föreställde sig inte att lektorerna skulle ackumulera forskningsmeriter för att kvalificera sig för en professur; vägen till professur tänktes gå via andra hållplatser.

Detta var från början en instabil konstruktion, givet diskrepansen mellan meritkrav (forskning) och arbetsinnehåll (undervisning på elementär nivå), och givet den tänkta frånvaron av förbindelser mellan forskar- och undervisarkarriär.

För att tydliggöra vilka förändringar som ägt rum i lektorernas tjänsteinnehåll börjar vi med att beskriva hur deras arbete och arbetsuppgifter först var tillskurna. Under 1960-talets expansion av den högre utbildningen sköttes en stor del av undervisningen av några fast anställda universitetslektorer och inte minst av extra universitetslektorer (då med fil.lic.-examen eller lägre), och undervisning på s.k. lektionstimmar (som kunde utföras av dem som påbörjat en forskarutbildning). Det blev successivt möjligt för den som hade en licentiat-examen att få ordinarie tjänst som universitetslektor. I och med att den nya doktorsexamen blev universitetens högsta examen så blev det den som krävdes för att kunna få en lektorstjänst.

Från början och långt fram i tiden var universitetslektorns tjänstgöring fixerad till ett givet antal undervisningstimmar. Normen var 396 timmars undervisning (lektionstimmar) och därtill 44 timmar för examination. Detta beräknades motsvara tre fjärdedelar av en helårstjänst (med två timmars förberedelsestid per lektionstimme). Den resterande arbetstiden skulle då kunna läggas på att vidmakthålla kompetensen och orienteringen inom ämnesområdet.

Från denna utgångspunkt har det förts en lång kamp om lektorernas undervisningsskyldighet och för att lektorerna skulle få tid till forskning inom ramen för sin tjänst. Den lärartjänsteutredning som förberedde för 1980-talets LÄTU-reform noterade det problematiska i att forskning inte kunde ingå i tjänstgöring som universitetslektor (SOU 1980:3: 58). "Konkurrensen vid tillsättningen av universitetslektor och vissa tjänster som lektor medför ofta att tjänsterna får vetenskapligt högt kvalificerade innehavare", noterade utredningen, samtidigt som deras åligganden är "så reglerade att de inte har möjligheter att i tjänsten bedriva forskning" (Ibid: 55). Det resulterade i en förändring, så att förtjänta universitetslektorer skulle kunna få del i s.k. rörlig resurs och därmed under

en kortare period kunna forska i tjänsten. Lektorerna garanterades således inte rätten till, utan bara möjligheten till, forskning i tjänst. Vägen till forskning gick via en differentiering av lektorskategorin.

Skillnader mellan lektorer uppstod också på andra sätt. Ett sätt att *de facto* öka möjligheten att kunna forska inom ramen för tjänsten var att definiera undervisningsskyldigheten som en given procentsats av en årsarbetstid och *samtidigt* ändra förhållandet mellan undervisningstimme och förberedelsestid. I och med en sådan omdefiniering av tjänstgöringen öppnades möjligheten för att tjänsteinnehållet kunde förändras inom – och inte minst mellan – olika ämnen och vetenskapsområden så att allt fler lektorer kunde ägna mer av sin tjänstgöringstid till egen forskning.

Den stora förändringen av lektoratens innehåll kom dock, precis som för professorerna, vid 1990-talets slut. Med 1997 års avreglering av universitetslektoratens tjänsteinnehåll blev arbetstidens reglering en fråga som å ena sidan hanterades i lokala arbetstidsavtal, och å andra sidan kunde individualiseras och hanteras i förhandling mellan den enskilde lektorn och tjänsteplaneraren. När detta i sin tur följdes av befordringsreformen 1999, vilken gjorde det realistiskt för meriterade lektorer att bli professor via en befordran vid den egna institutionen, så gav det upphov till en ny förhoppningshorisont och tydligare krav på mera forskningstid för lektorerna.

Under senare år har allt fler lektorer via de lokala arbetstidsavtalen fått en del av sin tjänst definierad som forskning.¹⁶ Många lektorer har därtill fått forskning som del av sin tjänst genom anslag från forskningsråden, men också i form av utrednings- och evalueringsuppgifter.

Idag är normen att 70 % av årsarbetstiden ska användas till undervisning, 10 % till administration möten m.m. och 20 % till kompetensutveckling eller forskning. Undervisningstiden på årsbasis blir då utifrån 70-20-10-normen 1190 klocktimmar för en lektor över fyrtio år (och något mer för en yngre lektor). Som framgick ovan kan emellertid sådana procentsatser dölja stora skillnader mellan olika institutioner, fakulteter och enheter. Olika slags undervisning ger olika utfall räknat i klocktimmar. En timmas undervisning kan ge två, tre eller fyra klocktimmar, beroende på ämnets och institutionens tradition och – framför allt – budget. På en institution med måttliga undervisningsmedel per student, som tilldelar tre klocktimmar till varje katedertimme, får den undervisande lektorn undervisa 397 timmar per kalenderår, alltså samma undervisningspensum som gällde när lektoraten en gång infördes. Att lektorn på en sådan institution har 20 % forskning i tjänst innebär endast att hen har en extra arbetsuppgift i förhållande till 1958 års lektor, inte mer avlönad

16 En rad sådana arbetsavtal kan nås via följande länk: <https://sulf.se/jobb-lon-och-villkor/lagar-kollektivavtal/hogskolerelevanta-lagar-och-lokala-kollektivavtal/>. Uppgifterna i nästa stycke bygger på flera av de arbetstidsavtal som finns i SULFs databas.

forskningstid. På en institution med mer undervisningsmedel per student, som förmår ge fyra klocktimmar per katedertimme, blir den årliga undervisningsbördan väsentligt lättare. Till detta kommer att lektorer i olika grad kan friköpa sig från undervisning genom andra arbetsuppgifter – externfinansierad forskning, administrativa uppdrag, utvärderingar, kursansvar m.m. Sammantaget innebär detta att lektorernas arbetsvillkor, och deras utrymme för forskning, nu kan variera kraftigt.

Statistiken över tjänstebenämningarna inom universitet och högskolor ger följande resultat när vi jämför åren 2001 och 2018. På två viktiga punkter skiljer sig dessa data från de som används för att kategorisera personalen inom universitet och högskolor i de traditionella tjänstekategorierna. Gruppen ”biträdande lektor” förs i personalstatistiken till kategorin meritanställningar medan tjänstebenämningen ”biträdande professor” räknas som lektor.

Tabell 10. Lektorskategorin efter tjänstetitel 2001 och 2018

Tjänstetitel	2001	2018
Högskole/universitets/lektor/docent	5 759	8 926
Lektor med suffix/prefix	208	376
Biträdande lektor	12	785
Adjungerad lektor	23	401
Gästlektor	10	28
Senior/emeriti	10	21
<i>Totalt</i>	<i>6 031</i>	<i>10 537</i>

Källa: SCB:s tjänstebenämningsregister för lärare och forskare vid universitet och högskolor för åren 2001–2018.

Det är få i lektorgruppen som får fortsatt tjänst efter pensioneringen (dvs. som senior eller emeriti). Däremot har antalet adjungerade lektorer ökat markant.

Lektorn var från början entydigt definierad som en undervisningstjänst. På olika sätt har lektorer under åren kunnat få forskning som en del av sin arbetstid, främst på individbasis men under senare år också som en för gruppen framförhandlad fördelning av arbetstiden. Högskolesystemets förkastningspricka mellan forskning och undervisning löper också *inom* kategorin.

Diskussionen om universitetslektorn vid den tid då tjänsten definierades som en högt kvalificerad undervisningstjänst utgick ifrån att den tjänstetypen skulle vara *slutmålet* för en undervisningskarriär inom högskolesystemet. I det avseendet fanns det från början en inbyggd instabilitet i den tjänstetypen – forskningen var den avgörande meriten medan undervisning var den väntande uppgiften. Idag är en tjänst som universitetslektor för många en faktisk

slutdestination, för andra en tjänst att passera på väg till en professorstjänst. Och för många doktorander och adjunkter är lektorstjänsten ett eftersträvningsvärt mål – att uppnå eller, som adjunkt, bli likställd med utifrån andra meriter än en doktorsexamen.

ADJUNKT

Adjunkten i sin nya form tillkom som tjänstekategori 1965. Den kom att få en stor betydelse vid de universitetsfilialer som etablerades från 1967. Adjunktskategorin blev vidare ett passande kärl för att härbärgera en rad lärargrupper vid vård- och lärarhögskolor när dessa fogades in i högskolesystemet via 1977 års högskolereform. Antalet adjunkter i det samlade högskolesystemet ökade fram till år 2003. Därefter har den gradvist minskat.

Från början var normen för adjunktens undervisningsskyldighet fastställd till drygt 600 katedertimmar per läsår, dvs 50 % mer än vad som krävdes av en lektor. Den kom, efterhand, att bli densamma som lektorernas, dvs. ca 400 timmar. Vid många institutioner, inte minst vid filialerna och senare högskolorna, kom adjunkterna ofta att utföra samma typ av undervisning som lektorerna. Om en adjunkt nu gör samma slags undervisning som lektorerna, varför ska då adjunkterna undervisa mer? Kravet på sänkt undervisningsskyldighet för adjunkterna var mot den bakgrunden sakligt rimligt. Det blev också lättare att genomföra då adjunkterna hade stort inflytande vid högskolorna i roller som prefekt och studierektor.

Adjunktstjänsten har länge även fungerat som en lokalt kontrollerad sidoingång till lektorstjänster. Det börjar som en lokalt och internt beslutad anställning som adjunkt (beslut via prefekt). Sedan erhålls en nedsättning av undervisningsskyldigheten för att kunna genomföra en forskarutbildning. Efter disputation sker så en tämligen automatisk uppgradering till lektor.

Adjunktstjänster kan därutöver vara ett sätt för en institution att knyta ”lovande” studenter till sig, och de kan fungera som en förberedelse för att söka doktorandtjänster, eller meritera sig för uppdrag som forskningsassistenter på forskningsprojekt. De kan på det viset medföra ett visst mått av flexibilitet inom en institution, i likhet med vad som under 1960- och 1970-talen var möjligt med de flitigt använda deltidstjänsterna som amanuens och assistent.

Skillnaden mellan lektors- och adjunktstjänster aktualiseras när lektorerna på de flesta håll har fått en fördelning av sin arbetstid där forskningen nu ges 20 %. På samma sätt som lektorerna krävt och fått ett visst närmande till professorskategorin, så strävar adjunkterna efter likställighet med lektorerna. Ett av de krav som framförs är att arbetsgivaren skall betala för deras forskarutbildning, dvs. att de ska kunna göra detta som en del av tjänsten. En andra möjlighet är att kunna bli befordrad till lektor genom att bli bedömd utifrån kvalitén på undervisningen.

Tabell 11. Adjunkter 2001 och 2018

Tjänstetitel	2001	2018
Adjunkt	398	647
Högskoleadjunkt	287	139
Universitetsadjunkt	6 413	4 832
Adjungerad adjunkt	109	471
<i>Totalt antal</i>	<i>7 207</i>	<i>6 089</i>

Källa: SCB:s tjänstebenenämningssystem för lärare och forskare vid universitet och högskolor för åren 2001–2018.

De två intressanta förändringarna i tabellens data är dels att antalet adjunktsindivider har minskat och dels att antalet adjungerade adjunkter har ökat. Den ökningen är i linje med vad som är fallet inom professors- och lektorskategorierna.

Lärar- och forskarkårens platser i högskolefältets hierarkiska struktur

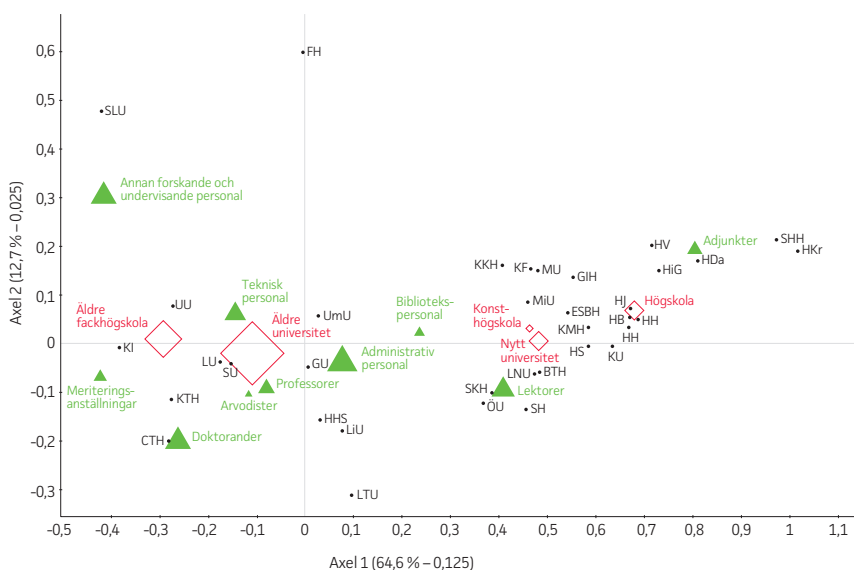
Analysen av hur innehållet i de tre huvudsakliga lärarkategorierna har förändrats över tid adderar i flera olika avseenden till den statistiska bilden av den högre utbildningens professionella fält. För det första ger den vid handen att det mått på forskningsintensitet vi har använt i denna artikel fortsatt är rimligt, men att den pågående individualiseringen av respektive tjänstekategori innehåll, och kategorigränsernas allt ökande porositet, gör att det i allt ökande utsträckning blir relevant att använda data om enskilda lärares tjänstgöring för att undersöka hur tjänstevillkoren utvecklas i fältet. För det andra ger analysen stöd för att behandla perioden efter millennieskiftet som en särskild epok. De förändringar av tjänstekategorierna och deras reglering som kom till stånd då har i grunden ändrat dynamiken i universitetssystemet, så väl med avseende på förhoppningshorisonter som med avseende på den institutionella expansionens logik. Men detta förefaller, för det tredje, ha förstärkt snarare än försvagat de skiljelinjer som utmärker universitetssystemet. Mot denna bakgrund blir det relevant att avslutningsvis återvända till de statistiska data, och till frågan hur vi ska förstå förändringarna under 2000-talet.

Vi har ovan steg för steg visat hur lärar- och forskarkåren är fördelad inom högskolefältets olika typer av lärosäten och hur förändringarna i det formella universitetssystemet präglar den högre utbildningens professionella fält.

Universitetslärarkårens sammansättning är en institutionseffekt. Kåren formas i lärosätenas grepp. Fältets arbetsorganisationer får därmed en definierande roll: kåren bestäms genom klassen av enheter som räknas till universitetssystemet, och av de lärarkategorier som vid varje givet tillfälle verkar vid dessa olika enheter. Dessa dimensioner kan vägas samman i en syntetiserande analys

av högskolefältets struktur med hjälp av en geometrisk dataanalys, här i form av en korrespondensanalys,¹⁷ som visar på hur lärosäten och tjänstekategorier förhåller sig till varandra på basis av fördelningen av olika tjänstekategorier över lärosätena. Den tjänstekategoristruktur som det svenska högskolefältet hade 2018 framträder tydligt i figur 3.

Figur 3. Högskolefältets struktur 2018: Lärosäten och tjänstekategorier (axel 1 och 2)

Figur 3 är en syntetiserande beskrivning av en aspekt av högskolefältets komplexa struktur, dess tjänstestruktur. Den visar skillnader och likheter mellan olika lärosätena och deras olika typer och lärarkårens olika kategorier. Lärosätenas placering är baserad på deras respektive sammansättning av lärare, forskare och andra tjänstekategorier, och på motsvarande sätt positionerar sig tjänstekategorierna utifrån hur de är fördelade över lärosätena. I den geometriska dataanalysens karta framträder fältets olika poler. Den första axeln är viktigast i analysen, och där framträder de största skillnaderna i data. Längs

17 Analysen är gjord av Mikael Börjesson som också författat texten i anslutning till analysen. Metoden kan kondenserat beskrivas på följande sätt: "Korrespondensanalys är en metod inom familjen geometrisk dataanalys (Le Roux & Roaunet 2004). Grunden för dessa metoder är att data analyseras som punkter i geometriska mångdimensionella rum med syfte att finna mönster i data och reducera datas komplexitet. Korrespondensanalysen tar fasta på de största skillnaderna i materialet (de största avstånden mellan faktiskt och förväntat värde i en cell) och särskiljer dessa längs den första axeln. Därefter söker metoden fram de näst största skillnaderna, vilka åskådliggörs längs en andra axel. Genom att ställa de första två axlarna mot varandra skapas ett plan, där det går att analysera hur olika egenskaper och individer förhåller sig till varandra enligt de två viktigaste dimensionerna i materialet. En bärande tanke är att modellen ska följa data och inte tvärtom. Det innebär att man inte på förhand sätter upp någon hypotes om hur data är strukturerade utan att man baserar sin tolkning på korrespondensanalysens utfall." (Börjesson 2016: 422). Se även tillämpningar i detta specialnummer (Börjesson respektive Börjesson m.fl.).

den ställs, till vänster, äldre fackhögskolor och äldre universitet – där forskande personal av skilda slag (meriteringsanställningar, doktorander, annan forskande personal samt professorer) är tydligt överrepresenterade – mot, till höger, högskolor, konsthögskolor och nya universitet, där framför allt adjunkter men även lektorer utgör de huvudsakliga personalkategorierna. Denna dimension är den helt dominerande i analysen. Den andra dimensionen är betydligt svagare och särskiljer framför allt SLU och FH från tekniska universitet och fackhögskolor genom att annan forskande personal är viktigare för de första, medan doktorander är mer betydande för de senare.

Utfallet av analysen åskådliggör således det grundläggande mönstret av fördelningen av forskningsmedel och undervisningstäthet i högskolefältet. Det går att dra en tydlig linje i högskolefältet något till höger om mitten som klyver fältet i två delar: en forskningsintensiv del till vänster och en undervisningsintensiv del till höger. Samtliga fackhögskolor och äldre universitet återfinns i den forskningsintensiva delen, medan alla högskolor, nya universitet och konsthögskolor återfinns i den undervisningsintensiva. Inom respektive del framträder ytterligare hierarkier, där de gamla fackhögskolorna är mer forskningsintensiva än de gamla universiteten (jfr Börjessons analys av forskningsfinansiering i detta specialnummer), och där högskolorna är mer undervisningsintensiva än de nya universiteten. Dessutom sker en ytterligare differentiering inom respektive kategori. KI, KTH, CTH och SLU är mest forskningsintensiva av de gamla fackhögskolorna och distanserar sig från LTU och HHS. Bland de äldre universiteten är UU, LU och SU mer forskningsintensiva än GU, UmU och LiU. Analysen visar därmed att lärosätenas status, historik och resursbas är högst strukturerande för fältet. De lärosäten som har en lång tradition av forskning är tydligt förankrade i den forskningsintensiva delen, medan lärosäten som erhållit status av högre lärosäte sent och som inte haft tillgång till fasta forskningsresurser är positionerade i den undervisningsintensiva delen. Rummet visar även på en geografisk dimension. Den forskningsintensiva delen är koncentrerad till Stockholm-Uppsala-regionen, Göteborg och Skåne, medan den undervisningsintensiva delen har en nationell täckning, från norr till söder, öster till väster.

TVÅ SAMMANFLÄTADE RESURSHIERARKIER

Den geometriska dataanalysens grafer och den detaljerade analys vi gör i avsnitten ovan visar att högskolefältet formas *av två grundläggande resurshierarkier*.

För det första sker fördelningen av resurser efter *typ av lärosäte*. Gamla universitet, fackhögskolor och konsthögskolor får mer resurser än nya universitet och högskolor. Det gäller för både statsanslagen (de fasta anslagen) och forskningsmedlen från forskningsråd och stiftelser.

Den andra hierarkin går *mellan olika vetenskapsområden*. Här finns betydande skillnader när det gäller medel för undervisning på grundnivån. På

resurstrappans lägsta steg hamnar humaniora, samhällsvetenskap, juridik och teologi. Dessa områden fick för år 2020 en ersättning per student som uppgick till 54 324 kronor. Trappan är brant. Undervisning (81 914 kr), naturvetenskap och teknik (103 380 kr), vård (111 267 kr), medicin (147 673 kr), konst (322 487 kr) och opera (522 210 kr) fick i stigande grad alltmer resurser.¹⁸

Medel till forskning från såväl statsanslagen, vetenskapsråden och stiftelserna går till största delen till medicin, naturvetenskap och teknik.

Dessa två resursflöden skapar i sin sammantvinnade form distinkt olika nischer i högskolefältets ekologi. Vi kan i grafen över högskolefältets struktur se hur de olika lärar- och forskarkategorierna fördelar sig i relation till de olika nischerna.

Undervisnings- och forskningsmedlen finansierar i princip två olika slags tjänster, lektorer och adjunkter å den ena, professorer, post doc, doktorander och forskare å den andra sidan.

Hur mycket resurser som flödar till en nisch, och hur de är fördelade på undervisning och forskning, kommer att bestämma hur många och vilka slags lärare och forskare som kommer att finnas. Det leder i sin tur till att vi får nischer med radikalt olika lärarsammansättning och radikalt olika betoning på den undervisande och forskande verksamheten.

UNDERVISNING ELLER FORSKNING SOM KÅRENS CENTRALA PRAKTIK?

I högskolefältet är de dominerande och centrala lärosätena präglade av att forskningen är den centrala praktiken och det centrala värdet. Det framträder tydligt när vi ser till hur medel fördelas till och mellan de olika lärosätena och till de vetenskapsområden och tjänstetyper som dominerar vid systemets dominerande respektive dominerade pol. Detta dominansförhållande återspeglas i och bestämmer den akademiska professionens inre struktur.

Utifrån detta förhållande formuleras två bud om vad det är som håller samman den akademiska professionen. Vid fältets *dominerande* pol är forskning den för professionen konstituerande verksamheten. Vid fältets *dominerade* pol ligger betoningen på undervisning som den gemensamma faktorn. Vi har då två definitioner av universitetslärarna – å ena sidan som bestående av ”forskare som ibland undervisar”, å den andra sidan av ”undervisare som tillfälligtvis tillåts forska”.

SAMMANFATTNING – HÖGSKOLEFÄLTETS FYRA FÖRKASTNINGSSPRICKOR

Det svenska systemet för högre utbildning är ett *formellt sammanhållet system*. Lärosätena lyder under samma lagar och regler. De är, med undantag

18 Regeringsbeslut II:7 (2019-12-19) U2019/00809/UH: U2019/04388/UH universitet och högskolor. Regleringsbrev för budgetåret 2020 avseende universitet och högskolor, www.esv.se/statsliggaren/regleringsbrev (åtkomst 2020-03-15).

av två privata fackhögskolor (Chalmers och Handelshögskolan) och en privat högskola (Jönköping), administrativt inordnade under en gemensam myndighet, UKÄ, och därmed under samma departement och minister.

Statens ekonomiska resurser fördelas emellertid inom fältet på ett sätt som skapar stora skillnader mellan lärosäten, utbildningar och vetenskapsområden.

För det första så finns det betydande skillnader mellan å ena sidan de traditionella universiteten och fackhögskolorna och de nya universiteten och högskolorna å den andra när det gäller storleken på de fasta forskningsanslagen.

För det andra får de naturvetenskapliga, medicinska, vårdvetenskapliga, jordbruksvetenskapliga och tekniska vetenskapsområden betydligt mer resurser än de humanistiska, juridiska, teologiska och samhällsvetenskapliga områdena. Det gäller inom både forskningens och undervisningens område. Inom undervisningens område syns detta tydligt i den ersättning per student som kommer de olika områdena till del. När det gäller resurser till forskning så går de stora resurserna till naturvetenskap, medicin och teknik.

Dessa två förkastningssprickor löper samman och skapar olika nischer i högskolefältets ekologi när det gäller tillgången till medel för forskning och undervisning.

För det tredje är kåren av universitetslärare i Sverige skiktad längs två dimensioner. Dels går det en skiljelinje mellan dem som disputerat och de som inte gjort det. Den skiljelinjen går mellan adjunkter och övriga lärarkategorier. Adjunkternas uppgifter är att undervisa; de övriga kategorierna har den dubbla uppgiften att undervisa och forska. Dels finns en uppdelning mellan de primärt undervisande och primärt forskande kategorierna. Lektorernas huvuduppgift är undervisning medan professorer och meriteringstjänsternas huvuduppgift är forskning. Detta är den tredje förkastningslinjen i högskolefältet.

Under 2000-talet har *en fjärde* klyvnad kommit att få en allt större betydelse i högskolefältet. Den löper *inom* anställningskategorierna. Lektorerna fördelar sig på olika nischer i högskolesystemets ekologi, nischer som är undervisnings- eller forskningspräglade vad avser de vardagliga praktikerna. Lektorerna arbetsvillkor formas i mycket hög grad av den nisch inom högskolefältet de återfinns. Detsamma gäller för professorskategorin, som i spåren av befordringsreformen har blivit ytterst heterogen med avseende på arbetsvillkor. Resurser för forskning (liksom för en generös beräkning av undervisningsuppgiften) anrikas systematiskt efter typ av lärosäte och vetenskapsområde. Det leder till att lektors- och professorsgrupperna i systemets centrum har påtagligt mer forskningstid i sin tjänstgöring än de har i systemets periferi – och de verkar därtill i en mer forskningspräglad omgivning.

Referenser

- Abbott, Andrew, 1988. *The system of professions: Essay on the division of expert labor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abbott, Andrew, 2005. "Linked Ecologies: States and Universities as Environments for Professions", *Sociological Theory* 23(3), s. 245–274.
- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar, 2013. "The emergence of the professional field of higher education", *Professions and Professionalism* 3(2), s. 1–22.
- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar, 2014. "Tensions between academic and vocational demands", s. 26–49 i Smeby, Jens-Christian & Sutphen, Molly (red.), *From vocational to professional education: Educating for social welfare*. London: Routledge.
- Agevall, Ola & Gunnar Olofsson, 2019a. "Den högre utbildningens professionella fält", s. 55–146 i Brante, Thomas, Svensson, Kerstin & Svensson, Lennart G. (red.), *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Agevall, Ola & Gunnar Olofsson, 2019b. "Universitetslärarna och den högre utbildningen", s. 91–126 i Brante, Thomas, Svensson, Kerstin & Svensson, Lennart G. (red.), *Ett professionellt landskap i förvandling*. Lund: Studentlitteratur.
- Benner, Mats, 2001. *Kontrovers och konsensus: Vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Benner, Mats, 2016. "Karriärstrukturen vid svenska universitet och högskolor – en historik", s. 155–167 i SOU 2016:29, *Trygghet och attraktivitet: en forskarkarriär för framtiden*, betänkande av Forskarkarriärutredningen. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Boyer, John, 2015. *The University of Chicago: A History*. Chicago: University of Chicago.
- Bourdieu, Pierre, 1984. *Homo academicus*. Paris: Minuit.
- Brante, Thomas, 2013. "The professional landscape: the historical development of professions in Sweden", *Professions and Professionalism* 3(2), s. 1–18.
- Börjesson, Mikael, 2011. "Studentexplosionen under 1960-talet. Numerär utveckling och orsaker", *Praktiske Grunde* 4, s. 11–27.
- Börjesson, Mikael, 2016. "Sociala kartor över utbildningslandskapet: Installationsföreläsning, professuren i utbildningssociologi vid Uppsala universitet, 11 november 2015", *Sociologisk Forskning* 53(4), s. 421–437.
- Dalberg, Tobias, 2018. *Mot lärdomens topp: svenska humanisters och samhällsvetares ursprung, utbildning och yrkesbana under 1900-talets första hälft*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Denifle, Heinrich, 1885. *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400. Bd.1. Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Durkheim, Émile, 1990. *L'Évolution pédagogique en France*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Etzioni, Amitai (red.), 1969. *The semi-professions and their organization: Teachers, nurses, social workers*. New York: Free Press.
- Fredriksson, Bert, 1980. *Högskolans basenheter: norm och verklighet*. Stockholm: CWK Gleerup.
- Halbwachs, Maurice, 1990. "Introduction", s.1–6 i Durkheim, Émile, *L'Évolution pédagogique en France*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Le Roux, Brigitte & Rouanet, Henry, 2004. *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. Dordrecht: Kluwer.

- Morberg, Åsa, 1999. *Ämnet som nästan blev: en studie av metodiken i lärarutbildningen 1842–1988*. Stockholm: HLS.
- Nevéus, Torgny, 1976. *Vägen till UHÄ: ett nytt ämbetsverks föregångare*. UKÄ-rapport 1976:7. Stockholm: Universitetskanslersämbetet.
- Sandberg, Mikael, 2018. *Ingen tid för forskning – om professorers arbetsvillkor 2018*. Stockholm: SULF:s professorers förening, SPF, 2018
- Sloan, Douglas, 1994. *Faith and Knowledge: Mainline Protestantism and American Higher Education*. Louisville, Ky: Westminster John Knox Press.
- SULF, 2007. *Befordringsreformen – en visitkortsreform?: resultat av SULF:s enkät till befordrade professorer och lektorer*. SULFs skriftserie, 1401–1123: 31
- Ulfsdotter Eriksson, Ylva, 2006. *Yrke, Status & Genus: En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*. Göteborg: Göteborgs universitet.

OFFENTLIGT TRYCK

- Högskoleverkets rapportserie 2003:3 R. "Karriär genom befordran och rekrytering: slutrapport". Högskoleverket.
- Proposition 1959:105. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående ökat stöd åt forskning m. m.; given Stockholms slott den 13 mars 1959*,
- Proposition 1969:31. *Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående forskarutbildning och forskarkarriär m. m.; given Stockholms slott den 7 mars 1969*.
- Proposition 1996/97:1. *Förslag till statsbudget för budgetåret 1997, m.m.*
- Proposition 1996/97:5. *Forskning och samhälle*.
- Proposition 1996/97:141. *Högskolans ledning, lärare och organisation*.
- SCB 1979. *Statsanställda 1975/1977. Del 2 Sammanfattning, utbildning, tjänstebestämmelse m.m.* Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB 2002. *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2001*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB 2019a. *Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2018*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB 2019b. *Universitet och högskolor. Studenter och examinerade på grundnivå och avancerad nivå 2017/18*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SFS 1985:702. *Om ändring i högskoleförordningen (1977:263)*.
- SOU 1958:32. *1955 års universitetsutredning, del 5: Forskningens villkor och behov*. Stockholm: Iduns tryckeriaktiebolag Esselte AB.
- SOU 1980:3. *Lärare i högskolan: förslag till ny arbets- och tjänsteorganisation, betänkande av Lärartjänstutredningen*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1989:30. *Professorstillsättning*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 2007:81. *Resurser för kvalitet, slutbetänkande av Resursutredningen*. Stockholm: Fritzes.
- UKÄ (2019) *Universitet och högskolor. Årsrapport 2019*.
- UKÄ (2020) *Universitet och högskolor. Årsrapport 2020*.
- UKÄ. *Högskolan i siffror: Universitetskanslersämbetets statistikdatabas*.

Från automatisk uppräknning till automatiska avdrag

Finansieringsmodeller för högre utbildning 1958–2021

Martin Gustavsson

From automatic enumeration to automatic deduction. Financial models for higher education 1958–2021

The purpose of the article is to examine financial models for higher education. The economic governance of universities during different time periods is an under-explored area. Three models have been tested in Sweden: “universitetsautomatiken” (1958–1976), “sektorsanslag” (1977–1992) and “grundbulten” (1993–). The models are described, compared and related to overarching savings models for central government administration. During the first financial model, which was particularly generous, there were no such savings models. However, the less generous funding models implemented after the structural crisis in the mid-1970s interacted with increasingly severer saving models that makes annual deduction of appropriations: “tvåprocentaren” (1978–1992) and “produktivitetsavdraget” (1993–). A mechanism for resource erosion has been built into the financing system since 1977 according to the main result of the study.

Det ekonomiskt och politiskt inbäddade universitetet

Den här artikeln granskar resurstilldelningsmodeller för högre utbildning. Hur den ekonomiska styrningen av universitet och högskolor har sett ut och förändrats över tid är ett underutforskat område. De tre huvudsakliga finansieringsmodeller som prövats i Sverige sedan 1958 beskrivs, jämförs och sätts

Martin Gustavsson är docent i ekonomisk historia och verksam vid Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor (Score), Stockholms universitet, och inom Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC), Uppsala universitet.

E-post: martin.gustavsson@score.su.se

in i ett historiskt sociologiskt sammanhang där frågor om kontinuitet, gradvis förändring och mer abrupta brytpunkter står i centrum för intresset.¹

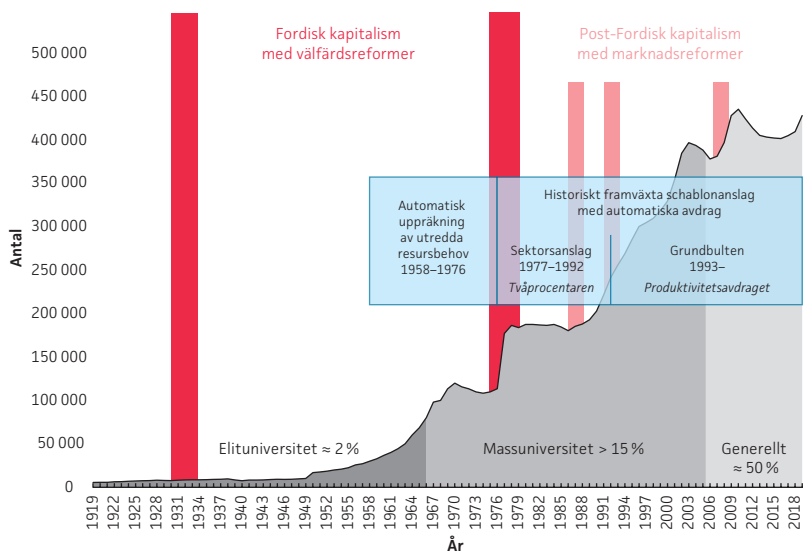
Den historiskt orienterade ekonomiska sociologen Wolfgang Streecks analys av utvecklingen ”från efterkrigskapitalism till nyliberalism” (2013: 44) utgör en bra övergripande inramning till en studie om finansieringsmodeller för svensk högre utbildning. Streeck beskriver hur en ordning med Fordistisk kapitalism och socialdemokratiska reformer successivt efterträds av post-Fordistisk kapitalism och marknadsorienterade reformer (jfr figur 1 nedan). Övergången mellan de olika ordningarna inleds i samband med strukturkrisen ”mot slutet av det långa 1960-talet, alltså ca 1975” (Streeck 2013: 19). Därefter förändras gradvis de materiella förutsättningarna att finansiera politiska reformer och det politiska handlingsutrymmet att realisera dem. Utvecklingen mot en slimmad välfärdsstat inriktad på ”rekommodifiering” skyndas på ytterligare av finanskriser i mitten av 1980-talet och i början av 1990-talet (Streeck 2013: 46).

Omstöpningen av den högre utbildningen i Sverige är ofrånkomligen kopplad till dessa ekonomisk-politiska makroskeenden. De kontroversiella reformförslagen från ”det långa 1960-talet”, som studentrörelsen protesterade emot (UKAS 1968 och PUKAS 1969), började realiseras 1977 parallellt med försöken att hantera den från mitten av 1970-talet växande statsskulden. På utbildningspolitikens område bäddar det för en potentiell särkoppling som är värd att belysa: å ena sidan skruvas ambitionerna upp, ambitiösa reformer från 1977 och framåt ska göra ”Sverige till ett verkligt kunskapsamhälle” (prop. 1993/94: 100: bilaga 1, 49) med en grundutbildning i ”världsklass” (Andrén 2013: 181), å andra sidan riskerar planerna att gå om intet när anslagen urholkas i samband med att statsskulden ska bemästras. Finansieringsmodellerna för högre utbildning bör därför sättas in i det här bredare sammanhanget och analyseras sammantagna med hur övergripande finansierings- och besparingsmodeller för hela statsförvaltningen har sett ut och förändrats över tid. Den pågående diskussionen om vilka konsekvenser ”urholkade anslag” får för universiteten blyxtbelyser detta, det närmast självklara, att den högre utbildningen påverkas av mycket annat än det som uttryckligen betecknas som utbildningspolitik och utbildningsplanering (SULF 2018; jfr Dahl 1997: 35 om den dolda utbildningspolitiken).

I figur 1 relateras de tre historiska finansieringsmodeller som den här artikeln kommer fokusera på (se de blåa rutorna i figur 1) både till breda samhällsekonomiska utvecklingsfaser (avgränsade av strukturkriser markerade i mörkrött i figur 1) och mer specifika utvecklingsförlöpp inom högskolesektorn (se de gråa fälten i figur 1). Den första expansionen av högskolan under 1960-talet sker under en högkonjunktur, kapitalismens och välfärdsstatens guldålder.

1 Bo Stråth och Andreas Melldahl tackas för värdefulla synpunkter.

Figur 1. Finansieringsmodeller av högre utbildning inplacerade i en ekonomisk-, politisk- och utbildningshistorisk kontext mot bakgrund av antalet registrerade studenter inom högskolan 1919–2019

Källa: Registrerade studenter åren 1924–2014 från *Statistisk Årsbok för Sverige*, åren 2015–2019 från Statistiska centralbyrån <https://www.scb.se/>. Strukturkriser i början av 1930-talet och i mitten av 1970-talet markerade i mörkrött, finanskriser i mitten av 1980-talet, i början av 1990-talet och kring 2008, markerade i ljusrött.

I mitten av decenniet uppnår det svenska högre utbildningssystemet den gräns som markerar inträdet i eran med vad Trow (2010: 559) kallar *massuniversitet*, präglad av en studenttillströmning om cirka 15 procent av en ålderskohort (jfr Börjesson 2011: 20). Den så kallade "universitetsautomatiken" eller ibland bara "automatiken" (1958–1976) används som finansieringsmodell för högre utbildning under den här tiden. Den modellen ersätts av "sektorsanslag" (1977–1992) i mitten av 1970-talet, då antalet registrerade studenter planar ut, och då "tvåprocentaren" införs som en övergripande besparingsmodell i statsförvaltningen. Den andra expansionen av högskolan under 1990-talet sker under en lågkonjunktur. Medan jakten på utbildad arbetskraft till det uppseglande post-industriella tjänstesamhället stod i fokus under den första expansionsfasen, blev jakten på att hålla nere öppna arbetslöshetssiffror genom vidareutbildning ett inslag under den andra expansionsfasen (jfr högskolan hårdraget karakteriserad som ett "slags AMS-filial" i Alvesson 2012: 80). "Grundbulten" (1993–) etablerades som resurstilldelningsmodell för högre utbildning, och "produktivtetsavdraget" som ny besparingsmodell för statsförvaltningen, vid expansionsfasens början. Efter finanskrisen 2008 expanderar systemet ytterligare. Vid den här tiden har det svenska högre utbildningssystemet börjat bli *generellt* eller *universellt*, enligt Trows karakterisering av fasen då ungefär halva den unga befolkningen fortsätter till högre studier.

FORSKNINGSLÄGE OCH FORSKNINGSFRÅGOR

Denna artikel är sprungen ur pågående forskning om hur de ekonomiska ramarna för att bedriva undervisning på svenska universitet och högskolor har förändrats sedan de centrala reformerna i slutet av 1950-talet.² I en pågående studie följer vi pengarna från utbildningsdepartementet till lärosätena, och sedan från styrelsenivå via fakulteter ner till institutionerna. Undersökningen kompletterar de ytterst få studier som finns – i huvudsak statliga utredningar (t.ex. SOU 2007:81), branschutredningar (Fritzell 2012 och SULF 2018) och debatterande inlägg från personer med insyn i universitetsverksamheten (t.ex. Sundqvist 2010 och André 2013) – på tre sätt: genom att belysa den faktiska pengatilldelningen även före 1993 års reform, inkludera olika nivåer inom utbildningssystemet i analysen och slutligen genom att studera hur förändringar av finansieringen av den högre utbildningen under perioden 1955–2015 (flödet av olika typer av intäkter och utgifter) påverkat organiseringen av den pedagogiska verksamheten (lärartäthet, undervisningstid, examinationsformer etc.).

Något samlat forskningsläge som svarar mot huvudsyftet i den här redovisade delstudien inom projektet – att kontrastera olika historiska resurstilldelningssystem för högre utbildning och relatera dessa till den övergripande ekonomiska styrningen av statsförvaltningen – finns inte heller, men desto fler studier av planering och styrning av högre utbildning i stort. I komparativa studier av system för högre utbildning (Clark 1983 är klassikern på området) lyser dock den historiska dimensionen oftast med sin frånvaro. Trow (t.ex. 2010) får fortfarande betraktas som standardverk när det gäller historiska studier av olika system för styrning av universitet (jfr dock Verger & Charle 2012). Reformerna 1977 och 1993 har haft särskilt stor påverkan på dagens svenska högskola. Det finns forskning om såväl den förra reformens centralbyråkratiska utbudsstyrning (t.ex. Lindensjö 1981) som den senare reformens mer subtila efterfrågestyrning (t.ex. Bauer m.fl. 1999 och Unemar Öst 2009). Statens mest generösa utbildningsreform, universitetsautomatiken från 1958, har däremot varit i hög grad osynlig i tidigare forskning och utelämnas ofta i utredningar, exempelvis i den senast gjorda resursutredningen ”Struten” (Styr- och resursutredningen SOU 2019:6).³

Den empiriska uppgiften blir att klargöra hur medeltilldelningskriterierna ser ut i de olika finansieringsmodellerna och hur dessa modeller samspelar med överordnade finansierings- och besparingsmodeller för statsförvaltningen. De här undersökningarna bidrar också till att ge svar på min övergripande fråga

2 Dels delstudie inom VR-projektet ”Svensk högre utbildning: finansiering, organisering, rekrytering, utfall 1950–2020” lett av Mikael Börjesson, dels arbete inom ett eget projekt finansierat av Handelsbankens forskningsstiftelser, ”Baumol i högskolan. De finansiella ramarna för högre utbildning och konsekvenserna för utbildningens organisering, 1955–2015”.

3 Den här artikeln behandlar endast finansieringsmodeller som implementerats. Det är i skrivande stund oklart om några av Strutens förslag kommer att genomföras, de ingår därför inte i den här studien (hur olika remissinstanser ställt sig till utredningens förslag behandlas av Börjesson, Lindqvist & Göransdotter i detta specialnummer).

om hur förändringen av de olika modellerna är relaterad till den föränderliga ekonomiska och politiska historia de är inbäddade i.

MATERIAL, METOD OCH ANALYSSHEMA

Att följa pengaströmmarna till olika nivåer inom utbildningssystemet från 1950-talet fram till i dag utgör en stor metod- och materialmässig utmaning: det är ett tidsödande arbete att spåra historiskt räkenskapsmaterial i arkiven, och sedan göra funnet räkenskapsmaterial från olika perioder jämförbart (jfr Hood & Dixon 2015: kapitel 3). En historisk komparation av finansierings- och besparingsmodeller möter inte samma svårigheter. Införandet och avvecklandet av olika modeller framgår av lättillgängliga statliga utredningar och propositioner. Här handlar utmaningen om att designa studien så att bärande, och i möjligaste mån också särskiljande, delar av modellerna inkluderas. Jag koncentrerar den följande analysen på några aspekter som vid en samlad läsning av utredningstexter och regeringsförslag från olika perioder framstår som särskilt centrala. Finansieringsfrågor tar generellt sett inte stor plats i utredande texter om högskolan men många av aspekterna jag lyfter fram har varit omstridda och likväl fått ett visst utrymme i diskussionerna. Om finansieringen av högre utbildning ska vara kopplad till något typ av prestationsmått är ett exempel, huruvida pengatilldelningen ska baseras på utbildningsinstitutionernas faktiskt redovisade pedagogiska behov eller om de ska räknas fram som schablonbelopp är ett annat exempel. Totalt lyfter jag fram och jämför fem aspekter av finansieringsmodellerna för högre utbildning. Jag undersöker om medeltilldelningen är beroende av (1) registrerat antal studenter, förhåller sig till (2) något prestationsmått, är baserad på (3) reella – undersökta – resursbehov eller på schabloner över olika ämnens historiskt tilldelade belopp, arbetar med (4) ämnesbaserade ersättningsbelopp och (5) takbelopp. Jag noterar därtill om tilldelade resurser (6) neutraliseras av allmänna besparingar inom statsförvaltningen eller inte.

DISPOSITION

I det följande går jag mer i detalj igenom och jämför utmärkande drag hos de tre finansieringsmodellerna universitetsautomatiken (1958–1976), sektorsanslag (1977–1992) och Grundbulten (1993–), samt de två besparingsmodellerna för statsförvaltningen tvåprocentaren (1978–1992) och produktivitetsavdraget (1993–). I ett avslutande avsnitt relaterar jag resultaten till Streecks analys och resonerar om kontinuitet och diskontinuitet på utbildningsfinansieringens områden. Jag konstaterar att det marknadsorienterade skiftet som i långsam takt inleddes i samband med den ekonomiska krisen i mitten av 1970-talet (och borgerliga regeringar), som vidareutvecklades under andra hälften av 1980-talet genom den socialdemokratiska regeringens avregleringar av kredit- och valutamarknaderna, och som fullbordades i samband med den ekonomiska krisen i början av 1990-talet (och borgerliga regeringar) förbereddes genom en omorientering inom det socialdemokratiska partiet under 1960-talet.

Den förbisedda universitetsautomatiken 1958–1976

Som framgång började studentantalet att öka i början av 1950-talet (se figur 1). Samtiden förutsåg – i viss mån – ökningen. År 1955 förutspåddes en ”nästan explosionsartad tillströmning av studerande till de högre läroanstalterna” under 1960-talet (SOU 1957:24: 9). 1955 års universitetsutredning (U55) fick därför i uppgift att utreda olika ämnesgruppers behov av lärarkrafter och ekonomiska resurser (SOU 1957:24: 10; Andrén 2013: 147). Utredningen förordade dels en utbyggnad av de spärrade utbildningarna (till läkare, civilingenjörer etc.), dels fritt tillträde till utbildningsutbudet vid de så kallade filosofiska fakulteterna (de humanistiska, samhällsvetenskapliga och matematisk-naturvetenskapliga fakulteterna). Jag koncentrerar mig på grundutbildningarna vid de sistnämnda fakulteterna; det var här merparten av studentexpansionen skedde under 1960-talet, och det var här medelstilledningen så att säga kom att ske på löpande räkning, genom automatiken (Dahl 1997: 9–11, Högskoleverket 2006: 16. 39). Innan den så kallade automatiken analyseras närmare bör det alltså ändå understrykas att det fanns utbildningar som inte tilläts expandera under den här perioden, som inte omfattades av automatiken. Stora delar av högskolan öppnade dörrarna, men inte de gamla prestige- och professionsutbildningarna. Delar av det spärrade gamla ”elituniversitet” kan därför sägas ha bevarats inom ramen för det framväxande ”massuniversitetet”. Expansionen inom universitetens fria fakulteter var dock, tack vare automatiken, finansierad.

PROFESSIONEN UNDERSÖKER REELLA RESURSBEHOV

Universitetsutredningen utredde olika ämnens behov mycket grundligt. Både ämnesrepresentanter och studentorganisationer tillfrågades (Andrén 2013: 149). Utmaningen var att garantera en hög standard på undervisningens innehåll vid de filosofiska fakulteterna med fritt tillträde, även vid en oförutsedd snabb förändring av antalet studenter. Statsmakterna ville inte riskera att hamna i en situation där ”undervisningens standard sänkas genom att antalet undervisningstimmar per student minskas” (SOU 1957:24: 114). Utredningen föreslog därför ett helt nytt system: ett ämne skulle tilldelas medel efter hur många studenter som registrerade sig för att läsa ämnet. ”Endast på detta sätt kan de filosofiska fakulteterna tillförsäkras den automatik i fråga om undervisningsresursernas dimensionering som är nödvändig under en period av starkt stigande studentantal” (SOU 1957:24: 115; jfr prop. 1958:104: 99). En stor ökning av antalet studenter skulle därmed leda till en snabb – automatisk – ökning av antalet lärare och hjälplärare (jfr Olofsson 2015: 168). Idéerna till systemet kom från studentorganisationer och från försöksverksamhet i mitten på 1950-talet med att anpassa lärarresurserna till studentantalet vid bland annat Uppsala universitet. Själva tanken om en ”automatisk” tilldelning av lärarkrafter kom från byråchefen på Ecklesiastikdepartementet Hans Löwbeer. Det fanns inga

kända internationella modeller att inspireras av. Skapelsen var unik (Andrén 2013: 150, Konnander 2002: 18).

Utmaningen att kraftigt bygga ut det högre utbildningssystemet var densamma i många länder. Gedigna förutsättningar för att bygga ut systemet snabbt, och med bibehållen kvalitet på undervisningen, verkade dock bara ha etablerats i Sverige, visade en rapport som universitetsrådet Gunnar Wijkman författade 1966. Wijkman hade fått i uppdrag av Kungl Maj:t att göra en studieresa och utreda vilka principer för lärarkraftstilldelning som tillämpades vid universiteten i Berlin, London, Wien och Montpellier. I Storbritannien och Västtyskland försvårades en snabb expansion då intagningen till universitet var spärrad. Då det redan från början fanns en angiven numerär för studerandantalet kunde expansionen bara ske genom att nya universitet inrättades. I de andra två undersökta länderna, där intagningen inte var spärrad, försvårades en expansion med bibehållen kvalitet på undervisningen då de materiella förutsättningarna för utbyggnaden inte hade lösts på ett tillfredsställande sätt. Ett "automatiskt verkande system för tilldelning av lärarkrafter" saknades i Wien. Situationen var densamma i Montpellier. Antalet lärare per elev befarades minska, och kvaliteten därmed att sjunka:

Man har inte vid de franska universiteten på något sätt försökt anpassa lärarantalet till antal studerande som finns. Man är hänvisad till att bedriva undervisningen med den lärarkader man har och vad man efter framställning till statsmakterna kan få. Det framgick klart, att detta förhållande måste inverka på undervisningens form och givetvis även kvalité, när studerandantalet ökar (Wijkmans reserapport 1966: 10–11, RA).

Enligt de här observationerna såg alltså Sverige ut att ligga i internationell framkant på högskolepolitikens område. Ett jämförelsevis ekonomiskt generöst och pedagogiskt genomtänkt system för utbyggnad av högskolan var på plats vid tiden då den första stora expansionsvågen satte in (jfr figur 1).

Tabell 1. Byggstenar som ingick i undervisningsplanen

Typ av undervisning	Gruppstorlek	Antal timmar	Beräknad kostnad
Föreläsningar, seminarieövningar, lektionsundervisning, gruppundervisning, laborationer, exkursioner, enskild handledning	Om 10, 20, 30, 45 eller obegränsat antal studenter	Per student och per lärarkategori (professor, universitetslektor eller assistent/amanuens).	Per student, betygsenhet och termin.

Källa: SOU 1957:24: 117, Andrén 2013: 151, Konnander 2002: 16.

Automatiken byggde på att det upprättades så kallade undervisningsplaner som specificerade de olika ämnenas behov. De befintliga organisationsplanerna hade anpassats till de lärarresurser som stod till förfogande, vilket hade gjort att undervisningens standard blivit lidande. 1955 års universitetsutredning menade att detta var en dålig ordning. Lärarresurserna borde istället anpassas efter de pedagogiska behoven:

Den reform som universitetsutredningen siktar till skulle innebära att man vände på detta förhållande, så att undervisningsplanen blev det primära och lärarresurserna finge anpassas till planen i stället för tvärtom. Undervisningsplanen skulle sålunda utgöra ett instrument, genom vilket samhället garanterade fakulteterna resurser att meddela undervisning av en viss standard, oavsett antalet studerande (SOU 1957:24: 115).

Att utreda vad som utgjorde en hög standard inom de olika ämnena blev därför centralt. Undervisningsplanen behövde innehålla både kvantitativa forskrifter (minimalt antal undervisningstimmar per student på olika stadier etc.) och kvalitativa bestämmelser (till exempel vilken typ av lärare som borde undervisa på olika nivåer etc.) (SOU 1957:24: 115).

Endast på ämnesnivå fanns full kompetens att avgöra vad som utgjorde en hög standard, menade utredarna, varför ämnesrepresentanterna/professorerna fick i uppgift att utforma "en adekvat beskrivning av den erforderliga undervisningsstandarden". Det handlade om att i stora drag fastställa en ram för undervisningen som kunde "läggas till grund för beräkningen av antalet erforderliga lärartjänster" (SOU 1957:24: 116). Schablonartade bedömningar undveks, här gällde det att faktiskt undersöka grundutbildningarnas reella resursbehov, med hjälp av några gemensamma hållpunkter (se tabell 1).

Undervisningsplanerna blev både ett pedagogiskt och ett ekonomiskt grunddokument. Undervisningens omfattning och former pekades ut, liksom det allmännas utgifter för denna undervisning (SOU 1957:24: 119). De fastställda planerna visade som väntat på stora skillnader mellan ämnenas karaktär och behov. Framför allt var kostnaderna per student betydligt högre inom laborationsämnena (botanik, fysik, kemi och zoologi) än inom de övriga ämnena (SOU 1957:24: 130–137). En ekonomisk hierarki av undervisningsämnen etablerades, en typ av prislista, som skulle föras in i framtiden. Att relationerna mellan ämnena låstes underlättade administrationen av systemet. På så sätt kunde tidskrävande förhandlingar varje termin undvikas. Systemet implementerades (prop. 1958:104) och fungerade också "utomordentligt väl" till en början (Andrén 2013: 152; jfr SOU 1997:7: 62, Konnander 2002: 20, Hjerdt-Goscinski m.fl. 1978: 294).

Tabell 2. Finansieringsmodell för högre utbildning 1958–1976. En sammanfattning

Medeltilldelningskriterier	Universitetsautomatiken
Registrerade studenter	Ja
Prestationsmått	Nej
Reella resursbehov	Ja
Ämnesprislappar	Ja
Takbelopp	Nej
Neutraliserade av allmänna besparingar	Nej

Universitetsautomatiken avviker tydligt från de nästkommande två försörjningssystemen. Sammanfattningsvis utmärktes modellen av tre komponenter: medeltilldelningen var beroende av antal registrerade studenter, baserade på av professionen i detalj redovisade pedagogiska behov samt genom prislapparna relaterad till ämnets karaktär (jfr tabell 2). Några prestationsmått användes inte och det fanns inget finansiellt tak, det var studenternas efterfrågan på utbildning som fick bestämma hur stort och dyrt utbildningssystemet fick bli. Det fanns inte heller någon övergripande besparingsmodell för statsförvaltningen som neutraliserade tilldelade resurser.

AUTOMATIKEN FUNGERADE ENDAST BRA ÅT ETT HÅLL

Finansdepartementet var emellertid inte lika nöjda som Ecklesiastikdepartementet med automatiken. Finansminister Gunnar Sträng hade protesterat redan när systemet med automatisk tilldelning av undervisningsresurser var på planeringsstadiet (Konnander 2002: 19). Statskontoret, som sorterar under Finansdepartementet, protesterade när utredningen var färdig och reste – som enda remissinstans – ”allvarliga invändningar emot införandet av ett dylikt system” (prop. 1958:104: 106). Men dessa invändningar lyckades inte stoppa förslaget. Statsminister Tage Erlander gick på Ecklesiastikdepartementets linje (Konnander 2002: 19; jfr prop. 1958:104: 127). Efter några år erfor man emellertid att systemet blev (än) dyrare än vad man beräknat. Statsmakten hade förebådat att tillströmningen av studenter skulle komma att öka, men inte räknat med att utvecklingen skulle bli så explosionsartad som den blev. Finansdepartementet upplevde att de hade tappat kontrollen över utgifterna. ”Man bara öppnar kranarna och så rinner guld ur”, kommenterade finansministern läget (Andrén 2013: 157). Redan 1964 fick Universitetskanslersämbetet (UKÄ) därför i uppdrag att göra en översyn av systemet med mål om att kraftigt reducera kostnaderna (Konnander 2002: 20, 46, 71; Konnander 2004: 19, 45, UKÄ 1967: 7). Så blev det dock inte förrän tiotalet år senare.

Det fanns således ekonomiska problem och utmaningar under perioder när studenterna ökade i rask takt. Därtill dök det även upp sociala problem och utmaningar när studenterna hastigt började minska i antal i början av

1970-talet (jfr Premfors & Östergren 1978: 98, Hjerdt-Goscinski m.fl. 1978: 294). Reformmakarnas tanke var att automatiken även skulle fungera åt andra hållet, att lärarresurserna med automatik skulle minska när studenterna gjorde det. Men det visade sig inte lika lätt att avskeda lärare som att anställa dem (så länge statens högra hand var villig att betala för automatiska nyanställningar). Lärarfacken protesterade (Konnander 2004: 48–49). Även riksdagens utbildningsutskott fann det motiverat att dämpa verkningarna för lärarpersonal som, med kort varsel, hotades av friställning (prop. 1974:1: bilaga 10, 223).

På idéplanet började universitetsautomatiken successivt monteras ner från mitten av 1960-talet. Istället för att undervisningsresurserna stod i en fast relation till studentantalet borde man införa ett schablonsystem för uträkning av lärarresurser, menade både Riksrevisionsverket och 1968 års utbildningsutredning (U68) i början av 1970-talet. Undervisningen fick sedan genomföras inom de givna ekonomiska ramarna (Konnander 2004: 48, SOU 1973:2: 533, Andrén 2013: 159–161). Systemet med universitetsautomatiken kvarstod dock, lätt justerat, åtminstone till regeringsskiftet 1976, sannolikt några år till.⁴

Ekonomiska kriser och budgetsanering: 2-procentaren och PEK

Strävan att begränsa kostnaderna för statlig administration är gammal, besparingsutredningar har avlöst varandra sedan åtminstone 1920-talet. Ökningen av utgifterna för den offentliga sektorn under 1950- och 1960-talen medförde emellertid att statsmakterna skärpte kraven på rationalisering och sparsamhet. I början av 1970-talet tillämpades det så kallade "noll-alternativet", som innebar att myndigheter i sina anslagsframställningar ålades att redovisa konsekvenserna av ett alternativ som innebar en minskning av resurserna efter pris- och löneomräkning med fem procent (Hjerdt-Goscinski m.fl. 1978: 301). Tankeleken fungerade dock inte, eftersom myndigheterna gjorde taktiska istället för realistiska noll-alternativ för att visa att anslagen inte kunde reduceras (jfr Amnå 1981: 170–171, 198, 201).

4 Universitetsautomatiken nämns i prop. 1974:1 ("vad som följer av bestämmelserna om universitetsautomatiken", bilaga 10 s. 225) och i prop. 1975:1 ("enligt universitetsautomatiken beräknar jag", s. 261). Förslag till statsbudget för det kommande budgetåret 1976/77 (prop. 1975/76:100), på regeringens vägnar underskriven av Olof Palme och Gunnar Sträng den 29 december 1975, är utformad annorlunda och inte direkt jämförbar med tidigare propositioner. Frågan om när universitetsautomatiken i praktiken upphörde behöver undersökas vidare.

Tabell 3. Besparingsmodeller för statsförvaltningen i stort från 1958 och framåt

	(Inga produktivitetmått)	Tvåprocentaren	Produktivitetsavdraget
	1958–1977	1978–1992	1993–
Besparing		2 procent dras av föregående års anslag (efter pris- och löneomräkningen)	Viss procent dras av i den årliga pris- och löneomräkningen
Verktyg		Schablonavdrag baserat på antagen generell produktivitetstveckling	Framräknat avdrag baserat på produktivitetstvecklingen inom privat tjänstesektor

Från mitten av 1970-talet växte statskulden dramatiskt i Sverige (jfr Streeck 2013: 61). Från slutet av 1970-talet införde den borgerliga regeringen istället ett besparingskrav, som skulle vara liktydigt med föregående års anslag (efter pris- och löneomräkning) schablonmässigt minskat med två procent, eftersom man räknade med en antagen produktivitetstökning i förvaltningen om just två procent (se SOU 1979:61: 113; prop. 1979/80:150: bilaga 2, 22). Dessa besparingar gick under olika namn, ett kort tag "besparingsalternativ", sedan det mer neutrala "huvudalternativet", och inofficiellt "tvåprocentaren" (Brunsson 1988: 21, 59; jfr Konnander 2006: 40, 66). Innebörden var dock densamma. Det centrala i sammanhanget är att tanken hade tillkommit att även statsförvaltningen kan förbättra sin produktivitet (Brunsson 1988: 9–12, 25). Grundidén var att man kan driva fram ökad effektivitet och produktivitet i en verksamhet genom att utsätta den för ekonomisk press. I ekonomisk litteratur benämns detta som ett omvandlings- och krympningstryck (Spånt 2009: 8). Besparingarna under borgerlig regering 1976–1982 fortsatte 1982–1988 under socialdemokratisk regering (Konnander 2010: 88, Brunsson 1988: 25).

I början av 1990-talet växte statsskulden åter dramatiskt i Sverige (jfr Streeck 2013: 61). För att hantera och eliminera "hotet om en galopperande statskuld" beslutade den borgerliga regeringen 1993 att dels successivt genomföra ett "saneringsprogram" för de offentliga finanserna som inbegrep stora generella besparingar, dels införa ett "produktivitets- och effektivitetskrav" (PEK) för de statliga myndigheterna (prop. 1993/94:100: bilaga 1, 8, 36). Det sistnämnda kravet var av liknande sort som "tvåprocentaren" (Vilhelmsson & Schager 2011: 3–5, Spånt 2009: 3–5). När den årliga procentuella pris- och löneomräkningen gjorts minskas uppräkningsprocenten med ett "produktivitetsavdrag", som ska spegla genomsnittet av de senaste tio årens produktivitetstveckling inom privat tjänstesektor (prop. 1993/94:100: bilaga 1, 107, Vilhelmsson & Schager 2011: 3–5, Spånt 2009: 3–5). Samtliga myndighetsanslag påverkas, således även anslagen till universitet och högskolor (prop. 1993/94:100: bilaga 9, 23). Att högre utbildning antas kunna effektiviseras på samma sätt som parti- och detaljhandeln och andra kommersiella verksamheter har mött hård kritik (se t.ex. SOU 2007:81: 189–190, Spånt 2009: 7–9, Sundqvist 2010: 153–157, SULF 2018: 16).

NEDSKÄRNING SOM POLITISK KONST

Det är förrådiskt lätt att gå vilse i den ekonomiska historien om utbildningsfinansiering eftersom högskolans anslag *totalt sett* har ökat i takt med att studentantalet har ökat. Att expansionen i praktiken torde ha inneburit en ekonomisk *per capita*-nedrustning är inte lika lätt att se (Sundqvist 2010: 165). Tvåprocentaren och produktivitetsavdraget för just med sig dolda besparingar (jfr Fritzell 2012: 40). De är också väl beprövade besparingstekniker, framhåller Paul Pierson (1994) i sin klassiska analys av välfärdsstatlig nedskärningspolitik.

Piersons utgångspunkt är att det finns en grundläggande skillnad mellan regeringar som strävar efter att utvidga sociala förmåner till ett stort antal människor och regeringar som vill eller måste ta bort redan existerande förmåner. Medan utvidgningsprocesser är förknippade med politisk goodwill blir nedskärningsprocesser mer en övning i att undvika skuld. Ansträngningar att dölja vad som händer blir centralt. Det handlar om att utforma reformförslagen på sätt som gör nedskärningarna mindre synliga och/eller som döljer ansvaret för dessa försämringar. En strategi är att införa automatiska nedskärningar, till exempel förändringar i indexeringsregler som "leder till årliga minskningar utan att upprepade, synliga åtgärder från beslutsfattarnas sida krävs" (Pierson 1994: 21 [min övers.]). Även om utgifterna endast minskas med 1 eller 2 procent under det första året kommer nedskärningen gradvis och automatiskt att växa i omfattning. Vid tidpunkten då de negativa följderna av de politiska förändringarna börjar märkas rejält kommer de ansvariga politiska besluten att vara begravda i det avlägsna förflutna (Pierson 1994: 14, 22).

Det framstår som fruktbart att analysera den svenska utbildningsfinansieringens ekonomiska historia från vägskälet i mitten av 1970-talet fram till i dag som en sådan process av spårbundenhet, grundad i en dynamik av resursholkning. Den typ av budgetsanerande reformer som implementerades vid den här tiden ser ut att ha blivit självförstärkande. Att frågor om hur lärosäten bör finansieras blivit alltmer tekniska, avpolitiserade, är också en aspekt av den här utvecklingen (jfr Brunsson 1988: 53, 59). Frånvaron av konflikter om de "glömda alternativen", såsom universitetsautomatiken, är likaså vanligt i samband med den här typen av inläsningsprocesser, menar Pierson (1994: 44).

Sektorsanslagen 1977–1992 och Grundbulten 1993

År 1975, i slutet av socialdemokraternas långa regeringsinnehav, kom en principförklaring baserad på 1968 års utbildningsutrednings slutbetänkande (SOU 1973:2), där det bland annat framgick att ett nytt anslagssystem skulle införas. Dels gjordes en anslagsmässig åtskillnad mellan grundläggande utbildning och forskning/forskarutbildning, dels infördes fem yrkesutbildningssektorer i grundutbildningen (för tekniska-, administrativa/ekonomiska-, vård-, undervisnings- och kulturyrken). Den största posten handlade om anslag för var och en av de

nya sektorerna (prop. 1975:9: 546–547; jfr SOU 1997:7: 77). Den nya borgerliga regeringen följde i stort de socialdemokratiska riktlinjerna (prop. 1976/77:59). Sektorsanslagen introducerades den 1 juli 1977. De kontroversiella och avvisade reformidéerna för högre utbildning åren kring 1968, som studentrevolten formerades kring, hade därmed slutligen efter en ekonomisk strukturkris och ett politiskt regeringsskifte förverkligats (jfr SOU 2019:6: 54–55, Dahl 1997: 14). 1977 års reform var ett senkommet barn av 1960-talet, de stora statliga programmens tid (jfr Wittrock & Lindström 1984). Nyordningen 1977 innebar också att två av tre komponenter som enligt statsvetaren Sverker Gustavsson (2016: 52) sammantagna karakteriserar ett systemfel i svensk universitetspolitik förstärktes: sektorsforskning och separationen av utbildning och forskning. Den tredje komponenten – marknadsliberal förvaltningstänkande i form av New Public Management – tillfördes ett decennium senare, enligt Gustavssons kritiska analys.

TOTALDIMENSIONERAD OCH CENTRALPLANERAD UTBILDNING 1977

Det mest iögonfallande nytillkomna inslaget i modellen var att resurstilldelningen inte baserades på undersökningar och reflektioner av vilka ekonomiska och pedagogiska behov av lärarresurser som fanns för att kunna tillhandahålla en utbildning av hög standard vid den här tiden. Istället skapades schablonbelopp baserade på uppdaterade justeringar av de beräkningar som gjorts vid inarbetningen av den förra finansieringsreformen 1960 (1955 års universitetsutredning arbetade ända fram till 1963). Schablonanslagen antogs ”motsvara kostnaderna för en oförändrad organisation efter det att hänsyn tagits till automatiska kostnadsförändringar” (citerad ur Andrén 2013: 160–161). Däremot togs det inte någon pedagogisk hänsyn till den organisatoriska förändringen som bestod i att högskolan i början av 1970-talet befolkades av tre gånger så många studenter som 1960 (cirka 110 000 att jämföra med cirka 35 000 enligt figur 1). Den fastlåsta ekonomiska hierarkin av dyrare och billigare undervisningsämnen följde därmed också med in i den nya finansieringsmodellen (jfr Dahl 1997: 16).

I centrum för 1977 års reform stod ambitionen att tydliggöra anknytningen mellan högskoleutbildningen och arbetsmarknaden. Statsmakterna försökte prognostisera den post-industriella arbetsmarknadens framtida efterfrågan på utbildad arbetskraft, och organisera utbildningsutbudet därefter. Medan satsningar på arbetsmarknadsrelevanta yrkesutbildningar prioriterades (ett projekt som blev fortsatt centralt 2007 med Bolognareformens fokus på att främja anställningsbarhet), fick bildnings- och nyfikenhetsläsande stå tillbaka. Även utbildningar inom de filosofiska fakulteterna skulle yrkesinriktas och ha hög relevans för samhället. Tillträdet till dessa fakulteter spärrades. Att ungdomar inte alltid valde de utbildningsplatser som staten ställde till förfogande blev en utmaning för den totaldimensionerade och centralplanerade högskolan (SOU 2019:6: 55, Högskoleverket 2006: 11–12, Dahl 1997: 17).

Lärosätena fick dock anslag efter antal angivna studieplatser, och studenternas prestationer saknade, som framgått, betydelse. Resurserna var helt input-styrda (SOU 2019:6: 60, Högskoleverket 2006: 12). Så kallade reservationsanslag tillämpades, mer pengar än det anslagna beloppet blev det inte, men i princip inte heller mindre (lärarlöneanslaget under resurstilldelningssystemet *universitetsautomatiken* var däremot ett förslagsanslag, som angav ett ”förslagsvis” beräknat belopp) (Dahl 1997: 10, 15). Däremot kunde beloppet urholkas. De nämnda allmänna besparingarna i statsförvaltningen från 1977 och framåt drabbade universitetens grundutbildningar mer än forskningen. Redan 1981 demonstrerade studenter från hela landet i Stockholm mot ”urholkad kvalitet i utbildningen” (Konnander 2006: 42, 67). Urholkningen av resurser fortsatte. ”Anslagen till grundutbildningen har reellt sett minskat under hela åttiotalet”, summerade till exempel Uppsala universitet det gångna decenniet och förklarade att försämringen till stor del berodde på att lärosätet inte hade ”fått tackning för den löne- och prisutveckling som faktiskt ägt rum” (UU 1989: 7). Efter 1990-talskrisen och introduktionen av nästkommande finansieringsmodell hotade urholkningen av anslagen till grundutbildningen att intensifieras.

Tabell 4. Finansieringsmodeller för högre utbildning under två perioder från 1958 och framåt

Medeltilldelningskriterier	Automatiken 1958–1976	Sektorsanslag 1977–1992
Registrerade studenter	Ja	Ja
Prestationsmätt	Nej	Nej
Reella resursbehov	Ja	Nej
Ämnesprislappar	Ja	Ja
Takbelopp	Nej	Ja
Neutraliserade av allm. besparingar	Nej	Ja (2 %)

Sektorsanslagen skilde sig sammanfattningsvis från det föregående systemet i tre av sex undersökta dimensioner: medeltilldelningen baserades inte längre på undersökta reella pedagogiska behov utan på uppdaterade justeringar av ämnens tidigare tilldelade anslag (traderade schablonbelopp), den efterfrågestyrda modellen med öppna kostnadsramar var utbytt mot en finansieringsmodell som förhöll sig till av staten givna kostnadsramar (takbelopp) och allmänna besparingar inom statsförvaltningen reducerade nu årligen resurserna (två procent drogs av föregående års anslag efter det att de hade uppräknats med hänsyn till pris- och löneutvecklingen) – jfr tabell 4.

PRESTATIONSMÅTT ÄVEN INOM HÖGSKOLAN 1993

Grundbulten lånar många drag av 1977 års finansieringsmodell (se tabell 5). Resurstilldelningen var exempelvis inte baserad på undersökningar av vilket

reellt resursbehov som förelåg vid den här tiden, då högskolan befolkades av sex gånger så många studenter som år 1960, då den senast prövningen av faktiska pedagogiska behov gjordes av statliga utredare (cirka 210 000 studenter år 1992 att jämföra med cirka 35 000 år 1960 enligt figur 1). Liksom 1977 beräknade man istället schablonbelopp utifrån de faktiska kostnader som samma eller likartade utbildning redovisat de närmast föregående åren (Andrén 2013: 162).

Övergången till det nya resurstilldelningssystemet 1993 innebar emellertid att ett traditionellt anslagssystem baserat på utgifter ersattes med ett system primärt relaterat till prestationer (SOU 1992:44; prop. 1992/93:169; SOU 1993:3). Det var den stora nyheten (jfr tabell 5). Lärosätena skulle dels få ersättning per student som antogs ("HÅS"), dels få ersättning per student som tog poäng ("HÅP"). Ett enda anslag ersatte de tidigare fem anslagen till yrkesutbildningssektorerna. Det gavs i form av ett takbelopp som angav den maximala ersättningen för helårsstudenter och helårsprestationer vid varje lärosäte som riksdagen beslutat om. Den ekonomiska hierarkin mellan ämnen behölls, som framgått. Men istället för i fem yrkesutbildningssektorer organiserades högskolan nu i tolv (senare 21) utbildningsområden som var knutna till olika (idag totalt 16) ersättningsbelopp, särskilda "prislappar" som angav per capita-schablonbelopp för helårsstudenter och helårsprestationer. Att schablonbeloppen per studerande just var det beslutade priset som statsmakterna var beredd att betala, inte ersättningar för faktiska kostnader, var en central del av konstruktionen (Dahl 1997: 23). Också i det här köp-och-sälj-inspirerade systemet hade utbildningar inom humaniora och samhällsvetenskap lägst per capitaersättning, medan utbildningar i medicin – och med tiden opera och media – högst per capita-ersättning (prop. 2001/02:15: 13, SOU 2019:6: 66, 85, UKÄ 2019: 19).

Det tidigare statliga styrinstrumentet, angivna antagningstal, var borttaget (Dahl 1997: 23). Styrningen av utbildningsvolymen kom istället till uttryck i de utbildningsuppdrag med mer övergripande mål och riktlinjer som varje lärosäte fick, exempelvis föreskrifter om det minsta antalet helårsstudenter som totalt skulle produceras (prop. 2001/02:15: 131). Styrningen av utbildningsutbudet skulle – som under universitetsautomatikens dagar – göras mer känsligt för studenternas efterfrågan. Samtidigt skulle lärosätena även vara lyhörda för näringslivets behov. Det framgick inte hur de två målen skulle kunna förenas, däremot framgick det snart att studenterna inte med nödvändighet efterfrågade den typen av kurser som näringslivet fann nyttiga (Dahl 1997: 9, 12, 20–24).

Systemet uppmuntrade i praktiken högskolan att skapa populära kurser och expandera för att få HÅS-anslag, och att sänka gränsen för godkänd nivå på examinationsuppgifter för att på så sätt få högre andel godkända studenter och därmed högre HÅP-anslag. Trycket mot försämrad kvalitet var extra stort inom de utbildningsområden som fick lägst schablonbelopp per student. När de redan

låga ersättningsbeloppen successivt urholkades, med de förfinade instrumenten för att räkna fram årliga avdrag på statsanslagen (produktivitets- och effektivitetskravet PEK), blev det i längden svårt att undvika större studentgrupper och mindre undervisningstid per vecka för varje student (Fritzell 2012: 41).

Tabell 5. Finansieringsmodeller för högre utbildning under tre perioder från 1958 och framåt

Medeltilldelningskriterier	Automatiken 1958–1976	Sektorsanslag 1977–1992	Grundbulten 1993–
Registrerade studenter	Ja	Ja	Ja
Prestationsmått	Nej	Nej	Ja
Reella resursbehov	Ja	Nej	Nej
Ämnesprislappar	Ja	Ja	Ja
Takbelopp	Nej	Ja	Ja
Neutraliserade av allm. besparingar	Nej	Ja (2%)	Ja (PEK)

Expansion och ekonomisk nedrustning på samma gång: uppsamling och diskussion

Sammanfattningsvis var den första stora expansionsvågen av högre utbildning i Sverige under 1960-talet understödd av en synnerligen generös finansieringsmodell, universitetsautomatiken (1958–1976), som automatiskt räknade upp resurserna i takt med att nya studenter skrevs in på universitetens fria fakulteter. Modellen hade inget finansiellt tak, det var fritt fram att rekquirera pengar till nya lärare varefter studenter strömmade till. Under universitetsautomatikens dagar fanns det inte heller någon övergripande dold besparingsmodell baserad på antagna eller beräknade produktivitetsförbättringar inom den statliga förvaltningen, som i praktiken hotade att urholka anslagen. Sådana modeller introducerades i statsförvaltningen 1978 ("tvåprocentaren"), alltså vid tiden då man avskaffade den automatiska tilldelningen av undervisningsresurser vid stigande studentantal och införde de så kallade sektorsanslagen (1977–1992). Besparingsmodellerna förfinades 1993 (med "produktivitets- och effektivitetskravet" PEK eller kort "produktivitetsavdraget"), året då också ett prestationsbaserat anslagssystem infördes inom högskolan, den så kallade Grundbulten. Den andra expansionsvågen av högre utbildning, som ägde rum under 1990-talet, hade därför inte samma ekonomiska understöd som den första vågen. Automatiska uppräknings- och avdragsmodeller under den första vågen, automatiska – budgetsanerande – avdrag under den andra vågen.

Kontrasterna mellan utbildningssatsningarna under den första och andra expansionsvågen av högre utbildning i Sverige förstärks om man, i en kort reflekterande utvärkning, även inkluderar det statliga stödet till studenterna i analysen. Den första vågen var understödd av ett extremt generöst studiestöd,

det så kallade statsstipendiesystemet 1939–1964, som bestod av tre år med fritt boende och fri kost i kombination med valfritt antal år med räntefria lån, som skrevs av till 25 procent vid första amorteringstillfället. Närmare hälften av de nyinskrivna studenterna i Sverige var statsstipendiater i mitten på 1960-talet, då det här selektiva gåvobaserade systemet ersattes av ett generellt stödsystem baserat på lån, studiemedelssystemet 1965 (Gustavsson 2021).⁵ När den andra anstormningen av studenter kom – förmodat mindre studievana än under den första expansionsvågen och i mer behov av särskilt stöd (SULF 2018: 16) – var inte bara per capita-anslaget till sektorn mindre generöst, det var även det statliga stödet till mindre bemedlade och obemedlade studenter. Statliga gåvor under den första vågen, återbetalningspliktiga lån på gjorda investeringar i eget humankapital under den andra vågen.

EN MARKNADSLIBERAL FINANSIERINGSMEKANISM FÖR KVALITETSSÄNKNING?

Reformförslagen 1977 och 1993 vittnar inte om en minskad ambitionsnivå hos utbildningspolitiken. I de nämnda forskningsprojekten om föränderliga finansiella ramar för högskolan undersöker vi tvärtom om det inte är så att den retoriska ambitionen snarare skruvas upp när de ekonomiska per capita-insatserna minskar (jfr Johnstone & Marcucci 2010: 283). Enligt vår Streeck-influerade arbetshypotes och våra tentativa slutsatser startade den ekonomiska nedrustningen, sett till anslagna pengar per student, i mitten av 1970-talet. Den tolkningen gör även Trow, som diskuterar urholkning av anslag per student från 1976 fram till i dag (Trow 2010: 21, 530, 591, 600–608) och ett parallellt ”failure to introduce adequate programs of student loans and grants for poorer students”, på många olika håll i världen (Trow 2010: 594). Utvecklingen i Sverige verkar på intet sätt unik. Undersökningar som startar först i samband med 1993 års högskolereform missar orsakerna bakom förloppet: 1970-talets strukturkris i Sverige – ett ”gångjärn i den moderna historien” som öppnade för en helt ny ordning (Sund 2002: 7) – i kombination med 1977 års reformering och reglering av högskoleutbudet. Däremot ser det ut att vara så att sammankopplingen 1993 av en marknadsinfluerad finansieringsmodell för statsförvaltningen (produktivtetsavdraget) och en marknadsinfluerad finansieringsmodell för högskolan (Grundbulten) i hög grad hjälpte till att fullborda det under lång tid pågående skiftet. Nu tog urholkningen ökad fart.

Enligt dessa besparings- och effektivitetsmodeller antas ökad produktivitet inte främst bero på ökade ansträngningar från de anställdas sida, det handlar

5 Historien om de statliga studiestöden får en annan betoning i Styr- och resursutredningen, som startar historieskrivningen senare och presenterar det allmänna studiestödssystemet 1965 som ett svar på utmaningen att öppna högre utbildning för alla med rätt förutsättningar ”oavsett samhällsklass” (SOU 2019:6: 50). Arbetarklassen fångades upp med statsstipendiesystemet 1939–1964, det nya studiemedelssystemet 1965 fångade upp medelklasserna, enligt Gustavsson (2021: 191, 199–202).

snarare om införandet av ny teknik, bättre organisation och mer kompetent och utbildad arbetskraft. Utbildningskomponenten i resonemanget verkar starta en ond cirkel. Eftersom fler utbildar sig i samhället, och en högre andel högutbildade antas kunna producera mer än tidigare generationer, har statsmakten kunnat motivera ett relativt högt produktivitetsavdrag. Högre avdrag innebär lägre per capita-ersättning för studenter och ett fortsatt hot om successivt försämrade kvaliteten i utbildningen. Högskolan, som straffas ekonomiskt om studentantalet minskar, fortsätter sträva efter att utexaminera fler studenter, som i sin tur motiverar ett ökat produktivitetsavdrag och så vidare (jfr Spånt 2009: 8). Det riskerar att bli en järnhård ”mekanism för kvalitetsänkning” (jfr Sundqvist 2010: 134). Många menade att så också blev fallet. Ersättningen per student urholkades så mycket att kvaliteten i utbildningen sjönk under den andra stora expansionsvägen av högre utbildning under 1990-talet (Sundqvist 2010: 163, Andrén 2013: 167–170, SULF 2018: 4).

Enligt kritikerna är det bara i teorin som universitet och högskolor kan effektiviseras på samma sätt som till exempel ”banksektorn och taxirörelser” (Sundqvist 2010: 164). Att varje ny generation med bibehållen kvalitet ska läsa, tänka, skriva och arbeta med undervisning lite snabbare än föregående generation framstår inte som realistiskt (SULF 2018: 3, 16). I praktiken torde också den typen av effektivitetskrav på högre utbildning mestadels hanteras genom att öka undervisningsgruppernas storlek och minska undervisningstiden, vilket är en besparing men sannolikt inte en effektivisering av kompetensproduktionen (jfr Sundqvist 2010: 158), eftersom högre utbildning är en tidskonsumerande verksamhet där mötet mellan lärare och student förblir centralt (SOU 2007:81: 190).

SAMSPEL MELLAN ENDOGENA OCH EXOGENA FAKTORER

Svensk socialdemokrati vann makten 1932 och förlorade den 1976. Att ekonomiskt och socialt generösa reformer bar upp den första expansionsvägen av högre utbildning, samtida med den reglerade välfärdskapitalismens gyllene decennier, framstår naturligt i den tolkningsram som lades ut med Streecks hjälp i början av artikeln. Likaså den omvända utvecklingen efter 1970-talets strukturkris, att mindre generösa statsfinansierade system introducerades under den andra expansionsvägen av högre utbildning inom en mer marknadsbaserad styrregim. Att de idéhistoriska brytpunkterna kom *före* krisen är kanske inte lika lätt att omedelbart infoga i tolkningsramen. Det var 1968 års utbildningsutredning som avskaffade universitetsautomatiken (även om det blev en borgerlig regering som gjorde praktisk politik av förslaget 1977), det var den studiesociala utredningen tillsatt 1959 som avskaffade statsstipendierna (både som idé och praktik år 1964). Ekonomiska kriser ger dock inte upphov till nya politiska idéer i Streecks analys. De bereder endast marken för spridning av nya sätt att formulera problem och lösa frågor som sedan mycket väl kan bli,

med Gramscis ord, ”avgörande för hela det statliga livets fortsatta utveckling” (citerad ur Schmidt 2014: 77).

En analys av utbredningen under 1960-talet av nya idéer för maktutövning inom statsförvaltningen skulle behöva integreras i analysen för att kasta mer förklarande ljus över skiftet, idéer som delvis pekar åt olika håll, om såväl ökad statsplanering som ökad marknadsorientering. Å ena sidan tilltron till idéer om en ökad statlig centralplanering som slog igenom brett med 1977 års högskolereform (jfr de stora programmens nya programbudgeteringsfilosofi, genomsyrad av mål-medel-tänkande, och nya planeringsfilosofi, med vidhängande intresse för systematisk uppföljning, i Wittrock & Lindström 1984: 11, 16), å andra sidan tilltron till idéer om att utöka marknadens revir, som lite överraskande kom att bli vägledande för 1965 års studiestödsreform, men först slog igenom brett med 1990-talets reformer (jfr segertåget för idén att utbildning kan likställas med en investering i humankapital och att marknadens gängse finansieringsformer – upplåning vid investeringstillfället och återbetalning när investeringen bär frukt – därför var lämpliga även inom högskolan, i Jonung 2018: 17–18, 56–57 och Gustavsson 2021: 207, 211). Att krisen i mitten av 1970-talet beredde marken för dessa idéer spridda under 1960-talets lopp om både ökat statsplaneringstänkande och ökat marknadstänkande – idéer som också intensivt utmanade idén om att universitet representerar ett civilt samhälle, en sfär utanför både statens och marknadsekonomens jakt på högre produktivitet etc. (jfr Berggren 2010: 329) – illustrerar väl Streecks tes om systemskiftet: ”for external shocks to bring about fundamental transformation, it helps if endogenous change has prepared the ground” (Streeck & Thelen 2010: 22).

De föränderliga materiella förutsättningarna för att bedriva högre utbildning klarnar först när finansieringsmodeller för högskolan dels jämförs över tid och dels relateras till överordnade besparingsmodeller för hela statsförvaltningen. Att utelämna perioden med generöst finansierade lärosäten före systemskiftet 1977 ger en särskilt skev bild av den samtida försörjningssituationen.

Referenser

OTRYCKT

Riksarkivet Arninge (RA).

Universitetskanslersämbetet.

Handlingar till styrelsens protokoll 670111–670412, sammanträde 9/2 1967, §5.

Automatikutredningen, Gunnar Wijkmans reserapport 31/10 1966, AII, volym 9.

TRYCKT

- Alvesson, Mats, 2012. "Skapa kvalitetstryck uppåt", s. 80–100 i Ankarloo, Daniel & Friberg, Torbjörn (red.), *Den högre utbildningen. Ett fält av marknad och politik*. Möklinta: Gidlund.
- Amnå, Erik, 1981. *Planhushållning i den offentliga sektorn? Budgetdialogen mellan regering och förvaltning under efterkrigstiden*. Stockholm: Norstedt.
- Andrén, Carl-Gustaf, 2013. *Visioner, vägval och verkligheter. Svenska universitet och högskolor i utveckling efter 1940*. Lund: Nordic Academic Press.
- Bauer, Marianne, Marton, Susan Gerard, Askling, Berit & Marton, Ference, 1999. *Transforming Universities: Changing Patterns of Governance, Structure and Learning in Swedish Higher Education*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Berggren, Henrik, 2010. *Underbara dagar framför oss. En biografi över Olof Palme*. Stockholm: Norstedt.
- Brunsson, Karin, 1988. *Hur stor blev tvåprocentaren? Erfarenheter från en besparings-teknik. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO). Ds 1988:34*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Börjesson, Mikael, 2011. "Studentexplosionen under 1960-talet: numerär utveckling och orsaker", *Praktiske Grunde* 4, s. 11–27.
- Clark, Burton R., 1983. *The higher education system. Academic organization in cross-national perspective*. Berkeley, California: University of California Press.
- Dahl, Sonja, 1997. *Grundläggande högskoleutbildning. Former för politik och planering*. Utredningar från riksdagen, 1996/97:URD4.
- Fritzell, Ann, 2012. *Fortsatt utbyggnad – fortsatt urholkning*. Stockholm: SULF.
- Gustavsson, Martin, 2021. "From dismantling the class society to investing in human capital. The rise and fall of the selective student finance system in Sweden 1939–1964", *Nordic Journal of Educational History* 8(2), s. 187–218.
- Gustavsson, Sverker, 2010. "Akademisk liberalism", *Statsvetenskaplig tidskrift* 112(4), s. 429–439.
- Gustavsson, Sverker, 2016. "Systemfelet i universitetspolitiken", s. 47–57 i Jacobsson, Roger (red.), *Thule. Kungl. Skytteanska Samfundets Årsbok*. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet.
- Hjerdt-Goscinski, Gunilla, Nilsson, Thaly & Norman, Hans, 1978. "Från myndighetsanslag till ändamålsinriktade anslag", s. 289–303 i Strömholm, Stig, Nevéus, Torgny & Davidsson, Åke (red.), *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny T. Segerstedts rektorat 1955–1978*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Hood, Christopher & Dixon, Ruth, 2015. *A government that worked better and cost less? Evaluating three decades of reform and change in UK central government*. Oxford: Oxford University Press.
- Högskoleverket, 2006. *Högre utbildning och forskning 1945–2005 – en översikt. Rapport 2006:3 R*.
- Johnstone, D. Bruce & Marcucci, Pamela Nichols, 2010. *Financing higher education worldwide: who pays? who should pay?* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Jonung, Lars, 2018. "Ingemar Ståhl 1939–2014: ett porträtt", s. 11–61 i Jonung, Christina & Jonung, Lars (red.), *Ingemar Ståhl. En ekonom för blandekonomin*. Stockholm: Dialogos.

- Konnander, Benkt, 2002. *Rapport från Edenmans departement. Universitetspolitiken i Ecklesiastikdepartementet 1957–67*. Järfälla: Benkt Konnander.
- Konnander, Benkt, 2004. *Departementet i skuggan av U 68. Rapport om universitetspolitiken i utbildningsdepartementet 1967–76*. Järfälla: Benkt Konnander.
- Konnander, Benkt, 2006. *Ett departement med borgerlig ledning. Rapport om universitetspolitiken i utbildningsdepartementet 1976–82*. Järfälla: Benkt Konnander.
- Konnander, Benkt, 2010. *Ett departement från Erlander till Edenman. Universitetspolitiken i ecklesiastikdepartementet 1945–57*. Järfälla: Benkt Konnander.
- Lindensjö, Bo, 1981. *Högskolereformen: en studie i offentlig reformstrategi*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Olofsson, Gunnar, 2015. "Sociologin i Lund under 1960-talet – expansion, växtvärk, omvandling", s. 167–183 i Andersson, Gunnar & Jerneck, Magnus (red.), *Samhällsvetenskapliga fakulteten i Lund: en vital 50-åring. En jubileumsskrift*. Lund: Samhällsvetenskapliga fakulteten, Lunds universitet.
- Pierson, Paul, 1994. *Dismantling the welfare state? Reagan, Thatcher and the politics of retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Premfors, Rune & Östergren, Bertil, 1978. *Systems of higher education. Sweden*. New York: International council for educational development.
- Proposition 1958:104. *Angående vissa åtgärder för upprustning av universitet och högskolor*. Stockholm.
- Proposition 1974:1. *Statsverkets tillstånd och behov under budgetåret 1974/75*. Stockholm.
- Proposition 1975:1. *Förslag till statsbudget för budgetåret 1975/76*. Stockholm.
- Proposition 1975:9. *Om reformering av högskoleutbildningen*. Stockholm.
- Proposition 1975/76:100. *Förslag till statsbudget för budgetåret 1976/77*. Stockholm.
- Proposition 1976/77:59. *Om utbildning och forskning inom högskolan m.m.* Stockholm.
- Proposition 1979/80:150. *Förslag slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1980/81 m.m. (kompletteringsproposition)*. Stockholm.
- Proposition 1992/93:169. *Om högre utbildning för ökad kompetens*. Stockholm.
- Proposition 1993/94:100. *Förslag till statsbudget för budgetåret 1994/95*. Stockholm.
- Proposition 2001/02:15. *Den öppna högskolan*. Stockholm.
- Schmidt Werner, 2014. "Det socialdemokratiska projektets sönderfall", s. 63–83 i Ivarsson Westerberg, Anders, Waldemarson, Ylva & Östberg, Kjell (red.), *Det långa 1990-talet: när Sverige förändrades*. Umeå: Boréa.
- SOU 1957:24. *1955 års universitetsutredning. 1. Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen*. Stockholm.
- SOU 1973:2. *1968 års utbildningsutredning. Högskolan: betänkande*. Stockholm.
- SOU 1979:61. *Förvaltningsutredningen. Förnyelse genom omprövning: huvudbetänkande*. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.
- SOU 1992:44. *Högskoleutredningen. Resurser för högskolans grundutbildning: betänkande*. Stockholm: Allmänna förlaget.

- SOU 1993:3. *Resursberedningen. Ersättning för kvalitet och effektivitet. Utformning av ett nytt resurstilldelningssystem för grundläggande högskoleutbildning: delbetänkande*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1997:7. *Byråkratin i backspegl: femtio år av förändring på sex förvaltningsområden: rapport till Förvaltningspolitiska kommissionen*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2007:81. *Resursutredningen. Resurser för kvalitet: slutbetänkande*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2019:6. *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan*. Betänkande av Styr- och resursutredningen (Strut). Stockholm: Norstedts.
- Spånt, Roland, 2009. *Ett modernt produktivitetsavdrag för statlig sektor. En rapport från samverkansorganet för nio fackförbund OFR/S,P,O*. Stockholm: S, P, O, Offentliganställdas förhandlingsråd (OFR).
- Statistisk Årsbok för Sverige 1924–2014*. Stockholm: SCB.
- Statistiska Centralbyrån. "Registrerade studenter efter läsår och kön 1977/78–2019/20", tillgänglig på <https://www.scb.se/>, citerad 2020-11-07.
- Streeck, Wolfgang, 2013. *Köpt tid. Den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris. Adornoföreläsningar i Frankfurt 2012*. Göteborg: Daidalos.
- Streeck, Wolfgang & Thelen, Kathleen Ann, 2010. "Introduction. Institutional change in advanced political economies", s. 1–39 i Streeck, W. & Thelen, K. A. (red.), *Beyond continuity: institutional change in advanced political economies*. New York: Oxford University Press.
- SULF 2018. *Systemfel i kunskapsfabriken. Om urholkning av ersättningsbeloppen till högre utbildning*. Sveriges universitetslärare och forskare. SULF.
- Sund, Bill, 2002. *Det långa 70-talet: en omvärldsanalys*. Stockholm: Agora.
- Sundqvist, Bo, 2010. *Svenska universitet. Lärdomsborgar eller politiska instrument?* Hedemora: Gidlund.
- Trow, Martin A., 2010. *Twentieth-century higher education: elite to mass to universal*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- UKÄ, 1967. "Universitetsautomatiken föreslås bli reviderad", *Universitetsnytt* 3(4), s. 7–11.
- UKÄ, 2019. *Finansieringen av svenska universitet och högskolor. De ekonomiska effekterna av statens styrning och resurstilldelning 2007–2017*. Rapport 2019:2.
- Unemar Öst, Ingrid, 2009. *Kampen om den högre utbildningens syften och mål. En studie av svensk utbildningspolitik*. Örebro: Örebro universitet.
- UU 1989. *Uppsala universitets verksamhetsberättelse 1988/89*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Verger, Jacques & Charle, Christophe, 2012. *Histoire des universités: XIIIe-XXIe siècle*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Vilhelmsson, Roger & Schager, Nils Henrik, 2011. *Löneomräkning i det statliga ramanslagssystemet. Framtida utveckling och behov av förändringar?* Rapportserie 2011:2. Stockholm: Arbetsgivarverket.
- Wittrock, Björn & Lindström, Stefan, 1984. *De stora programmens tid: forskning och energi i svensk politik*. Stockholm: Akademilitteratur.

Lärosäten och forskningsfinansiärer

Mikael Börjesson

Higher Education Institutions and Research Funders

One of the most basic conditions for Swedish universities is the funding they receive for conducting research and education. This is a dimension of the higher education system that is extremely underexplored. For the government, it is one of the most central instruments and funding is a crucial prerequisite for academic freedom. When the relations between the higher education institutions and the research funders are analyzed with correspondence analysis, four clear dimensions emerge, where the higher education institutions' positions primarily can be understood in relation to their set of faculties. This implies firstly that there are very large differences in the conditions and resources of higher education institutions, so great that the idea of higher education institutions as a unified category seems directly misleading. But it is also possible, secondly, to question the idea of the university as a clearly cohesive unit.

Inledning

Ett av de mest grundläggande villkoren för svenska lärosäten är den finansiering de erhåller för att bedriva forskning och utbildning. Det handlar om mycket medel, mer precist 73,9 mdkr år 2018, vilket motsvarar 1,5 procent av BNP (UKÄ 2019b:140); medel som går till löner till exempelvis lärare, doktorander, forskare och administratörer, lokaler, labb, bibliotek med digitala resurser och fysiska publikationer, konferenser, spridning av forskningsresultat, och så vidare. Som ekonomhistorikern Martin Gustavsson påpekar i sin artikel i detta specialnummer är detta en dimension av högskolesystemet som är synnerligen underutforskad. Finansieringen utgör universitets- och högskoleforskningens skuggsida. För staten är det ett av de mest centrala styrmedlen och i

Mikael Börjesson är verksam vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet.
E-post: mikael.borjesson@edu.uu.se

specialnumrets inledning slås fast att utformningen av finansieringen utgör en avgörande förutsättning för den akademiska friheten.¹

Finansieringen skär även genom en rad olika stridsfrågor om den högre utbildningen och forskningen. Den Humboldtska tanken om att forskning och undervisning ska vara förenade stöter på patrull redan i det faktum att forskning och utbildning erhåller separata medel och att det är i princip omöjligt för lärosätena att föra medel mellan dessa två kostnadsposter. Det finns i dag heller ingen direkt koppling mellan finansieringskällorna så att en ökning av medel till utbildning automatiskt leder till mer medel för forskning, eller vice versa. Som visas i Börjesson med fleras analys i detta specialnummer av hur lärosäten och andra intressenter ställer sig till den nyligen avslutade utredningen Styr- och resursutredningen (Strut) och de förslag som de lägger fram i betänkandet *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan* (SOU 2019:6) är finansieringsfrågorna mycket omtvistade. Det gäller inte minst balansen mellan fasta och externa forskningsmedel och kopplingen mellan medel till utbildning och forskning samt huruvida medlen ska vara uppdelade eller ej.

I det svenska systemet är staten den i särklass viktigaste finansören och svarade 2018 för 78 procent av lärosätens intäkter (UKÄ 2019b:142). Detta innebär att hur staten väljer att designa finansieringssystemen får stora konsekvenser för lärosätenas verksamhet, vilket exempelvis till viss del förklarar den vikt finansieringsfrågorna ges av remissinstanserna till Strutens utredning. Finansieringssystemen för högre utbildning och för forskning ser olika ut och staten är den närmast helt dominerande finansören av utbildning, medan de ekonomiska källorna till forskningen är betydligt fler. Dessutom skiljer sig finansieringssätten åt för forskning och utbildning. Den absoluta merparten av medlen till utbildning går direkt till lärosätena i form av anslag uttryckta i takbelopp som räknas av mot prestationer. En liten del tillkommer i form av försäljning av uppdragsutbildning, där den beställande parten betalar för kostnaden för utbildningen. Sedan 2011 är internationella studenter från tredje land (utanför EES/EU) antagna vid svenska lärosäten skyldiga att betala för sin utbildning, vilket ger en ytterligare intäkt för lärosätena. Detta medför att planeringshorisonten för lärosätena är förhållandevis långsiktig. På senare år har dock medel för utbildning skjutits till med kort varsel, vilket lett till att det snabbt byggts upp ett överskott vid lärosäten, ett så kallat myndighetskapital, något som blir ett problem för lärosätena, eftersom de förväntas förbruka de medel de erhåller.

För forskning erhålls medel dels direkt från staten, via anslag, dels via externa finansörer. De senare kan vara av skilda slag, statliga forskningsråd, myndigheter och forskningsstiftelser; kommuner och regioner; privata företag; internationella finansörer som EU och National Health i USA; eller privata

1 Artikelnen är skriven inom ramen för det av Vetenskapsrådet finansierade forskningsprojektet Svensk högre utbildning. Finansiering, organisering, rekrytering, utfall, 1950–2020 (SHEFOE), 2016–04746.

forskningsstiftelser som Wallenbergstiftelserna. När det gäller de direkta medlen kan lärosätena bestämma förhållandevis fritt över dess användning. I praktiken styrs den interna fördelningen i stort av tidigare fördelningar och förändringar i balanser mellan ämnen sker främst när nya medel tillkommer. För de externa medlen är det vanligaste fördelningssättet att medel erhålls i sökförfaranden där forskare konkurrerar om befintliga medel. Detta innebär att lärosätena är beroende av att dess lärare och forskare söker medel och dessutom beviljas bidrag. Ofta kan konkurrensen vara hård, beviljningsandelar runt 10 procent eller lägre är inte ovanliga. Även graden av frihet, hur pass öppna eller riktade utlysningarna är, samt hurvida medfinansiering krävs varierar med finansär och utlysning. Tendensen är att det svenska landskapet av forskningsfinansiering växer i storlek och blir alltmer mångfacetterat.

Så här kan systemen för finansiering av högre utbildning och forskning beskrivas översiktligt utifrån hur det presenteras i Universitetskanslersämbetets årsredovisningar och rapporter och andra officiella beskrivningar. Syftet i denna artikel är att till detta lägga en analys av lärosätena som delar av ett vetenskapligt fält, här mer precist ett rum för forskningsfinansiering. Genom en sådan analys blir det möjligt att se hur lärosätena för det första förhåller sig till varandra utifrån vilka medel de erhåller, för det andra hur de är relaterade till skilda forskningsfinansierare och för det tredje hur forskningsfinansierarna positionerar sig mot varandra på basis av vilka lärosäten de finansierar. Det ger oss också möjlighet att ställa nominella och organisatoriska kategoriseringar av lärosäten i relation till de materiella förutsättningarna. Motsvaras exempelvis uppdelning i högskolor och universitet av reella ekonomiska skillnader, eller kan spännvidden inom respektive kategori vara större än mellan dem?

Materialet för analyserna som presenteras nedan kommer från UKÅ:s statistikdatabas över lärosäten och är fritt tillgängligt via nätet. I fokus står uppgifter som rör lärosätenas finansiering av forskning och de finansieringskällor som anges. Vissa mer övergripande dataserier dras fram till 2019 för att få en så lång tidserie som möjligt utan att hamna i det avvikande året 2020, då pandemin drabbat landet och drastiskt ökade medel tillskjuts sektorn, medan mer specifika analyser görs för 2018. Det finns ingen anledning att anta att det på något väsentligt sätt påverkar resultaten att 2018 och inte 2019 valts för de mer detaljerade analyserna, finansieringsmönstren framstår som förhållandevis stabila.

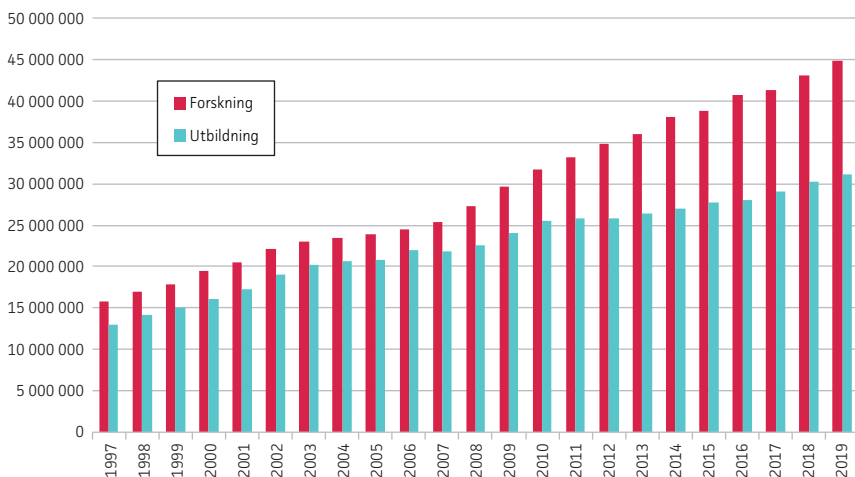
Artikeln är disponerad så att först ges en översiktlig bild över hur finansiering av utbildning och forskning utvecklats över tid på nationell nivå. Därefter fokuseras forskningsfinansieringen vid olika lärosäten, deras volym och sammansättning av finansieringskällor diskuteras och förändringar över tid analyseras. Detta leder över till en strukturell analys av hur lärosäten och forskningsfinansierare binds samman via de medel som går från finansierare till lärosäten (och dess forskare och lärare) och hierarkier och polariteter mellan lärosäten och finansierare identifieras. Slutligen summeras resultaten.

Lärosätenas finansiering: en översiktlig karakteristik

Lärosätenas intäkter består nästan uteslutande av medel till forskning och utbildning. År 2018 erhöll lärosätena 43,2 mdkr för forskning och 30,3 mdkr för utbildning, vilket motsvarade 58 procent respektive 42 procent av högskolans totala intäkter (73,9 mdkr) (UKÄ 2019b:140). Eftersom medlen konsekvent delas upp efter sektorns två grundläggande uppgifter kommer vi nedan att behandla dem separat.

Förhållandet mellan de olika resurserna har förändrats under de senaste dryga två decennierna (se Figur 1 nedan). År 1997 utgjorde medlen till utbildning 82 procent av forskningsmedlen. Därefter skedde en successiv ökning av båda kostnadsslagen fram till 2003. Eftersom tillskottet var ungefär lika stort i absoluta tal, minskade den relativa skillnaden. År 2003 svarade utbildningsanslaget för 88 procent av forskningsanslaget. Fram till 2006 fortsatte anslaget till utbildning att öka, medan forskningsanslaget låg förhållandevis still. Detta innebar att glappet minskade ytterligare, till 10 procentenheter (utbildningsanslaget var 90 procent av forskningsanslaget). När den borgliga regeringen tillträdde 2006 skiftade prioriteringen och anslaget till forskning ökade mer än utbildningsanslaget. År 2016 var det senare nere på 69 procent av forskningsanslaget och har därefter legat på den nivån. Maktskiftet 2014 innebar ingen förändring av förhållandet, men väl en stabilisering av förhållandet med en nivå på ca 70 procent. Sammantaget minskade alltså utbildningsanslaget med 12 procentenheter i förhållande till forskningsmedlen över drygt två decennier.

Figur 1. Lärosätenas intäkter för forskning och utbildning, 1997 till 2019 (kronor, ej inflationsjusterade)

Källa: UKÄ (2020). Se även Tabell 1 i bilagan.

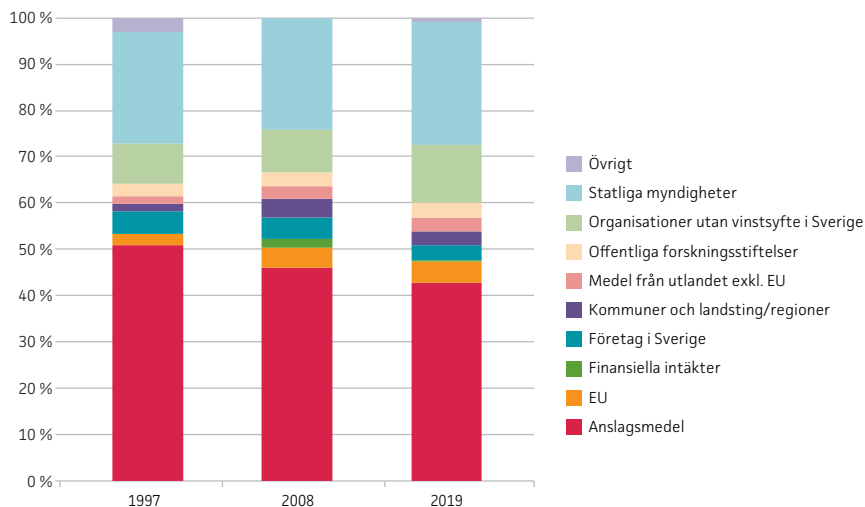
Forskningsfinansieringens volym, förändring och fördelning

FÖRSKJUTNING FRÅN ANSLAG TILL EXTERNA MEDEL

Medlen till forskning fördelas enligt två skilda principer, som statliga anslag och som externa intäkter. De direkta statliga anslagen svarar för den enskilt största delen. Budgetåret 2018 utgjorde de 18,8 mdkr (UKÄ 2020).² Övriga intäkter räknas som externa. I denna kategori var statliga myndigheter störst med 11,3 mdkr (varav Vetenskapsrådet svarar för 5,0 mdkr, Formas och Vinnova, 1,0 mdkr vardera, Forte, 0,5 mdkr), följt av organisationer utan vinstsyften, 5,3 mdkr (Wallenberg är största enskilda givare, 1,7 mdkr, övriga, ospecificerade organisationer svarar för 2,3 mdkr, RJ, 0,3 mdkr), EU, 1,9 mdkr, offentliga forskningsstiftelser, 1,4 mdkr (Stiftelsen för strategisk forskning, 0,7 mdkr, KK-stiftelsen, 0,4 mdkr, Mistra, 0,2 mdkr) och svenska företag, 1,4 mdkr, samt medel från utlandet exklusive EU, 1,2 mdkr, regioner, 1,2 mdkr, kommuner, 0,2 mdkr. Räknas alla externa medel samman uppgår totalsumman till 24,4 mdkr, vilket utgör 57 procent av den totala finansieringen för forskning. En större del av medlen ligger således utanför lärosätenas direkta kontroll och mycket av dessa medel fördelas i konkurrens.

Sett över tid har det skett vissa förändringar av finansieringskällornas andelar (Figur 2 nedan och Tabell 2 i bilagan; jämför även UKÄ 2019a).

Figur 2. Lärosätenas intäkter för forskning efter typ av källor, 1997, 2008 och 2019 (andelar)

Källa: UKÄ (2020). Se även tabell 2 i bilagan.

² Av dessa utgör basanslag den absolut största delen, 15,6 mdkr, och kompletteras huvudsakligen med anslag för klinisk forskning och för konstnärlig forskning samt riktade medel till Sveriges Lantbruksuniversitet.

Den mest påtagliga trenden är att de medel som går direkt till lärosätena, basanslaget, har minskat i relativ betydelse, från 51 procent av samtliga forskningsmedel 1997 till 43 procent 2019. Betydelsen av statliga myndigheter, där Vetenskapsrådet, Formas och Vinnova är de viktigaste källorna, har ökat, från 24 till 27 procent. Medel från EU och andra internationella källor har också ökat, från 4 till 7 procent, och medel från svenska organisationer utan vinstsyften från 9 till 12 procent. Däremot minskar den relativa betydelsen av svenska företags finansiering av forskning, från 5 till 3 procent. Lärosätenas forskningsfinansiering är nästan uteslutande en svensk angelägenhet. Den slutsats som kan dras är att finansieringslandskapet blivit mer diversifierat och att en större andel av medlen är konkurrensutsatta.

Denna korta genomgång vittnar om att staten fördelar forskningsresurser genom en rad skilda kanaler, där anslagen är omfattande, men långtifrån den enda källan. En stor del av resurserna kommer via forskningsråden och mer avgränsade och mer tilläpade forskningsstiftelser, men även statliga myndigheter som inte primärt ägnar sig åt forskningsfinansiering. Till detta ska läggas finansiering via kommuner och landsting/regioner, näringslivet i Sverige och utomlands, EU och andra internationella finansiärer. Omfattningen av medlen varierar också stort, från åtskilliga miljarder till några hundra miljoner kronor. Sammantaget är forskningsfinansieringslandskapet kuperat och varierat. Återstår nu att reda ut dess kopplingar till landskapet av högskolor.

STORA TOTALA SKILLNADER MELLAN LÄROSÄTEN

Forskningsresurserna är väldigt olika fördelade över lärosätena (se Figur 3 nedan och Tabell 3 i bilagan). Karolinska Institutet, som har mest medel, förfogar över drygt 6 mdkr i forskningsmedel. Detta utgör 14 procent av alla forskningsmedel i sektorn som helhet och motsvarar mer medel än den samlade resursen som de 28 lärosäten som har minst medel har att röra sig med för forskning (5,8 mdkr).

Grovt sett kan fyra till sex grupper urskiljas, lite beroende på hur skiljelinjer dras, när *den totala volymen* beaktas. En tätgrupp om fyra lärosäten som ligger på mellan 4 och 6 mdkr vardera (Karolinska Institutet, Lunds universitet, Uppsala universitet och Göteborgs universitet) kan tydligt identifieras. Dessa har totalt tillgång till 21 mdkr, vilket är nästan hälften av de samlade resurserna (49 procent). Därefter följer en grupp med sex lärosäten som har mellan 2 och dryga 3 mdkr (Kungliga tekniska högskolan, Stockholms universitet, Chalmers tekniska högskola, Umeå universitet, Sveriges lantbruksuniversitet, Linköpings universitet). De förfogar över 16 mdkr, 38 procent av medlen, och tillsammans med den första gruppen har de 87 procent av forskningsmedlen. Luleå tekniska högskola utgör en egen grupp med närmare 1 mdkr, dryga 2 procent. I mitten av fördelningen återfinns samtliga fem nya universitet (Linnéuniversitetet, Örebro universitet, Mittuniversitetet, Malmö universitet och Karlstads universitet) som

tillsammans med de mest resursstarka högskolorna, Södertörns högskola och Mälardalens högskola, har tillgång till mellan 0,3 och 0,5 mdkr, totalt 2,9 mdkr och 7 procent.

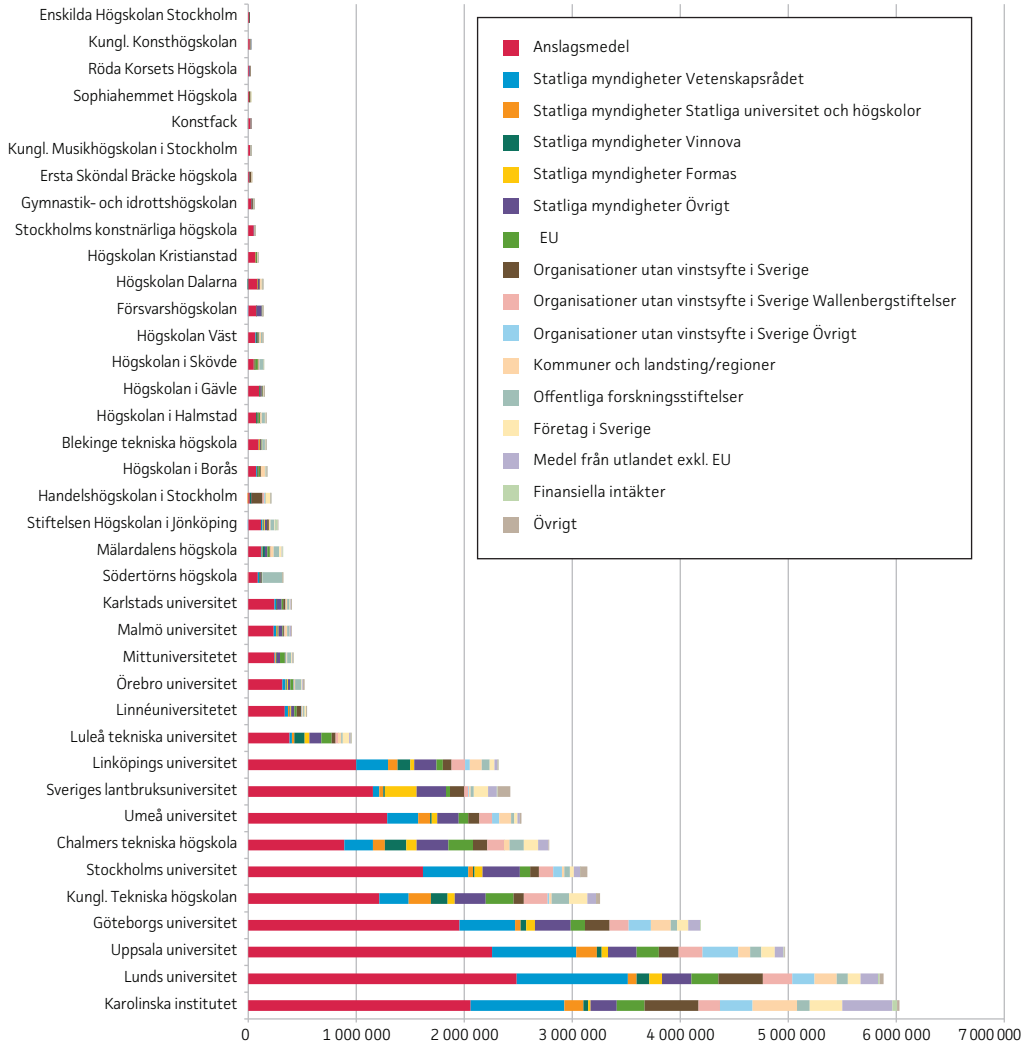
Resterande högskolor kan delas upp i en grupp som har över 0,1 men under 0,3 mdkr och en som ligger under 0,1 mdkr. Den första av de två sista kategorierna har totalt 1,6 mdkr, eller 4 procent, och den sista 0,3 mdkr, vilket är under 1 procent av de totala medlen.

Även *sammansättningen* skiljer sig åt. En första skiljelinje gäller förhållandet mellan anslag och externa medel. Generellt gäller att ju mer totala resurser desto mer externa medel. Men det finns viktiga skillnader mellan olika typer av lärosäten. Fackhögskolorna med inriktning mot teknik och medicin har i regel en större andel externa medel än de stora universiteten har. Vi kan här exemplifiera med de två av lärosätena i den grupp som har mest medel, Karolinska Institutet och Göteborgs universitet. Båda lärosätena får ungefär 2,0 mdkr i anslag från staten. Detta kompletterar Karolinska Institutet med 4,0 mdkr i externa medel. Göteborgs universitet drar in ungefär hälften, 2,1 mdkr. Skillnaden blir att Karolinska Institutet har 6 mdkr totalt och Göteborgs universitet 4 mdkr.

Universiteten i sin tur skiljer sig delvis inbördes utifrån den uppsättning vetenskapsområden och fakulteter de förfogar över. Tillgång till tekniska och medicinska fakulteter innebär mer externa medel och totalt sett större forskningsvolym. Både Lunds universitet (5,9 mdkr) och Uppsala universitet (5,0 mdkr) har såväl tekniska som medicinska fakulteter, medan Göteborgs universitet (4,0 mdkr) saknar teknisk och Stockholms universitet (3,1 mdkr) både teknisk och medicinsk.

Dessutom finns tydliga kopplingar mellan vissa finansiärer och vissa lärosäten. I några fall gäller det att finansiärernas syfte är att stödja en viss typ av forskning, såsom medicinsk, teknisk eller areella näringar, eller ett specifikt lärosäte (som i fallet med Östersjöstiftelsen och Södertörns högskola). I andra fall upprättas täta band eftersom vissa lärosäten (det vill säga de forskare som de har anställda) är mer framgångsrika i konkurrensen om forskningsmedel än andra. Samtidigt råder en påfallande stabilitet i lärosätenas inbördes förhållanden. Går vi dryga tjugo år tillbaka i tiden, till 1997 (se tabell 4 i bilagan), var det samma fyra lärosäten som 2018 som erhöll mest medel och den totala andelen de förfogade över var närmast identisk, 50 procent mot 48 procent 2018. En skillnad var dock att Karolinska Institutet låg på fjärde plats och inte första. I takt med att en större andel medel har fördelats via andra källor än direkta anslag har Karolinska Institutet kunnat flytta fram sina positioner. Även den nästföljande gruppen innehöll samma lärosäten 1997 som 2018. Därefter följde Luleå tekniska universitet på plats 11 både 1997 och 2018. Med andra ord var topp 11 1997 helt intakt två decennier senare. Den största förändringen var att deras totala andel minskat från 94 till 89 procent. För resterande lärosäten innebar detta att deras sammanlagda andel gick från 6 procent till 11 procent.

Figur 3. Volym och slag av forskningsfinansiering efter lärosäte, 2018 (sorterad stigande efter totalvolym)

Källa: UKÄ (2020).

Genom sammanslagningar minskade också de resterande lärosätenas antal så den totala resursen per lärosäte har ökat något mer. Detta har emellertid marginell inverkan på grundförhållandet, att forskningsresurserna är tydligt koncentrerade till ett tiotal lärosäten.

Sammantaget finns mängder av relationer mellan lärosäten och finansierare. Vi kan säga att lärosätena förhåller sig till varandra utifrån sina finansieringskällor samtidigt som finansierarna relaterar till varandra på basis av vilka lärosäten de finansierar. Dessa relationer blir föremål för en mer fördjupad analys nedan.

Ett rum av forskningsfinansiering

För att skapa ett rum av forskningsfinansiering som åskådliggör både lärosätenas och finansierarnas positioner har korrespondensanalys använts. Metoden tillhör familjen av analysmetoder som går under namnet geometrisk dataanalys, vars syfte är att analysera förhållanden mellan individer och egenskaper och presentera dessa i mångdimensionella rum och på så sätt reducera komplexiteten i omfattande datamaterial genom att ordna de mest påfallande mönstren och skillnaderna i hierarkiska strukturer (Le Roux & Rouanet 2004). Korrespondensanalysen tar sin utgångspunkt i en korstabell där raderna utgörs av lärosäten och kolumnerna av forskningsfinansierare. Data har erhållits från Universitetskanslersämbetet (UKÄ 2020), *Intäkter till forskning och utbildning på forskarnivå per intäktslag*, och från Vetenskapsrådet (VR 2020). Varje lärosäte får en profil som baseras på omfattningen av medel de fått från respektive finansierare. På motsvarande sätt skapas en profil för finansierarna med utgångspunkt i de lärosäten de finansierar. Metoden tar fasta på de avvikelser som finns mellan faktiska och förväntade värden, eller, annorlunda uttryckt, över- och underrepresentation, och ställer finansierare med liknande profiler mot finansierare med andra mönster och gör även så med lärosätena. Resultaten åskådliggörs i ett mångdimensionellt rum, där de största skillnaderna i materialet framträder längs den första axeln, de näst största skillnaderna längs den andra axeln och så vidare.

Vissa avgränsningar av materialet har gjorts. Metoden är känslig för extrema samband mellan en eller ett fåtal individer och en egenskap eller en mindre grupp av egenskaper (Le Roux & Rouanet 2004: 181). Finns sådana samband kan de skymma mer generella mönster. Av denna anledning har inte Östersjöstiftelsen tagits med eftersom den enbart finansierar forskning vid Södertörns högskola. Här har i stället de medel som Östersjöstiftelsen förfogar över förts till anslagsmedlen eftersom de är att betrakta som ett direkt bidrag till Södertörns högskola. Därmed får Södertörns högskola en mer rättvisande representation i analysen. Inte heller har Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling (KK-stiftelsen), som svarar för strax under 1 procent av all forskningsfinansiering, tagits med. Denna finansierare finansierar enbart högskolor och nya universitet. Det blir därmed ett väldigt avvikande finansieringsmönster som blir ytterst dominerande i analysen och överskuggar alla andra mönster. Av övriga finansieringskällor har nästan alla tagits med, endast de allra minsta har bortsetts från i analysen.³ Dessutom har VR-medel delats upp efter om beslut tagits i något av de tre råden, Humaniora och samhällsvetenskap, Medicin och hälsa, Teknik och naturvetenskap, i den utbildningsvetenskapliga kommittén, eller i styrelsen – dessa fem instanser beslutar om nästan samtliga medel som VR fördelar.⁴

3 Exempelvis har statliga myndigheter som Arbetsförmedlingen och Rymdstyrelsen, olika försvarsmyndigheter samt mindre stiftelser som STINT inte tagits med. Ingen av dessa bidrar med mer än 100 mnkr, som satt som nedre gräns, och de når ofta inte ens upp till en promille av det totala beloppet för forskning.

4 Det finns möjlighet att göra mer detaljerade analyser, där det går att studera förhållandet mellan specifika ämnen och ämnesområden och lärosätena, se Ellegren (2017).

Vad gäller lärosäten är det gemensamt för samtliga konstnärliga högskolor och vårdhögskolor att de är väldigt små aktörer och att de även har specifika finansieringskanaler. De har därför förts samman i två separata kategorier, konstnärliga högskolor och vårdhögskolor, för att skapa en mer stabil analys.

Det genererade rummet har 25 axlar (se Figur 7 och Tabell 5 i bilagan) och av dessa kommenteras och presenteras de fyra första nedan. Dessa representerar 72 procent av variansen i materialet och fångar alltså merparten av de skillnader som finns i materialet.

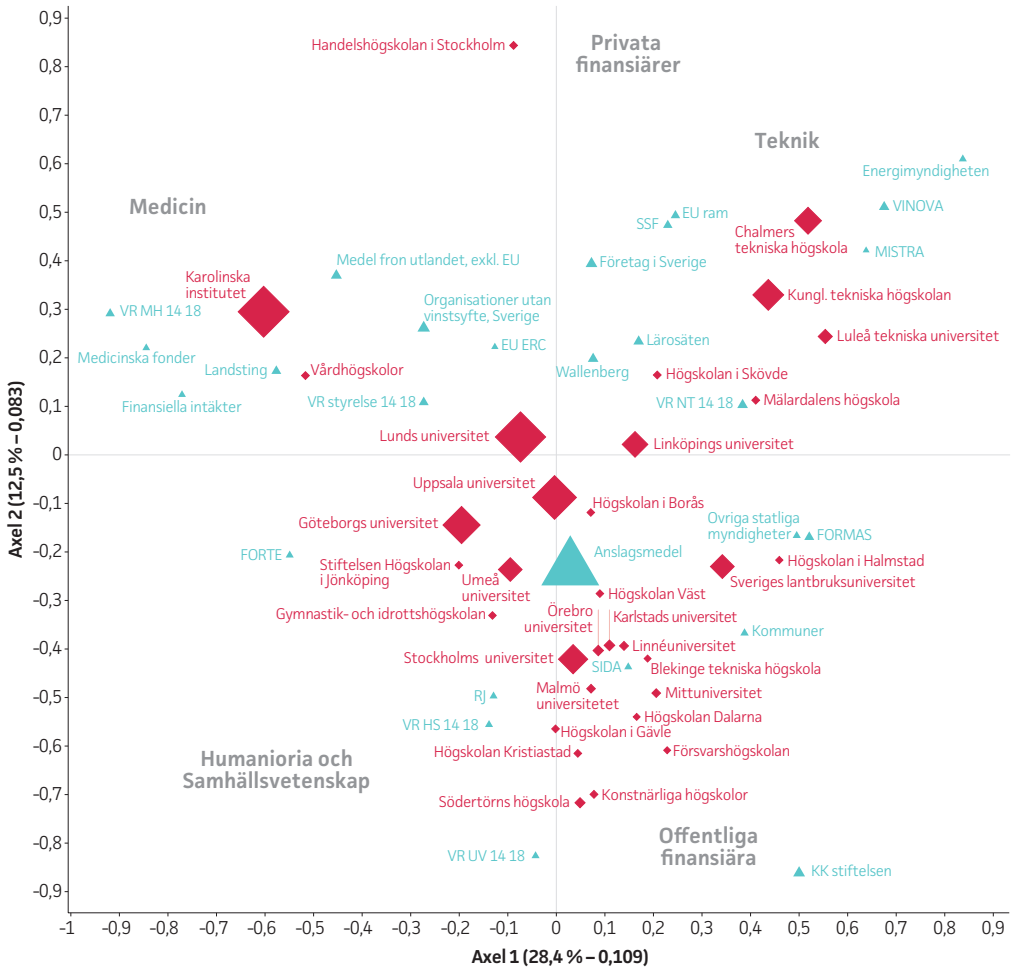
AXEL 1: MEDICIN MOT TEKNIK

Den första axeln svarar för 29 procent av variansen (se Tabell 5 i bilagan) och ställer finansiärer orienterade mot medicin och hälsa (Vetenskapsrådet, Medicin och hälsa (VR MH), Medicinska fonder (Cancerfonden och Hjärt- och lungfonden), Landsting (numera regioner), Medel från utlandet exkl. EU) till vänster längs axeln med ett samlat bidragsvärde till axeln på 47 procent mot finansiärer inriktade mot teknologi och innovation (Vetenskapsrådet, Naturvetenskap och teknik (VR NT), Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande (FORMAS), Verket för innovationssystem (Vinnova), Energimyndigheten) (totalt bidragsvärde till axeln på 32 procent) till höger (se Figur 4 nedan och Tabell 6 i bilagan). Vid den medicinska polen dominerar ett enda lärosäte, Karolinska Institutet, som svarar för nästan halva bidragsvärdet längs den första axeln (48 procent) och hela den medicinska polens del (se Tabell 7 i bilagan). Mot Karolinska Institutet står fyra andra fackhögskolor, Chalmers tekniska högskola, Kungl. Tekniska högskolan, Luleå tekniska universitet och Sveriges lantbruksuniversitet, som tillsammans bidrar med 42 procent av axelns varians. Det är således de fem största fackhögskolorna som etablerar den första och mest centrala axeln i rummet av forskningsfinansiering och som ställer medicin mot teknik och naturvetenskap. Detta är inte förvånande. Båda områdena är mycket resurskrävande (stora volymer medel) och har etablerat flera egna finansieringskanaler (täta band mellan finansiärer och lärosäten). Det är också tydligt ämnesspecifika finansiärer och lärosäten (omfattar en eller ett fåtal fakulteter) det rör sig om.

AXEL 2: STATLIGA MEDEL MOT NÄRINGSLIVSANKNYTNING

Den andra axeln, som förklarar 22 procent av variansen i materialet, följer en annan logik (se Figur 4). Här ställs framför allt den största finansieringskällan, statliga anslag direkt riktade till lärosätena, och medel från Vetenskapsrådet till humaniora och samhällsvetenskap samt utbildningsvetenskap (nedåt), mot internationella medel (EU ramprogram, Medel från utlandet exkl. EU) och näringslivsorienterade medel (Vinnova, Stiftelsen för strategisk forskning (SSF), Företag i Sverige) samt Energimyndigheten och Organisationer utan vinstsyfte, Sverige (uppåt). Värt att notera är att KK-stiftelsen (här satt som supplementär

Figur 4. Lärosäten och forskningsfinansiärer, 2018 (planet av axel 1 och 2)

Källa: UKÄ 2020 och VR 2020.

variabel, vilket innebär att den inte påverkar strukturen, men väl positionerar sig i den utifrån sin profil) placerar sig vid polen för anslagsmedel. Vid polen för omfattande stöd från anslag återfinns flertalet högskolor. De som har störst bidragsvärde till axeln är dock inte primärt högskolor utan Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå universitet, Stockholms universitet tillsammans med en högskola, Södertörns högskola. Vid motsatt pol samlas lärosäten som står närmast näringslivet, innovation och tillämpad forskning och högst bidragsvärdet till axeln har Chalmers tekniska högskola, Karolinska Institutet, Kungl. Tekniska högskolan och Handelshögskolan i Stockholm. Nästan inga högskolor återfinns vid denna pol. De som hamnar högst upp är Mälardalens högskola och Högskolan i Skövde, men de befinner sig snarast i mitten av rummet längs den andra dimensionen.

PLANET AV AXEL 1 OCH 2: EN TRIPOLÄR STRUKTUR DEFINIERAD AV VETENSKAPSOMRÅDEN OCH OFFENTLIGT/PRIVAT

När första och den andra axeln (som tillsammans svarar för 50 procent av variationen i materialet) analyseras i ett plan framträder en tripolär struktur (se Figur 4 ovan). Den första axelns motsättning mellan medicin/hälsa och naturvetenskap/teknik ger två av polerna. Mot denna står nedåt den anslagsfinansierade polen, där även humaniora/samhällsvetenskap och utbildningsvetenskap samlas. Detta innebär att rummet av forskningsfinansiering kan sägas ha en vetenskapsområdesdefinierad struktur, där de tre mest fundamentala polerna definieras av var sitt vetenskapsområde. Vidare etableras även en skiljelinje mellan de två första polerna (MH och NT), som vilar tyngre på externa finansieringskällor, och den tredje (HS) som bygger mer på direkta anslag från staten.

Lärosätena positionerar sig i rummet på ett tydligt sätt. Vid polen för medicin/hälsa dominerar Karolinska Institutet stort och har sällskap av vårdhögskolor (som dock är väldigt små bredvid giganten KI). Den tekniska/naturvetenskapliga polen samlar framför allt de tekniska högskolorna, med Chalmers i den mest uttalade positionen. Det blir också i planet tydligt att Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), som tillsammans med de tekniska högskolorna är viktig för upprättandet av den första axelns ena pol, skiljer sig från de övriga genom att placera sig på den nedre delen av den andra axeln, där anslagsmedlen dominerar. Som vi ska se nedan finns här emellertid en tydlig koppling mellan SLU och FORMAS. Högskolorna placerar sig framför allt nedåt i rummet är. Det innebär att den andra axeln i rummet kan läsas som en volymaxel. Ju högre upp i rummet, desto mer forskningsresurser. Men det är också en fråga om medlens sammansättning och betydelsen av statliga anslag, som ökar nedåt i rummet och minskar uppåt, i takt med att externa medel står till buds i större utsträckning. Omvänt kan sägas att beroendet av externa medel (och även privata medel) är större ju högre upp i rummet ett lärosäte är placerat.

De stora universiteten intar positioner centralt i rummet. Detta är förstaeligt mot bakgrund av att de har en bred uppsättning fakulteter och därmed många och skiftande inkomstkällor. De har dock olika tangenter, som primärt beror på uppsättningen av fakulteter. Stockholms universitet, som saknar både medicinsk och teknisk fakultet, är det lärosäte som drar mest ned mot den nedre delen av rummet, bort från såväl den tekniska som den medicinska polen. Linköpings universitet, som har en stor och betydande teknisk fakultet, är tydligast placerad upp mot det högra hörnet. Göteborgs universitet, som har medicinsk fakultet men saknar teknisk, drar åt den medicinska polen, upp till vänster. Umeå universitet, som också saknar teknisk fakultet, ligger längst från den tekniska polen. Uppsala universitet och Lunds universitet, med bredast uppsättning fakulteter, är också de universitet som placerar sig mest centralt i rummet.

Figur 5. Lärosäten och forskningsfinansierare, 2018 (planet av axel 1 och 3)

Källa: UKÄ 2020 och VR 2020.

AXEL 3: SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET MOT TEKNIK OCH NATURVETENSKAP

Den tredje axeln (13 procent av variansen) handlar i mångt och mycket om Sveriges lantbruksuniversitets finansieringskanaler (nedåt i Figur 5) och kan ses som ett förtydligande av den andra axelns opposition, där Sveriges lantbruksuniversitet återfinns bland många högskolor och vissa universitet vid polen för anslagsdominerad finansiering. Den tredje axeln lyfter fram att Sveriges lantbruksuniversitet (som bidrar med 53 procent av axelns varians) även vilar tungt på annan finansiering, framför allt från FORMAS (Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande), men även Övriga statliga myndigheter (Naturvårdsverket och Havs- och vattenmyndigheten var de största finansierarna i denna kategori 2018 (SLU 2019: 32)) och Företag i Sverige. Det lärosäte som också bidrar över genomsnittet är Handelshögskolan i Stockholm som likaså har en omfattande externfinansiering från Företag i Sverige. Vid

den motsatta polen bidrar främst Uppsala universitet, samt Kungl. Tekniska högskolan och Stockholms universitet. Här är Wallenberg och VR NT mest betydande finansieringskällor. Det finns även en tendens till att den tredje axeln skiljer ut mer autonoma medel, där forskare bestämmer över fördelningen i stor konkurrens, från mot mindre autonoma, eller rent av heteronoma, medel, som fördelas mer utifrån politiska och ekonomiska motiv.⁵

AXEL 4: NATIONELLT MOT LOKALT OCH REGIONALT

Den fjärde axeln (10 procent av variansen) lyfter fram en ny dimension, den geografiska, och ställer kommuner som finansiärer (uppåt) mot nationella finansiärer som VR NT och FORMAS (nedåt). Innovation är här tydligt sammanflätat med det lokala och Vinnova bidrar starkt till den kommunala polen, där även landstingen positionerar sig. Dessutom ligger EU:s ramprogram nära tröskelvärdet för polen och förstärker innovationsdimensionen ytterligare. Den lokala och regionala prägeln vid polen understryks av att den framför allt byggs upp av högskolor och nya universitet. Särskilt viktiga är de som har en teknisk profilering, såsom Mälardalens högskola, Högskolan i Borås, Högskolan i Halmstad, Högskolan i Skövde och Luleå tekniska universitet. Den tunga vikt som läggs vid denna typ av lärosäten sammanfaller med en extrem placering av KK-stiftelsen, som ligger långt ovanför kommuner i grafen, så långt bort från centrum att den helt hade förskjutit skalan i figuren och pressat samman alla övriga lärosäten om den tagits med, vilket är anledningen till att punkten inte visas i figuren.

Vid den motsatta polen återfinns Sveriges lantbruksuniversitet, som, vilket namnet antyder, är spritt till många orter över hela landet, och har den största geografiska täckningen av alla lärosäten. Vid den nationella polen finns även Stockholms universitet och Handelshögskolan i Stockholm som representerar det nationella centrumet och motsatsen till det lokala och regionala, samt de två äldsta och största, mätt i forskningsresurser, universiteten, de i Uppsala och Lund. Axeln kan således också ses som en resursaxel, där lärosäten med lite resurser (lokal pol) ställs mot dem med större mängd resurser (nationell pol).

Konklusioner

Få skillnader i den svenska högskolan är så markanta som tillgången till forskningsmedel. Det lärosäte, Karolinska Institutet, som har mest medel, förfogar över drygt 6 mdkr, eller 14 procent av alla forskningsmedel i sektorn, och detta motsvarar mer medel än den samlade resursen som de 28 lärosäten som har minst medel att röra sig med för forskning (5,8 mdkr) erhåller. De

5 Autonomi och heteronomi används här i den mening Bourdieu ger begreppen i sin analys av vetenskapliga fält (Bourdieu 1975).

Figur 4. Lärosäten och forskningsfinansierare, 2018 (planet av axel 1 och 2)

Kommentar: KK-stiftelsen finns i en position i toppen av rummet som inte syns i figuren.

Källa: UKÄ 2020 och VR 2020.

fyra lärosäten som har mest forskningsmedel, Karolinska Institutet, Lunds universitet, Uppsala universitet och Göteborgs universitet, samlar 21 mdkr, vilket är nästan hälften av de samlade resurserna (49 procent). Betydelsen av forskningsmedlen har även ökat över tid och kommit att utgöra en allt större del av den samlade ekonomiska resursen vid lärosätena. Det innebär att skillnader i forskningsresurser får en större vikt för att differentiera lärosäten, eftersom de i allt mindre utsträckning kan kompenseras av ökande medel för utbildning.

När förhållandena mellan lärosätena och forskningsfinansiärerna analyseras med korrespondensanalys framträder fyra tydliga dimensioner. Den första och mest centrala ställer finansiärer av medicinsk mot teknisk forskning och framför allt Karolinska Institutet mot de tekniska högskolorna. Den andra axeln differentierar statlig finansiering från näringslivets finansiering. Här hamnar fackhögskolorna vid den privata polen och högskolor, medan nya universitet och konstnärliga högskolor återfinns vid den statliga polen som också framför allt omfattar finansiering inom humaniora och samhällsvetenskap, men också utbildningsvetenskaplig forskning och utvecklingsforskning. Den tredje axeln skiljer ut Sveriges lantbruksuniversitet från de tekniska högskolorna och universiteten, och mer heteronoma forskningsfinansiärer, där mycken hänsyn tas till externa faktorer vid fördelning av medel, positioneras mot mer autonoma finansiärer, där medel till grundforskning fördelas av andra forskare utifrån primärt inomvetenskapliga kvalitetskriterier. Den fjärde axeln ställer det lokala (högskolor) mot det nationella och internationella (dominerande universitet). Sammantaget ger analysen vid handen att rummet för forskningsfinansiering är tydligt mångdimensionellt och komplext. Det är intressant nog inte den totala volymen forskningsmedel som är strukturerande även om det finns en tendens att den andra axeln skiljer ut de med mycket resurser från dem med mindre.

Snarare visar analysen att i grund och botten kan lärosätenas positioner i rummet primärt förstås utifrån deras uppsättning fakulteter eller motsvarande. Längs den första axeln står medicinsk mot teknisk fakultet i form av de fackhögskolor som baseras på antingen den förra eller på den senare. Detta mönster hade blivit ännu tydligare och de större universiteten hade delats upp utifrån de fakulteter de förfogar över. Den andra axeln separerar humaniora och samhällsvetenskap från teknik och medicin. Återigen är fackhögskolorna viktiga för den senare polen. Eftersom det inte finns renodlade lärosäten för humaniora eller samhällsvetenskap blir avsaknad av teknisk och medicinsk fakultet det som framför allt definierar lärosäten vid den humanistiska och samhällsvetenskapliga polen. Den tredje dimensionen ställer areella näringar (Sveriges lantbruksuniversitet) mot teknisk och naturvetenskap, vilket återigen är en skillnad i fakulteter. Den fjärde dimensionen kan ses som ett uttryck för en avsaknad av fakultetsstruktur (högskolor och nya universitet) och en-fakultets-lärosäten som inte omfattar teknik och medicin utan snarare spänner över

ekonomi, areella näringar och vård. Kopplingen mellan lärosätenas fakulteter och forskningsfinansierarna tyder på att det ämnesmässiga innehållet är högst betydande för struktureringen av rummet. Detta kan tolkas som att det råder en förhållandevis stark ämnesrelaterad autonomi i forskningsfinansieringen.

Sammantaget pekar analysen på att lärosäten är djupt förankrade i en grundläggande fakultetsordning och att deras positioner i rummet av forskningsfinansiering beror på hur stark och mångfasetterade fakultetsstrukturen är samt vilken uppsättning av fakulteter de förfogar över.

Resultaten visar också att även om högskolor fått fasta medel för forskning och flera av dem uppgraderats till universitet är forskningslandskapet högst differentierat efter historiska fördelningsprinciper. De gamla fackhögskolorna och traditionella universiteten förfogar över merparten av resurserna. Högskolorna och de nya universiteten har avsevärt mycket mindre resurser. Skillnaderna mellan de nya universiteten och högskolorna är betydligt mindre än skillnaderna mellan de nya universiteten och de äldre universiteten. Namnet förpliktar lite här och den nominella skillnaden döljer de reella. När namnet högskola binds samman med fack till fackhögskola och när dess fack är medicinskt eller tekniskt framträder en annan bild. På dessa lärosäten är resursflödena synnerligen goda och man överglänsar i flera fall på bas av en fakultet många universitet med desto fler, men andra, fakulteter. Skillnaderna mellan fakulteterna har kommit att bli alltmer pekuniär. Man kan även drista sig till att säga att striden mellan fakulteterna blivit mer grundläggande än konkurrensen mellan lärosäten.

På grundval av den presenterade analysen över lärosätenas forskningsfinansiering kan tre saker konstateras i förhållande till specialnumrets övergripande fråga om lärosätens enhetlighet och villkor. För det första är det tydligt att det råder mycket stora skillnader i lärosätenas villkor och resurser, så stora att tanken på lärosäten som enhetlig kategori ter sig direkt missvisande. Men det går även, för det andra, att ifrågasätta idén om lärosätet som en i sig tydligt sammanhållen enhet. Många av de större och mer differentierade lärosätena har en förhållandevis komplex struktur (som Boberg visar i sitt bidrag i detta nummer) och kanske snarare bör ses som federationer av skilda ämnesområden och fakulteter än som strategiska enheter i ett globalt konkurrensfält. Det går även, för det tredje, att dra en parallell mellan forskningsfinansieringen och lärosätenas inre organisation. De lärosäten som är mest orienterade mot privat finansiering (de stora fackhögskolorna längs den andra axeln) är också de lärosäten som avkollegialiserat sin organisation mest (se Ahlbäck Öberg och Bergs artikel i detta nummer), och därmed påtagligt anpassat sig efter de organisationsmodeller och -ideal som polens forskningsfinansierare företräder. Samtidigt karakteriseras de lärosäten som tydligast värnar kollegiala styrmodeller, de stora och traditionella universiteten, av en omfattande och varierad forskningsfinansiering – kollegialitet verkar således vara lättast att försvara när

lärosätet har en viss autonomi gentemot specifika finansärer och intressenter i kraft av att ha tillgång till många och varierade medelströmmar.

Referenser

- Bourdieu, Pierre, 1975. "La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison", *Sociologie et sociétés* 7(1), s. 91–118.
- Ellegren, Hans, 2017. *Det svenska forskningslandskapet. Utfallet av 22 000 ansökningar till Vetenskapsrådets öppna utlysningar 2011–2015*. Uppsala: Kungl. Vetenskaps-Societeten.
- Le Roux, Brigitte & Rouanet, Henry, 2004. *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. New York: Springer.
- SLU, 2019. *Årsredovisning 2018*. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.
- SOU 2019:6. *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan, Betänkande av Styr- och resursutredningen (Strut)*. Stockholm: Norstedts juridik.
- UKÄ, 2019a. *Finansieringen av svenska universitet och högskolor: De ekonomiska effekterna av statens styrning och resurstilldelning 2007–2017*, Rapport 2019:2. Stockholm: Universitetskanslersämbetet.
- UKÄ, 2019b. *Universitet och högskolor årsrapport 2019*. Stockholm: Universitetskanslersämbetet.
- UKÄ, 2020. "Högskolan i siffror", tillgänglig på <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror.html>, Intäkter till forskning och utbildning på forskarnivå per intäktsslag, hämtad 2020-02-14.
- VR, 2020. "Vetenskapsrådets forskningsfinansiering i siffror", tillgänglig på <https://www.vr.se/analys/svensk-forskning-i-siffror/vetenskapsradets-forskningsfinansiering-i-siffror.html>, hämtad 2020-02-16.

Bilaga

Tabell 1. Högskolornas intäkter för forskning och utbildning, 1997–2018

År	Forskning	Utbildning	Totalt	Andel forskning i procent	Andel utbildning i procent	Ratio Utbildning/forskning
1997	15 699 654	12 898 103	28 597 757	54,9	45,1	0,82
1998	16 911 602	14 185 794	31 097 396	54,4	45,6	0,84
1999	17 842 131	14 953 633	32 795 764	54,4	45,6	0,84
2000	19 479 158	16 061 715	35 540 873	54,8	45,2	0,82
2001	20 448 230	17 211 106	37 659 336	54,3	45,7	0,84
2002	22 194 809	18 992 092	41 186 901	53,9	46,1	0,86
2003	23 071 597	20 270 098	43 341 695	53,2	46,8	0,88
2004	23 420 691	20 617 054	44 037 745	53,2	46,8	0,88
2005	23 882 292	20 736 137	44 618 429	53,5	46,5	0,87
2006	24 450 423	21 998 127	46 448 550	52,6	47,4	0,90
2007	25 409 548	21 799 713	47 209 261	53,8	46,2	0,86
2008	27 330 035	22 566 362	49 896 397	54,8	45,2	0,83
2009	29 712 616	24 063 299	53 775 915	55,3	44,7	0,81
2010	31 715 888	25 574 043	57 289 931	55,4	44,6	0,81
2011	33 143 291	25 880 533	59 023 824	56,2	43,8	0,78
2012	34 892 414	25 886 664	60 779 078	57,4	42,6	0,74
2013	35 978 418	26 476 371	62 454 789	57,6	42,4	0,74
2014	38 040 578	27 021 315	65 061 893	58,5	41,5	0,71
2015	38 781 001	27 720 576	66 501 577	58,3	41,7	0,71
2016	40 703 576	28 069 488	68 773 064	59,2	40,8	0,69
2017	41 314 044	29 109 245	70 423 289	58,7	41,3	0,70
2018	43 150 736	30 291 551	73 442 287	58,8	41,2	0,70
2019	44 823 879	31 152 347	75 976 226	59,0	41,0	0,69

Tabell 2. Högskolornas intäkter för forskning efter intäktslag, 1997, 2008 och 2019

	1997	2008	2019	1997	2008	2019
Anslagsmedel	8 005 426	12 631 622	19 218 438	51,0%	46,2%	42,9%
EU	366 491	1 119 616	2 019 920	2,3%	4,1%	4,5%
Finansiella intäkter		551 124	162 608	0,0%	2,0%	0,4%
Företag i Sverige	747 426	1 247 109	1 362 321	4,8%	4,6%	3,0%
Kommuner och landsting/ regioner	268 321	1 115 762	1 374 533	1,7%	4,1%	3,1%
Medel från utlandet exkl. EU	278 054	732 923	1 326 409	1,8%	2,7%	3,0%
Offentliga forskningsstiftelser	393 460	821 471	1 526 901	2,5%	3,0%	3,4%
Organisationer utan vinstsyfte i Sverige	1 377 814	2 526 974	5 546 312	8,8%	9,2%	12,4%
Statliga myndigheter	3 801 641	6 610 246	11 936 624	24,2%	24,2%	26,6%
Övrigt	461 021	-26 812	349 813	2,9%	-0,1%	0,8%
Totalt	15 699 654	27 330 035	44 823 879	100,0%	100,0%	100,0%

Tabell 3. Finansiering av forskning efter finansieringskälla per lärosäte, 2018

	Anslagsmedel	Statliga myndigheter				
		Total	Vetenskaps- rådet	Statliga universitet & högskolor	Vinnova	Formas
Karolinska institutet	2 054 817	872 137	175 325	39 019	27 680	237 427
Lunds universitet	2 484 833	1 030 909	79 428	117 762	115 996	269 288
Uppsala universitet	2 253 976	781 257	193 987	40 281	62 167	262 629
Göteborgs universitet	1 950 127	517 369	52 219	53 209	80 176	327 408
Kungl. Tekniska högskolan	1 208 276	272 134	204 932	156 270	70 780	283 192
Stockholms universitet	1 612 991	424 786	40 253	17 752	69 385	349 229
Chalmers tekniska högskola	885 682	264 205	115 936	193 631	95 389	294 803
Umeå universitet	1 282 126	289 127	108 364	17 910	52 790	199 192
Sveriges lantbruksuniversitet	1 149 615	62 235	32 420	20 106	291 976	272 033
Linköpings universitet	1 001 124	293 596	87 469	116 453	34 513	206 154
Luleå tekniska universitet	382 993	18 996	24 747	91 892	45 570	111 946
Linnéuniversitetet	335 303	29 382	12 199	7 066	8 733	32 333
Örebro universitet	313 063	29 727	6 187	10 961	8 746	20 227
Mittuniversitetet	244 019	2 189	6 956	5 683	2 107	29 088
Malmö universitet	235 317	20 562	7 387	7 600	5 683	35 570
Karlstads universitet	237 905	13 946	4 509	6 021	2 743	41 128
Södertörns högskola	83 707	16 753	1 976	2 424	1 987	6 505
Mälardalens högskola	113 742	8 092	9 393	23 193		21 264
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	115 912	13 118	8 069	8 244	4 765	20 696
Handelshögskolan i Stockholm	12 800	1 152	- 2 117	15 000		1 525
Högskolan i Borås	74 280	2 423	1 006	9 159	1 043	8 759
Blekinge tekniska högskola	96 517	120	8 255	977	596	6 462
Högskolan i Halmstad	68 748	933	4 451	13 440	177	8 092
Högskolan i Gävle	98 016	3 935	1 173	1 955	1 337	15 309
Högskolan i Skövde	50 523	1 735	1 350	4 895	540	4 825
Högskolan Väst	65 669	4 503	922	8 307	370	5 888
Försvärshögskolan	70 111		2 478	16	558	52 691
Högskolan Dalarna	76 988	4 030	5 609	- 176	638	15 321
Högskolan Kristianstad	63 057	4 095	2 647	1 304	298	2 251
Stockholms konstnärliga högskola	52 009	3 415	6			2
Gymnastik- och idrottshögskolan	27 044	611	1 742			2 191
Ersta Sköndal Bräcke högskola	7 054		301		669	2 341
Kungl. Musikhögsk i Stockholm	19 787	1 403	125			19
Konstfack	19 689	1 402	3			456
Sophiahemmet Högskola	5 000	923	750			0
Röda Korsets Högskola	4 563					8 146
Kungl. Konsthögskolan	11 214	4 684	1 012			300
Enskilda Högskolan Stockholm	1 592	1 187				0
Totalt	18 770 189	4 997 071	1 201 469	990 354	987 412	3 154 690

	EU	Organisationer utan vinstsyfte i Sverige			Kommuner och landsting Total
	Total	Organisationer utan vinstsyfte i Sverige	Wallenberg-stiftelser	Övrigt	Total
Karolinska institutet	261 347	499 625	194 865	308 369	409 431
Lunds universitet	254 447	413 174	266 232	211 344	201 363
Uppsala universitet	208 453	182 631	218 449	329 159	111 417
Göteborgs universitet	138 529	227 847	169 790	212 151	179 970
Kungl. Tekniska högskolan	257 418	94 232	221 228	17 633	17 582
Stockholms universitet	95 230	79 065	130 597	84 747	23 498
Chalmers tekniska högskola	226 587	137 768	153 445	196	46 592
Umeå universitet	83 687	101 390	118 506	66 532	111 491
Sveriges lantbruksuniversitet	37 068	130 221	40 884	7 909	12 270
Linköpings universitet	56 430	82 328	127 142	40 660	111 250
Luleå tekniska universitet	92 848	40 820	17 815	1 290	31 012
Linnéuniversitetet	22 295	40 458	897	5 710	7 492
Örebro universitet	26 172	1 397	221	4 016	14 145
Mittuniversitetet	47 085	8 291		2 967	12 778
Malmö universitet	11 101	8 894	499	4 358	20 739
Karlstads universitet	15 479	21 073		1 089	13 393
Södertörns högskola	1 983	5 087	- 67	9 204	1 638
Mälardalens högskola	23 131	2 993	1 370	0	27 222
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	2 426	14 930	605	- 133	13 166
Handelshögskolan i Stockholm		99 841	13 450	5 502	2 000
Högskolan i Borås	12 280	8 828		1 021	29 881
Blekinge tekniska högskola	11 082	1 145		446	3 339
Högskolan i Halmstad	10 287	2 592		1 919	8 506
Högskolan i Gävle	9 288	2 834		112	7 278
Högskolan i Skövde	23 230	4 359		0	8 225
Högskolan Väst	10 909	1 077	912	828	12 296
Försvarshögskolan	596	2 049		- 46	1 365
Högskolan Dalarna		7 670		0	9 818
Högskolan Kristianstad	1 264	359		0	6 350
Stockholms konstnärliga högskola				0	
Gymnastik- och idrottshögskolan		11 071		312	28
Ersta Sköndal Bräcke högskola		14 497		3 439	1 303
Kungl. Musikhögsk i Stockholm		1 800		3	
Konstfack				0	
Sophiahemmet Högskola		14 088		0	
Röda Korsets Högskola		5 000		0	
Kungl. Konsthögskolan				0	
Enskilda Högskolan Stockholm		1 549		0	
Totalt	1 940 652	2 270 983	1 676 840	1 320 737	1 456 838

Tabell 3. Finansiering av forskning efter finansieringskälla per lärosäte, 2018 (forts.)

	Offentliga forsknings- stiftelser Total	Företag i Sverige Total	Medel från utlandet exkl. EU Total	Finansiella intäkter Total
	Total	Total	Total	Total
Karolinska institutet	116 796	300 791	461 157	48 193
Lunds universitet	108 076	113 237	165 002	12 927
Uppsala universitet	102 401	125 137	81 477	6 837
Göteborgs universitet	58 296	102 057	110 513	11 205
Kungl. Tekniska högskolan	165 018	170 961	79 479	2 844
Stockholms universitet	46 016	35 786	60 564	2 328
Chalmers tekniska högskola	134 670	130 117	96 065	
Umeå universitet	27 659	28 070	25 975	1 871
Sveriges lantbruksuniversitet	30 288	134 715	75 137	7 793
Linköpings universitet	74 367	48 981	25 291	1 385
Luleå tekniska universitet	10 676	58 679	16 046	521
Linnéuniversitetet	15 375	15 636	1 202	428
Örebro universitet	52 834	8 923	10 832	272
Mittuniversitetet	34 980	9 391	1 918	301
Malmö universitet	19 597	6 078	10 851	
Karlstads universitet	24 535	4 793	6 843	43
Södertörns högskola	179 789	1 239	1 526	58
Mälardalens högskola	54 672	24 792	2 389	105
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	39 658	2 527	1 082	25 079
Handelshögskolan i Stockholm	11 077	42 050	1 070	143
Högskolan i Borås	9 770	7 681	269	56
Blekinge tekniska högskola	26 730	6 382	3	167
Högskolan i Halmstad	31 554	5 491	233	94
Högskolan i Gävle	3 405	2 098	2	65
Högskolan i Skövde	36 066	3 776	500	3 054
Högskolan Väst	19 185	2 047	711	33
Försvarshögskolan		316	775	49
Högskolan Dalarna	3 889	2 724	1 243	58
Högskolan Kristianstad	584	433	594	
Stockholms konstnärliga högskola		225	18	33
Gymnastik- och idrottshögskolan	3 970	872	383	19
Ersta Sköndal Bräcke högskola		770		
Kungl. Musikhögsk i Stockholm		2	11	42
Konstfack	- 29			
Sophiahemmet Högskola	496	107		
Röda Korsets Högskola				
Kungl. Konsthögskolan	380			
Enskilda Högskolan Stockholm				
Totalt	1 442 780	1 396 884	1 239 161	126 003

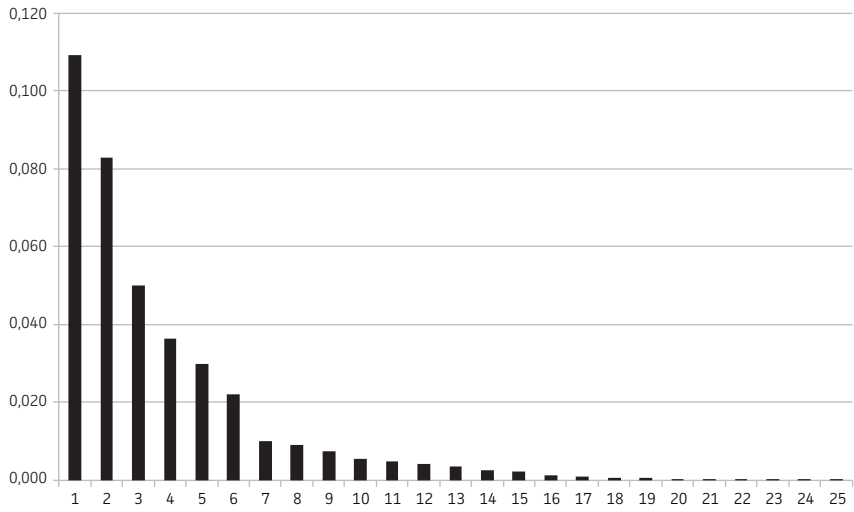
	Övrigt	Totalt	Andel	Kumulativ andel
	Totalt	Totalt		
Karolinska institutet	16 900	6 023 879	14,0	
Lunds universitet	37 495	5 881 513	13,6	27,6
Uppsala universitet	9 484	4 969 742	11,5	39,1
Göteborgs universitet	- 148 675	4 042 191	9,4	48,5
Kungl. Tekniska högskolan	30 377	3 252 356	7,5	56,0
Stockholms universitet	62 027	3 134 254	7,3	63,3
Chalmers tekniska högskola	8 097	2 783 183	6,4	69,7
Umeå universitet	11 799	2 526 489	5,9	75,6
Sveriges lantbruksuniversitet	120 356	2 425 026	5,6	81,2
Linköpings universitet	1 820	2 308 963	5,4	86,6
Luleå tekniska universitet	1 022	946 873	2,2	88,7
Linnéuniversitetet	636	535 145	1,2	90,0
Örebro universitet	10 144	517 867	1,2	91,2
Mittuniversitetet	1 506	409 259	0,9	92,1
Malmö universitet	333	394 569	0,9	93,0
Karlstads universitet	77	393 577	0,9	94,0
Södertörns högskola	655	314 464	0,7	94,7
Mälardalens högskola		312 358	0,7	95,4
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	7 197	277 341	0,6	96,1
Handelshögskolan i Stockholm	1 768	205 261	0,5	96,5
Högskolan i Borås	219	166 675	0,4	96,9
Blekinge tekniska högskola	237	162 458	0,4	97,3
Högskolan i Halmstad	253	156 770	0,4	97,7
Högskolan i Gävle	259	147 066	0,3	98,0
Högskolan i Skövde		143 078	0,3	98,3
Högskolan Väst	163	133 820	0,3	98,6
Försvarshögskolan	2	130 960	0,3	98,9
Högskolan Dalarna	307	128 119	0,3	99,2
Högskolan Kristianstad	193	83 429	0,2	99,4
Stockholms konstnärliga högskola	1 887	57 595	0,1	99,6
Gymnastik- och idrottshögskolan	59	48 302	0,1	99,7
Ersta Sköndal Bräcke högskola	2 026	32 400	0,1	99,8
Kungl. Musikhögsk i Stockholm	42	23 234	0,1	99,8
Konstfack	8	21 529	0,0	99,9
Sophiahemmet Högskola		21 364	0,0	99,9
Röda Korsets Högskola		17 709	0,0	99,9
Kungl. Konsthögskolan		17 590	0,0	100,0
Enskilda Högskolan Stockholm		4 328	0,0	100,0
Totalt	178 673	43 150 736	100,0	

Tabell 4. Finansiering av forskning efter finansieringskälla per lärosäte, 1997

	Anslagsmedel	Statliga myndigheter	EU	Organisationer utan vinstsyfte i Sverige	Kommuner och landsting Total
Lunds universitet	1 197 543	565 867	59 097	217 903	14 699
Uppsala universitet	1 099 436	462 453	36 230	171 623	17 815
Göteborgs universitet	999 903	330 619	26 312	208 598	14 343
Karolinska institutet	913 429	282 829	33 556	252 680	93 629
Kungl. Tekniska högskolan	491 667	431 480	50 860	70 293	3 702
Stockholms universitet	743 788	309 031	27 298	55 516	9 056
Sveriges lantbruksuniversitet	663 622	291 355	24 321	74 340	2 066
Chalmers tekniska högskola	334 173	375 336	31 214	158 931	1 139
Umeå universitet	623 604	227 528	7 839	85 477	14 504
Linköpings universitet	413 241	237 445	12 391	18 695	17 169
Luleå tekniska universitet	167 097	80 561	26 250	5 158	10 564
Handelshögskolan i Stockholm	25 070	31 409	1 836	8 101	2 642
Mittuniversitetet	34 025	34 677	14 677	6 884	16 668
Karlstads universitet	30 304	28 930	246	3 741	6 225
Örebro universitet	30 523	8 443	920	6 738	4 403
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	17 461	8 382	1 284	11 151	9 733
Högskolan Dalarna	21 901	22 130	852	1 341	1 582
Blekinge tekniska högskola	25 043	6 791	2 368	12 399	1 605
Mälardalens högskola	17 996	8 846	207	1 164	11 591
Lärarhögskolan i Stockholm	12 234	21 757	1 164	1 096	2 876
Högskolan i Halmstad	17 975	8 719	4 490	358	1 748
Växjö universitet	30 414	2 373		1 192	159
Södertörns högskola	19 745	222			
Högskolan i Kalmar	17 974	3 825	667	273	573
Högskolan i Skövde	9 889	2 338	419	390	1 518
Högskolan i Gävle	11 745	1 736			
Högskolan Väst	5 418	2 564			38
Hälsohögskolan i Jönköping					
Högskolan i Borås	6 154	618		364	28
Konstfack	2 606	1 798	51	547	136
Högskolan Kristianstad	5 638				
Kungl. Musikhögskolan i Stockholm	2 662	1 322		381	
Vårdhögskolan i Göteborg		4 404			
Gymnastik- och idrottshögskolan	3 327				546
Dans- och cirkushögskolan	2 597	1 060			
Hälsohögskolan Väst i Vänersborg		1 450			1 394
Vårdhögskolan i Borås		47	1 870		846
Ingesunds musikhögskola		250			2 479
Stiftelsen Stora Sköndal		1 103		1 000	
Dramatiska institutet	2 199				
Blekinge Internationella Hälsohögskola			67	1 004	1 018
Operahögskolan i Stockholm	2 098		5		
Hälsohögskolan i Umeå					
Kungl. Konsthögskolan	1 237				
Teaterhögskolan i Stockholm	1 237				
Vårdhögskolan Boden		811			292
Vårdhögskolan Falun	451				601
Vårdhögskolan i Uppsala		572			
Hälsohögskolan i Värmland					934
Röda Korsets Högskola				476	
Teologiska Högskolan Stockholm		429			
Ericastiftelsen					
Vårdhögskolan Kristianstad					
Vårdhögskolan Gävle		131			
Ersta högskola					
Totalt	8 005 426	3 801 641	366 491	1 377 814	268 321

	Offentliga forsknings- stiftelser Total	Företag i Sverige Total	Medel från utlandet exkl. EU Total	Övrigt	Totalt		
Lunds universitet	39 688	157 068	44 402	28 354	2 324 621	14,8	
Uppsala universitet	53 555	59 928	46 945	10 782	1 958 767	12,5	27,3
Göteborgs universitet	34 434	71 663	50 390	49 782	1 786 044	11,4	38,7
Karolinska institutet	16 027	88 969	58 202		1 739 321	11,1	49,7
Kungl. Tekniska högskolan	53 896	103 256	25 126	72 992	1 303 272	8,3	58,0
Stockholms universitet	6 567	6 133	7 009	41 755	1 206 153	7,7	65,7
Sveriges lantbruksuniversitet	32 350	21 070	8 294	16 877	1 134 295	7,2	72,9
Chalmers tekniska högskola	44 525	69 913	13 628	33 931	1 062 790	6,8	79,7
Umeå universitet	16 891	16 371	9 173	19 837	1 021 224	6,5	86,2
Linköpings universitet	60 751	36 385	7 875	131 739	935 691	6,0	92,2
Luleå tekniska universitet	1 825	56 189	1 767	6 671	356 082	2,3	94,4
Handelshögskolan i Stockholm		34 836	806	7 658	112 358	0,7	95,2
Mittuniversitetet	1 204	2 078	1 140	20	111 373	0,7	95,9
Karlstads universitet	504	2 239	552	312	73 053	0,5	96,3
Örebro universitet	899	1 377	265	15 877	69 445	0,4	96,8
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	2 074	5 022	609	6 892	62 608	0,4	97,2
Högskolan Dalarna		6 619	621	4 723	59 769	0,4	97,6
Blekinge tekniska högskola	3 237	4 572			56 015	0,4	97,9
Mälardalens högskola	361	1 182	149	1 220	42 716	0,3	98,2
Lärarhögskolan i Stockholm	300	29			39 456	0,3	98,4
Högskolan i Halmstad	3 567	715	510		38 082	0,2	98,7
Växjö universitet		174		1 777	36 089	0,2	98,9
Södertörns högskola	15 795				35 762	0,2	99,1
Högskolan i Kalmar	288	4	7	47	23 658	0,2	99,3
Högskolan i Skövde		641			15 195	0,1	99,4
Högskolan i Gävle	981				14 462	0,1	99,5
Högskolan Väst	940	110			9 070	0,1	99,5
Hälsö högskolan i Jönköping				8 078	8 078	0,1	99,6
Högskolan i Borås	423	17	51		7 655	0,0	99,6
Konstfack		631	83		5 852	0,0	99,7
Högskolan Kristianstad					5 638	0,0	99,7
Kungl. Musikhögskolan i Stockholm			450		4 815	0,0	99,7
Vårdhögskolan i Göteborg					4 404	0,0	99,8
Gymnastik- och idrottshögskolan					3 873	0,0	99,8
Dans- och cirkushögskolan				191	3 848	0,0	99,8
Hälsö högskolan Väst i Vänersborg	75				2 919	0,0	99,8
Vårdhögskolan i Borås	73				2 836	0,0	99,9
Ingesunds musikhögskola					2 729	0,0	99,9
Stiftelsen Stora Sköndal				504	2 607	0,0	99,9
Dramatiska institutet				210	2 409	0,0	99,9
Blekinge Internationella Hälsö högskola				220	2 309	0,0	99,9
Operahögskolan i Stockholm					2 103	0,0	99,9
Hälsö högskolan i Umeå	1 260				1 260	0,0	99,9
Kungl. Konsthögskolan					1 237	0,0	100,0
Teaterhögskolan i Stockholm					1 237	0,0	100,0
Vårdhögskolan Boden					1 103	0,0	100,0
Vårdhögskolan Falun					1 052	0,0	100,0
Vårdhögskolan i Uppsala	450				1 022	0,0	100,0
Hälsö högskolan i Värmland					934	0,0	100,0
Röda Korsets Högskola	315				791	0,0	100,0
Teologiska Högskolan Stockholm		235			664	0,0	100,0
Ericastiftelsen				572	572	0,0	100,0
Vårdhögskolan Kristianstad	142				142	0,0	100,0
Vårdhögskolan Gävle					131	0,0	100,0
Ersta högskola	63				63	0,0	100,0
Totalt	393 460	747 426	278 054	461 021	15 699 654	100,0	

Figur 7. Varians (egenvärde) för axlarna i korrespondensanalys av lärosäten och forskningsfinansierare

Tabell 5. Varians (egenvärde) för axlarna i korrespondensanalys av lärosäten och forskningsfinansier

Axel	Varians (egenvärde)	Andel av den totala variansen	Akkumulerad varians
1	0,109	28,5	28,5
2	0,083	21,6	50,1
3	0,050	13,1	63,2
4	0,036	9,5	72,6
5	0,030	7,8	80,4
6	0,022	5,7	86,1
7	0,010	2,6	88,8
8	0,009	2,3	91,1
9	0,007	2,0	93,1
10	0,006	1,4	94,5
11	0,005	1,2	95,7
12	0,004	1,1	96,8
13	0,004	0,9	97,8
14	0,002	0,6	98,4
15	0,002	0,5	98,9
16	0,001	0,4	99,3
17	0,001	0,3	99,6
18	0,001	0,2	99,7
19	0,000	0,1	99,9
20	0,000	0,1	99,9
21	0,000	0,0	100,0
22	0,000	0,0	100,0
23	0,000	0,0	100,0
24	0,000	0,0	100,0
25	0,000	0,0	100,0
<i>Totalt</i>	<i>0,383</i>	<i>100,0</i>	

Tabell 6. Bidrag och koordinater för variabler, axel 1–4, korrespondensanalys av lärosäten och forskningsfinansierare, 2018

Axel 1	Bidrag	Koordinat	Axel 2	Bidrag	Koordinat
VR MH 14 18	20,3	0,9	EU ram	9,2	0,5
Medicinska fonder	10,7	0,8	VINNOVA	8,1	0,5
Regioner	9,6	0,6	Energimyndigheten	7,9	0,6
Medel från utlandet exkl EU	5,9	0,5	Företag i Sverige	6,8	0,4
Org utan vinstsyfte Sverige	3,9	0,3	Org utan vinstsyfte Sverige	5,2	0,3
FORTE	3,6	0,5	Medel från utlandet exkl EU	5,2	0,4
Finansiella intäkter	1,7	0,8	SSF	4,8	0,5
VR styrelse 14 18	1,6	0,3	VR MH 14 18	2,7	0,3
VR HS 14 18	0,2	0,1	Lärosäten	2,1	0,2
EU ERC	0,1	0,1	Wallenberg	2,1	0,2
RJ	0,1	0,1	Regioner	1,2	0,2
VR UV 14 18	0,0	0,0	Medicinska fonder	1,0	0,2
			MISTRA	0,9	0,4
SIDA	0,1	-0,1	EU ERC	0,5	0,2
Företag i Sverige	0,2	-0,1	VR NT 14 18	0,4	0,1
Wallenberg	0,2	-0,1	VR styrelse 14 18	0,3	0,1
Anslagsmedel	0,3	0,0	Finansiella intäkter	0,1	0,1
Kommuner	0,8	-0,4			
Lärosäten	0,8	-0,2	Övriga statliga myndigheter	0,5	-0,2
SSF	0,8	-0,2	FORTE	0,7	-0,2
MISTRA	1,5	-0,6	FORMAS	0,8	-0,2
EU ram	1,7	-0,2	Kommuner	0,9	-0,4
Övriga statliga myndigheter	3,9	-0,5	SIDA	1,2	-0,4
VR NT 14 18	4,1	-0,4	RJ	2,3	-0,5
FORMAS	6,2	-0,5	VR UV 14 18	4,1	-0,8
Vinnova	10,4	-0,7	VR HS 14 18	4,8	-0,6
Energimyndigheten	11,1	-0,8	Anslagsmedel	26,3	-0,2

Axel 3	Bidrag	Koordinat	Axel 4	Bidrag	Koordinat
VR NT 14 18	9,1	0,4	Kommuner	33,3	1,5
Wallenberg	5,2	0,2	VINNOVA	8,9	0,4
VR HS 14 18	3,7	0,4	Regioner	5,7	0,3
VR styrelse 14 18	3,4	0,3	EU ram	3,7	0,2
SSF	3,1	0,3	Finansiella intäkter	3,5	0,6
Lärosäten	2,8	0,2	Anslagsmedel	1,3	0,0
EU ERC	2,7	0,4	Övriga statliga myndigheter	0,8	0,1
Energimyndigheten	2,2	0,3	VR UV 14 18	0,7	0,2
RJ	1,5	0,3	Lärosäten	0,3	0,1
VR UV 14 18	0,9	0,3	FORTE	0,2	0,1
EU ram	0,8	0,1	VR MH 14 18	0,1	0,0
FORTE	0,2	0,1	Energimyndigheten	0,0	0,0
Medicinska fonder	0,1	0,1			
Anslagsmedel	0,1	0,0	Företag i Sverige	0,0	0,0
VR MH 14 18	0,0	0,0	Medicinska fonder	0,0	0,0
VINNOVA	0,0	0,0	SSF	0,2	-0,1
SIDA	0,0	0,0	Medel från utlandet exkl EU	0,3	-0,1
			VR styrelse 14 18	0,9	-0,1
Regioner	0,0	0,0	SIDA	1,5	-0,3
MISTRA	0,6	-0,3	EU ERC	2,2	-0,3
Kommuner	0,8	-0,3	RJ	2,4	-0,3
Medel från utlandet exkl EU	1,3	-0,1	VR HS 14 18	2,7	-0,3
Finansiella intäkter	3,0	-0,7	MISTRA	3,1	-0,5
Företag i Sverige	7,9	-0,3	Org utan vinstsyfte Sverige	5,0	-0,2
Övriga statliga myndigheter	9,1	-0,5	Wallenberg	5,0	-0,2
Org utan vinstsyfte Sverige	12,8	-0,3	VR NT 14 18	5,1	-0,2
FORMAS	28,5	-0,8	FORMAS	13,1	-0,4

Tabell 7. Bidrag och koordinater för individer, axel 1–4, korrespondensanalys av lärosäten och forskningsfinansierare, 2018

Axel 1	Bidrag	Koordinat	Axel 2	Bidrag	Koordinat
Karolinska Institutet	48,3	0,6	Chalmers tekniska högskola	18,9	0,5
Göteborgs universitet	3,5	0,2	Karolinska Institutet	15,1	0,3
Lunds universitet	0,7	0,1	Kungl. Tekniska högskolan	10,4	0,3
Umeå universitet	0,4	0,1	Handelshögskolan i Stockholm	4,7	0,9
Vårdhögskolor	0,4	0,5	Luleå tekniska universitet	1,7	0,2
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	0,2	0,2	Lunds universitet	0,2	0,0
Stockholms universitet	0,1	0,0	Mälardalens högskola	0,1	0,1
Handelshögskolan i Stockholm	0,0	0,1	Högskolan i Skövde	0,1	0,2
Högskolan Kristianstad	0,0	0,0	Vårdhögskolor	0,1	0,2
Uppsala universitet	0,0	0,0	Linköpings universitet	0,0	0,0
Högskolan i Gävle	0,0	0,0			
Konstnärliga högskolor	0,0	-0,1	Högskolan i Borås	0,1	-0,1
Högskolan i Borås	0,0	-0,1	Högskolan i Halmstad	0,2	-0,2
Södertörns högskola	0,0	-0,1	Högskolan Väst	0,3	-0,3
Högskolan Väst	0,0	-0,1	Stiftelsen Högskolan i Jönköping	0,3	-0,2
Malmö universitet	0,0	-0,1	Blekinge tekniska högskola	0,7	-0,4
Örebro universitet	0,1	-0,1	Högskolan Kristianstad	0,9	-0,6
Högskolan Dalarna	0,1	-0,2	Försvarshögskolan	1,0	-0,6
Blekinge tekniska högskola	0,1	-0,2	Uppsala universitet	1,0	-0,1
Högskolan i Skövde	0,1	-0,2	Högskolan Dalarna	1,1	-0,5
Försvarshögskolan	0,1	-0,2	Högskolan i Gävle	1,3	-0,6
Linnéuniversitetet	0,1	-0,1	Konstnärliga högskolor	1,6	-0,7
Karlstads universitet	0,2	-0,1	Karlstads universitet	1,7	-0,4
Mittuniversitetet	0,3	-0,2	Örebro universitet	2,2	-0,4
Högskolan i Halmstad	0,6	-0,5	Mittuniversitetet	2,3	-0,5
Mälardalens högskola	1,0	-0,4	Linnéuniversitetet	2,3	-0,4
Linköpings universitet	1,3	-0,2	Malmö universitet	2,5	-0,5
Sveriges lantbruksuniversitet	5,8	-0,3	Göteborgs universitet	2,5	-0,1
Luleå tekniska universitet	6,3	-0,6	Sveriges lantbruksuniversitet	3,3	-0,2
Kungl. Tekniska högskolan	13,7	-0,4	Umeå universitet	3,8	-0,2
Chalmers tekniska högskola	16,3	-0,5	Södertörns högskola	4,6	-0,7
			Stockholms universitet	15,0	-0,4

Axel 3	Bidrag	Koordinat	Axel 4	Bidrag	Koordinat
Uppsala universitet	10,3	0,2	Mälardalens högskola	16,9	1,0
Kungl. Tekniska högskolan	5,0	0,2	Högskolan i Borås	8,3	0,9
Stockholms universitet	4,7	0,2	Högskolan i Halmstad	6,2	0,9
Linköpings universitet	1,5	0,1	Högskolan i Skövde	5,0	0,8
Umeå universitet	1,0	0,1	Luleå tekniska universitet	4,6	0,3
Chalmers tekniska högskola	0,7	0,1	Stiftelsen Högskolan i Jönköping	4,4	0,5
Lunds universitet	0,3	0,0	Malmö universitet	4,0	0,4
Södertörns högskola	0,1	0,1	Mittuniversitetet	3,8	0,4
Göteborgs universitet	0,0	0,0	Högskolan Dalarna	3,0	0,6
Örebro universitet	0,0	0,0	Linköpings universitet	2,2	0,1
Högskolan Väst	0,0	0,1	Högskolan Väst	2,2	0,6
Blekinge tekniska högskola	0,0	0,0	Örebro universitet	1,5	0,2
Högskolan Kristianstad	0,0	0,0	Karlstads universitet	1,4	0,2
Konstnärliga högskolor	0,0	0,0	Karolinska Institutet	1,2	0,1
			Blekinge tekniska högskola	1,1	0,4
Högskolan i Gävle	0,0	-0,1	Högskolan Kristianstad	1,1	0,4
Högskolan i Skövde	0,1	-0,1	Högskolan i Gävle	0,9	0,3
Malmö universitet	0,1	-0,1	Försvarshögskolan	0,5	0,3
Högskolan i Halmstad	0,1	-0,1	Kungl. Tekniska högskolan	0,4	0,0
Linnéuniversitetet	0,2	-0,1	Linnéuniversitetet	0,3	0,1
Mittuniversitetet	0,2	-0,1	Umeå universitet	0,2	0,0
Mälardalens högskola	0,2	-0,1	Konstnärliga högskolor	0,1	0,1
Försvarshögskolan	0,3	-0,2	Chalmers tekniska högskola	0,1	0,0
Högskolan i Borås	0,4	-0,2	Södertörns högskola	0,1	0,0
Högskolan Dalarna	0,5	-0,3	Göteborgs universitet	0,0	0,0
Karlstads universitet	0,6	-0,2			
Vårdhögskolor	1,1	-0,6	Vårdhögskolor	0,7	-0,4
Karolinska Institutet	2,2	-0,1	Uppsala universitet	2,3	-0,1
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	2,6	-0,5	Lunds universitet	2,8	-0,1
Luleå tekniska universitet	3,4	-0,3	Handelshögskolan i Stockholm	3,8	-0,5
Handelshögskolan i Stockholm	10,0	-1,0	Sveriges lantbruksuniversitet	10,4	-0,3
Sveriges lantbruksuniversitet	54,2	-0,7	Stockholms universitet	10,5	-0,2

Avkollegialiseringen av svenska lärosäten

En analys av statliga universitet och högskolor

Shirin Ahlbäck Öberg & Johan Boberg

The Decollegialization of Higher Education Institutions – an Examination of Public Sector Higher Education Institutions in Sweden

This article surveys current management ideals of higher education institutions (HEIs), and our analytical focus is on the balance between line management and faculty self-governance. We present an empirical study of evolving governance structures including all 31 public sector HEIs in Sweden. The point of departure is the Autonomy Reform of 2011, which resulted in a deregulation of the Higher Education Act and a loss of constitutional support for collegial bodies. To assess the consequences of the reform, we have examined collegial bodies and academic leadership posts before and after the reform. Our findings show escalating line management in the appointment of academic leaders, a diluted role for collegial expertise, and a loss of decision-making authority for collegial bodies. Hence, the decollegialization of HEIs in Sweden. Our study contributes to the existing literature with an unusually comprehensive analysis of the consequences of new managerial ideals at the local institutional level.

Inledning

Vad händer när tidigare lagstadgade styrelseformer inom svenska universitet och högskolor avregleras? Det är frågan som kommer att behandlas i denna artikel.¹ Vi kommer att visa att stora förändringar skett inom det svenska

1 Artikeln har delvis skrivits inom ramen för forskningsprojektet *Svensk högre utbildning – Finansiering, organisering, rekrytering, utfall, 1950–2020*, som finansieras av Vetenskapsrådet (2016-04746). Vi vill särskilt tacka Mikael Börjesson, Lars Engwall, Johan Heilbron, Sharon Rider och Kerstin Sahlin för värdefulla synpunkter samt deltagarna vid Högre seminariet i statskunskap och SEC-seminariet (båda vid Uppsala universitet).

Shirin Ahlbäck Öberg är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet; Johan Boberg är verksam vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet.
E-post: shirin.ahlback@statsvet.uu.se; johan.boberg@edu.uu.se

högskolelandskapet det senaste årtiondet. Vår utgångspunkt är att universitet och högskolor inte är vilka organisationer som helst, och att detta har haft omedelbara konsekvenser för hur de traditionellt har styrts. Att i styrningsdiskussionerna enbart dra paralleller till hur vanliga myndigheter eller privata företag styrs leder alltså tanken fel. De svenska universitet och högskolor som idag har statlig huvudman (hädanefter statliga lärosäten) är formellt sett förvaltningsmyndigheter. Innebörden av denna dubbla roll som både institutioner för högre utbildning och forskning och förvaltningsmyndigheter har länge varit att två varandra motstående styrningsprinciper ska verka samtidigt inom lärosätena – *kollegial styrning* och *linjestyrning*. Det har alltid funnits en spänning mellan dessa två ledningsprinciper, och i realiteten kan vi tala om ett slags maktindelning vid lärosätena (Engwall 2017). Över tid kan vi emellertid konstatera att denna maktindelning rubbats till linjestyrets fördel – det kollegiala styret är alltmer ifrågasatt. Tron på att starka ledningar, med generiska ledaregenskaper, ska ge såväl ökad effektivitet som kvalitet har sakta men säkert vunnit mark även inom högskoleväsendet, och bland dessa managementidéer lämnas inget utrymme för styrning underifrån.

Sammantaget menar vi att det vi bevittnar är en fortgående avkollegialisering av den svenska högskolan, som pågått under en längre tid. Ursprungligen var de kollegialt valda ledamöterna i majoritet i högskolestyrelserna; idag är de i minoritet (Ahlbäck Öberg & Sundberg 2016; Frängsmyr 2017). Inslagen av kollegiala val har även minskat vid tillsättandet av rektorer vid svenska lärosäten (Engwall 2014; 2016). Den utveckling som studeras i denna artikel är således inte ny utan del av ett större förändringsmönster. Vi menar dock att den borgerliga regeringens s.k. autonomireform 2011 i akt och mening befäste och legitimerade denna avkollegialiseringstrend genom att den avreglerade det kollegiala styret. Den enskilt största förändringen som denna reform medförde var nämligen att den kollegiala styrformens lagstöd avskaffades genom att bestämmelser rörande fakultetsnämnder ströks ur högskolelagen och högskoleförordningen (prop. 2009/10:149, 2009/10: UbU23, rskr. 2009/10:337). Tidigare fanns krav på att det vid varje lärosäte med rätt att utfärda examina på forskarnivå skulle finnas fakultetsnämnder, ett kollegialt beslutsorgan vars ledamöter valdes av de vetenskapligt kompetenta lärarna och som ansvarade för forskning, konstnärligt utvecklingsarbete och utbildning på forskarnivå. Nämnderna ansvarade även för utbildning på grund- och avancerad nivå om inte lärosätet valde att istället inrätta särskilda organ för utbildning på dessa nivåer. Med avregleringen fick lärosätena ökade möjligheter att bestämma över den inre organisationen. Vidare utökades möjligheterna för lärosätena att besluta om egna typer av läraranställningar, befodringsmöjligheter och anställningsförfaranden. Även i dessa fall försvann lagstödet för att kollegiala beslutsorgan skulle bereda anställningsärenden.

Samtidigt som lagstödet för den kollegiala styrformen avskaffades fick rektor och högskolestyrelse en fortsatt stark ställning i och med att de behöll – och i flera fall utökade – sina befogenheter. Balansen mellan linjestyret och det kollegiala styret har således författningsmässigt rubbats till det förras fördel. Riskerna med dessa förändringar var visserligen uppe till diskussion i riksdagsdebatten inför riksdagsbeslutet, men det föredragande statsrådet, högskole- och forskningsminister Tobias Krantz (FP), anförde i propositionen att "[e]nligt regeringens bedömning är det troligt att lärosätena även fortsättningsvis i stor utsträckning kommer att använda sig av någon form av kollegialt sammansatta organ för att tillgodose behovet av akademisk kompetens i beslutsfattandet" (prop. 2009/10:149: 32, vår emfas). Hur blev det då med den saken? Det vill säga, hur har de statliga lärosätena i Sverige hanterat avregleringen av fakultetsnämnderna? I hur stor utsträckning har det kollegiala beslutsfattandet rörande innehållet och kvaliteten i forskning och utbildning överlevt avregleringen?

I föreliggande studie undersöker vi hur balansen mellan de två styrformerna, kollegial styrning och linjestyrning, förändrats efter autonomireformen med avseende på hur akademiska ledare tillsätts, om kollegiala organ finns kvar och i så fall vilken beslutsmyndighet dessa har i frågor som rör innehåll och kvalitet i utbildning och forskning samt rekrytering av lärare. Den verksamhetsform som dagens svenska lärosäten har – myndighetsformen – förutsätter nämligen en rimlig balans mellan kollegial styrning och linjestyrning för att vi alls ska kunna betrakta lärosätena som något annat än vanliga statliga förvaltningsmyndigheter. En ensidig betoning av linjestyrningen – från departement till lärosäte och vidare från högskoleledning neråt i organisationen – utmanar de mest grundläggande akademiska principerna, och riskerar att ominstegöra universitetets och högskolans särart. För att kunna besvara ovanstående frågor har vi därför genomfört en analys av hur beslutsmandat fördelar sig mellan olika typer av organ vid samtliga 31 statliga lärosäten i Sverige före och efter autonomireformen (2010 respektive 2020). Denna totalstudie är inspirerad av de empiriska studier som tidigare genomförts på temat av Sundberg (2013; 2014; se även Ahlbäck Öberg & Sundberg 2016; 2017).

Nedan utvecklar vi först de teoretiska skiljelinjerna mellan det kollegiala styret och linjestyret. Denna genomgång förser oss med verktyg för att analysera det kollegiala styret vid de undersökta lärosätena. Därefter redogör vi för undersökningen och våra empiriska resultat. På grundval av dessa presenterar vi slutligen våra slutsatser rörande hur balansen mellan det kollegiala styret och linjestyret förändrats vid de statliga lärosätena efter autonomireformen samt diskuterar hur omfattningen av och karaktären hos dessa förändringar varierar mellan olika typer av lärosäten.

Styrningen av universitet och högskolor – två modeller

Styrningen av universitet och högskolor har intresserat forskare och politiskt ansvariga i flera decennier, särskilt vad gäller balansen mellan linjestyret och det akademiska självstyret. I litteraturen kallas den senare typen av styrning ofta kollegialt styre. Kollegialitet som styrform baseras på en fortlöpande diskussion om vad som utgör god vetenskaplig praktik och hur denna praktik ska forma forskning, utbildning och samverkan (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016). Enligt Bennett (1998) är grunden för kollegialitet en professionell gemenskap som upprätthålls av arbetssätt präglade av sakkunnig kollegial granskning ("peer review") och seminarier. Innebörden av detta är att beslut rörande innehåll och kvalitet i forskning och utbildning ska baseras på argument grundade i vetenskaplig expertis. I förhållande till linjestyret – som för de statliga lärosätena följer av myndighetsformen – kan den kollegiala styrningsstrukturen ses som en form av maktindelning. Linjestyrets uppgift är att tillse att lärosätena följer de lagar och regler som fastställts av regering och riksdag för hantering av offentliga medel, anställningsfrågor och andra centralt beslutade mål. Det kollegiala beslutssystemet kan, i kontrast mot det tidigare, ses som ett försök att strukturellt upprätthålla den akademiska friheten genom att förhindra att såväl politiska och andra ideologiska organisationer som marknaden dikterar beslut angående lärosätenas kärnverksamhet. Historiskt och internationellt sett har denna maktindelning tagits för given och ibland även lagstadgats (Deem 1998; Birnbaum 2004; de Boer m.fl. 2007; Tapper & Palfreyman 2010; Ahlbäck Öberg & Sundberg 2016).

En studie av det kollegiala styrets förutsättningar inom universitet och högskolor motiveras av det faktum att det är här det, enligt de flesta bedömare, anses ha nått sin mest utvecklade form. Denna styrmodell uppfattas av vissa rent av vara intimt förknippat med universitetet som idé (Tapper & Palfreyman 2010; Rider m.fl. 2014; Frängsmyr 2017). Det bör dock noteras att den kollegiala styrmodellen inte är begränsad till universitet och högskolor utan återfinns även i andra typer av yrkesprofessionella miljöer. I sin bok *The Collegial Phenomenon* (2001) beskriver Lazega en advokatbyrås styrningsstruktur, belönings- och kontrollsystem, arbetsflöden, roller och statushierarkier. Advokatbyråer – som bygger på partnerskap – omfattar således ideal om kollegialitet och jämlikhet som uppnås i strukturer med kollektivt ansvar. Lazegas analys är i grunden strukturell och utgångspunkten är att organisationer som utför icke-rutinmässiga, innovativa och ofta kunskapsintensiva uppgifter behöver en tämligen platt, kollegial och icke-byråkratisk struktur. Komplexa uppgifter som inte kan rutiniseras definieras som professionellt och kunskapsintensivt arbete är, och när sådana uppgifter utförs av kollektiva aktörer (såsom professionella kommittéer eller arbetsgrupper) möjliggörs samarbete och ömsesidig anpassning på ett sätt som inte fångas av exempelvis Webers byråkratimodell. Att det finns ett maktindelningstema i Lazegas teori råder det inget tvivel om:

”Collegiality serves both to deny an authority system and to limit its strength” (Lazega 2001: 269). Här ska noteras att Lazega inte enbart intresserar sig för organisationer som fullt ut präglas av kollegialitet, utan han pekar även ut förekomsten av ”fickor av kollegialitet” som kan finnas i byråkratiska organisationer. Sahlin och Eriksson-Zetterquist menar på liknande sätt att kollegiala styrformer kan utvecklas i toppstyrda, professionellt heterogena och i övrigt byråkratiska organisationer, och de benämner detta fenomen ”öar av kollegialitet”. Exempel på sådana öar av en i delar institutionaliserad kollegial praktik skulle i detta sammanhang vara möjligheten att välja ledare, organiserade kollegiala granskningsprocesser vid tjänstetillsättningar, utvärdering av forskning och utbildning samt bedömningsprocessen vid akademiska disputationer (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016).

En tangerande diskussion återfinns hos Evetts (2006) som skiljer mellan två olika, och kontrasterande, former av professionalism i kunskapsbaserat arbete: yrkesmässig professionalism och organisatorisk professionalism. Yrkesmässig professionalism som tillvägagångssätt styrs av yrkesutövarna själva, vilket innebär att de är självreglerande och huvudsakligen föremål för informell kollegial kontroll. Denna självreglering baseras på en gemensam utbildning och praktik, en stark socialiseringsprocess, en gemensam arbetskultur och yrkesidentitet samt gemensamma etiska koder som utformas och övervakas av professionella institut och föreningar. I det Evetts kallar organisatorisk professionalism styrs professionellt yrkesutövande däremot på avstånd och av organisatoriska värden, vilket innebär att byråkrati, hierarki och ledningskontroll ersätter professionella värden. Med organisatorisk professionalism är yrkesutövandet underordnat externt fastställda prestationsmål och ökad politisk eller administrativ kontroll (Deem 1998, Reed 2002 och Ahlbäck Öberg & Bringselius 2015 benämner detta *new managerialism*). Den traditionella förståelsen av professionalism förutsätter en delegering av beslutsmakt till professionen för att kunna utnyttja dess professionella expertis. I det typiska organisatoriska professionalism-perspektivet ersätts sådant handlingsutrymme med standardiserade och detaljerade instruktioner från överordnade, som därigenom minimerar utrymmet för utövandet av professionellt omdöme.

Ovanstående diskussion är inte bara av teoretiskt intresse, eftersom nya ledningsideal har vunnit intåg i högskolesektorn precis som i den offentliga sektorn i stort (Reed 2002; de Boer m.fl. 2007; Tapper & Palfreyman 2010; Locke m.fl. 2011; Musselin 2013; Ahola m.fl. 2014; Ekman m.fl. 2018; Waring 2017; Agevall & Olofsson 2019; Wright m.fl. 2019). Historiskt har universitet och högskolor setts som gemenskaper av akademiska lärare som forskar och undervisar tillsammans på ett kollegialt sätt, och de som var satta att leda lärosätena betraktades som akademiska ledare snarare än som chefer eller VD:ar (Deem 1998; Reed 2002; de Boer m.fl. 2007). Men expansionen av den högre utbildningssektorn har i de flesta västländer lett till ökade krav på universitet

och högskolor att redogöra för hur man använt offentliga medel och ett ökat tryck på att redovisa det sätt på vilket samhället får "valuta för pengarna". I den här diskussionen har ofta även en kritik av det kollegiala systemet som sådant framförts, som anklagats både för att bromsa beslutsprocesser och för att vara oförmöget att fatta svåra beslut när resurserna krymper (se t.ex. Burnes m.fl. 2014; Ekman m.fl. 2018: 306f). Gonch (2013) beskriver till exempel det kollegiala styret som "a recipe for paralysis" (jfr Pearce m.fl. 2018 och Shattock 2010). Det kollegiala styrets försvarare medger i sin tur att kollegiala processer visserligen kan fördröja beslutsfattande, men framhåller samtidigt att det också borgar för en mer grundlig diskussion och skänker den akademiska organisationen ordning och stabilitet (Kerr 1963). Försvararna av det kollegiala styret hävdar vidare att styrkan hos normativa institutioner inte mäts i effektivitet och hastighet utan i tillförlitlighet och förtroende, och att varje process som gör det möjligt att fatta bra beslut snabbare också gör det möjligt att fatta dåliga beslut snabbare (Birnbaum 2004).

För att analysera balansen mellan dessa två motstående ledningsmodeller – den kollegiala och den linjestyrda ledningsmodellen – bland svenska högskolor kommer vi att utgå från ett ramverk byggt på Lazegas och Evetts idéer om kontrasterande strukturella arrangemang för att förstå kunskapsintensiva organisationer (sammanfattas i tabell 1). Den linjestyrda ledningsmodellen utmärks av den förvaltningsstyrning som följer av att lärosätena är statliga myndigheter som lyder under regeringen, och här är den byråkratiska organiseringen framträdande. Men som tidigare poängterats har även högskolesektorn influerats av de management-idéer som omstöpt den offentliga sektorn i stort. Detta har i huvudsak inte inneburit att den byråkratiska förvaltningsmodellen ersatts, utan snarare att dessa idéer har bäddats in i en redan existerande byråkratisk struktur och banat väg för dess expansion på bekostnad av lärosätenas traditionella styrsystem. Rent konkret har detta inneburit att den traditionella byråkratimodellen har kommit att präglas av en expansion av chefer på mellannivå, ett ökat fokus på strategisk planering och formulerandet av verksamhetsmål samt utvecklandet av resultatstyrning med prestationsmätt (se Björck 2013; Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016). Denna senare utveckling har mycket gemensamt med det Evetts (2006) karaktäriserar som organisatorisk professionalism, och som andra betecknat "managerialism" (se t.ex. Ahlbäck Öberg & Bringselius 2015). Det kollegiala styret, å andra sidan, karaktäriseras snarare av det Evetts benämner yrkesmässig professionalism.

Som det teoretiska ramverket tydliggör begränsar den organisatoriska hierarkin i den linjestyrda ledningsmodellen kollegialiteten, och detta är begränsningar som de akademiska lärarna inte lätt kan kringgå. I den kollegiala modellen är det kollektivets vetenskapliga expertkunskap och sakkunniga granskning ("peer review") som präglar organiseringen, och som vanligtvis kommer till uttryck i en förhållandevis platt (decentraliserad) organisation. Den

linjestyrda ledningsmodellen innebär en mer hierarkisk befogenhetsstruktur, som under senare decennier starkt präglats av en tilltro till ett generiskt ledarskap där chefer vanligtvis rekryteras som "experter på ledning". Målet har varit att effektivisera verksamheter och öka kvaliteten. Detta kan kontrasteras mot idén om verksamhetsbaserat ledarskap som är ett centralt inslag i det kollegiala idealet (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016). En ledare i den kollegiala modellen utgörs således av en kollega med vetenskaplig kompetens och erfarenhet av det professionella arbetet som får kollegernas förtroende att företräda dem (*primus/prima inter pares*) (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016). I den kollegiala modellen kommer den professionella praktiken att organiseras genom en hög grad av självstyre i frågor som rör yrkets kärnverksamhet (här: undervisning och forskning). I den linjestyrda ledningsmodellen kommer, å andra sidan, standardisering av arbetsmetoder att eftersträvas och baseras på legal-rationella former av beslutsfattande (regeltolkning).

Tabell 1. Olika ledningsmodeller inom universitet och högskolor

	Den kollegiala modellen	Linjestyrd ledningsmodell (förvaltningsstyrning med management-influenser)
Vilken typ av ledning?	<i>Primus/prima inter pares</i>	Starkt (strategiskt) ledarskap ("manager")
Vem är behörig att välja representanter till kollegiala organ?	Kräver inträde i professionen, dvs. en doktorexamen	<i>Inte tillämplig</i>
Vilken typ av beslutsstruktur?	Professionell bedömning (decentraliserat)	Regeltolkning (centraliserat)
Grundläggande särdrag	Expertkunskap	Ledningsautonomi
Vilken typ av granskning/kontroll?	Professionens granskning av arbetets kärnverksamhet	Ansvarsutkrävande, mål- och resultatstyrning och prestationsgranskning

Källa: Författarnas bearbetning av Evetts 2006, Lazega 2001, Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016.

Hur ska man då utvärdera förekomsten av dessa två ledningsmodeller empiriskt? Vårt analytiska fokus ligger på sådana beslut som i dagsläget saknar författningsstöd, och där det således finns utrymme för variation mellan lärosätena – det vill säga vi kommer att undersöka förekomsten av kollegialt styre vid varje undersökt lärosäte. För det första, när det gäller lärosätenas ledning är vår förväntan vad gäller den kollegiala modellen att utseendet av de högsta ledarpositionerna innehåller processer som säkerställer förtroende och legitimitet för kandidaterna hos (i synnerhet) de akademiska lärarna och forskarna. I den linjestyrda ledningsmodellen anses sådana förankringsprocesser inte nödvändiga, utan utnämningen görs ovanifrån. För det andra, när det gäller kollegial kontra hierarkisk beslutsstruktur kan detta bäst studeras genom att analysera varje lärosätes organisation och ordning för beslutsfattande. En tendens att

centralisera beslutsfattandet kan ses som en indikation på en hierarkisk organisationsstruktur medan en tendens till en mer decentraliserad organisation av beslutsfattande indikerar större utrymme för kollegialt beslutsfattande. Ett sätt att med noggrannhet undersöka detta empiriskt är att analysera lärosätenas arbetsordningar, delegationsordningar m.m. för att klarlägga vem som har kompetensen att fatta beslut i frågor där akademisk expertis tydligt krävs. Exempel på sådana frågor är vem som fattar beslut om lärosätets kurs- och utbildningsplaner samt rekrytering till akademiska tjänster. För det tredje är det också av intresse att analysera vad som utgör en kollega i varje miljö, och detta studeras i termer av rösträtt vid val av ledamöter i kollegiala organ. Traditionellt gav innehavandet av en professur behörighet att rösta i kollegiala val, men i de modernare versionerna ("representativ kollegialitet" i kollegiala organ) har inträdet till yrket – det vill säga en doktorsexamen – varit tillräckligt. Sådana valförfaranden är emellertid inte tillämpliga i den linjestyrda ledningsmodellen. I denna fråga har vi snarare att göra med en motsättning mellan kollegiala, meritokratiska sätt att styra och mer demokratiskt inriktade modeller. I de senare bestäms inte behörighet av nivån av vetenskaplig expertis, utan den avgörande faktorn är den organisatoriska tillhörigheten, som antingen kan innefatta flera lärarkategorier eller ytterst samtliga anställda. Kollegialitet och demokrati likställs ibland när man talar om en styrning av organisationer underifrån, men måste i detta sammanhang hållas analytiskt åtskilda eftersom de två modellerna bygger på diametralt olika representationsprinciper (jfr Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016; de Boer & Stensaker 2007; jfr även Bobergs bidrag i detta specialnummer).²

Sammanfattningsvis, det kollegiala styret inom svenska lärosäten har typiskt utformats genom: (a) en egen beslutsstruktur, skild från den toppstyrning som följer av att vara en statlig myndighet; (b) att akademiska ledare utnämns underifrån (vanligtvis genom val) för att säkerställa en maktindelning mellan universitetsledning och verksamheten; och (c) användandet av kollegial granskning för anställningar, befordran, forskningsfinansiering och beslut om läroplaner för att säkerställa beslut baserade på meritokratiska principer och professionell expertis. Genom att organisera analysen kring dessa dimensioner försöker vi identifiera den organisatoriska ledningslogik som dominerar inom de statliga lärosätena i Sverige idag, och hur denna har förändrats under det senaste decenniet. Genom att systematiskt analysera samtliga statliga lärosäten i Sverige kommer vi kunna presentera en ovanligt rik mängd data som underlag för våra slutsatser.

2 Demokratiseringen av beslutsfattande organ vid svenska lärosäten uppstod i samband med universitetsreformen 1977. Denna demokratisering kom i två former som fortfarande finns kvar idag: (a) studenter och teknisk och administrativ personal fick representation i fakultetsnämnder och institutionsstyrelser, och (b) högskolestyrelser och andra styrande organ fick externa ledamöter vilka skulle representera bredare samhällsintressen (se Ruin 1982; Kyvik och Ødegård 1990).

Metod och data

Vi har granskat kollegiala organ och (akademiska) ledningspositioner före och efter autonomireformen (31 december 2010 respektive 2020 används som referenspunkter). För dessa två tidpunkter har vi genomfört en ingående analys av:

- (a) proceduren vid tillsättande av akademiska ledare,
- (b) den kollegiala sakkunskapens roll vid utseende av ledamöter i fakultetsnämnd eller motsvarande, och
- (c) de kollegiala organens beslutsmandat, vilket i sin tur vidare indelas i:
 - (i) beslut rörande utbildning och
 - (ii) beslut rörande tjänstetillsättning.

För analysen av beslutsmandat har vi således valt att fokusera på frågor som kräver vetenskaplig expertis inom specialiserade områden, det vill säga den typ av expertis och kompetens som kännetecknar kollegiala organ. Vårt analysobjekt är statliga lärosäten i Sverige, och vi har analyserat samtliga 31 universitet och högskolor med statlig huvudman.³ I presentationen av våra resultat delar vi in lärosätena i fem olika kategorier:

Gamla universitet: Uppsala universitet (UU), Lunds universitet (LU), Göteborgs universitet (GU), Stockholms universitet (SU), Umeå universitet (UmU), och Linköpings universitet (LiU).

Fackhögskolor: Karolinska Institutet (KI), Kungliga Tekniska högskolan (KTH), Luleå tekniska universitet (LTU), och Sveriges lantbruksuniversitet (SLU).⁴

Nya universitet: Karlstads universitet (KaU), Linnéuniversitetet (LnU), Örebro universitet (OrU), Mittuniversitetet (MiU), och Malmö universitet/högskola (MaH och sedan MaU).⁵

Högskolor: Blekinge tekniska högskola (BTH), Försvarshögskolan (FHS), Gymnastik- och idrottshögskolan (GIH), Högskolan i Borås (HB), Högskolan Dalarna (HDA), Högskolan i Gävle (HiG), Högskolan i Halmstad (HH), Högskolan Kristianstad (HKr), Högskolan i Skövde (HS), Högskolan Väst (HV), Mälardalens högskola (MDH), och Södertörns högskola (SH).

Konstnärliga högskolor: Konstfack (KF), Kungliga Konsthögskolan (KKH), Kungliga Musikhögskolan i Stockholm (KMH), och Stockholms konstnärliga högskola (SKH).

3 De statliga lärosäten som har upphört sedan 2010 ingår inte i analysen. I vår kategorisering har vi utgått från UKÄ:s klassificering, men indelat kategorin universitet i tre undergrupper: gamla universitet (som inrättades före högskolereformen 1977), fackhögskolor (till vilken vi enbart räknar lärosäten med universitetsstatus) och nya universitet (som tillkommit efter högskolereformen 1977).

4 På grund av dess akademiska profil räknar vi LTU som en fackhögskola trots att den är ett ungt universitet.

5 Malmö högskola erhöll full universitetsstatus 2018 och bytte då namn till Malmö universitet.

Eftersom studien omfattar den totala populationen av statliga lärosäten utgörs våra analysobjekt av en blandning av stora, medelstora och mindre lärosäten samt en blandning av universitet, regionala högskolor och fackhögskolor med teknisk, medicinsk och konstnärlig profil.

För att nå hög reliabilitet i vår analys har vi vänt oss till formella – och offentligt tillgängliga – dokument som reglerar eller beskriver hur lärosätenas beslutsprocesser är utformade. Det empiriska material som inhämtats för analysen är lärosätenas arbetsordningar, anställningsordningar och andra dokument som beskriver beslutsfattande och delegering av befogenheter (delegationsordningar) för åren 2010 och 2020. Därutöver har vi inhämtat instruktioner för valförfarande, allmänna instruktioner för kollegiala organ samt instruktioner om procedurer för rekrytering av akademiska ledare. Sammanlagt har vi samlat in cirka 2 000 dokument, varav de närmare 250 dokument som utgör källor för tabellerna 2–6 redovisas i bilaga 1. Vid behov har vi även konsulterat administratörer eller akademiska lärare vid lärosätena för att fylla i luckor där information saknades eller för att reda ut tvetydigheter, men i huvudsak bygger våra slutsatser på ovannämnda offentliga dokument.

Den högre utbildningen och forskningen i Sverige finansieras huvudsakligen med offentliga medel, och de statliga lärosätena utgör huvudparten av sektorn. Detta genererar, som vi tidigare påpekat, en intressant blandning av olika typer av lärosäten i studien. Denna situation innebär också att alla typer av reformaktiviteter från svenska regeringar inom sektorn inte bara träffar alla inkluderade lärosäten, utan vårt urval täcker dessutom merparten av sektorn. Vad resultaten av sådana reformer blir på lokal nivå är dock en empirisk fråga, och något som vi nu riktar vår uppmärksamhet mot.

Empirisk analys

BAKGRUND

Lärosätena med statlig huvudman i Sverige omfattas av samma offentlighetsliga regelverk som övriga statliga myndigheter.⁶ De statliga lärosätena omfattas emellertid också av högskolelagen och högskoleförordningen (SFS 1992:1434 och 1993:100). Dessa författningar har genomgått ett antal reformer under de senaste årtiondena, som bland annat inneburit att kollegiala strukturer öppnats för större inflytande från studenter och företrädare för samhället i stort (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016; Engwall 2017; Frängsmyr 2017; Ahlbäck Öberg & Sundberg 2017). Effekterna av dessa reformer presenteras nedan där vi främst kommer att fokusera på omvandlingen av högskolans ledningsstrukturer och

6 Det finns totalt 48 lärosäten i Sverige och år 2020 utgjorde de statligt finansierade universiteten och högskolornas andel av personal, studenter och forskningsanslag mer än 92 % av totalen (UKÄ 2020).

styrssystem i Sverige med hjälp av de analytiska kategorier som presenterades i föregående avsnitt.

Det måste dock här påpekas att även om majoriteten av de svenska lärosätena till sin verksamhetsform är statliga myndigheter så avviker deras ledningsstruktur tydligt från vanliga myndigheters. Det faktum att universitet och högskolor inte kan ses som regelrätta myndigheter har historiskt medfört att en dualistisk intern styrningsstruktur har tillämpats, vilket innebär ett erkännande av att lärosätenas kärnverksamhet (undervisning och forskning) inte bör direkt styras ovanifrån. Akademiens självstyre har betraktats som så centralt att principen om akademisk frihet explicit har kopplats till det kollegiala styret för att verksamheten skulle kunna upprätthålla oberoende gentemot den politiska makten, marknaden och andra ideologiska intressen. Kollegialt styre som ett skydd mot otillbörlig styrning har fastställts i UNESCO:s (1997) rekommendationer för högre utbildning där det finns en särskild rubrik om "Självstyre och kollegialitet" (artikel 32 och 33). Skrivningar om behovet av institutionell och individuell frihet framgår också explicit av de europeiska universitetens rättighetsförklaring Magna Charta Universitatum 1988 som i dagsläget har undertecknats av 20 svenska lärosäten (European Universities Association 1988). Det kollegiala självstyret kan således sägas utgöra det organisatoriska uttrycket för akademisk frihet. Det är talande att när den akademiska friheten angrips i vår samtid sker detta inte minst genom att underminera, kringgå eller helt åsidosätta det kollegiala självstyret, vilket visar på den nära kopplingen mellan de två (se t.ex. Gall 2021).

I det svenska högskolesystemet har, traditionellt sett, organen för kollegialt beslutsfattande framförallt varit fakultetsnämnder och i viss mån institutionsstyrelser (se Bobergs bidrag i detta specialnummer). Dessa kollegiala organ kan således ses som det organisatoriska uttrycket för akademisk frihet. I meritokratisk anda har de, i kraft av sin expertis, erhållit rätten och skyldigheten att utöva sitt kollektiva professionella omdöme, vilket är innebörden av självstyret i detta sammanhang. Dessa valda organ har haft en oberoende ställning i förhållandet till högskoleledningen och i förlängningen till regeringen. Det faktum att beslut tas gemensamt av de akademiska företrädarna i kollegiala organ är en avgörande skillnad. I linjestyrningsmodellen kan beslut fattas av den enskilda person som råkar ha ansvaret, oavsett skäl, medan beslut i den kollegiala modellen ska fattas på grundval av styrkan i de anförda skälen. Vidare, medan ledningen i en linjeorganisation inte behöver ha egen expertis i den verksamhet som han eller hon leder, väljs ordförandena för kollegiala organ traditionellt bland kolleger med högt anseende och hög legitimitet hos den fakultet eller institution som man är vald att leda: de är "främst bland jämlikar" (*primus/prima inter pares*), valda underifrån av sina kolleger även om de sedermera formellt sett utses ovanifrån.

Autonomireformen gav lärosätena befogenheter att själva fatta beslut om sin interna organisation, anställningsregler, karriärutveckling och så vidare.

Dessutom avreglerades föreskrifterna för val av akademiska ledare. Eftersom det konstitutionella stödet för kollegiala organ avskaffades förstärktes befogenheterna för högskoleledningarna (rektor och högskolestyrelser). Det bör emellertid noteras att även om reformen inte föreskriver att det måste finnas kollegiala organ på lärosätena så förbjuder den inte heller sådana arrangemang. Det är upp till varje lärosätesledning att besluta om kollegiala organ ska inrättas. Frågan är då, vad bestämde de olika högskoleledningarna sig för? Vad har det organisatoriska svaret på autonomireformen varit på lärosätetsnivå? Har det funnits en benägenhet att röra sig mot mer eller mindre kollegialitet? Kort sagt, har det kollegiala styret överlevt autonomireformens avreglering?

RESULTAT

I detta avsnitt presenterar vi våra empiriska resultat. Med utgångspunkt i det teoretiska ramverket indelas resultatredovisningen i tre underavdelningar: (a) proceduren vid tillsättande av akademiska ledare, (b) den kollegiala sakkunskapens roll vid utseende av ledamöter i fakultetsnämnd eller motsvarande, och (c) de kollegiala organens beslutsmandat, vilken i sin tur vidare indelas i (i) beslut rörande utbildning och (ii) beslut rörande tjänstetillsättning.

Tillsättande av akademiska ledare: starkare linjestyrning

Att akademiska ledare tillsätts genom val bland kolleger (applicerandet av principen *primus/prima inter pares*) har utgjort en hörnsten i det kollegiala systemet (se UNESCO 1997). Denna tillsättningsprocess anses ha som fördel att sådana ledare utses som både har god förståelse för det akademiska arbetet och delar de akademiska normerna, vilket ger dem legitimitet inom *kollegiet* (Goodall 2009). Som en följd av autonomireformen har det skett olika grader av förskjutningar i relation till det tidigare systemet, när val till kollegiala organ hålls. Före reformen tillsattes dekaner formellt sett av rektor, men valdes av fakulteten (SFS 1993:100: 3 kap. 4 § [lydelse före autonomireformen]). Idag har rektors och andra linjechefers inblandning blivit normen (se tabell 2). Nedan presenterar vi en utförlig analys.

Vad gäller den process som leder fram till tillsättandet, finns det idag en stor spridning bland de svenska statliga lärosätena. Trots att valproceduren inte längre är reglerad i lag, praktiseras val fortfarande vid ungefär hälften av lärosätena.⁷ Det finns dock tydliga skillnader mellan olika kategorier av lärosäten. Vid de gamla universiteten är val fortfarande normaltillståndet. Vid yngre lärosäten – nya universitet och högskolor – är val fortfarande vanligt, men hålls idag endast vid en minoritet av lärosätena. Slutligen ser vi att bland fackhögskolorna och de konstnärliga högskolorna förekommer direkta val endast i ett fåtal fall.

7 Med dekan avser vi här ordförande i fakultetsnämnd eller motsvarande organ.

Tabell 2. Utseende av ordförande (dekan) i fakultetsnämnd/motsv., 2020

Lärosäte	Tillsätts av	Procedur	Rösträtt
Gamla universitet			
UU	Vice-/rektor	Val (samråd med rektor) ⁸	Disputerade lärare och forskare
LU	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla anställda
GU	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla anställda
SU	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla lärare och forskare
UmU	Rektor	Valberedning (samråd med rektor)	Ledamöter utses av prefekterna
LiU	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla lärare
Fackhögskolor			
KI	–	Rektor är ordförande i nämnd ⁹	
KTH	Rektor	Valberedning (samråd med rektor) ¹⁰	Ledamöter utses av fakultetsrådet
LTU	Rektor	Valberedning (samråd med rektor) ¹¹	Ledamöter utses av alla lärare
SLU	Rektor	Val (samråd med rektor)	Disputerade befattningshavare
Nya universitet			
KaU	Rektor	Val (samråd med rektor [†])	Alla anställda
LnU	Rektor	Rekryteringsgrupp ledd av rektor	Samråd med anställda
OrU	Rektor	Valberedning (samråd med rektor [†])	Ledamöter utses av rektor
MiU	Rektor	Valberedning (samråd med rektor)	Ledamöter utses av alla lärare
MaU	Rektor	Rådgivande rekryteringsprocess ¹²	Ska ha kollegiets förtroende
Högskolor			
BTH	Rektor	Val (samråd med rektor [†]) ¹³	Alla lärare
FHS	Styrelse	Föreslås av rektor och valberedning	Ledamöter utses av rektor
GIH	Rektor	Nomineringsgrupp	Ledamöter utses av disp. lärare ¹⁴
HB	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla lärare
HDa	Rektor	Utses bland ledamöter	Nämnden hörs
HiG	Rektor	Val (samråd med rektor [†])	Alla lärare
HH	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla anställda
HKr	Rektor	Hörande av anställda	
HS	Rektor	Utses bland professorer	
HV	Rektor	Föreslås av nämnd bland ledamöter	
MDH	Rektor	Val (samråd med rektor [†])	Alla lärare och forskare
SH	Rektor	Val (hörande av rektor)	Alla lärare och forskare
Konstnärliga högskolor			
KF	–	Prorektor är ordförande i nämnd	
KKH	–	Pro-/rektor är ordförande i nämnd	
KMH	Rektor	Val (samråd med rektor)	Alla lärare
SKH	Rektor	Utses bland ledamöter	Förslag från valberedning (samråd med rektor)

Kommentar: Den röstberättigade ska i regel ha en anställning på minst 40–50% som sträcker sig över en längre tidsperiod. Vid lärosäten markerade med '†' anges inte kravet på samråd i styrdokumentet, men att valberedningen samråder med rektor har uppgivits till Ledningsutredningen (SOU 2015:92: 275f).

- 8 Samråd sker i de fall där områdesnämnd även utgör fakultetsnämnd. I Fakultetsnämnden, tillika områdesnämnden, för medicin och farmaci är dekan inte ordförande i nämnden.
- 9 Vid KI leder dekanerna institutionsgrupper.
- 10 Vid KTH saknas fakultetsnämnd. Här anges ordförande i fakultetsrådet, som kallas dekan.
- 11 Vid LTU är dekan ordförande i fakultetskollegiet. Här anges ordförande i fakultetsnämnd.
- 12 Vid MaU har fakultetsnämnden en extern ordförande som utses av rektor efter val (samråd med rektor) bland alla anställda. Här anges val av dekan.
- 13 Vid BTH saknas fakultetsnämnd. Här anges val av dekan.
- 14 Olika anställningskategorier utser egna representanter i nomineringsgrupp. Vid utseende av ledamöter till Forsknings- och forskarutbildningsnämnden deltar endast de ledamöter i nomineringsgruppen som utses av disputerade lärare.

Men även vid de lärosäten som fortfarande håller val har en direkt inblandning från rektor i rekryteringsprocessen blivit norm. Över hela fältet ser vi idag att valberedningar ska samråda med rektor innan kandidater föreslås. Detta torde vara ett uttryck för managementidén att underordnade chefer i linjestrukturen ska dela samma vision som deras överordnade – rektor – och samarbeta för att realisera ledningens vision.

En annan viktig trend som genomsyrar hela högskolesystemet är en demokratisering av valprocessen. Tidigare hade enbart disputerade lärare rösträtt. Idag är detta endast fallet vid UU och SLU. Vid övriga lärosäten som på ett eller annat sätt anordnar val ser vi att en kollegial princip har ersatts av en demokratisk princip – expertis har ersatts med demokratiskt inflytande. Vanligast är att rösträtten utvidgats till odisputerade lärare (adjunkter), som utgör en betydande del av lärarkåren vid de yngre lärosätena (Agevall & Olofsson 2019; se även Agevall & Olofssons bidrag i detta specialnummer). I några fall har rösträtten till och med utvidgats till att omfatta samtliga anställda vid fakulteten, vilket innebär att principen om intern representativ demokrati fullständigt ersatt principen om kollegial meritokrati (vi återkommer till detta i nästa avsnitt).

Vid ungefär hälften av lärosätena har valprocesser ersatts av andra tillsättningsprocedurer. Vid UmU, KTH, LTU, LnU, OrU, MiU, MaU, FHS och GIH har valberedningar eller rekryteringsgrupper givits en mer framträdande roll vid tillsättningen av dekaner (eller motsvarande): vid dessa lärosäten tillsätts dekaner, föreslagna av valberedningar eller rekryteringsgrupper, utan någon mellanliggande kollegial valprocess. Vid HDa och SKH utser rektor nämndens ordförande bland dess ledamöter efter att ha hört nämnden, vid HS utser rektor dekan bland fakultetens professorer och vid HKr utser rektor dekan efter att ha hört de anställda vid fakulteten.

LnU utgör ett särskilt intressant fall, och är troligtvis det lärosäte som tagit managementmodellen för rekrytering längst. Vid LnU behöver rektor enbart "samråda" med fakultetens anställda innan dekaner tillsätts. Vidare beslutar rektor om kravprofilen för dekan samt tillsätter fakultetsrepresentanterna i nomineringsgruppen, efter förslag från kanslichefen. Nomineringsgruppens uppgift är att kontakta potentiella kandidater och be dem att inkomma med "intresseanmälningar". Kandidaterna behöver inte vara anställda vid fakulteten, vilket traditionellt varit ett krav, utan kan även rekryteras externt. Vidare kan intresseanmälningar skickas in via en extern rekryteringsfirma, och sådana kandidater offentliggörs inte i den inledande fasen. Användning av rekryteringsfirmor har blivit vanlig vid rektorsrekrytering, men är väldigt sällsynt vid tillsättning av dekaner.¹⁵ Nomineringsgruppen genomför intervjuer

15 Argumentet för detta tillvägagångssätt är vanligtvis att högkvalificerade kandidater kommer att dra sig för att anmäla intresse om de offentligt måste konkurrera om positionen, och rekryteringsfirmor används som ett sätt att kringgå offentlighetsprincipen (se SOU 2015:92).

och föreslår kandidater till rekryteringsgruppen. Rekryteringsgruppen, som bereder det slutgiltiga beslutet, leds av rektor och saknar fakultetsrepresentanter. Istället ingår prorektor, universitetsdirektören samt en studentrepresentant (LnU 2020). Vi har här rört oss långt från principen om *primus/prima inter pares*.

Inom en tredje grupp lärosäten uttrycks universitetsledningens roll på ytterligare ett annat sätt. Vid KI, KF och KKH är rektor eller prorektor *själv* fakultetsnämndens ordförande. Tidigare hade KI två separata fakultetsnämnder, Styrelsen för forskning och Styrelsen för forskarutbildning, med varsin vald dekan (KI 2013a; 2013b). 2019 omorganiserades KI och de två nämnderna slogs samman till en gemensam fakultetsnämnd, ledd av rektor (KI 2019). Detta saknar motsvarighet i Sverige, och dess närmaste parallell är den situation som råder vid de två nämnda konstnärliga högskolorna där nämnderna leds av antingen rektor eller prorektor. Men eftersom de konstnärliga högskolorna är så små, är situationen likväl inte motsvarande den vid KI.

Sammantaget påvisar vår analys en förstärkning av linjestyningens kontroll ovanifrån vid tillsättningen av akademiska ledare vid de flesta lärosäten. Kollegiets val av akademiska ledare har i vissa fall helt upphävts, medan det i andra fall ersatts av betydligt svagare former för kollegialt inflytande, såsom "samråd" och "intresseanmälningar". I praktiken utgör detta en förskjutning av beslutsmandatet från kollegiet till linjechefer, ofta rektor, som övertar uppgiften.

Den kollegiala sakkunskapens roll: från disputerade lärare till anställda

En annan betydande förändring som skett under den undersökta perioden avser reglerna för val till fakultetsnämnder eller motsvarande organ (hädanefter fakultetsnämnder). Begreppet *kollega* är här centralt. I kontexten av kollegialt beslutsfattande utgör en kollega någon som tillhör fakultetens lärarkår, inte en medarbetare vid en institution. Principen om kollegialt självstyre och akademisk frihet bygger på idén att den akademiska professionen har vissa specifika professionella kvalifikationer: den sakkunskap som krävs för att fatta beslut rörande innehåll och kvalitet i högre utbildning och forskning. Före autonomireformen hade enbart lärare med vetenskaplig eller konstnärlig kompetens rösträtt vid val av ledamöter i fakultetsnämnder. Samtidigt garanterades studenter och övriga anställda inflytande genom att studentorganisationer och fackföreningar utsåg representanter. På detta vis införlivades de senare gruppernas perspektiv och erfarenheter i beslutsfattandet. Tabell 3 visar förändringarna i reglerna för rösträtt vid val till fakultetsnämnder eller motsvarande organ.

Tabell 3. Rösträtt vid val till fakultetsnämnd/motsu., 2020

Lärosäte	Rösträtt
Gamla universitet	
UU	Disputerade lärare och forskare
LU	Alla anställda
GU	Alla anställda
SU	Alla lärare och forskare
UmU	Disputerade lärare
LiU	Alla lärare
Fackhögskolor	
KI	Disputerade lärare och forskare
KTH	<i>Ingen fakultetsnämnd</i> ¹⁶
LTU	Alla lärare
SLU	Disputerade befattningshavare
Nya universitet	
KaU	Alla anställda
LnU	Alla anställda
OrU	Disputerade lärare. Finns särskild post för adjunkter som väljs av adjunkter.
MiU	Alla lärare
MaU	Alla anställda
Högskolor	
BTH	<i>Ingen fakultetsnämnd</i>
FHS	Alla lärare
GIH	<i>Utses av rektor efter beredning i nomineringsgrupp. Ledamöter utses av disputerade lärare.</i> ¹⁷
HB	Alla lärare
HDa	Alla lärare och forskare
HiG	Alla lärare
HH	Alla anställda
HKr	Alla lärare
HS	Alla lärare
HV	<i>Tillsätts av kollegialt organ på institutionsnivå. På denna nivå har alla lärare rösträtt.</i>
MDH	Alla lärare och forskare
SH	Alla lärare och forskare
Konstnärliga högskolor	
KF	Alla lärare
KKH	<i>Utses av rektor efter förslag från valberedning</i>
KMH	Alla lärare
SKH	Alla lärare

Kommentar: Den röstberättigade ska i regel ha en anställning på minst 40–50% som sträcker sig över en längre tidsperiod.

2010 hade alltså enbart lärare med relevant kompetens rösträtt till dessa kollegiala organ. Den vägledande principen var att de valda representanternas beslut skänks legitimitet genom att ledamöternas professionella omdöme erkänts av deras likar, vilket manifesterats i valet av dem som ledamöter (Rider m.fl. 2004: 11). Tabell 3 visar att denna ordning har genomgått genomgripande förändringar sedan autonomireformen. I mer än en femtedel av fallen har en

16 KTH har ett fakultetsråd som är ett rådgivande organ till rektor. Ledamöter utses genom val bland alla lärare och forskare.

17 Olika anställningskategorier utser egna representanter i nomineringsgruppen. Vid utseende av ledamöter till Forsknings- och forskarutbildningsnämnden deltar endast de ledamöter i nomineringsgruppen som utsetts av disputerade lärare.

demokratisk princip om medarbetarinflytande fullständigt ersatt principen om kollegialt beslutsfattande baserad på sakkunskap, vilken var grundläggande före reformen. Vid sex av de studerade lärosätena har samtliga anställda givits rösträtt: LU, GU, KaU, LnU, MaU och HH. Vid ytterligare 15 lärosäten har rösträtten utvidgats, inte till samtliga anställda, utan till odisputerade lärare (SU, LiU, LTU, MiU, FHS, HB, HDa, HiG, HKr, HS, MDH, SH, KF, KMH och SKH). I båda fallen uttrycker denna omfattande förändring ett minskat inflytande för högskolelärarprofessionen över kärnverksamheten. I det senare fallet beror omfattningen av denna minskning på hur stor gruppen odisputerade lärare (adjunkter) är vid respektive lärosäte. Vid de gamla universiteten (t.ex. SU och LiU) är andelen adjunkter ungefär 14% av det totala antalet lärare, medan andelen vid nya universitet och högskolor är 33% respektive 41% (Agevall & Olofsson 2019; se även Agevall & Olofssons bidrag i detta specialnummer). Merparten av de lärosäten som utvidgat rösträtten till adjunkter är högskolor.

Vidare bör tilläggas att vid fyra av de studerade lärosätena (UU, UmU, KI och SLU) har rösträtten utvidgats till disputerade forskare, det vill säga, rösträtten är inte längre knuten till innehavet av fast anställning. Den senare utvecklingen utgör inte ett urvattnande av kollegialiteten, utan snarare dess motsats. I KI:s fall är dock rektor numera både ordförande i fakultetsnämnden och den som tillsätter vice ordförande, vilket är en utveckling som verkar i motsatt riktning. Tabell 3 visar även att två lärosäten (KTH och BTH) helt saknar fakultetsnämnder, och vid ytterligare två lärosäten (GIH och KKH) sker tillsättningen av det kollegiala organet genom att en valberedning tar fram förslag på ledamöter som sedan utses av rektor. Det är värt att notera att bland de lärosäten där utvecklingen varit mest dramatisk är två fackhögskolor för medicin och teknik (KI och KTH) och den tredje visserligen en högskola (BTH), men med en tydlig teknisk profil, en iakttagelse vi återkommer till i den kommande analysen.

De kollegiala organens beslutsmandat: minskat inflytande

Sedan autonomireformen har beslutsmandat i akademiska frågor – som tidigare genom lag tillföll kollegiala organ – i högre grad delegerats direkt till enskilda linjechefer. Nedan presenteras förändringar i beslutsbefogenheter rörande utbildning och tillsättning av lärare.

Beslut rörande utbildning

Välgrundade beslut rörande vilka kurser och utbildningsprogram som ska ges på grund- och avancerad nivå är av avgörande betydelse för utbildningens kvalitet. Fördelningen av beslutsmandat i de frågor som anges i tabell 4 har aldrig reglerats i lag, varken före eller efter autonomireformen. Men eftersom fakultetsnämnden till och med 2010 hade ansvar för såväl grundutbildning som forskarutbildning var det naturligt att beslut rörande exempelvis inrättande av kurser och kursplaner fattades av detta organ.

Tabell 4. Beslutsbefogenheter utbildning grund- och avancerad nivå före och efter autonomireformen, 2010 och 2020

2010	Fastställa/revidera kursplan		Inrätta/avveckla kurs		Fastställa/revidera utbildningsplan		Inrätta/avveckla utbildningsprogram	
Gamla universitet								
UU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	Rektor	Rektor
LU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	Rektor	K _F
GU	K _F	K _F	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	K _F	K _F
SU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	K _F	K _F
UmU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor	Rektor
LiU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
Fackhögskolor								
KI	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
KTH	L _I	L _I	L _I	L _I	K _I	K _I	Styrelse	Styrelse
LTU	L _I	L _I	Rektor	Rektor	K _F	K _F	Rektor	Rektor
SLU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor ¹⁸	Rektor ¹⁸
Nya universitet								
KaU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
LnU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _I	K _I	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
OrU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
MiU	K _I	K _I	K _F	K _F	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
MaH	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
Högskolor								
BTH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
FHS	K _C	K _C	L _I	L _I	K _C	K _C	Rektor	Rektor
GIH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HB	K _C	K _C	Rektor	Rektor	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HDa	K _I	K _I	K _I	L _I	K _C	K _C	Rektor	Rektor
HiG	K _I	K _I	K _I	K _I	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
HH	K _I	K _I	Styrelse	Styrelse	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HKr	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HS	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HV	K _C	K _C	L _I	L _I	K _C	K _C	Rektor	Rektor
MDH	L _I	L _I	L _I	L _I	K _F	K _F	K _F	K _F
SH	K _C	K _{C(0)}	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
Konstnärliga högskolor								
KF	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Rektor	Rektor
KKH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
KMH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C

Kommentar: Gula rutor med ett K: Beslutsmyndighet tillfaller kollegialt organ. Vita rutor: Beslutsmyndighet tillfaller en enskild chef i linjeorganisationen eller högskoleledningen. Tabellen specificerar endast huruvida beslutsmyndighet är centralt delegerad (från styrelse eller rektor) till antingen ett kollegialt organ eller till en chef i linjen, och inte om denna är delegerad vidare i organisationen, undantaget om ett kollegialt organ har delegerat beslutandemyndighet till ett annat kollegialt organ på lägre nivå. Områdesnämnder (vid UU och SU) har likställts med fakultetsnämnder, då de antingen själva utgör fakultetsnämnder eller i nästintill samtliga fall delegerar besluten vidare till fakultetsnämnder. Med institutionsnivå avses här den organisatoriska nivån under fakultetsnämnden (dvs. institution, akademi, avdelning, sektion eller skola). Med kollegialt organ på central nivå avses en nämnd som är gemensam för lärosätet som helhet och spänner över flera vetenskapsområden.

2020	Fastställa/revidera kursplan		Inrätta/avveckla kurs		Fastställa/revidera utbildningsplan		Inrätta/avveckla utbildningsprogram	
Gamla universitet								
UU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	Rektor	Rektor
LU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	K _C	K _C
GU	L _I	L _I	L _I	L _I	K _F	L _F	K _F	K _F
SU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	K _F	K _F
UmU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor	Rektor
LiU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor	Rektor
Fackhögskolor								
KI	L _I	L _I	L _I	L _I	K _F	K _F	K _F	K _F
KTH	L _C	L _C	L _C	L _C	L _C	L _C	Rektor	Rektor
LTU	L _I	L _I	L _I	L _I	K _F	L _F	Rektor	Rektor
SLU	K _F	L _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
Nya universitet								
KaU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor	Rektor
LnU	L _F	L _F	L _F	L _F	K _F	K _F	K _F ¹⁹	K _F
OrU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
MiU	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F	Rektor	Rektor
MaU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor	Rektor
Högskolor								
BTH	L _F	L _F	L _F	L _F	L _{C+F}	L _{C+F}	L _{C+F}	L _{C+F}
FHS	K _C	K _C	L _I	L _I	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
GIH	L _I	L _I	L _I	L _I	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HB	K _C	K _C	Rektor	Rektor	K _C	K _C	Rektor	Rektor
HDa	L _I	L _I	L _I	L _I	K _I	K _I	Rektor	Rektor
HiG	K _C	K _C	L _I	L _I	K _C	K _C	Styrelse	Styrelse
HH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Rektor	Rektor
HKr	K _F	K _F	L _F	K _F	K _F	K _F	Styrelse	Styrelse
HS ²⁰	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	Rektor	Rektor
HV	K _I	K _I	L _I	L _I	K _I	K _I	Rektor	Rektor
MDH	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
SH	K _I	K _I	L _I	L _I	K _C	K _C	K _C	K _C
Konstnärliga högskolor								
KF	K _C	K _C	Rektor	Rektor	K _C	K _C	Rektor	Rektor
KKH	K _C	K _C	Rektor	Rektor	K _C	K _C	Rektor	Rektor
KMH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
SKH (2014–)	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	Rektor	Rektor

Förkortningar: Kollegialt organ på institutionsnivå (K_I), fakultetsnivå (K_F), central nivå (K_C); linjechef på institutionsnivå (L_I), fakultetsnivå (L_F), central nivå (L_C); beslut fattas gemensamt av linjechefer på central- och fakultetsnivå (L_{C+F}); delegation från fakultetsnivå till institutionsnivå inom vissa delar av lärosätet (K_{F(0)}).

19 Beslut av strategisk betydelse fattas av styrelsen.

20 HS, MDH och SH har alla en central fakultetsnämnd som spänner över flera vetenskapsområden. Vid de två första har dock nämnderna flera ämnesinriktade kommittéer under sig, och klassificeras därför som K_F. En sådan indelning saknas vid SH, vars nämnd därför klassificeras som K_C.

Tabellerna 4 och 5 anger delegering av beslutsmandat före respektive efter autonomireformen. Vi har valt ut centrala beslut där sakkunskap är avgörande för det akademiska utfallet. Det bör påpekas att vi inte anger vidaredelegationer annat än när ett kollegialt organ delegerar beslutsrätt till ett annat kollegialt organ på lägre nivå i organisationen. Anledningen till detta är att vi är intresserade av den *principiella* frågan om maktindelningen inom lärosätena, och då är den viktiga frågan huruvida kollegiala organ eller linjechefer äger en fråga; om beslutet sedan vidaredelegeras är av underordnad betydelse (detta gäller samtliga tabeller som följer).

Som tabell 4 visar har, under det gångna decenniet, beslutsmandat som tidigare tillföll kollegiala organ överförts till linjechefer eller lärosätenas övre ledningsskikt. Generellt sett har dessa förändringar gått snabbare och varit mer omfattande vid fackhögskolorna, där managementidéernas långtgående inflytande är särskilt iögonfallande. Vid KI, KTH och LTU – samt BTH som tydligt orienterar sig mot de tekniska fackhögskolorna – har det kollegiala beslutsfattandet rörande frågor om utbildning nästintill försvunnit. Som nämnades tidigare har KTH och BTH helt avskaffat sina fakultetsnämnder. Hos den förra har fakultetsnämnden ersatts av ett fakultetsråd som är ett rådgivande organ till rektor. Som påtalades i föregående avsnitt ser vi att särskilt gruppen lärosäten med teknisk profil, det vill säga KTH, LTU och BTH, har genomgått en radikal förändring, där beslut rörande kurs- och utbildningsplaner har centraliserats och överförts till antingen en enskild linjechef eller den högsta ledningen (i detta följer de samma utvecklingslinje som CTH anträdde långt tidigare; se Bobergs bidrag i detta specialnummer). På liknande vis har KI följt denna väg mot avkollegialisering, trots att vissa beslut fortfarande ligger kvar hos kollegiala organ på fakultetsnivå. Sammantaget reser detta frågan om vilka ledningsideal som dominerar inom olika vetenskapsområden, särskilt eftersom vi inte ser samma tydliga utveckling vid de små specialiserade högskolorna med konstnärliga utbildningar.

Tabell 4 visar även att det finns en lägre grad av kollegialt beslutsfattande framförallt vid de yngre lärosätena, även om förändringarna inte är lika omfattande här som vid fackhögskolorna. Bland de nya universiteten sticker särskilt LnU ut som ett lärosäte som rört sig från kollegialt beslutsfattande till en ordning där beslut fattas av en enskild chef i linjeorganisationen. Denna förändring genomfördes under stark protest från lärarkåren vid LnU, vilket manifesterades i ett upprop, undertecknat av 41 av lärosätets professorer, som riktades till universitetsstyrelsen. I uppropet protesterade de undertecknande professorerna mot den planerade omorganisationen av universitet som innebar införandet av en strikt linjeorganisation: "Vi vill betona att kollegialitet och delaktighet är grundläggande principer för att ett lärosäte ska kunna kalla sig universitet, och vi räknar med att Universitetsstyrelsen stöder dessa grundläggande principer" (LnU 2012: 2). Protesten fick dock inget gehör, vilket vår studie tydligt visar.

Ytterligare ett ungt lärosäte som snabbt införde en strikt linjeorganisation är MaH, år 2012 (MaH 2012). Under de tio år som vår studie spänner över erhöll MaH dock universitetsstatus, och i och med denna övergång identifierade en ny rektor problemen med ett fullt ut avkollegialiserat lärosäte (Hall m.fl. 2016; se även MaH 2017). När MaH blev MaU genomfördes därför en omfattande återkollegialisering på fakultetsnivå (dock ej ned till institutionsnivå) (MaU 2019). Det bör noteras att både LnU:s och MaH:s övergång till strikta linjeorganisationer leddes av rektorer med vetenskaplig bakgrund i teknik och naturvetenskap, vilket möjligtvis skulle kunna kopplas till det faktum att de mest radikala exemplen på avkollegialisering, framlagda ovan, återfanns vid lärosäten med teknisk profil.

I tabell 4 kan man också se att det inom kategorin högskolor återfinns exempel där beslutsfattande överförts till linjechefer. Vi ser denna utveckling vid GIH, HDa, HiG och SH (medan HH och MDH har gått i motsatt riktning). Det är här tydligt att de kollegiala organens beslutsmandat minskat efter autonomireformen, vilket gör dessa lärosäten till exempel på mer toppstyrda organisationer. Vidare har det kollegiala beslutsfattandet i flera fall blivit mer centraliserat vid de yngre lärosätena (LnU, HiG och HH), genom att beslutsorganen på motsvarande institutionsnivå avvecklats. Centraliserade kollegiala organ är ett mönster som återfinns bland högskolorna såväl före som efter autonomireformen. Här ska tilläggas att även MDH och HS endast har en fakultetsnämnd som täcker in flera vetenskapsområden, men vid dessa lärosäten är nämnderna uppdelade i flera underställda kommittéer som skulle kunna ge förutsättningar för den ämnesexpertis som kollegiala organ kräver. Den specialisering som kollegialt beslutsfattande kräver utmanas nämligen om ett centraliserat kollegialt organ ska ha ansvar för en bred uppsättning av discipliner. Den professionella sakkunskapen innefattar en idé om specialisering, att en kollega kan genomföra kvalitativa bedömningar av närliggande discipliner. Den professionella sakkunskapen rörande undervisning och forskning inom ett område kan inte på något enkelt vis utsträckas till alla andra vetenskapsområden inom ett lärosäte. När HiG 2009, i samband med att verksamheten omorganiserades i akademier, avskaffade institutionsstyrelserna och istället inrättade en central kollegial nämnd för hela lärosätet, invände en av lärarrepresentanterna i högskolestyrelsen mot beslutet just med hänvisning till denna problematik, nämligen "att en sådan struktur, med endast en nämnd för hela högskolan, avviker från principen om närliggande ämnesexpertis i verksamheten och istället skapar en obalans i beslutsfattande processer som ger övervikt till förvaltningschefer" (HiG 2009). Farhågan är här att ett kollegialt beslutssystem i praktiken blir svårt att upprätthålla om ämnesexpertisen går förlorad. En liknande centralisering kan skönjas vid de konstnärliga högskolorna, men utgör där en mindre utmaning eftersom deras vetenskapliga bredd är avsevärt mindre.

Slutligen kan vi konstatera att de stora och breda forskningsuniversiteten har bevarat det kollegiala beslutsfattandet även efter autonomireformen, även om det också här finns vissa tendenser till centralisering. Ett avvikande fall inom denna grupp är GU, som överfört beslutsfattande från kollegiala organ till en enskild chef i linjeorganisationen. Tabell 4 visar även att beslutsfattande rörande inrättande och avvecklande av utbildningsprogram i stor utsträckning har varit, och fortfarande är, i händerna på rektor eller styrelse, oberoende av kategori av lärosäte.

Vi ser samma utveckling för utbildning på forskarnivå som för utbildning på grund- och avancerad nivå. Tabell 5 illustrerar effekterna av avregleringen av beslutsmandat rörande utbildning på forskarnivå efter autonomireformen. Före reformen, 2010, tillföll samtliga här undersökta beslut fakultetsnämnden och var reglerade i högskoleförordningen, det vill säga samtliga celler skulle ha varit gulmarkerade (dock kunde fakultetsnämnden delegera vidare, vilket också ofta skedde). Ett decennium senare är bilden en helt annan.

I tabell 5 ser vi att fakultetsnämnderna vid de gamla universiteten har behållit nästan alla sina tidigare beslutsbefogenheter rörande utbildning på forskarnivå (UU, LU, SU och LiU). Dessa lärosäten uppvisar det mönster som var obligatoriskt före autonomireformen. Bland de gamla universiteten utgör dock GU och UmU undantag från denna ordning. Dessa två har övergivit det kollegiala beslutsfattandet till en grad som saknar motsvarighet bland tidigare nämnda lärosäten. GU och UmU har delegerat merparten av besluten för utbildning på forskarnivå till dekaner eller prefekter. Bland de nya universiteten finner vi den tydligaste tendensen till avkollegialisering vid KaU, LnU och MaU. För dessa lärosäten har beslutsbefogenheter överförts från kollegiala organ till – i de flesta fall – dekaner (tillsatta, som visats ovan, inom ett system där linjens kontroll ovanifrån förstärkts och där betydelsen av vetenskaplig kompetens försvagats). Den kategori lärosäten som tydligast står ut även i detta avseende är fackhögskolorna. Vid de tekniska högskolorna återstår inga kollegiala beslutsbefogenheter (KTH och LTU); dessa har istället överförts till en enskild chef i linjeorganisationen eller till lärosätets ledning. Som påtalats ovan är det tydligt hur BTH orienterar sig mot de tekniska fackhögskolorna, och uppvisar en likartad utveckling (och vi noterar även att de övriga två högskolor som uppvisar liknande mönster, FHS och GIH, också har en fackhögskolekaraktär). I kontrast till denna utveckling har dock SLU låtit de kollegiala organen behålla samtliga beslutsbefogenheter rörande utbildning på forskarnivå (medan KI delegerat ett fåtal beslut). Vid merparten av de konstnärliga högskolorna saknas egen examensrätt och beslut av detta slag fattas därför av fakultetsnämnder vid andra lärosäten.

På det hela taget urskiljer vi liknande mönster som tidigare identifierades för utbildningen på grundläggande och avancerad nivå: majoriteten av de stora forskningsuniversiteten har behållit den kollegiala beslutsmodellen intakt, medan några av de yngre lärosätena har övergått till en starkare linjestyrningsmodell. Det mest radikala skiftet kan, återigen, skönjas vid de tekniska lärosätena.

Tabell 5. Beslutsbefogenheter utbildning på forskarnivå efter autonomireformen, 2020

2020	Fastställa FU-ämnen	Fastställa allmän studieplan	Anta sökande	Utse handledare	Utse fakultets- opponent	Utse betygsnämnd
Gamla universitet						
UU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
LU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
GU	K _F	K _F	L _I	L _I	L _F	L _F
SU	K _F	K _F	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F
UmU	Rektor	K _F	L _F	L _F	L _F	L _F
LiU	K _F	K _F	K _{F(0)}	K _{F(0)}	K _F	K _F
Fackhögskolor						
KI	K _F	K _F	L _I	L _I	K _F	K _F
KTH	Rektor	Rektor	L _I	L _I	L _I	L _I
LTU	Rektor	L _F	L _I	L _I	L _F	L _F
SLU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
Nya universitet						
KaU	K _F	K _F	K _F	L _F	L _F	L _F
LnU	K _F	K _F	L _F	L _F	L _F	L _F
OrU	L _C	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
MiU	K _F	K _F	K _F	K _F	L _F	L _F
MaU	Rektor	K _F	L _F	L _F	L _F	L _F
Högskolor						
BTH	L _F	L _F	L _F	L _F	L _F	L _F
FHS	Styrelse	K _C	L _C	L _C	<i>Ej fastställt</i>	K _C
GIH	K _C	K _C	L _I	L _I	L _I	L _I
HB	Rektor	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
HDa	K _C	K _C	K _C	K _C	L _C	L _C
HiG	Styrelse	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
HH	Rektor	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
HKr	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
HS	Rektor	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
HV	Rektor	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
MDH	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
SH	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C	K _C
Konstnärliga högskolor						
KF	<i>Annat lärosäte</i>					
KKH						
KMH						
SKH						

Kommentar: Gula rutor med ett K: Beslutsmyndighet tillfaller kollegialt organ. Vita rutor: Beslutsmyndighet tillfaller en enskild chef i linjeorganisationen eller högskoleledningen. Tabellen specificerar endast huruvida beslutsmyndighet är centralt delegerad (från styrelse eller rektor) till antingen ett kollegialt organ eller till en chef i linjen, och inte om denna är delegerad vidare i organisationen, undantaget om ett kollegialt organ har delegerat beslutandemakt till ett annat kollegialt organ på lägre nivå. Områdesnämnder (vid UU och SU) har likställts med fakultetsnämnder, då de antingen själva utgör fakultetsnämnder eller i nästintill samtliga fall delegerar besluten vidare till fakultetsnämnder. Med institutionsnivå avses här den organisatoriska nivån under fakultetsnämnden (dvs. institution, akademi, avdelning, sektion eller skola). Med kollegialt organ på central nivå avses en nämnd som är gemensam för lärosätet som helhet och spänner över flera vetenskapsområden.

Förkortningar: Kollegialt organ på institutionsnivå (K_I), fakultetsnivå (K_F), central nivå (K_C); linjechef på institutionsnivå (L_I), fakultetsnivå (L_F), central nivå (L_C); delegation från fakultetsnivå till institutionsnivå inom vissa delar av lärosätet (K_{F(0)}).

Beslut rörande tjänstetillsättning

Rekryteringsprocessen vid tillsättning av lärartjänster är av yttersta vikt för den akademiska kvaliteten. Enligt den kollegiala principen ska tillsättning av lärartjänster föregås av en rigorös process av sakkunniggranskning för att säkerställa att den mest kvalificerade sökande anställs. Före autonomireformen var fakultetsnämnden eller särskilt organ ansvarig för att bereda rekryteringsärenden vid anställning av professorer, lektorer och forskarassistenter samt lämnande förslag om vem som skulle bli föremål för anställning. När rekryteringsprocessen inleddes beslutade fakultetsnämnden eller särskilt organ om ämnesområde för anställningen samt särskild behörighet och bedömningsgrunder (SFS 2009:933: 4 kap.).

Tabell 6 visar hur situationen ser ut 2020. Vi har valt tillsättning av lektorat som exempel, eftersom denna tjänstekategori är mindre reglerad än professuren och därmed ger större möjlighet till lokal variation. Generellt sett är rekryteringsprocessen vid lektorat och professorer dock likartad, men med en aning starkare inflytande från rektor i det senare fallet.

Tabell 6 uppvisar ett liknande mönster som det som identifierats i föregående avsnitt. De gamla universiteten har i högre grad behållit den kollegiala beslutsprocessen intakt, det vill säga de har inte överfört beslutsmyndighet från kollegiala organ till linjechefer i någon betydande utsträckning. Detta är särskilt fallet för UU, LU och SU. Tre gamla universitet avviker något från denna ordning, och har delegerat delar av beslutsbefogenheterna till linjechefer: Vid GU har beslut om att inleda rekryteringsprocessen samt beslut rörande anställningsprofilen delegerats till prefekten, och ordförande i lärarförslagsnämnden utser sakkunniga efter förslag från prefekten vid berörd institution. Vid UmU fattas dessa tre beslut istället av dekanen, medan beslut om att inleda rekryteringsprocessen och beslut om anställningsprofil delas mellan prefekten och dekanen vid LiU. Ovan identifierades GU och UmU som lärosäten där avkollegialiseringen gått långt, och liknande mönster upprepar sig delvis här.

Likaså uppvisar fackhögskolorna, som ovan utpekats som platser för omfattande avkollegialisering, försvagade kollegiala strukturer med avseende på tjänstetillsättning. Vid KI, KTH och LTU – samt BTH, som orienterar sig mot de tekniska högskolorna – har centraliserade anställningsnämnder, som antingen är direkt tillsatta av rektor (KTH och LTU) eller där valda representanter är i minoritet (KI och BTH), ansvar för anställningsprocessen. Linjechefer har också fått ett starkare grepp om inledningsförfarandet och fastställandet av anställningsprofil för lektorat. I denna grupp lärosäten är SLU det tydliga undantaget. Som tidigare noterats liknar de kollegiala strukturerna vid SLU de som återfinns vid de gamla universiteten, och vi ser även här att SLU har behållit det system som tidigare reglerades i lag.

Tabell 6. Beslutsbefogenheter rörande tillsättning av lektorat, 2020

Lärosäte	Beredande organ	Tillsätts av	Inleder rekrytering/ fastställer anst.profil	Utser sakkunniga	Rangordnar sökande
Gamla universitet					
UU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
LU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
GU	K _F	K _F	L _I	Ordf. K _F	K _F
SU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
UmU	K _F	K _F	L _F	L _F	K _F
LiU	K _F	K _F	L _I L _F	K _F	K _F
Fackhögskolor					
KI	K _F	K _F (minoritet)	Varierar	K _F	K _F
KTH	K _F RG ²¹	Rektor	Rektor	K _F	RG
LTU	K _C RG	Rektor	L _I	Ordf. K _C	K _C
SLU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
Nya universitet					
KaU	K _F RG	K _F L _I	L _F	L _F	K _F
LnU	K _F	Ej reglerat	L _F	L _F	K _F
OrU	K _F	K _F	L _F	K _F	K _F
MiU	K _F	K _F	K _F	K _F	K _F
MaU	K _F	Rektor	L _F	L _F	K _F
Högskolor					
BTH	K _C	Val (minoritet)	Rektor	K _C	K _C
FHS	K _C	K _C	Rektor	K _C	K _C
GIH	RG	Rektor/L _I	Rektor/L _I	RG	RG
HB	K _C	K _C	L _I	Ordf. K _C	Ordf. K _C
HDa	K _C	K _C	Rektor	K _C	K _C
HiG	K _C	K _C	L _I	K _C	K _C
HH	K _C	K _C (minoritet)	L _I	K _C	K _C
HKr	RG	L _I	L _F	K _F	K _F
HS	RG	L _I	L _I	L _I	RG
HV	K _C	Rektor	L _I	K _C	K _C
MDH	K _C	K _F (minoritet) ²²	L _I	Ordf. K _C	Ordf. K _C
SH	K _C	K _C	L _I	K _C	K _C
Konstnärliga högskolor					
KF	K _C	Rektor	Rektor	K _C	K _C
KKH	K _C ²³	K _C	Rektor	K _C	K _C
KMH	K _C	Rektor	Rektor	K _C	K _C
SKH	RG	Rektor	Rektor	Rektor	RG

Kommentar: Gula rutor med ett K: Beslutsmyndighet tillfaller kollegialt organ. Vita rutor: Beslutsmyndighet tillfaller en enskild chef i linjeorganisationen eller högskoleledningen. Gråa rutor: Beslut tillfaller en nämnd som antingen tillsätts av linjechef eller där en minoritet av ledamöterna är kollegialt tillsatta. Det specificeras inte om det beredande organet sammanfaller med det kollegiala organet på samma nivå eller är underordnat det senare, då detta inte alltid är reglerat. Där '(minoritet)' anges tillsätter det angivna organet (eller valförandet) endast en minoritet av ledamöterna i det beredande organet. I de fall där det finns två olika beredande organ och dessa tillsätts på olika sätt specificeras detta i nästföljande kolumn. Områdesnämnder (vid UU och SU) har likställts med fakultetsnämnder, då de antingen själva utgör fakultetsnämnder eller i nästintill samtliga fall delegerar besluten vidare till fakultetsnämnder. Med institutionsnivå avses här den organisatoriska nivån under fakultetsnämnden (dvs. institution, akademi, avdelning, sektion eller skola). Med kollegialt organ på central nivå avses en nämnd som är gemensam för lärosätet som helhet och spänner över flera vetenskapsområden.

Förkortningar: Kollegialt organ på institutionsnivå (K_I), fakultetsnivå (K_F), central nivå (K_C); rekryteringsgrupp (RG); linjechef på institutionsnivå (L_I), fakultetsnivå (L_F); ordförande i beslutande organ (Ordf.).

21 K_F tillsätter ledamöter i lokala lärarförslagsnämnder. Ordförandena i lokala nämnder tillsätter RG vid varje ärende.

22 Tillsätter ordförande i K_C.

23 Prorektor är ordförande.

Enskilda akademiska ledare har fått något utökade beslutsbefogenheter vid de yngre universitetet och högskolorna. Vid en tredjedel av lärosätena tillsätter linjechefer på olika nivåer anställningsnämnderna eller rekryteringsgrupper – i två fall (MaU och HV) görs detta direkt av rektor – och i andra fall (HH och MDH) utses endast en minoritet av ledamöterna av lärarna. Linjechefer har ett starkare grepp om rekryteringsprocessen i denna grupp lärosäten: i regel initierar linjechefer rekryteringsprocessen och beslutar om anställningsprofil för lektorat. I flera fall utser de även sakkunniga. Kollegiala organ är emellertid vanligtvis ansvariga för processen som helhet och rangordnar kandidater baserat på sakkunnigutlåtandena. Vid högskolorna är dessa kollegiala organ dock vanligtvis centraliserade och spänner över flera vetenskapsområden, vilket – som framhållits tidigare – utarmar den ursprungliga idén om den kollegiala sakkunskapens räckvidd.

De konstnärliga högskolorna utgör ett särfall och skiljer sig ganska markant från övriga lärosäten i undersökningen. Rektor innehar en mer betydande roll vid dessa lärosäten än på något annat håll i systemet. Rektor inleder rekryteringsprocessen och beslutar om anställningsprofil för lektorat. Vidare tillsätter rektor anställningsnämnder eller rekryteringsgrupper vid en majoritet av de konstnärliga högskolorna. De organ som ansvarar för processen är centraliserade på liknande sätt som vid högskolorna, men eftersom de konstnärliga högskolorna är så kraftigt specialiserade utgör detta i sig inte ett hot mot den kollegiala modellen. Det står tämligen klart att karaktären hos rekryterings-systemet vid dessa lärosäten avspeglar deras storlek – sett till antalet anställda är de konstnärliga högskolorna jämförbara med många institutioner vid andra lärosäten.

På det hela taget visar materialet ett tydligt skifte till en mer toppstyrd ledningsmodell. Med avseende på rekryteringsprocessen ser vi en tendens till centralisering samt en överföring av beslut till linjechefer (rektorer, dekaner, prefekter eller motsv.), det vill säga en avkollegialisering.

Slutsatser

Ovan har vi sett en betydande överföring av beslutsmandat från kollegiala organ till enskilda chefer i linjen under den studerade perioden, en process som vi kallar "avkollegialisering". De mest iögonfallande exemplen på denna process återfinns inom kategorin fackhögskolor, där lärosäten med teknisk profil särskilt står ut (samma utveckling återfinns även vid BTH, en högskola med teknisk profil). Vi förmodar att beredvilligheten att anamma företagsliknande styrningsmodeller vid dessa lärosäten kan kopplas till det nära förhållande som de dominerande disciplinerna har till industrin.

Vidare uppvisar kategorin högskolor tydliga tecken på avkollegialisering, där styrningen ovanifrån stärkts och där de kollegiala organen ofta saknar

specialisering i form av sakkunskap, eftersom de tenderar att vara centraliserade med ett ansvarsområde som spänner över många – om inte alla – vetenskapsområden vid lärosätet. När kollegiala organ centraliseras på detta vis sätts specialisering i beslutsfattandet – som är grundläggande för den vetenskapliga expertisen – ur spel: kontrollspannet för den vetenskapliga ämneskunskapen blir för omfattande för att möjliggöra reella kvalitativa bedömningar. Som grupp har de nya universiteten behållit den kollegiala beslutsprocessen intakt i en aning högre grad än högskolorna, med ett tydligt undantag – LnU. I denna grupp skulle även MaH/MaU tidigare ha utgjort ett exempel på ett lärosäte med långtgående avkollegialisering, men efter att lärosätet erhöll universitetsstatus 2018 har en återkollegialiseringssprocess inletts. I kontrast till de yngre lärosätena har de äldre universiteten i högre grad bevarat det kollegiala beslutsfattandet, med undantag för GU (och till viss del UmU).

Hur faller då denna avkollegialiseringssprocess ut i de dimensioner som studerats i denna undersökning? Först och främst indikerar det sätt på vilket akademiska ledare tillsätts en rörelse bort från val bland likar till en tillsättning av chefer som inte valts, vilket innebär att en kandidat till ledningsuppdraget inte underkastas en utvärdering av de grundläggande krav som den kollegiala modellen vilar på, nämligen vikten av att kunna deliberera, rättfärdiga sina beslut och att hänvisa till gemensamma normer. Vår undersökning visar också att det är tydligt att högskoleledningar har tillskansat sig ökat inflytande över utnämningen av akademiska ledare. I linjestyrningsmodellen förväntas man som underordnad chef i första hand vara lojal med överordnad chef, medan lojaliteten i det kollegiala styret istället riktas mot delade normer och principer samt det kollegium som utsett vederbörande som sin företrädare. För det andra är en tydlig förändring vid de lärosäten vi har studerat att det kollegiala systemets meritokratiska särprägel suddats ut och i flera fall ersatts av ett system för intern representativ demokrati (jfr Maassen & Olsen 2007). Här identifierar vi således en tydlig sammanblandning av det kollegiala styret och idén om medarbetardemokrati (jfr Bobergs bidrag i detta specialnummer). Det förra bygger på en idé om expertstyre (exklusivitet) medan det senare bygger på en jämlikhetstanke (inkludivitet). Detta innebär att det kollegiala idealet om sakkunskap och utövandet av ett professionellt omdöme ersätts av korporativism och en betoning av gruppintressen. Vi vill här tillägga att det naturligtvis finns goda skäl för att ett lärosäte tillgodoser strukturer för såväl kollegialt styre som för medarbetarinflytande, men dessa två typer av inflytande ”underifrån” bör inte förväxlas eller likställas eftersom de vilar på olika logiker. Till detta kommer att det expertstyre som den kollegiala modellen föreskriver ändå gör det möjligt att låta andra delar av högskolans anställda komma till tals genom t.ex. inrättandet av särskilda valkorporationer för studenter, TA-personal och adjunkter till beslutande organ. För det tredje visar våra resultat att beslut rörande utbildning och rekrytering av lärare idag i lägre grad ligger i händerna

på kollegiala organ, utan ofta istället har tilldelats linjechefer (rektorer, dekaner, prefekter eller motsv.).

På det hela taget visar denna analys av de statliga lärosätena att det organisatoriska uttrycket för akademisk frihet och ett beslutsfattande baserat på specifik kompetens, genom kollegiala beslutsorgan, avsevärt har reducerats. Det saknas således stöd för det föredragande statsrådets troskyldiga förhoppning att lärosätena även fortsättningsvis i stor utsträckning skulle komma att använda sig av någon form av kollegialt sammansatta organ för att tillgodose behovet av akademisk kompetens i beslutsfattandet (prop. 2009/10:149: 32). Den autonomi som autonomireformen erbjöd var en autonomi för *lärosätenas ledningar*, det vill säga den bestod i en förstärkning av lärosätenas institutionella autonomi. Däremot har den akademiska friheten för de akademiska lärarna kraftigt försvagats i och med nedmonteringen av författningsstödet för det kollegiala beslutsfattandet. Annorlunda uttryckt visar vår undersökning att de akademiska lärarnas möjligheter att tillsammans fatta beslut på basis av sakkunskap och professionellt omdöme har försvagats vid majoriteten av de statliga lärosätena i Sverige, sett till de beslutsbefogenheter som studerats här. Rent konkret innebär detta att de akademiska lärarna förlorat inflytande över den verksamhet som de förväntas bedriva på vetenskaplig grund. Det är slående att flera av lärosätena knappast ens lever upp till den mindre krävande idén om ”öar av kollegialitet”, eftersom den tänkta maktodelningsprincipen såväl som idén om en kollektiv ämnesexpertis fått en svagare – och i vissa fall obefintlig – organisation. Sammantaget kan konstateras att en reform som byggde på en uttalad idé om decentralisering i själva verket ledde till centralisering på lokal nivå.

Vi måste här understryka att detta inte var en svårförutsedd utveckling. Eftersom reformen gav högskoleledningarna möjligheten att besluta om lärosätets interna organisation bör vi erinra oss om att de akademiska lärarna i högskolestyrelserna reducerades från en majoritets- till en minoritetsposition 1988, och att ordförandeposten övergick från rektor till extern ordförande 1998 (Ahlbäck Öberg & Sundberg 2017; Engwall 2016). Högskolestyrelserna ledes således inte längre av huvudsakligen verksamhetsföreträdare, utan av externa ledamöter som inte nödvändigtvis besitter ingående kunskap om verksamhetens och det kollegiala styrets förutsättningar. För dem med näringslivsbakgrund, exempelvis, kan mer företagsliknande styrmodeller ligga närmare till hands. Till detta kommer att inslagen av kollegiala val även har minskat vad gäller tillsättandet av rektorer vid svenska lärosäten (Engwall 2014; 2016). Autonomireformen landade således hos ledningar vilka uppenbarligen föredrog en mer linjestyrd organisation. Vår studie visar att maktodelningen mellan olika styrsystem tydligt har förskjutits till linjestyrets fördel, och detta har möjliggjorts tack vare att de akademiska lärarna sedan tidigare frångått avgörande

inflytande i högskolornas högsta beslutande organ som nu äger frågan om lärosätets interna organisation.

Vad är det då som står på spel? Vår undersökning visar att den maktodelningsprincip som tidigare var reglerad i högskolelagen (i och med stödet för fakultetsnämnder) på flera håll helt eller delvis har frångåtts. Det öppnar vägen för att andra principer än de rent vetenskapliga får vägleda beslut som rör innehållet och kvaliteten i undervisning och forskning, samt rekryteringen av akademiska lärare. Vår utgångspunkt är att kunskapsproduktion och kunskapsförmedling förutsätter helt öppen prövning, intellektuell självständighet och neutralitet, inte minst i förhållande till olika intressenters krav och önskemål. Ytterst handlar det således om möjligheterna att utöva ett kollektivt vetenskapligt omdöme utan att ta hänsyn till politiska eller ekonomiska intressen, ett förhållningssätt som brukar sammanfattas med begreppet akademisk frihet (jfr UN Global Colloquium of University Presidents 2005). Vidare kan konstateras att ett förlorat inflytande över dessa, för verksamheten centrala, frågor också riskerar att ha en kostnad i termer av lärarnas engagemang och motivation att ta ett självständigt verksamhetsansvar, vilket bland annat ansträngningarna att återkollegialisera MaU vittnar om (se Hall m.fl. 2014).

Vad är då de tänkta vinsterna med ökad linjestyrning? För oss är det tydligt att ledningsreformerna inom den högre utbildningssektorn har genomförts i avsikt att åstadkomma ökad effektivitet, och i policydokument framhålls ledningsfunktionernas centrala roll för att öka kvaliteten och effektiviteten inom sektorn (se t.ex. SOU 2015:92; Amaral & Magalhães 2002). Det är dock inte självklart att särskilt stora effektivitetsvinster i längden står att finna genom ökad linjestyrning på bekostnad av kollegialt beslutsfattande. Det finns vidare skäl att väga tänkta vinster mot de kostnader som följer då man fråntar verksamhetsföreträdarna möjligheten till reellt inflytande över kvaliteten och innehållet i undervisning, forskning och rekryteringsfrågor – det vill säga förlusten av sakkunskap i beslut som bör vara förankrade i vetenskapliga normer samt den legitimitet som skapas för beslut som behandlats i kollegial ordning.

Många har tidigare beskrivit och diskuterat nya styrformers (framförallt managementidealens) påverkan på lärosätenas interna styrning, både med avseende på enskilda länder och i ett komparativt perspektiv. Få studier har dock genomfört en heltäckande analys av de konsekvenser som implementandet av dessa ideal ger upphov till för den akademiska kärnverksamheten (ett undantag är Kwiek 2015). Vår studie av samtliga statliga lärosätena i Sverige visar att själva idén om beslut baserade på vetenskaplig ämnesexpertis rörande frågor om utbildning och rekrytering försvagats vid flertalet lärosäten så fort rätten att besluta om den egna inre organisationen decentraliserades till det enskilda lärosätet. Det kan framstå som en paradox, men våra resultat visar att för att tillförsäkra de verksamma lärarna och forskarna inflytande över lärosätets kärnuppgifter måste denna rättighet regleras i lag, det vill säga en

viktig del av den akademiska friheten kan inte förutsättas utan måste ges lagstöd. Avregleringen i denna del byggde på den felaktiga uppfattningen att det organisatoriska uttrycket för akademisk frihet skulle fortsätta existera på basis av högskoleledningars goda vilja. Lagstiftaren underlät att avläsa den intressekonflikt som man bäddade för i denna del.

Vi konstaterar också att den svenska högskolepolitiken hanterar högskolelandskapet som vore det homogent. Vår studie visar dock tydligt att en och samma reform får mycket skilda effekter på olika platser i högskolesektorn – huruvida det kollegiala styret överlevt eller inte beror på vilken kategori av lärosäten som studeras. Ytterligare studier krävs för att närmare granska vilka faktorer som *de facto* förklarar skillnaderna i högskolornas interna organisering, men tänkbara faktorer är skillnader i undervisningsuppdrag (mellan olika högskolor), andelen disputerade lärare, närheten till industrin m.m. Föreliggande studie har inriktats på de formella strukturerna, och en invändning skulle kunna vara att det finns stora variationer i hur den informella beslutsprocessen fungerar (och vi har inte heller i analysen inkluderat det samrådsförfarande som ibland föreskrivs i styrdokumentet). Så kan visserligen vara fallet, men poängen är att ett sådant system är sårbart och beroende av den ledning som för tillfället finns på plats. Vi menar vidare att föreliggande studie ger ett ordentligt empiriskt underlag som tidigare saknats i den högskolepolitiska debatten rörande dessa frågor.

Slutligen menar vi att det inte nödvändigtvis finns någon inneboende konflikt mellan lärosätenas dubbla roll som myndigheter och självstyrande sammanslutningar av lärare och studenter. Syftet med det dubbla styrsystemet är att de två delarna ska ansvara för olika typer av frågor. Rider m.fl. (2014) understryker att linjeorganisationen krävs för att säkerställa att offentliga medel och myndighetsutövning hanteras ansvarsfullt, och att lärosätena följer centralt beslutade politiska målsättningar (t.ex. arbetsrättsligt eller miljömål), vilket kräver särskild kompetens. Men frågor rörande innehållet och kvaliteten i utbildning och forskning kräver en annan typ av kompetens. Detta innebär att beslut rörande rekrytering och befordran av lärare, liksom beslut rörande forskning och undervisning, bör falla inom det akademiska samfundets ansvarsområde, även om det formella beslutet i slutändan i vissa fall fattas av lärosätets högsta ledning, nämligen rektor. Lärosätets administration, å andra sidan, bör ansvara för frågor tillhörande dess kompetensområde: implementerandet av redovisningsprinciper, arbetsrätt, studenthälsa och andra frågor som följer av lärosätenas myndighetsroll (Sundqvist 2010; Rider m.fl. 2014). Givet att lärosätenas huvudsakliga uppgift och kärnuppdrag är att tillhandahålla högre utbildning och att bedriva forskning, är de i grund och botten kollegiala organisationer – med inslag av linjestyrning. En helt linjestyrd organisation utan kollegialt beslutsfattande utmanar idén om vad ett universitet eller en

högskola är så till den grad att vi frågar oss om en sådan organisation kan göra anspråk på att vara något annat än ännu en statlig myndighet.

Referenser

- Agevall, Ola & Olofsson, Gunnar, 2019. "Universitetslärarna och den högre utbildningen" s. 91–126 i Brante, Thomas, Svensson, Kerstin & Svensson, Lennart G. (red.), *Ett professionellt landskap i förvandling*. Lund: Studentlitteratur.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Bringselius, Louise, 2015. "Professionalism and Organizational Performance in the Wake of New Managerialism", *European Political Science Review* 7(4), s. 499–523.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Sundberg, Elin, 2016. "Avkollegialiseringen av den svenska högskolan", s. 45–69 i Ahlbäck Öberg, Shirin, Bennich-Björkman, Li, Hermansson, Jörgen, Jarstad, Anna, Karlsson, Christer & Widmalm, Sten (red.), *Det hotade universitetet*. Stockholm: Dialogos.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Sundberg, Elin, 2017. "Vad har hänt med det kollegiala styret?", s. 91–119 i Wedlin, Linda & Pallas, Josef (red.), *Det ostyrda universitetet? Perspektiv på styrning, autonomi och reform av svenska lärosäten*. Stockholm: Makadam.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Widmalm, Sten, 2016. "Att göra rätt – även när ingen ser på", *Statsvetenskaplig tidskrift* 118(1), s. 9–19.
- Ahola, Sakari, Hedmo, Tina, Thomsen, Jens-Peter & Vabø, Agnete, 2014. "Organisational features of higher education; Denmark, Finland, Norway & Sweden", Working Paper 14/2014. Oslo: Nordic Institute for Studies in Innovation, Research and Education.
- Amaral Alberto & Magalhães, António, 2002. "The emergent role of external stakeholders in European higher education governance", s. 1–22 i Amaral, Alberto, Jones, Glen A. & Karseth, Berit (red.), *Governing higher education: National perspectives on institutional governance – Higher education dynamics*. Vol. 2. Dordrecht: Springer.
- Bennett, John B., 1998. *Collegial professionalism: The academy, individualism, and the common good*. Phoenix, AZ: Oryx Press.
- Birnbaum, Robert, 2004. "The end of shared governance: Looking ahead or looking back", *New Directions for Higher Education* 127, s. 5–22.
- Björck, Henrik, 2013. *Om kollegialitet*. Stockholm: Sveriges universitetslärarförbund.
- Burnes, Bernard, Wend, Petra & Todnem By, Rune, 2014. "The changing face of English universities: reinventing collegiality for the twenty-first century", *Studies in Higher Education* 39(6), s. 905–926.
- De Boer, Harry F., Enders, Jürgen & Leisyte, Liudvika, 2007. "Public sector reform in Dutch higher education: The organizational transformation of the university", *Public Administration* 85(1), s. 27–46.
- De Boer, Harry & Stensaker, Bjørn, 2007. "An internal representative system: The democratic vision", s. 99–117 i Maassen, Peter & Olsen, Johan P. (red.), *University dynamics and European integration: Higher education dynamics*. Vol. 19. Dordrecht: Springer.
- Deem, Rosemary, 1998. "'New managerialism' and higher education: The management of performances and cultures in universities in the United Kingdom", *International Studies in Sociology of Education* 8, s. 47–70.

- Ekman, Marianne, Lindgren, Monica & Packendorff, Johann, 2018. "Universities need leadership, academics need management: Discursive tensions and voids in the deregulation of Swedish higher education legislation", *Higher Education* 75, s. 299–321.
- Engwall, Lars, 2014. "The recruitment of university top leaders: Politics, communities and markets in interaction", *Scandinavian Journal of Management* 30, s. 332–343.
- Engwall, Lars, 2016. "Rektorers rekrytering", s. 70–84 i Ahlbäck Öberg, Shirin, Bennich-Björkman, Li, Hermansson, Jörgen, Jarstad, Anna, Karlsson, Christer & Widmalm, Sten (red.), *Det hotade universitetet*. Stockholm: Dialogos.
- Engwall, Lars, 2017. "Montesquieu på universitet: Styrelse, rektor och senat i samspel", s. 147–188 i Wedlin, Linda & Pallas, Josef (red.), *Det ostyrda universitetet?: perspektiv på styrning, autonomi och reform av svenska lärosäten*. Göteborg: Makadam.
- European Universities Association, 1988. "Magna Charta Universitatum". Bologna: EUA.
- Evetts, Julia, 2006. "Introduction: Trust and professionalism – Challenges and occupational changes", *Current Sociology* 54(4), s. 515–531.
- Frängsmyr, Carl, 2017. "Den svåra kollegialiteten: Några historiska perspektiv", s. 33–46 i Mähl, Stefan (red.) *Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis: Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 2015–2016*. Uppsala: Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala.
- Gall, Carlotta, 2021. "Prestigious Istanbul University Fights Erdogan's Reach", *The New York Times*, 1 februari, tillgänglig på <https://www.nytimes.com>, hämtad 2021-02-10.
- Gonch, William, 2013. "Shared governance or paralysis?" ACTA. Blog, 4 oktober, tillgänglig på https://www.goacta.org/the_forum/shared_governance_or_paralysis, hämtad 2019-03-06.
- Goodall, Amanda, 2009. *Socrates in the boardroom: Why research universities should be led by top scholars*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Hall, Patrik m.fl., 2014. "Stärkt kollegialitet – för en bättre balans mellan linje och kollegium vid Malmö högskola", Malmö högskola. Mahr 19-2014/428.
- HiG, 2009. "Högskolestyrelsens protokoll 2009:3". 2009-06-12.
- Kerr, Clark, 1963. *The uses of the university*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- KI, 2013a. "Organisationsplan", fastställd av styrelsen 2013-12-02. 1-600/2013.
- KI, 2013b. "Regler för val av lärarrepresentanter i konsistoriet och i verksamhetsstyrelserna samt rådgivande val av dekanen och prodekaner", fastställd av styrelsen 2013-12-02 (reviderad 2014-02-19). 1-620/2013.
- KI, 2019a. "Organisationsplan för Karolinska institutet", fastställd av styrelsen 2018-12-03. 1-93/2019.
- Kwiek, Marek, 2015. "The unfading power of collegiality? University governance in Poland in a European comparative and quantitative perspective", *International Journal of Educational Development* 43, s. 77–89.
- Kyvik, Svein & Ødegård, Einar, 1990. *Universitetene foran 90-tallet. Endringer i styring og finansiering av forskning*. København: Nordisk Ministerråd.
- Lazega, Emmanuel, 2001. *The collegial phenomenon: The social mechanisms of cooperation among peers in a corporate law partnership*. Oxford: Oxford University Press.
- LnU, 2012. "Synpunkter på Linnéuniversitetets planerade omorganisation". 2012-03-23. LnU 2011/401.

- LnU, 2020. "Process för rekrytering av dekaner vid Linnéuniversitetet", fastställd av rektor 2020-04-06. 2019/3965-1.1.1.
- Locke, William, Cummings, William K. & Fisher, Donald (red.), 2011. *Changing governance and management in higher education: The changing academy – The changing academic profession in international comparative perspective*. Vol. 2. Dordrecht: Springer.
- Maassen, Peter & Olsen, Johan P. (red.), 2007. *University dynamics and European integration*. Vol. 4. Dordrecht: Springer.
- MaH, 2012. "Arbetsordning för Malmö högskola", fastställd av styrelsen 2012-09-28. Mahr 122012/530.
- MaH, 2017. "Paneldebatt: Malmö universitet – dags för kollegialt inflytande?" I panelen Kerstin Tham, rektor, Malmö högskola, Mats Ericson, förbundsordförande, SULF och Shirin Ahlbäck Öberg, docent i statsvetenskap, Uppsala universitet. Arrangörer är Professorskollegiet vid Malmö högskola och SULFs professorssektion vid Malmö högskola, 2017-05-03.
- MaU, 2019. "Arbetsordning för Malmö universitet", fastställd av styrelsen 2019-11-06. LED 1.32019/603.
- Musselin, Christine, 2013. "Redefinition of the relationships between academics and their university", *Higher Education* 65, s. 25–37.
- Pearce, Craig L., Wood, Bob G., & Wassenaar, Christina L., 2018. "The future of leadership in public universities: Is shared leadership the answer?", *Public Administration Review* 78, s. 640–644.
- Reed, Michael, 2002. "New managerialism, professional power and organizational governance in UK universities", s. 163–185 i Amaral, Alberto, Jones, Glen A. & Karseth, Berit (red.), *Governing higher education: National perspectives on institutional governance*. Dordrecht: Kluwer.
- Rider, Sharon, Sundberg, Elin & Ahlbäck Öberg, Shirin, 2014. "Kollegialitet i koncentrat, Rapport från Arbetsgruppen för utveckling av kollegiala styrformer", Vetenskapsområdet för humaniora och samhällsvetenskap. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ruin, Olof, 1982. "Sweden: External control and internal participation – Trends in Swedish higher education", s. 329–364 i Daalder, Hans & Shils, Edward (red.), *Universities, politicians and bureaucrats: Europe and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahlin, Kerstin & Eriksson-Zetterquist, Ulla, 2016. "Collegiality in modern universities: The composition of governance ideals and practices", *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 2–3.
- Shattock, Michael, 2010. *Managing successful universities*, 2 uppl. Berkshire: McGraw-Hill.
- Sundberg, Elin, 2013. "Automireformen – Vad hände med det kollegiala styret?", C-uppsats ventilerad vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Sundberg, Elin, 2014. "Automireformen – En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten". Rapport framtagen för Samverkansgruppen för god forskningsmiljö (GFM), Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Sundqvist, Bo, 2010. *Svenska universitet – lärdomsborgar eller politiska instrument?* Hedemora: Gidlunds.
- Tapper, Ted & Palfreyman, David, 2010. *The collegial tradition in the age of mass higher education*. Dordrecht: Springer Netherlands.

UN Global Colloquium of University Presidents, 2005. "Academic freedom statement of the first global colloquium of university presidents", Columbia University, January 18–19, 2005.

UNESCO, 1997. *The UNESCO recommendation concerning the status of higher education teaching personnel*. Paris: UNESCO.

Waring, Matt, 2017. "Management and leadership in UK universities: Exploring the possibilities of change", *Journal of Higher Education Policy and Management* 39(5), s. 540–558.

Wright, Susan, Carney, Stephen, Krejsler, John Benedicto, Nielsen, Gritt Bykærholm & Williams Orberg, Jakob, 2019. *Enacting the university: Danish university reform in an ethnographic perspective*. Dordrecht: Springer.

OFFENTLIGT TRYCK

Proposition 2009/10:149. *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*.

SOU 2015:92. *Utvecklad ledning av universitet och högskolor*, betänkande av Ledningsutredningen. Stockholm: Wolters Kluwer.

Utbildningsutskottets betänkande 2009/10:23. *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor*.

UKÄ, 2020. "Statistikdatabas: Högskolan i siffror", tillgänglig på www.uka.se, hämtad 2021-01-31.

Bilaga 1: Källor för tabellerna 2–6

TABELL 2 OCH 3

Uppsala universitet

UU, 2019a. Arbetsordning för Uppsala universitet. Fastställd av konsistoriet 2019-12-12. UFV 2017/95.

UU, 2019b. Riktlinjer för val av ledamöter till områdes- och fakultetsnämnder 2020-20-23. Beslutad av rektor 2019-05-21. UFV 2019/203.

Lunds universitet

LU, 2020a. Arbetsordning för Lunds universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2018-12-14 (reviderad 2020-12-15). STYR 2020/2283.

Göteborgs universitet

GU, 2020a. Arbetsordning vid Göteborgs universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-07. GU 2020/3075.

Stockholms universitet

SU, 2019. Arbetsordning vid Stockholms universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-06-14. SU FV-1.2.1-1307-19.

SU, 2017. Föreskrifter för val till fakultetsnämnd och områdesnämnd m.m. Beslutad av rektor 2017-04-28. SU FV-1.2.2-1487-17.

SU, 2014. Föreskrifter för val av fakultetsnämnd och val av förslag till dekanus och prodekanus. Beslutad av rektor 2014-04-03. SU FV-1.2.2-1074-14.

Umeå universitet

UmU, 2018a. Arbetsordning för Umeå universitet. Beslutad av universitetsstyrelsen 2018-06-08. FS 1.1-195-18.

UmU, 2016a. Regler för val och utseende av ledamöter i fakultetsnämnderna (inkl. dekan och prodekan) vid Umeå universitet, för tiden 2017-07-01-2021-06-30. Fastställd av rektor 2016-11-01 med giltighetstid 2016-11-01-2021-06-30. FS FS 1.1-1939-16.

Linköpings universitet

LiU, 2020a. Beslut om Arbetsordning för Linköpings universitet fr.o.m. den 9 december 2020. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-09. LiU-2020-02716.

LiU, 2020b. Beslut om instruktion för tillsättning av vissa styrelser och uppdrag. Fastställd av rektor 2020-12-09. LiU-2020-03011.

LiU, 2017. Anvisningar för genomförande av val till fakultetsstyrelser respektive styrelsen för utbildningsvetenskap vid Linköpings universitet mandatperioden 2018-2020 - nu fråga om anvisningar för valens genomförande (Valanvisningar II). Beslutad av rektor 2017-05-22. LiU-2017-01010.

Karolinska Institutet

KI, 2020a. Organisationsplan för Karolinska institutet. Fastställd av konsistoriet 2020-04-21 och gäller fr.o.m. 2020-05-01. 1-343/2020.

KI, 2020b. Regler för val till akademiska uppdrag vid Karolinska Institutet. Fastställda av konsistoriet 2020-08-27. Gäller från och med 2020-08-27. 1-629/2020.

KI, 2018a. Anställningsordning för lärare vid Karolinska Institutet. Fastställd av konsistoriet 2018-10-15 och gäller fr.o.m. 2018-10-15. 1-877/2017.

KI, 2013a. Organisationsplan. Fastställd av konsistoriet 2013-12-02. 1-600/2013.

KI, 2013b. Regler för val av lärarrepresentanter i konsistoriet och i verksamhetsstyrelserna samt rådgivande val av dekanen och prodekaner. Fastställd av konsistoriet 2013-12-02 (reviderad 2014-02-19). 1-620/2013.

Kungliga Tekniska högskolan

KTH, 2020a. Arbetsordning vid KTH. Beslutad av universitetsstyrelsen 2019-06-11 och gäller fr.o.m. 2019-07-01, ändrad 2020-06-10. V-2020-0326.

KTH, 2019a. Riktlinje om val av ledamöter som representerar lärare och forskare i fakultetsrådet. Beslutad av rektor 2019-01-01 och gäller fr.o.m. 2019-07-01. V-2018-1015.

Luleå tekniska universitet

LTU, 2015. Föreskrifter för val till fakultetsnämnder vid Luleå tekniska universitet. Beslutad av rektor 2015-04-28. 1049-15.

Sveriges lantbruksuniversitet

SLU, 2019. Organisation och ansvarsfördelning avseende styrelsen för SLU och organ som är direkt underställda denna. Beslutad av styrelsen 2019-02-20 och gäller fr.o.m. 2019-03-01. SLU ID:ua.29019.1.1.1-681.

SLU, 2018a. Organisation och ansvarsfördelning avseende rektor vid SLU och organ som är direkt underställda rektor. Fastställd av rektor 2018-12-18. SLU ID:ua 2018.1.1.1-4710.

SLU, 2016. Organisation och ansvarsfördelning inom fakulteten för skogsvetenskap (S-faks delegationsordning). Fastställd av fakultetsnämnden 2016-02-16 (reviderad 2016-04-12). SLU.s fak.2016.1.1.1-72.

Karlstads universitet

KaU, 2020. Föreskrifter för val av dekan och prodekan vid fakulteter samt vid lärarutbildningsnämnden vid Karlstads universitet. Beslutad av rektor 2020-02-10 och giltig fr.o.m. 2020-02-10. C2020/171.

KaU, 2019a. Arbetsordning för fakultetsnämnder, lärarutbildningsnämnden samt fakulteternas organisation. Fastställd av rektor 2019-11-11 och giltig fr.o.m. 2019-11-11. C2015/345.

Linnéuniversitetet

LnU, 2020a. Process för rekrytering av dekaner vid Linnéuniversitetet. Beslutad av rektor 2020-04-06. 2019/3965-1.1.1.

LnU, 2018a. Arbetsordning vid Linnéuniversitetet. Beslutad av universitetsstyrelsen 2018-12-05. LNU 2018/1788-1.1.1.

LnU, 2018b. Beslut om lokala regler för val till fakultetsstyrelser. Beslutad av rektor 2018-02-19. 2017/5223-1.1.

Örebro universitet

OrU, 2018a. Arbetsordning för Örebro universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-11-08. ORU 1.2.1-05299/2019.

OrU, 2018b. Riktlinjer för val till fakultetsnämnd vid Örebro universitet. Fastställd av rektor 2018-06-12. ORU 1.2.1-02531/2018.

OrU, 2018c. Riktlinjer för att utse valberedning för val till fakultetsnämnderna vid Örebro universitet. Beslutad av rektor 2018-05-08. ORU 1.2.2-02531/2018.

Mittuniversitetet

MiU, 2019a. Arbetsordning för Mittuniversitetet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-02-20 och gäller fr.o.m. 2019-07-01. 2019/580.

MiU, 2017a. Föreskrifter för val av ledamöter i fakultetsnämnden med mandatperiod fr.o.m. 2018-07-01. Fastställd av chefsjuristen. MIUN 2017/2273.

MiU, 2017b. Föreskrifter för fyllnadsval till fakultetsnämnden för naturvetenskap, teknik och medier för perioden 2020-01-01-2021-06-30. MIUN 2017/2273.

Malmö universitet

MaU, 2019a. Arbetsordning för Malmö universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-11-06. LED 1.3-2019/603.

MaU, 2018a. Riktlinjer vid val till fakultetsstyrelse. Beslutad av administrativ handläggare. Led 1.5-2018/598.

Blekinge tekniska högskola

BTH, 2019a. Arbetsordning för Blekinge Tekniska Högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-17. BTH-1.1.3-0346-2019.

BTH, 2019b. Nomineringsförfarande till dekaner och prefekter vid Blekinge Tekniska Högskola, BTH. Beslutad av rektor 2019-05-13. BTH-1.4.3-0141-2019.

Försvarshögskolan

FHS, 2016a. Arbetsordning för FoUN. Fastställd av högskolestyrelsen 2016-12-13. FHS Ö 112/2017.

FHS, 2015. Valordning för val till Forsknings och utbildningsnämnden (FoUN) vid Försvarshögskolan. Beslutad av högskolestyrelsen 2013-12-13 (reviderad 2015-12-09). Ö 55/2016

Gymnastik- och idrottshögskolan

GIH, 2018a. Övergripande beskrivningar av akademiska funktioner i GIH:s organisation. Beslutad av rektor 2018-01-30. GIH 2018/45.

GIH, 2018b. Högskolestyrelsens arbets-, besluts- och delegationsordning. Beslutad av högskolestyrelsen 2018-09-27. GIH 2018/400.

GIH, 2015. Inrättande av nomineringsgrupp för ledamöter i kollegiala organ samt utnämning av prorektor. Beslutad av rektor 2015-09-15. Ö 2015/429.

GIH, 2014. Förslag till ny organisation. Fastställd av högskolestyrelsen 2014-02-14. Ö 2014/34.

GIH, 2010. Organisation, sammansättning av nämnder och kommittéer, process för utseende av ledamöter. Fastställd av högskolestyrelsen 2010-11-10. 01-701/10.

Högskolan i Borås

HB, 2019a. Styrelsens organisations- och beslutsordning (SOB). Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-12. 801-19.

HB, 2014. Regler för val till nämnder vid Högskolan i Borås. Beslutad av rektor 2014-08-25. 434-14.

Högskolan Dalarna

HDA, 2019a. Beskrivning av de kollegiala nämnderna vid Högskolan Dalarna. Beslutad av Utbildnings- och forskningsnämnden 2015-10-07 och gäller fr.o.m. 2015-10-07 samt reviderad 2019-05-15. DUC 2015/1894/10.

Högskolan i Gävle

HiG, 2019a. Anställningsordning för lärare vid Högskolan i Gävle. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-12. HIG-STYR 2018/127.

HiG, 2017. Organisation. Ansvarsfördelning och beslutsordning. Fastställd av styrelsen 2011-12-02. HIG 2011/1738. Revidering fastställd av rektor 2017-03-27. HIG-STYR 2015/80.

HiG, 2016. Rutin för lokalt valförfarande. Beslutad av högskolestyrelsen 2016-10-14. Ärendenummer HIG-STYR 2016/126 och samlingsnummer HIG-STYR 2016/105.

Högskolan i Halmstad

HH, 2019. Föreskrift för val av ledamöter till forsknings- och utbildningsnämnden vid Högskolan i Halmstad. Fastställd av högskolestyrelsen 2015-10-23. L 2013/11. Reviderad av rektor 2019-01-21. L 2018/182.

Högskolan Kristianstad

HKr, 2020a. Arbetsordning. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-09-20 och gäller fr.o.m. 2018-01-01, senast reviderad 2020-06-11. 2017-114-372.

HKr, 2018. Regler och anvisningar för valberedningens sammansättning och uppdrag samt för val av ledamöter i fakultetsnämnder. Gäller fr.o.m. 2018-10-01. 2018-112-469.

Högskolan i Skövde

HS, 2020a. Föreskrifter för utseende av ledamöter till fakultetsnämnden vid Högskolan i Skövde. Fastställda av styrelsen 2020-04-15 och träder ikraft samma datum. HS 2020/347.

HS, 2018. Revidering av arbetsordningen vid Högskolan i Skövde. Beslutad av högskolestyrelsen 2018-12-19. HS 2018/927.

Högskolan Väst

HV, 2019a. Regler för utseende av ledamöter i Forsknings- och utbildningsnämnden (FUN) samt institutionsnämnderna. Beslutad av rektor 2019-10-01. 2018/1338 A 21.

Mälardalens högskola

MDH, 2019a. Regler för val till fakultetsnämnden och dess utskott. Beslut av högskolestyrelsen 2019-05-13 och gäller fr.o.m. 2019-05-13. 2019/0065.

MDH, 2019b. Högskolestyrelsens arbetsordning för Mälardalens högskola. Beslutad av högskolestyrelsen 2019-05-13 och gäller fr.o.m. 2020-01-01. 2019/0649.

Södertörns högskola

SH, 2019a. Valordning för Fakultetsnämnden. Beslutad av rektor 2019-03-26. 1480-1.1.2-2019.

SH, 2017. Arbetsordning för Södertörns högskola. Beslutad av högskolestyrelsen 2017-01-13. 3399-1.1.2-2016.

Konstfack

KF, 2019. Arbetsordning och delegering av beslutanderätt vid Konstfack. Fastställd av högskolestyrelsen 2016-05-17 (senast reviderad 2019-02-13). HS 2019-02-13.

KF, 2018a. Föreskrifter för val av lärare till Högskolestyrelsen samt Utbildnings- och forskningsnämnden vid Konstfack. Fastställda av högskolestyrelsen 2013-01-04. Reviderade av högskolestyrelsen 2015-12-15, 2018-12-12.

Kungliga Konsthögskolan

KKH, 2018a. Arbetsordning vid Kungl. Konsthögskolan. Fastställd av högskolestyrelsen 2018-05-24. 1.1.3-53-2018.

Kungliga Musikhögskolan i Stockholm

KMH, 2017a. Arbetsordning vid Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-12-15. 17/724.

KMH, 2017b. Valordning för Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. Beslutad av högskolestyrelsen 2017-12-15. 17/704.

Stockholms konstnärliga högskola

SKH, 2019a. Arbetsordning Stockholms konstnärliga högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2015-12-16 (reviderad 2016-06-13, 2016-10-27 och 2019-09-18). SKH 2017/986/1.2.4.

TABELL 4 OCH 5

Administratörer och akademiska lärare har konsulterats vid UU, LiU, LnU, KI, SLU, FHS, GIH, HDa, HKr, SH, KF och SKH.

Uppsala universitet

- UU, 2020a. Beslutsstrukturer och delegationsbeslut inom Samhällsvetenskapliga fakulteten. Fastställd av Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden 2020-01-30. SAMFAK 2020/3.
- UU, 2020b. Besluts- och delegationsordning. Fastställd av Historisk-filosofiska fakulteten 2020-09-22. HISTFILFAK 2020/59.
- UU, 2020c. Beslutsstrukturer och delegationsbeslut inom Fakulteten för utbildningsvetenskaper. Fastställd av Fakulteten för utbildningsvetenskaper 2020-08-31. UTBVET 2020/733.
- UU, 2020d. Delegationsordning. Fastställd av Språkvetenskapliga fakultetsnämnden 2020-08-25. SPRÅKFAK 2020/21.
- UU, 2019a. Arbetsordning för Uppsala universitet. Fastställd av konsistoriet 2019-12-12 och gäller från 2020-01-01. UFV 2017/95.
- UU, 2019b. Områdesnämndens/fakultetsnämndens delegationer. Fastställd av Teknisk-naturvetenskapliga fakulteten 2019-04-09. TEKNAT 2014/213.
- UU, 2019c. Arbetsordning. Vetenskapsområdet för medicin och farmaci. Fastställd av områdesnämnden för medicin och farmaci 2012-09-13 och reviderad 2019-12-18. MEDFARM 2016/408.
- UU, 2014a. Arbetsordning för Juridiska fakulteten. Fastställd av Juridiska fakultetsnämnden 2014-11-17. JURFAK 2014/78.
- UU, 2014b. Utbildningsplan för Juristprogrammet. Fastställd av Juridiska fakultetsnämnden 2007-04-16 och reviderad 2014-12-11. JURFAK 2014/80
- UU, 2012a. Antagningsordning och föreskrifter för betyg inom utbildning på forskarnivå vid Uppsala universitet (AFUU). Fastställd av konsistoriet 2012-12-14. UFV 2012/2057.
- UU, 2010. Riktlinjer för utbildning på forskarnivå vid Uppsala universitet. Fastställd av rektor 2010-12-21. UFV 2009/1993
- Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Lunds universitet

- LU, 2020b. Arbets- och delegationsordning för Humanistiska och teologiska fakulteterna. Fastställd av Humanistiska och teologiska fakultetsstyrelsen 2020-05-27. STYR 2020/929.
- LU, 2020c. Föreskrifter om fördelning av beslutsbefogenheter vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet. Fastställda av Fakultetsstyrelsen för Ekonomihögskolan 2020-06-17. STYR 2020/747.
- LU, 2020d. Lunds universitets föreskrifter om fördelning av beslutsbefogenheter och rätt att teckna avtal vid Lunds universitet. Fastställd av rektor 2020-10-15. STYR 2019/2111.
- LU, 2020e. Delegationsordning och arbetsformer för Samhällsvetenskapliga fakulteten. Fastställd av samhällsvetenskapliga fakultetsstyrelsen 2020-11-26. STYR 2020/1927.

- LU, 2020f. Arbetsordning för Medicinska fakulteten inklusive fördelning av beslutsbefogenheter, samt bestämmelser för vidarefördelning av uppgifter inom arbetsmiljö och brandskydd. Fastställd av Medicinska fakultetsstyrelsen 2020-12-09. STYR 2020/1887.
- LU, 2019. Vidaredelegationer vid juridiska fakulteten vid Lunds universitet. Fastställda av juridiska fakultetsstyrelsen 2014-03-19 och reviderad 2019-02-13. STYR 2019/241.
- LU, 2018a. Rektor vid LTHs fördelning av ansvar och beslutsbefogenheter vid Lunds Tekniska Högskola. Fastställda av rektor vid LTH 2018-03-13. STYR 2018/393.
- LU, 2018b. Föreskrifter för utbildning på forskarnivå vid Lunds universitet. Fastställd av rektor 2018-03-15. STYR 2018/562.
- LU, 2018c. Arbetsordning för naturvetenskapliga fakulteten och fördelning av ansvar och beslutsbefogenheter. Fastställd av naturvetenskapliga fakultetsstyrelsen 2018-09-19. STYR 2018/1265.
- LU, 2018d. Föreskrifter för utbildning på forskarnivå vid Ekonomihögskolan. Fastställda av fakultetsstyrelsen vid Ekonomihögskolan 2018-10-19. STYR 2018/1589.
- LU, 2017. Delegationsordning för konstnärliga fakulteten vid Lunds universitet. Fastställd av konstnärliga fakultetsstyrelsen 2018-12-12. STYR 2017/25.
- Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Göteborgs universitet

- GU, 2020a. Arbetsordning vid Göteborgs universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-07. GU 2020/3075.
- GU, 2020b. Delegationsordning vid Göteborgs universitet. Fastställd av rektor 2019-12-19, reviderad 2020-06-25. GU 2020/1809.
- Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Stockholms universitet

- SU, 2020a. Besluts- och delegationsordning för Områdesnämnden för humanvetenskap. Fastställd av Områdesnämnden för humanvetenskap 2020-05-06. SU FV-1.2.3-1980-20.
- SU, 2020b. Besluts- och delegationsordning för Humanistiska fakultetsnämndens verksamhetsområde. Fastställd av Humanistiska fakultetsnämnden 2020-06-03. SU FV-1.2.3-2237-20.
- SU, 2020c. Besluts- och delegationsordning Stockholms universitet. Fastställd av rektor 2020-08-27. SU FV-1.1.2-2619-20.
- SU, 2020d. Besluts- och delegationsordning för Samhällsvetenskapliga fakulteten. Fastställd av Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden 2020-09-02. SU FV-1.2.3-3110-20.
- SU, 2018a. Delegationsordning för det naturvetenskapliga området. Fastställd av naturvetenskapliga områdesnämnden 2018-01-31 (reviderad 2018-03-14).
- SU, 2018b. Besluts- och delegationsordning för Juridiska fakulteten. Fastställd av Juridiska fakultetsnämnden 2017-01-31 och reviderad 2018-10-24. SU FV-1.2.3-0538-17.
- Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Umeå universitet

- UmU, 2020a. Humanistiska fakultetens besluts- och delegationsordning. Fastställd av Humanistiska fakultetsnämnden 2019-09-16, reviderad 2020-10-23. FS 1.1-1653-16.
- UmU, 2020b. Rektors besluts- och delegationsordning för Umeå universitet. Fastställd av rektor 2019-06-24, reviderad 2020-11-03. FS 1.1-1142-19.
- UmU, 2019. Medicinska fakultetens besluts- och delegationsordning. Fastställd av Medicinska fakultetsnämnden och dekan 2019-02-11. FS 1.1-50-19.
- UmU, 2018b. Delegationsordning för Lärarhögskolan vid Umeå universitet. Fastställd av rektor vid Lärarhögskolan 2018-03-06. FS 1.1-207-18.
- UmU, 2017a. Delegationsordning för Teknisk-naturvetenskaplig fakultet. Fastställd av Teknisk-naturvetenskapliga fakultetsnämnden 2017-02-02 och fastställd av dekan 2017-02-20 (reviderad av dekan 2017-04-24). FS 1.1-140-17.
- UmU, 2017b. Samhällsvetenskapliga fakultetens delegationsordning. Fastställd av samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden 2017-04-25. FS 1.1-697-17.
- UmU, 2017c. Delegationsordning för Handelshögskolan vid Umeå universitet. Fastställd av rektor 2017-11-22. FS 1.1-1944-17.
- UmU, 2016b. Rektors delegationsordning samt humanistiska fakultetsnämndens och dekanens vidaredelegation. Fastställd av rektor 2016-12-20. FS 1.1-1570-16. Fastställd av humanistiska fakulteten 2018-03-13. FS 1.1-208-17. Fastställd av dekan 2018-06-19. FS 1.1-291-18.
- UmU, 2009. Rektors delegation för Umeå universitet. Fastställd av rektor 2008-09-30 och reviderad 2009-02-03. 103-4170-07.

Linköpings universitet

- LiU, 2020a. Beslut om Arbetsordning för Linköpings universitet fr.o.m. den 9 december 2020. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-09. LiU-2020-02716.
- LiU, 2020b. Beslut om FSMs delegation av beslutanderätten i ärenden om antagning och utbildning. Fastställd av Fakultetsstyrelsen vid medicinska fakulteten 2020-01-28. LiU-2020-00321.
- LiU, 2020c. Fakultetsstyrelsens vidaredelegation av beslutanderätten i ärenden om antagning och utbildning. Fastställd av Tekniska fakultetsstyrelsen 2020-01-30. LiU-2020-00291.
- LiU, 2020d. Delegering av beslutanderätt i ärenden avseende antagning och utbildning på grund- och avancerad nivå samt forskarutbildningsnivå vid Filosofiska fakulteten. Fastställd av Fakultetsstyrelsen för filosofiska fakulteten 2020-02-27. LiU-2020-01010.
- LiU, 2020e. Beslut om Styrelsen för utbildningsvetenskaps delegationsordning i ärenden om antagning och utbildning. Fastställd av Styrelsen för utbildningsvetenskap 2020-12-03. LiU-2020-04249.
- LiU, 2020f. Rektors delegation av beslutanderätten i ärenden om antagning och utbildning. Fastställd av rektor 2020-12-21. LiU-2020-04500.
- LiU, 2014. Utbildningsordning för utbildning på forskarnivå. Fastställd av universitetsstyrelsen 2014-03-24. LiU-2014.00530.
- LiU, 2009a. Delegation från fakultetsstyrelsen till programnämnd för grundutbildning under tidsperioden 2009-01-01-2012-06-30. Fastställd av Fakultetsstyrelsen för tekniska fakulteten 2009-01-28. LiU-2008/03940.

LiU, 2009b. Beslut om besluts- och granskningsordning för utbildningsplaner och kursplaner (program- och fristående kurser). Fastställd av Fakultetsstyrelsen för filosofiska fakulteten 2009-03-12. LiU-2009-00501.

LiU, 2007a. Utbildning på grund och avancerad nivå. Fastställd av universitetsstyrelsen 2007-06-12. LiU 780/07-10.

LiU, 2007b. Vidaredelegering av beslutanderätt avseende utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Fastställd av Hälsohögskolans utbildningsnämnd 2007-09-17. 1017/07-10.

Karolinska Institutet

KI, 2020c. Besluts- och delegationsordning för Karolinska Institutet. Fastställd av rektor 2020-06-02. 1-207/2020.

KI, 2019b. Kurs- och programansvar för utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Fastställd av Kommittén för utbildning på grundnivå och avancerad nivå 2019-05-02. 1-167/2019.

KI, 2010. Besluts- och delegationsordning för Karolinska Institutet. Fastställd av konsistoriet 2010-02-18. 456/09-010.

KI, 2008. Styrelsen för utbildning: Arbets- och delegationsordning. Rev. av Styrelsen för utbildning 2008-05-28. 2239/2008-010.

Kungliga Tekniska högskolan

KTH, 2020b. Riktlinje om utbildning på forskarnivå. Fastställd av rektor 2020-11-18. V-2020-0009 1.2.

KTH, 2019b. Delegationsordning vid KTH. Fastställd av rektor 2019-06-18. V-2019-0627.

KTH, 2008a. KTH Intranät. KTHs utbildningsprogram. Reviderad fr.o.m. 2008-09-04. Intern föreskrift nr 16/94.

KTH, 2008b. KTHs organisation och beslutsstruktur. Gäller fr.o.m. 2008-05-12. Intern föreskrift nr 9/08.

KTH, 2007. KTH Intranät. Inrättande av kurser på grundnivå och avancerad nivå. Gäller fr.o.m. 2007-07-01. Intern föreskrift nr 27/05.

Luleå tekniska universitet

LTU, 2019. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2019-12-16. LTU-4565-2019.

LTU, 2018a. Arbetsordning för Luleå tekniska universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2018-11-12. LTU-3142-2018.

LTU, 2007. Arbets- och beslutsordning 2007. Fastställd av rektor 2007-09-11. RB 171-07.

Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Sveriges lantbruksuniversitet

SLU, 2019. Organisation och ansvarsfördelning avseende styrelsen för SLU och organ som är direkt underställda denna. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-02-20. SLU ID:ua.29019.1.1.1-681.

SLU, 2018a. Organisation och ansvarsfördelning avseende rektor vid SLU och organ som är direkt underställda rektor. Fastställd av rektor 2018-12-18. SLU ID:ua 2018.1.1.1-4710.

SLU, 2018b. Riktlinjer för utbildningen på forskarnivå 2019. Fastställd av rektor 2018-12-18. SLU ua 2018.1.1.1-4677.

SLU, 2010. Organisation och ansvarsfördelning avseende styrelsen för SLU och organ som är direkt underställda denna. Fastställd av universitetsstyrelsen 2008-07-17/18 och reviderad 2009-04-28 och 2010-09-29. SLU ID:ua 11-2308/08, 11-1378/09 och Fe.2010.11-2955.

Karlstads universitet

KaU, 2019b. Rektors delegationsordning. Fastställd av rektor 2019-01-14. C201962.

KaU, 2019c. Fakultetsnämnd HNTs delegationsordning. Fastställd av Fakultetsnämnden för hälsa, natur och teknikvetenskap 2019-01-31. HNT 2019/36.

KaU, 2017a. Delegationsordning på Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap. Fastställd av dekanus 2017-03 -01. HS 2017/227.

KaU, 2009. Arbets- och beslutsordning för Karlstads universitet. Fastställd av rektor 2009-04-09. C 2009/120.

Linnéuniversitetet

LnU, 2020b. Dekanens besluts- och delegationsordning. Fastställd av dekanus för fakulteten för samhällsvetenskaper 2020-05-27. ST 2020/1960-1.1.1.

LnU, 2020c. Dekanens besluts- och delegationsordning. Fastställd av dekanus för teknik 2020-06-08. ST 2020/2177-1.1.1.

LnU, 2019. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2013-04-22 (reviderad 2019-11-26). 2019/3680-1.1.1.

LnU, 2018a. Arbetsordning vid Linnéuniversitetet. Beslutad av universitetsstyrelsen 2018-12-05 och gäller fr.o.m. 2019-01-01. LNU 2018/1788-1.1.1.

LnU, 2018c. Lokala regler för utbildning på forskarnivå. Fastställd av rektor 2018-01-29. 2018/29-1.1.

LnU, 2013a. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2013-04-22. ST 2013-165-1.1.

LnU, 2013b. Dekanens besluts- och delegationsordning. Fastställd av dekanus för fakulteten hälso- och livsvetenskap 2012-02-11. ST 2013/30-1.1.

LnU, 2013c. Dekanens delegationsordning. Fastställd av dekanen för Fakulteten för ekonomihögskolan 2013-02-12. ST 2013/49-1.1.

Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Örebro universitet

OrU, 2019a. Rektors och prorektors delegationer. Fastställda av rektor 2019-05-17. ORU 2019/02932.

Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Mittuniversitetet

- MiU, 2019b. Mittuniversitetets besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2019-05-14, reviderad 2019-09-24 och 2020-11-24. 2019/657.
- MiU, 2019c. Fakulteten för humanvetenskaps besluts- och delegationsordning. Fastställd av fakultetsnämnden för humanvetenskap 2019-06-04 och dekanus 2019-06-19. 2019/658.
- MiU, 2019d. Besluts- och delegationsordning för fakultetsnämnd respektive dekan vid fakulteten för naturvetenskap, teknik och medier. Fastställd av fakultetsnämnden för naturvetenskap, teknik och medier 2019-06-12 och dekan 2019-06-19. 2019/1140.
- MiU, 2004. Beslutsordning för Mittuniversitetet. Fastställd av högskolestyrelsen 2004-10-15 och rektor 2004-11-01. MH 2004/252.

Malmö universitet/högskola

- MaU, 2020a. Kvalitetsarbete vid Fakulteten för kultur och samhälle inom utbildning på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. Fastställd av ställföreträdande dekan 2020-03-03. LED 2019/650.
- MaU, 2019a. Arbetsordning för Malmö universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-11-06. LED 1.3-2019/603.
- MaU, 2018b. Antagningsordning för utbildning på forskarnivå. Fastställd av universitetsstyrelsen 2018-12-14. LED 1.3-2018/478.
- MaH, 2009. Besluts-, delegations- och beredningsordning för Hälsa och samhälle. Reviderad av fakultetsstyrelsen och dekanus 2009-12-09. HS12-09/1118.
- Sundberg, Elin, 2014. Autonomireformen. En kompletterande studie av förändringar i beslutsmakt vid fem lärosäten. Statsvetenskapliga institutionen.

Blekinge tekniska högskola

- BTH, 2018. Rektors delegationsordning Blekinge Tekniska Högskola. Fastställd av rektor 2018-06-28. BTH 1.2.1-0230-2018.
- BTH, 2009. Organisationsplan för Blekinge Tekniska Högskola, BTH, inkl. Beslutsordning för Blekinge Tekniska högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2009-06-15. 13-0542-2009.

Försvvarshögskolan

- FHS, 2020a. Delegeringsordning vid Försvvarshögskolan. Fastställd av rektor 2020-06-11. Bilaga 1 till Ö 137/2021.
- FHS, 2020b. Allmän studieplan för utbildning på forskarnivå i krigsvetenskap. Fastställd av Forsknings- och utbildningsnämnden 2020-12-08. Ö 509/2020.
- FHS, 2018a. Regler för antagning till utbildning på forskarnivå vid Försvvarshögskolan. Fastställd av rektor 2018-06-12. Ö 348/2018.
- FHS, 2017. Styrelsens arbetsordning och beslutsordning. Fastställd av styrelsen 2017-02-20. 59/2017.
- FHS, 2010. Delegationsordning. Troligtvis fastställd 2010-12-14. N/A.

Gymnastik- och idrottshögskolan

- GIH, 2020a. Högskolestyrelsens arbets-, besluts- och delegationsordning. Fastställd 2020-09-24. GIH 2020/289.

GIH, 2020b. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2020-12-08. GIH 2020/298.

GIH, 2018c. Riktlinjer för kvalitetssäkring av kurser. Fastställd av GUN och FFN 2018-10-02. GIH 2017/528.

GIH, 2018d. Riktlinjer för program, fastställd av GUN och FFN 2018-10-17. GIH 2017/527.

GIH, 2009. Besluts- och delegationsordning Gymnastik- och idrottshögskolan. Fastställd av högskolestyrelsen 2009-06-03. 01-316/09.

Högskolan i Borås

HB, 2019a. Styrelsens organisations- och beslutsordning (SOB). Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-12. 801-19.

HB, 2010a. Styrelsens organisations- och beslutsordning. Fastställd av styrelsen 2007-06-15. 286-07-10.

HB, 2010b. Rektors organisations- och beslutsordning. Fastställd av rektor 2010-10-26. 287-07-10.

Högskolan Dalarna

HDA, 2017. Rektors delegation av beslutsrätt vid Högskolan Dalarna. Fastställd av rektor 2017-11-20 (reviderad 2017-12-04, 2018-02-26). HDA 1.2-2017/1195.

Högskolan i Gävle

HiG, 2020. Antagningsordning. Grund-, avancerad och forskarnivå. Fastställd av högskolestyrelsen 2020-06-11. HIG-STYR 2020/88.

HiG, 2019b. Missiv § 63 – Antagningsordning, delen gällande forskarnivå. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-12. HIG-STYR 2019/125.

HiG, 2017. Organisation. Ansvarsfördelning och beslutsordning. Fastställd av högskolestyrelsen 2011-12-02. HIG 2011/1738. Revidering fastställd av rektor 2017-03-27. HIG-STYR 2015/80.

HiG, 2008. Organisation. Ansvarsfördelning och beslutsordning. Fastställd av högskolestyrelsen 2008-10-24. 10-1804/08.

Högskolan i Halmstad

HH, 2018. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2018-06-25. L 2018/80.

HH, 2010. Arbetsordning vid inrättande och avveckling av utbildning vid Högskolan i Halmstad. Fastställd av Utbildningsnämnden 2007-08-28/31 (reviderad 2010-11-11). 500-2007-1628.

HH, 2008. Beslutsordning för Högskolan i Halmstad. Fastställd av rektor 2008-06-10. 19-2003-1087.

Högskolan Kristianstad

HKr, 2020a. Arbetsordning. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-09-20 (reviderad 2019-06-13, 2019-09-13 och 2020-06-11). 2017-114-372.

HKr, 2020b. Rektors beslut och delegationer. Fastställd av rektor 2017-09-27 (reviderad 2018-03-29, 2019-04-01, 2019-10-28, 2020-02-11 och 2020-06-25). 2017-114-414.

HKr, 2007. Organisations- och beslutsordning. Fastställd av styrelsen 2007-12-17. 43/11-08.

Högskolan i Skövde

HS, 2020b. Rektors delegationsordning. Fastställd av rektor 2020-06-25. HS 2020/624.

HS, 2020c. Fakultetsnämndens delegationsordning. Fastställd av fakultetsnämnden 2020-12-02. HS 2020/1040.

HS, 2009. Beslutsordning för Högskolan i Skövde. Fastställd av högskolestyrelsen 2009-06-05. HS 2009/228-110.

Högskolan Väst

HV, 2019b. Arbetsbeskrivning för institutionsnämnder. Fastställd av rektor 2018-10-22 (redaktionell ändring 2019-09-23). 2018/1414 A 11.

HV, 2018a. Rektors delegationsordning. Fastställd av rektor 2018-10-22. 2018/1408 A 11.

HV, 2018b. Arbetsbeskrivning för FUN. Fastställd av rektor 2018-10-22 (redaktionell ändring 2019-09-23). 2018/1413 A 11.

HV, 2009. Beslutsordning för Högskolan Väst. Fastställd av rektor 2009-06-15. 2009/125 A 11.

Mälardalens högskola

MDH, 2019c. Rektors delegation av beslutanderätt. Beslutad av rektor 2019-10-15 och ikraftträdande 2019-10-30. 2019/2522.

MDH, 2014. Fakultetsnämndens delegationsordning. Fastställd 2014-09-11. MDH 1.1.2-28/11.

MDH, 2007. Rektors delegation av beslutanderätt inom Mälardalens högskola. Fastställd av rektor 2007-12-12. CF 10-627/07.

Södertörns högskola

SH, 2020a. Besluts- och delegationsordning för Södertörns Högskola. Fastställd av rektor 2020-02-12. 4444-1.1.2-2019.

SH, 2019b. Besluts- och delegationsordning för Södertörns Högskola. Fastställd av rektor 2019-07-05. 2500-1.1.2-2019.

SH, 2010. Fastställande av delegationsordning till fakultetsnämnden. Fastställd av rektor 2010-06-23. 846/11/2010.

Konstfack

KF, 2019. Arbetsordning och delegering av beslutanderätt vid Konstfack. Fastställd av högskolestyrelsen 2016-05-17 (reviderad 2019-02-13). HS 2019-02-13.

KF, 2017. Rektors delegation samt vidaredelegationer. Fastställd av rektor 2017-01-03.

KF, 2008. Arbetsordning. Fastställd av högskolestyrelsen 2008-10-02.

Kungliga Konsthögskolan

KKH, 2019. Besluts- och delegationsordning. Fastställd av prorektor 2019-02-06. 19/52.

KKH, 2018a. Arbetsordning vid Kungl. Konsthögskolan. Fastställd av högskolestyrelsen 2018-05-24. 1.1.3-53-2018.

KKH, 2009. Organisationsplan, beslutsordning, anställningsordning för Kungl. Konsthögskolan. Fastställd av styrelsen 2009-06-01.

Kungliga Musikhögskolan i Stockholm

KMH, 2019. Besluts- och delegationsordning. Fastställd av prorektor 2019-02-06. 19/52.

KMH, 2009. Arbetsordning. Fastställd av styrelsen 2009-04-03. 09/19.

Stockholms konstnärliga högskola

SKH, 2019a. Arbetsordning Stockholms konstnärliga högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-09-18. SKH 2017/986/1.2.4.

SKH, 2019b. Arbetsordning för nämnden och dess utskott. Fastställd av Nämnden för utbildning och forskning 2019-12-09 (reviderad 2020-06-15). SKH 2019/444/1.2.3.

SKH, 2017. Arbetsordning Stockholms konstnärliga högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-12-13. SKH 2017/986/1.2.4.

TABELL 6

Administratörer och akademiska lärare och ledare har konsulterats vid LiU, LnU, MaU och HKr.

Uppsala universitet

UU, 2019a. Arbetsordning för Uppsala universitet. Fastställd av konsistoriet 2019-12-12 och gäller från 2020-01-01. UFV 2017/95.

UU, 2012b. Anställningsordning för Uppsala universitet – Föreskrifter för läraranställningar, rekrytering och befordran av lärare. Fastställd av konsistoriet 2012-11-09. UFV 2010/1842.

Lunds universitet

LU, 2020d. Lunds universitets föreskrifter om fördelning av beslutsbefogenheter och rätt att teckna avtal vid Lunds universitet. Fastställd av rektor 2020-10-15. STYR 2019/2111..

LU, 2020g. Lunds universitets anställningsordning. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-15. STYR2020/2212.

Göteborgs universitet

GU, 2020a. Arbetsordning vid Göteborgs universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-07. GU 2020/3075.

GU, 2020b. Delegationsordning vid Göteborgs universitet. Fastställd av rektor 2019-12-19, reviderad 2020-06-25. GU 2020/1809.

GU, 2020c. Anställningsordning för lärare vid Göteborgs universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-02-20. GU 2020/415 (V 2018/1161).

Stockholms universitet

SU, 2020. Anställningsordning för anställning som och befordran till lärare vid Stockholms universitet (AOSU). Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-02-18. SU FV-1.1.2-0354-20.

SU, 2016. Anställningsordning för anställning som och befordran till lärare vid Stockholms universitet (AOSU). Fastställd av universitetsstyrelsen 2016-12-02. SU FV-2.3.1.2-3616-16.

Umeå universitet

UmU, 2020a. Rektors besluts- och delegationsordning för Umeå universitet. Fastställd av rektor 2019-06-24, reviderad 2020-11-03. FS 1.1-1142-19.

UmU, 2018c. Rekryteringsprocess vid anställning av lärare. Fastställd av rektor 2018-05-29. FS 1.1-230-18.

Linköpings universitet

LiU, 2020a. Beslut om Arbetsordning för Linköpings universitet fr.o.m. den 9 december 2020. Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-12-09. LiU-2020-02716.

LiU, 2020f. Rektors delegation av beslutanderätten i ärenden om antagning och utbildning. Fastställd av rektor 2020-12-21. LIU-2020-04500.

LiU, 2018. Ny anställningsordning för Linköpings universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2018-02-15. LiU 2017-03931.

LiU, 2012. Rektors delegationsordning 2012 – nu avseende rektors delegering av beslutanderätten i personalärenden. Fastställd av rektor 2012-10-11. LiU-2012-01218.

Karolinska Institutet

KI, 2020c. Besluts- och delegationsordning för Karolinska Institutet. Fastställd av rektor 2020-06-02. 1-207/2020.

KI, 2018b. Anvisningar till Anställningsordning för lärare vid Karolinska Institutet. Fastställd av rektor 2018-12-11. 1-40/2018.

Kungliga Tekniska högskolan

KTH, 2019c. Delegationsordning vid KTH. Fastställd av rektor 2019-06-18. V-2019-0627.

KTH, 2019d. Riktlinje till anställningsordningen. Fastställd av rektor 2019-06-18. V-2019-0630.

Luleå tekniska universitet

LTU, 2020. Riktlinjer för lärarrekrutering. Fastställd av rektor 2020-09-28. 3034-2020.

LTU, 2018b. Anställningsordning. Fastställd av universitetsstyrelsen 2018-09-14. 2512-2018.

LTU, 2017. Riktlinjer för beredning och beslut vid lärarrekrutering och prövning till högre behörighet. Fastställd 2014-09-02 (reviderad 2017-02-27). 763-2017.

Sveriges lantbruksuniversitet

SLU, 2020a. Organisation och ansvarsfördelning avseende styrelsen för SLU och organ som är direkt underställda denna ("Styrelsens delegationsordning"). Fastställd av universitetsstyrelsen 2020-11-05. SLU ID:ua. 2020.1.1.1-4035.

SLU, 2020b. Organisation och ansvarsfördelning inom fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap vid Sveriges lantbruksuniversitet ("LTV:s delegationsordning"). Fastställd av fakultetsnämnd LTV 2020-02-05. SLU.ltv.2020.1.1.1-25.

SLU, 2018a. Organisation och ansvarsfördelning avseende rektor vid SLU och organ som är direkt underställda rektor. Fastställd av rektor 2018-12-18. SLU ID:ua 2018.1.1.1-4710.

SLU, 2018c. Anställningsordning för lärare vid SLU. Fastställd av universitetsstyrelsen 2018-02-19. SLU ID:ua.2018.1.1.1-341.

Karlstads universitet

KaU, 2017b. Handläggningsordning för anställning och befordran av lärare. Fastställd av personalavdelningen 2017-06-21. C2017/586.

Linnéuniversitetet

LnU, 2020d. Anställningsordning för anställning av lärare vid Linnéuniversitetet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2011-12-08 (reviderad 2019-02-14 och 2020-06-04). LNU 2012/359.

LnU, 2019. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2013-04-22 (reviderad 2019-11-26). 2019/3680-1.1.1.

LnU, 2012b. Kompletterande riktlinjer – Anställningsordning för anställning av lärare vid Linnéuniversitetet. Fastställd av rektor 2012-12-17 (reviderad 2014-11-10). LNU 2012/518.

Örebro universitet

OrU, 2019a. Rektors och prorektors delegationer. Fastställda av rektor 2019-05-17. ORU 2019/02932.

OrU, 2019b. Fakultetsnämndernas lärarförslagskommittéer – instruktion och arbetsordning. Fastställd av samtliga fakultetsnämnder 2016-06-14,16,17 (senast ändrad 2019-05-08). ORU 1.2.1-0 1172/2019.

OrU, 2017. Anställningsordning för akademiska anställningar. Fastställda av universitetsstyrelsen 2017-12-21. ORU 1.2.1-05102/2016.

Mittuniversitetet

MiU, 2019a. Arbetsordning för Mittuniversitetet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-02-20. 2019/580.

MiU, 2019b. Mittuniversitetets besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2019-05-14 (reviderad 2019-09-24). 2019/657.

MiU, 2018. Mittuniversitetets anställningsordning. Fastställd av Mittuniversitetets styrelse 2013-08-26 (senast reviderad 2018-12-12). 2018/2439.

Malmö universitet/högskola

- MaU, 2020b. Lärarförslagsnämndernas uppdrag, sammansättning och arbetssätt. Fastställd av rektor 2020-03-23. LED 2020/2581.
- MaU, 2019a. Arbetsordning för Malmö universitet. Fastställd av universitetsstyrelsen 2019-11-06. LED 1.3-2019/603.
- MaU, 2019b. Rektors delegation vid Malmö universitet. Fastställd av rektor 2019-11-25. LED 2019/670.
- MaH, 2013. Ändring i riktlinjer för rekrytering. Fastställd av rektor 2012-12-19. 19-2013/237.

Blekinge tekniska högskola

- BTH, 2019a. Arbetsordning för Blekinge Tekniska Högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-17. BTH-1.1.3-0346-2019.
- BTH, 2019c. Val av lärarrepresentanter till rekryteringskommittén vid Blekinge Tekniska Högskola, BTH. Fastställd av rektor 2019-04-29. BTH-1.3.3-0133-2019.
- BTH, 2017. Anställningsordning för lärare vid Blekinge Tekniska Högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-12-19. BTH-1.2.1-0326-2017.

Försvårshögskolan

- FHS, 2018b. FHS anställningsordning för lärare. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-07-01 (reviderad 2018-03-01 och 2018-12-11). Ö 63/2019.
- FHS, 2016b. Delegeringsordning vid Försvårshögskolan. Fastställd av rektor 2016-11-30. Ö 407/2016.

Gymnastik- och idrottshögskolan

- GIH, 2020c. Anställningsordning för lärare. Fastställd av högskolestyrelsen 2020-06-09. GIH 2020/216.
- GIH, 2018e. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2018-05-02 (reviderad 2018-10-23). GIH 2018/220.
- GIH, 2017. Arbetsordning för beredningsrådet för anställningsärenden. Fastställd av rektor 2017-06-21. GIH 2017/272.

Högskolan i Borås

- HB, 2020. Rektors organisations- och beslutsordningar (ROB). Fastställd av rektor 2020-12-21. 668-20.
- HB, 2019a. Styrelsens organisations- och beslutsordning (SOB). Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-12. 801-19.
- HB, 2019b. Regler vid rekrytering och befordran av lärare. Fastställd av rektor 2012-11-22 (reviderad 2019-05-27). 760-18.

Högskolan Dalarna

- HDa, 2019b. Anställningsordning för lärare vid Högskolan Dalarna. Fastställd av högskolestyrelsen 2004-12-17 (reviderad 2019-09-19). 1.2-2017/687.
- HDa, 2017. Rektors delegation av beslutsrätt vid Högskolan Dalarna. Fastställd av rektor 2017-11-20 (reviderad 2017-12-04 och 2018-02-26). HDa 1.2-2017/1195.

HDa, 2015. Beskrivning av de kollegiala nämnderna vid Högskolan Dalarna. Fastställd av forsknings- och utbildningsnämnden (FUN) 2015-10-07 (reviderad 2019-05-15). DUC 2015/1894/10.

Högskolan i Gävle

HiG, 2019a. Anställningsordning för lärare vid Högskolan i Gävle. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-12-12. HIG-STYR 2018/127.

HiG, 2018. Rutin för rekryterings- och meriteringsprocessen för lärare vid Högskolan i Gävle. Fastställd av rektor 2018-12-12. HIG-STYR 2018/133.

HiG, 2017. Organisation. Ansvarsfördelning och beslutsordning. Fastställd av högskolestyrelsen 2011-12-02. HIG 2011/1738. Revidering fastställd av rektor 2017-03-27. HIG-STYR 2015/80.

Högskolan i Halmstad

HH, 2020a. Arbetsordning för Högskolan i Halmstad. Fastställd av högskolestyrelsen 2020-06-08. L 2018/42.

HH, 2020b. Anställningsordning vid Högskolan i Halmstad. Fastställd av högskolestyrelsen 2020-04-29, reviderad 2020-08-19. P 2019/21.

HH, 2018. Rektors besluts- och delegationsordning. Fastställd av rektor 2018-06-25. L 2018/80.

HH, 2014. Organisationsplan för Högskolan i Halmstad. Fastställd av högskolestyrelsen 2014-12-05. 10-2010-2598.

Högskolan Kristianstad

HKr, 2020b. Rektors beslut och delegationer. Fastställd av rektor 2017-09-27 (reviderad 2018-03-29, 2019-04-01, 2019-10-28, 2020-02-11 och 2020-06-25). 2017-114-414.

HKr, 2019. Handläggningsordning för anställnings- och befordringsärenden (revidering). Fastställd av rektor 2019-02-21 (reviderad 2020-03-16). 2019-112-104.

Högskolan i Skövde

HS, 2019. Anställningsordning vid Högskolan i Skövde. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-06-20. HS 2019/486.

Högskolan Väst

HV, 2019c. Arbetsordning för Högskolan Väst. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-04-09. 2018/1343 A 21.

HV, 2017. Anställningsordning för Högskolan Väst. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-12-07. 2017/1632 A 21.

Mälardalens högskola

MDH, 2019c. Rektors delegation av beslutanderätt. Beslutad av rektor 2019-10-15 och ikraftträdande 2019-10-30. 2019/2522.

MDH, 2019d. Anställningsordning vid Mälardalens högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2019-11-25. 2016/2203.

Södertörns högskola

SH, 2020a. Besluts- och delegationsordning för Södertörns Högskola. Fastställd av rektor 2020-02-12. 4444-1.1.2-2019.

SH, 2020b. Anvisningar till anställningsordning för Södertörns högskola. Fastställda av rektor 2020-01-21. 41-1.1.2-2020.

SH, 2019c. Anställningsordning för Södertörns högskola. Fastställd av högskolans styrelse 2019-12-19. 4508-1.1.2-2019.

SH, 2013. Inrättande och sammansättning av rekryteringskommittéer vid Södertörns högskola. Fastställd av rektor 2013-07-02. 90/1.1.2/2013.

Konstfack

KF, 2019. Arbetsordning och delegering av beslutanderätt vid Konstfack. Fastställd av högskolestyrelsen 2016-05-17 (senast reviderad 2019-02-13). HS 2019-02-13.

KF, 2018b. Anställningsordning för anställning av lärare, forskare, doktorand, assistent och amanuens vid Konstfack. Fastställd av högskolestyrelsen 2012-02-14 (reviderad 2018-12-12).

Kungliga Konsthögskolan

KKH, 2018b. Anställningsordning för Kungl. Konsthögskolan (KKH). För lärare, forskare och doktorander i konstnärlig verksamhet. Fastställd av styrelsen 2017-11-09 (reviderad 2018-10-22). 1.1.3/2017:177.

Kungliga Musikhögskolan i Stockholm

KMH, 2020. Anställningsordning för anställning av lärare vid Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-12-15, reviderad 2020-04-17. 17/404 och 20/279.

KMH, 2017a. Arbetsordning vid Kungl. Musikhögskolan i Stockholm. Fastställd av högskolestyrelsen 2017-12-15. 17/724.

Stockholms konstnärliga högskola

SKH, 2019a. Arbetsordning Stockholms konstnärliga högskola. Fastställd av högskolestyrelsen 2015-12-16 (reviderad 2016-06-13, 2016-10-27, 2017-12-13 och 2019-09-18). SKH 2017/986/1.2.4.

SKH, 2018. Anställningsordning Stockholms konstnärliga högskola. Fastställd av organisationskommittén (senast reviderad av högskolestyrelsen 2019-09-18). SKH 2017/1053/1.2.4.

Den högre utbildningens organisation och finansiering i stöpsleven

Ställningstaganden till Strutens huvudbetänkande

Mikael Börjesson, Moa Lindqvist & Rebecka Göransdotter

The organization and the financing of higher education under negotiation. Position-takings on the main report of the Swedish Commission of Inquiry on Governance and Resource

In recent decades, Swedish higher education and research have undergone significant changes and seen a rapid growth. In parallel, more attention has been given to higher education institutions as strategic actors and the function of the higher education institutions is currently under renegotiation with an increased number of actors demanding a say in its development. The Commission of Inquiry on Governance and Resources was set up to address a broad range of issues in higher education and research. Its work resulted in the report *A Long-term, Coordinated and Dialogue-based Governance of Higher Education* (SOU 2019:6). The article presents an analysis of referral responses to the report by constructing two related spaces: a space of position-takings and a space of referral organisations. Our conclusion is that the referral organisations' position-takings are clearly related to their overall positions in the higher education sector as well as their more specific positions in the field of research and the field of higher education. This is also clearly visible in the argumentation of specific actors for certain standpoints.

Inledning – att analysera ett betänkande i termer av fält och rum

Frågor om hur de svenska lärosätena ska styras, organiseras och finansieras har nyligen utretts av en statlig utredning, Styr- och resursutredningen (Strut), ledd av Pam Fredman, professor i neurokemi och tidigare rektor vid Göteborgs universitet (2006–2017), förordnad av statsrådet Helene Hellmark Knutsson

Mikael Börjesson, Moa Lindqvist och Rebecka Göransdotter är verksamma vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet.

E-post: mikael.borjesson@edu.uu.se; moa.lindqvist@edu.uu.se; rebecka.goransdotter@edu.uu.se

(S) och tillsatt av regeringen i april 2017.¹ Utredningens uppgift var att ”göra en samlad översyn av universitetens och högskolornas styrning, inklusive resurstilldelning” (Dir. 2017:46, 1). I februari 2019 kom utredningens betänkande: *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan* (SOU 2019:6). Utredningen är intressant ur flera perspektiv. Den är förhållandevis radikal i många av sina förslag: en sammanslagning av de skilda pengapåsarna för forskning och utbildning, slopande av prestationsbaserade kriterier för finansiering, införande av fyraåriga överenskommelser mellan statsmakterna och lärosätena, en rekolegialisering genom lagstiftande om krav på kollegiala organ och en omfördelning av forskningsresurser från externa finansiärer till direkta anslag till lärosätena, för att nämna några av de mest omdiskuterade förslagen. Det är också uppenbart att detta betänkande engagerat på bred front vilket går att koppla till dels den tilltagande differentieringen av högskolelandskapet (se övriga bidrag i detta specialnummer), dels den ökade mängden aktörer inom sektorn.

Det finns förstås mycket mer som kan sägas om denna utrednings arbete, betänkande och förslag. Vi kommer dock här inte bidra till den diskussionen, utan har valt att gå en annan väg: vi presenterar nedan en analys av hur olika remissinstanser ställer sig till utredningens förslag och låter således utredningen framträda i ljuset av dess formaliserade mottagande via remissvaren. Vi har sammanställt ett sextiototal remissvar från lärosäten, forskningsinstitut, akademier, myndigheter, stiftelser, fackförbund, näringsliv, och ideella organisationer. Syftet är att analysera mönster i remissvaren och relatera dessa till tre skilda analytiska nivåer: en systemnivå, en fältnivå samt en lärosätetsnivå. Mer precist handlar det om att i ett första led avtäcka grundläggande mönster i vilka som svarar på en remiss om svensk högre utbildning och forskning, vilka förslag de tar ställning till och hur de ställer sig till dem samt vilka argument de för fram till stöd för sina ställningstaganden. I ett andra led frågar vi oss hur dessa mönster kan förstås utifrån remissinstansernas positioner i förhållande till högskolesektorn som helhet, och mer precist fältet för högre utbildning och det vetenskapliga fältet. Vi har inte hittat exempel på att motsvarande analyser har genomförts tidigare.

UTREDNINGENS FÖRSLAG

Nedan sammanfattas kort de viktigaste förslagen i Styr- och resursutredningens betänkande *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan*. Betänkandet tar som utgångspunkt att ”en ändamålsenlig styrning för starka och ansvarsfulla lärosäten måste” främja ”akademisk frihet”, ”rollsäkert

1 Huvudsekreterare i utredningen var Lars Olof Mikaelsson, med Ingeborg Amnéus, Magnus Petersson och Anders Steinwall som sekreterare. Utöver dessa har flera experter varit förordnade till utredningen samt haft en parlamentarisk referensgrupp knuten till sig.

samhällsansvar” samt ”strategisk handlingsförmåga” (SOU 2019:6: 16). Detta är, enligt utredningen, i linje med det som kallas tillitsbaserad styrning, som genom att bygga på professionella normer och verksamhetsnära kunskaper ska styra verksamheten på ett flexibelt sätt, väl anpassat efter den särskilda situationen. Utredningens bedömningar och förslag presenteras i betänkandets kapitel 4–10.

Kapitlen är tematiskt uppdelade. I kapitel 4 lyfts grundläggande normer fram och utredningen föreslår en förstärkning av centrala normer genom inskrivningar i högskolelagen av akademisk frihet, kollegialitetens ställning, utbildningens frihet samt kopplingen mellan forskning och undervisning i lärares tjänster. Kapitel 5 rör organisatoriska aspekter, och här föreslås att regeringen ska framlägga en gemensam proposition för högre utbildning och forskning, att en ny styrform införs genom en så kallad ”dialogbaserad och långsiktig styrning genom överenskommelser och regleringsbrev” (ibid: 180) mellan Utbildningsdepartementet och respektive lärosäte, samt att en nationell analysenhet med Universitetskanslersämbetet som värd inrättas. Kapitel 6 behandlar både utbildning och forskning, och rymmer en lång rad förslag som att det åter bör regleras i högskolelagen att högre utbildning även omfattar fort- och vidareutbildning, att det sätts explicita utbildningsmål för vissa legitimationsyrkesutbildningar samt att studenternas prestationer ges minskad betydelse för resurstilldelningen. Vad gäller forskningen föreslås framför allt att en bättre balans mellan externa bidrag och basanslag uppnås. Kapitel 7 fokuserar på samverkan, och där presenteras förslag om att samverkan ska ingå i nationella bedömningar och utvärderingar, att prioriterade samverkansaspekter ska ingå i överenskommelserna och att samverkan ska stöttas med riktade satsningar som sedan övergår till ordinarie anslag. Jämställdhet berörs i kapitel 8 men de konkreta förslagen är här få och uttrycks framför allt i negativ form, till exempel att specifika rekryteringsmål ska upphöra att gälla. Det mest omfattande kapitlet, sett till antal förslag, är kapitel 9 som avser finansiering. Här föreslås bland annat att lärosäten ska erhålla ett samlat anslag för forskning och utbildning, att mer forskningsmedel ska kanaliseras som direkta anslag istället för via externa forskningsfinansiärer, och att anslaget för utbildning delas i en fast bas och en rörlig del baserad på antal studenter. I kapitel 10 diskuteras det ekonomisk-administrativa regelverket, som bedöms i stort fungera väl och kapitlet rymmer få konkreta förslag. I det sista kapitlet, kapitel 11, diskuteras konsekvenserna av förslagen.

REMISSVAREN

Den 24 juni 2019 var slutdatum för att skicka in remissvar till Utbildningsdepartementet. Totalt var det 129 remissinstanser som bjudits in till att svara på betänkandet, och gruppen omfattade lärosäten, forskningsinstitut, akademier, myndigheter, stiftelser, fackförbund, näringsliv, ideella

organisationer, regioner och kommuner. Särskilt värdefullt var det enligt Regeringskansliet ”att få remissinstansernas bedömning av förslagets konsekvenser”. Av de 129 inbjudna remissinstanserna svarade 103. De som inte svarat är företrädesvis kommuner och för sektorn mer perifera organisationer. Svaren skiljer sig åt både gällande struktur och omfång. I den här artikeln har vi valt att undersöka 62 av dessa 103 remissvar, vilket motiveras längre fram i texten.

Initialt genomförde vi en översiktlig analys av mängden svar och svarens inriktning (se bilaga Svarsfrekvens och inställning). Vi noterade att det fanns dels en stor spännvidd i benägenheten att ta ställning till utredningens förslag, dels stora skillnader i huruvida remissinstanserna tillstyrker eller avstyrker förslagen. Med andra ord kunde två dimensioner identifieras: en avseende volymen ställningstaganden och en avseende deras riktning och tyngdpunkt. Dessa två dimensioner utgör också de mest centrala i den korrespondensanalys som gjorts på materialet, vilket framträder nedan.

TEORETISKT RAMVERK: FÄLT OCH RUM

Pierre Bourdieus fältbegrepp är centralt för hur svensk högre utbildning och forskning förstås i denna studie och för hur vi analyserar remissinstanser och remissvar. Ett fält kan enligt Donald Broady ses som ett ”ett system av relationer mellan positioner besatta av människor och institutioner som strider om något för dem gemensamt” (Broady 1998: 11). I en fältanalys arbetar man i regel med flera olika typer av fält som är delvis sammanflätade och överlappande, delvis separerade. Bourdieu och hans medarbetare har exempelvis undersökt litteraturens, konstens, religionens och journalistikens fält (Sapiro 2020). För denna studie är Bourdieus analyser av universitetsprofessorernas fält (1984), det vetenskapliga fältet (1975; 2001) samt av fältet av högre utbildningsinstitutioner (1989) av störst intresse.

En väsentlig aspekt hos fält är att de omfattar två relaterade strukturer, ett rum av *positioner* och ett rum av *ställningstaganden* (Bourdieu 2015: 501–2). Med utgångspunkt i rummet av positioner respektive av ställningstaganden kan vi se Strutens huvudbetänkande samt remissinstanserna och -svaren som tillhörande två typer av rum: utredningens förslag och remissinstansernas svar utgör positioneringar i ett rum av *ställningstaganden*, medan remissinstanserna är inskrivna i ett rum av *positioner*.

När det gäller rummet av positioner utgörs de av aktörerna som intar positioner i förhållande till två fält. Till att börja med finns ett vetenskapligt fält. Vetenskapen är förvisso i mångt och mycket internationell, men i detta sammanhang är vi primärt intresserade av den nationellt kontrollerade, finansierade och utförda forskningen. Här finns aktörer som lärosäten (där merparten av forskningen sker), forskningsfinansiärer, vetenskapliga akademier och intresseorganisationer (som Sveriges unga forskare och fackliga organisationer som representerar de som bedriver forskningen). Vetenskap och forskning står

i centrum för fältet. Detta fält struktureras av de tillgångar som aktörerna besitter, där ekonomiska, vetenskapliga och symboliska resurser är de viktigaste. De större lärosätena förfogar över merparten av forskningsresurserna och står för den största delen av den forskning som produceras, medan de dominerande aktörerna har betydligt mindre medel och forskningskapacitet (se Börjessons respektive Agevall & Olofssons bidrag i detta specialnummer). Det pågår även strider om vilken forskning som ska bedrivas samt hur den ska finansieras, organiseras och kontrolleras. Ska tyngdpunkten vara inom grundforskning eller tillämpad forskning? Hur mycket medel ska kanaliseras till olika vetenskapsområden? Vilka investeringar ska göras i forskningsinfrastruktur? Det vetenskapliga fältet är överordnat enskilda disciplinära fält, såsom sociologins, nationalekonomins och fysikens fält.

Det andra fältet rör högre utbildning. Även här är lärosätena de mest centrala aktörerna. Det är vid lärosätena som utbildningarna ges och administreras. Ytterligare viktiga aktörer är sektorsmyndigheter (som Universitetskanslersämbetet och Universitets- och högskolerådet), fackliga organisationer (som organiserar universitetslärare och annan personal), interna intresseorganisationer (framför allt SUHF) och externa såsom Svenskt Näringsliv (som organiserar många avnämare). I fältet för högre utbildning står striden om hur denna ska finansieras, organiseras, styras och kontrolleras.²

Mellan de två mest betydande fälten råder en dominansordning, där det vetenskapliga fältet är överordnat. Forskningen är betydligt mer koncentrerad, prestigeladdad, internationell, konkurrensutsatt och eftertraktad. Men den högre utbildningen har en stor tyngd genom sin storlek och sin avgörande betydelse för nästan alla samhällsliga sektorer, där högre utbildning i dag utgör ett krav för att kunna inträda i allt fler yrkesgrupper (Agevall & Olofsson 2019).

Notera alltså att vissa aktörer förekommer inom flera fält. Lärosätenas dubbla uppdrag – forskning och utbildning – gör att de återfinns både i vetenskapens och den högre utbildningens fält. På motsvarande sätt återfinns SUHF i båda fälten, medan UKÄ och UHR har en större tyngd inom det senare och VR inom det tidigare.

Strutens förslag att öka lärosätenas strategiska betydelse genom att göra gränsen mellan vetenskapens och den högre utbildningens fält mer porös – genom ett samlat anslag för forskning och utbildning – är synnerligen intressant och radikalt. Strider mellan fälten kommer i så fall i större utsträckning att utkämpas inom lärosätenas skrank.

För att sammanfatta: Struten och dess huvudbetänkande har stor betydelse för flera fält – där vetenskapens och den högre utbildningens fält är de mest

2 Detta fält för högre utbildning ska inte förväxlas med det som i en rad andra studier benämnts "högskolefältet", vilket upprättas av de studenter som befolkar högre utbildningar och lärosäten (Broady & Palme 1992; Börjesson 2016; Börjesson m.fl. 2016).

centrala – och blir föremål för skilda positioneringsstrider. För att bevara komplexiteten i analysen av dessa strider kommer vi att tala om ett rum av remissinstanser och ett rum av remissvar, som båda måste förstås i förhållande till vetenskapens och den högre utbildningens fält. Rum ska här förstås som ett begrepp på en högre abstraktionsnivå än fält (jfr diskussion i Börjesson 2017). Det är inte heller lika väldefinierat och behäftat med samma krav på specifika egenskaper. När det gäller våra studieobjekt, rummet av remissinstanser och rummet av remissvar, är de avgränsade i tiden. De upprättas i och med att betänkandet produceras och går på remiss, och de upplöses därefter (men kan aktualiseras igen vid kommande utredningar). Fälten består dock, även om styrkeförhållandena i dem kan förändras över tid.

METOD: GEOMETRISK DATAANALYS I KOMBINATION MED ARGUMENTATIONSANALYS

Geometrisk dataanalys (GDA) är ett lämpligt redskap för att göra analyser av sociala fält och rum, eftersom det är en metod som reducerar komplexitet i datamaterial till rumsliga representationer av grundläggande mönster i datamängden.³ Geometrisk dataanalys är en familj av metoder som byggs upp runt idén att presentera analysens resultat i geometriska rum som visar strukturer, motsättningar och hierarkier i data. Vilken metod som används beror på datas karaktär. För kvantitativa variabler på kvot- och skalnivå används principalkomponentanalys (PCA), för kategoriska data (data på ordinal- och nominalnivå) används multipel korrespondensanalys (MCA) och för korstabeller används enkel korrespondensanalys (CA). Här kommer vi nyttja multipel korrespondensanalys (MCA) och mer precist specifik MCA som tillåter att vissa variabelvärden är passiva och inte påverkar analysen (Le Roux & Roaunet 2010: 61–64).

Poängen med den valda statistiska metoden är att den söker skillnader och likheter i svarsmönstren och reducerar komplexiteten i materialen genom att presentera resultaten i mångdimensionella rum, där den första axeln förklarar mest av skillnaderna, den andra näst mest och så vidare. Den multipla korrespondensanalysen tar sin utgångspunkt i en tabell där raderna utgörs av remissinstanser och kolumnerna av variabler med svar på de olika förslagen. Resultatet blir ett rum av individer (remissinstanser) och ett rum av variabelvärden (ställningstaganden över förslagen). Dessa rum är ömsesidigt beroende av varandra. Hur remissinstanserna förhåller sig till varandra beror på hur de ställer sig till de enskilda förslagen och hur svaren positionerar sig till varandra avgörs av hur de hänger samman med remissinstanserna. Det innebär att de som svarat på liknande sätt kommer att inta positioner nära varandra i rummet, medan de som tagit ställning på tydligt skilda sätt intar positioner långt ifrån

3 För en utförlig beskrivning av analysmetoden, se Le Roux & Roaunet (2004; 2010). För en tillämpning av metoden på enkätdata, se Börjesson m.fl. (2016).

varandra, åtminstone i flera av de mest centrala dimensionerna som analysen pekar ut. Genom en korrespondensanalys går det därmed att belysa vilka frågor det råder oenigheter om gällande svensk högre utbildnings framtid.

Med analysmetoden får vi en förståelse för hur data är strukturerade, vilka egenskaper som hänger samman och vilka som inte gör det; kort sagt, får vi hjälp att se övergripande mönster. Hur dessa ska förstås och analyseras är en annan sak. Här är vi beroende av vår vidare kunskap om föremålet för undersökningen och dess sammanhang. Vi kommer exempelvis att dra nytta av såväl de andra studierna som presenteras i detta specialnummer som den forskning som finns om högre utbildning och forskning för att tolka resultaten.

Våra tolkningar baseras också på ingående analys av ett urval remissvar med syfte att blottlägga de motiv och argument som ligger bakom ställningstagandena (Amossy 2009); mer precist, att sätta de utvalda aktörernas ställningstaganden gällande styrningen och organiseringen av Sveriges framtida högre utbildning och forskning i förhållande till de positioner de intar på olika fält.

Genom att analysera hela remissvaren (och inte bara undersöka huruvida de tillstyrker eller avstyrker ett förslag) och söka finna argumenten för *varför* de tillstyrker eller avstyrker något av förslagen, går det att synliggöra på vilken grund svaren baseras. Det handlar med andra ord inte bara om att remissvaren för fram en åsikt i en viss specifik fråga, utan argumentationen i remissvaren synliggör även remissinsatsernas vision om vad universiteten och högskolorna bör vara.

Rum av ställningstaganden och av remissinstanser

I följande avsnitt presenteras resultaten från en multipel korrespondensanalys av remissinstansernas ställningstaganden till Strutens huvudbetänkande. Vi återger först hur analysen är uppbyggd, och därefter presenteras och diskuteras de huvudsakliga resultaten. I diskussionen gör vi också närläsningar av remissvaren för att ge en djupare förståelse för de argument och motiv som ligger till grund för ställningstagandena.

AKTIVA VARIABLER

Analysen bygger på vissa förutsättningar som är förknippade med den använda metoden. Eftersom vi är intresserade av skillnader, utsluts variabler som inte förmår producera skillnader mellan individer (variablerna har lågt bidragsvärde i korrespondensanalysen). I vår analys har framför allt ställningstaganden som många instämmer i (5.1.1 Att det läggs fram en samlad proposition för forskning och utbildning) eller som många ställer sig tveksamma eller direkt avvisande till (9.2.3 Att utbildningsramen sätts upp efter mål om antal studenter, det vill säga ett slopande av dagens system av ämnesmässigt differentierade prislappar) utslutits, eftersom de inte varit skillnadsskapande. Det innebär inte att dessa

ställningstaganden är ointressanta, men för våra syften – att förstå skilljelinjerna mellan remissinstanserna – är de mindre relevanta. Analysen kräver också en viss balans mellan de teman som ingår. Detta har exempelvis medfört att ett av de förslag som rör normer i högskolan (4.6.2 Utbildningens frihet ska regleras i högskolelagen) inte tagits med, för att inte ge för stor tyngd till frågan om normer.

De aktiva variablerna i analysen framgår av figur 1 nedan. Totalt ingår 26 aktiva variabler och 77 aktiva variabelvärden. Samtliga aktiva variabler, med ett undantag (6.2.3 Gemensamma examenstillstånd), har kodats enligt tre värden: *Tillstyrker*, *Avstyrker* samt *Ingen direkt åsikt*. I vissa fall har även *Annat* lagts till, om ställningstagandet inte är för eller emot ett visst förslag.

Variablerna har delats in i sex teman:

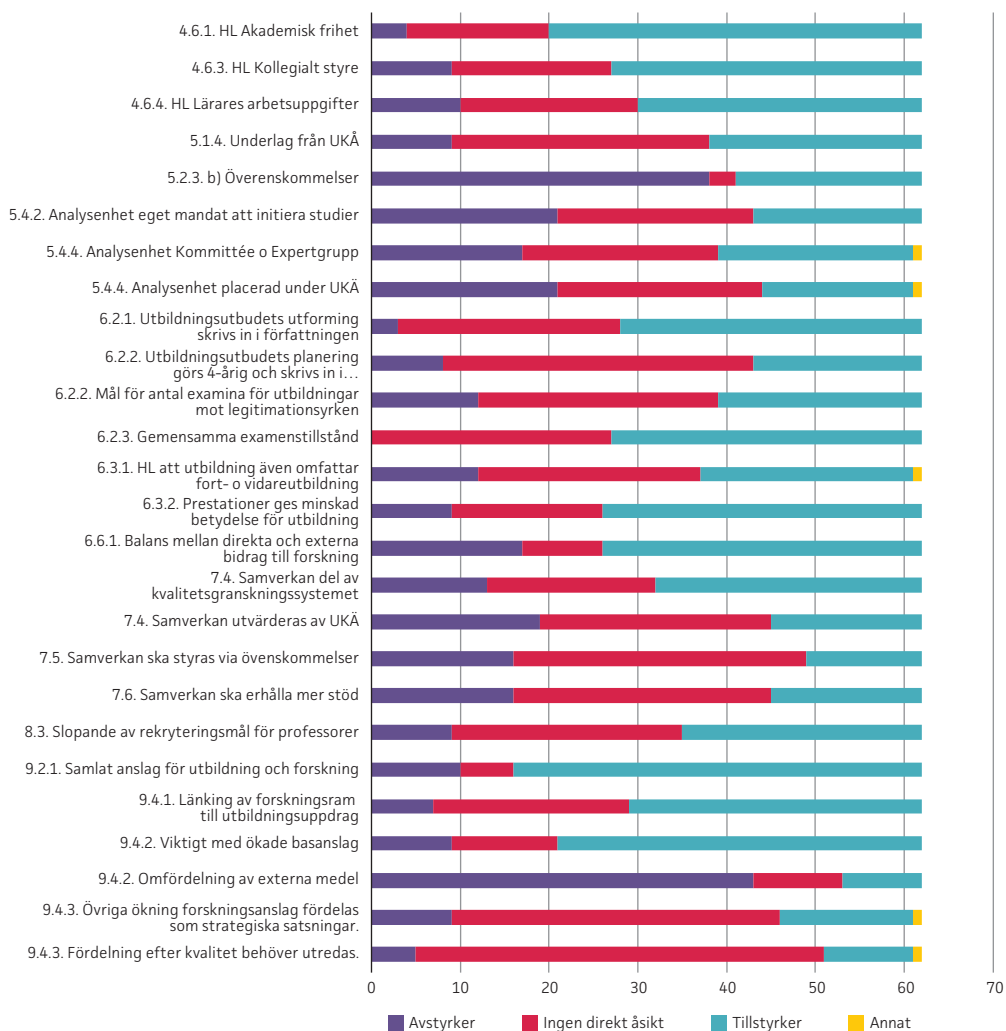
- 1) *Normer* (avsnitt 4.6.) – 3 variabler och 9 variabelvärden;
- 2) *Styrning* (avsnitt 5.1.–5.2.) – 2 variabler och 6 variabelvärden;
- 3) *Analysenhet* (avsnitt 5.4.) – 3 variabler och 9 variabelvärden;
- 4) *Utbildningsutbud* (avsnitt 6.2.–6.3.) – 5 variabler och 14 variabelvärden;
- 5) *Samverkan/Jämställdhet* (kapitel 7–8) – 5 variabler och 15 variabelvärden;
- 6) *Finansiering* (kapitel 6 och 9) – 8 variabler och 24 variabelvärden.

Förslagen är dock inte helt jämnt fördelade över kapitlen och vi har heller inte, som nämnts ovan, tagit med alla förslag under en viss rubrik. Det gör att det inte råder en fullständig balans mellan temana. Den största obalansen råder mellan Finansiering, med 8 variabler, och Styrning, med 2. Samtidigt går det att argumentera för att ge Finansiering en större tyngd i analysen – dessa förslag är centrala i utredningen och har långtgående konsekvenser för sektorn. Vidare går det inte att dra knivskarpa gränser mellan de olika temana, utan de är delvis överlappande, och man kunde även ha tänkt sig andra indelningar. Tolkningsarbetet går i mångt och mycket ut på att se huruvida det finns bakomliggande mönster i hur remissinstanserna svarat och hur dessa kan kategoriseras och begripliggöras.

Samtliga aktiva variabler finns återgivna i figuren nedan i den ordning som de presenteras i utredningens huvudbetänkande och numrerade efter kapitel. Några saker kan snabbt konstateras. Grovt sett kan variablerna delas in i fyra grupper: Mestadels tillstyrkanden, Mestadels avstyrkanden, Mestadels ingen direkt åsikt, samt Ingen tydlig tyngdpunkt. Majoriteten av remissinstanserna tillstyrker förslaget om att förstärka normstyrningen genom förändringar av

högskolelagen. Många är också positiva till en bättre balans mellan externa bidrag och direkta anslag för forskning. Däremot är de flesta negativt inställda till att det sker en omfördelning från externa medel till direkta anslag. Det finns ytterligare ett förslag som möter massivt motstånd, nämligen införandet av ett system av överenskommelser mellan statsmakterna och lärosätena, drygt två tredjedelar motsätter sig detta förslag.

Figur 1. Svarmönster för aktiva variabler i korrespondensanalysen av remissvar på Strutens huvudbetänkande (antal)

Anmärkning: HL: Högskolelagen; UKÄ: Universitetskanslersämbetet.

DEN ANALYSERADE POPULATIONEN

När det gäller populationen har vissa avgränsningar gjorts för att skapa en tillräckligt homogen undersökningsgrupp. Initialt togs samtliga organisationer som ej svarat bort (dessa skapar överhuvudtaget ingen spridning i rummet efter som de inte tagit ställning till de konkreta förslagen).⁴ Därefter togs typer av remissinstanser som svarat i liten utsträckning bort. Det gäller framför allt kommuner och regioner, där enbart ett fåtal svarat och där de som svarat varit av väldigt olika karaktär.⁵ I nästa steg gallrades organisationer som givit få synpunkter på de konkreta förslagen bort.⁶ Ytterligare en avgränsning gjordes för att undvika ett alltför skevt utfall. Föreningen Almega, som i allt väsentligt svarat i överensstämmelse med Svenskt Näringsliv, togs bort eftersom den rådande överlappningen förstärkte den ena polen längs den andra axeln väldigt mycket, utan att tillföra ytterligare någon nyans till analysen. Kvarvarande 62 organisationer utgör underlaget för analysen (se tabell 3 i bilaga).

TRE TOLKADE AXLAR

Nedan har vi valt att fokusera på de tre första axlarna. Dessa svarar för ett sammanlagt förklaringsvärde på 79 procent. Den första axeln är klart starkast, 50 procent, den andra har ett förklaringsvärde på 19 procent och den tredje på 10 procent (se figur 9 och tabell 4 i bilaga).⁷

De tre första axlarna har olika tyngdpunkter (se tabell 1 nedan som även inkluderar axel 4 och 5). För den första axeln har temana Samverkan/Jämställdhet och Finansiering en större relativ betydelse än vad framför allt Styrning och Normer har. Normer är emellertid betydligt viktigare längs den andra axeln (och axel 5), och Styrning ger mest bidrag till den tredje. Analysenheten har ett genomsnittligt bidrag till de tre första axlarna, men ett väldigt stort bidrag till den fjärde och är negligerbar längs den femte. Utbildningsutbud är tillsammans med Normer mest överrepresenterat längs den andra axeln. Tabellen understryker också rimligheten i att fokusera tolkningen på de tre första axlarna – här bidrar flera teman till axlarna, medan den fjärde och framför allt den femte axeln domineras av specifika teman.

4 Här försvann myndigheter som Centrala studiestödsnämnden, Kungliga biblioteket och Naturvårdsverket, forskningsstiftelser (Knut och Alice Wallenbergs stiftelse och Ragnar Söderbergs stiftelse), och enstaka företag som ABB. Bland lärosäten var det endast ett, Handelshögskolan i Stockholm, som inte besvarade remissen.

5 Exempelvis besvarade Göteborgs stad och Malmö kommun men inte Stockholms stad remissen.

6 I detta steg försvann bland andra intresseorganisationen Vetenskap & Allmänhet, forskningsfinansiärerna Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling (KK-stiftelsen) och Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond, myndigheterna Ekonomistyrningsverket, Riksrevisionen, Skolverket, Svenska institutet, Tillväxtverket och Universitets- och högskolerådet samt en fackförening, Landsorganisationen i Sverige (LO), och vissa företag, såsom Saab AB. Dessa hade lämnat under tio ställningstaganden till de förslag som presenterats i utredningen.

7 Förklaringsvärdet är uträknad enligt Benzécri's formel (Le Roux & Roaunet 2010: 39).

Tabell 1. Teman och deras bidrag till axel 1–5

Rubriker	Vikt	Axel 1	Axel 2	Axel 3	Axel 4	Axel 5
Normer (4.6.)	11,5	7,8	18,7	13,3	17,2	33,1
Styrning (5.1.–5.2.)	7,7	3,4	7,4	12,6	7,5	2,5
Analysenhet (5.4.)	11,4	10,3	11,5	13,3	28,1	1,1
Utbildningsutbud (6.2.–6.3.)	19,2	20,6	23,7	11,6	5,3	12,6
Samverkan/Jämställdhet (7;8)	19,2	24,7	15,5	24,0	23,1	5,8
Finansiering (6;9)	30,6	33,3	23,2	25,2	18,7	44,9
Totalt	99,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nedan följer mer ingående tolkningar av de tre första axlarna.

AXEL 1: POSITIVA STÄLLNINGSTAGANDEN MOT INDIFFERENS

Den första axeln separerar positiva ställningstaganden till vänster från indifferens (att inte uttrycka någon direkt åsikt om förslagen) till höger (se figur 10 och tabell 5 i bilaga). Det är alltså inte positiva och negativa ställningstaganden som ställs mot varandra längs denna axel, utan tillstyrkanden skiljs från *inga* ställningstaganden. Axeln ställer dessutom en generell uppskattande inställning till utredningens förslag (merparten av förslagen tillstyrks och det finns inga avstyrkanden här) mot avsaknad av ställningstaganden. Även om det finns en övervikt för temana Finansiering och Samverkan/Jämställdhet rymmer axeln en bred representation av förslagen i utredningen. Vid den vänstra polen samlas tillstyrkande av en rad skilda förslag i utredningen, såsom att forskningsramen ska öka när utbildningsramen ökar (9.4.1), att ökade medel skjuts till för strategiska satsningar (9.4.3), att samverkansuppdrag följs upp i överenskommelserna (7.5), att utbildningsuppdragen görs fyraåriga (6.2.2) samt att jämställdhetsmålen slopas (8.3). De få avstyrkanden som bidrar till den första axeln återfinns till höger där de tar avstånd från att det ska råda balans mellan externa och fasta forskningsmedel (6.6.1), att statliga medel till forskning och utbildning samlas i ett gemensamt anslag (9.2.1) samt att en analysenhet ska etableras som en kommitté eller expertgrupp (5.4.4) – förslag som aktörerna i den motsatta sidan av rummet tenderar att vara positiva till. Det som slutligen kan konstateras är att variabler som ryms inom temat Normer inte alls bidrar till axeln.

AXEL 2: FORSKNINGENS AUTONOMI OCH ÖKAD REGLERING AV UTBILDNINGSPRODUKTION MOT ÖKAD NORMSTYRNING OCH UPPGRADERING AV UTBILDNING

Den andra axeln följer en annan logik (se figur 11 och tabell 5 i bilaga) och ställer positiva och negativa hållningar till konkreta förslag mot varandra. Det är framför allt temana Normer och Utbildningsutbud som skapar åtskillnad.

Här går skiljelinjen mellan att tillstyrka en förstärkning av vissa normer i högskolelagen (4.6.3 och 4.6.4) och inte ha några åsikter om framför allt utbildningsutbudet (6.2) och samverkan (7), vilket återfinns i figurens nedre del, och att inte ha åsikter om ökad normstyrning (4.6.3 och 4.6.4) men tydliga åsikter om utbildningsutbudet (tillstyrker 6.2.1, 6.2.2, 6.2.3 och 6.3.1) och forskningsfinansiering (avstyrker 6.6.1 och 9.42), som vi finner i figurens övre del. Det kan sammanfattas som att ett värdesättande av forskningens autonomi och ökad reglering av utbildningsutbud (uppåt) står mot ökad normstyrning och uppvärdering av utbildning (nedåt).

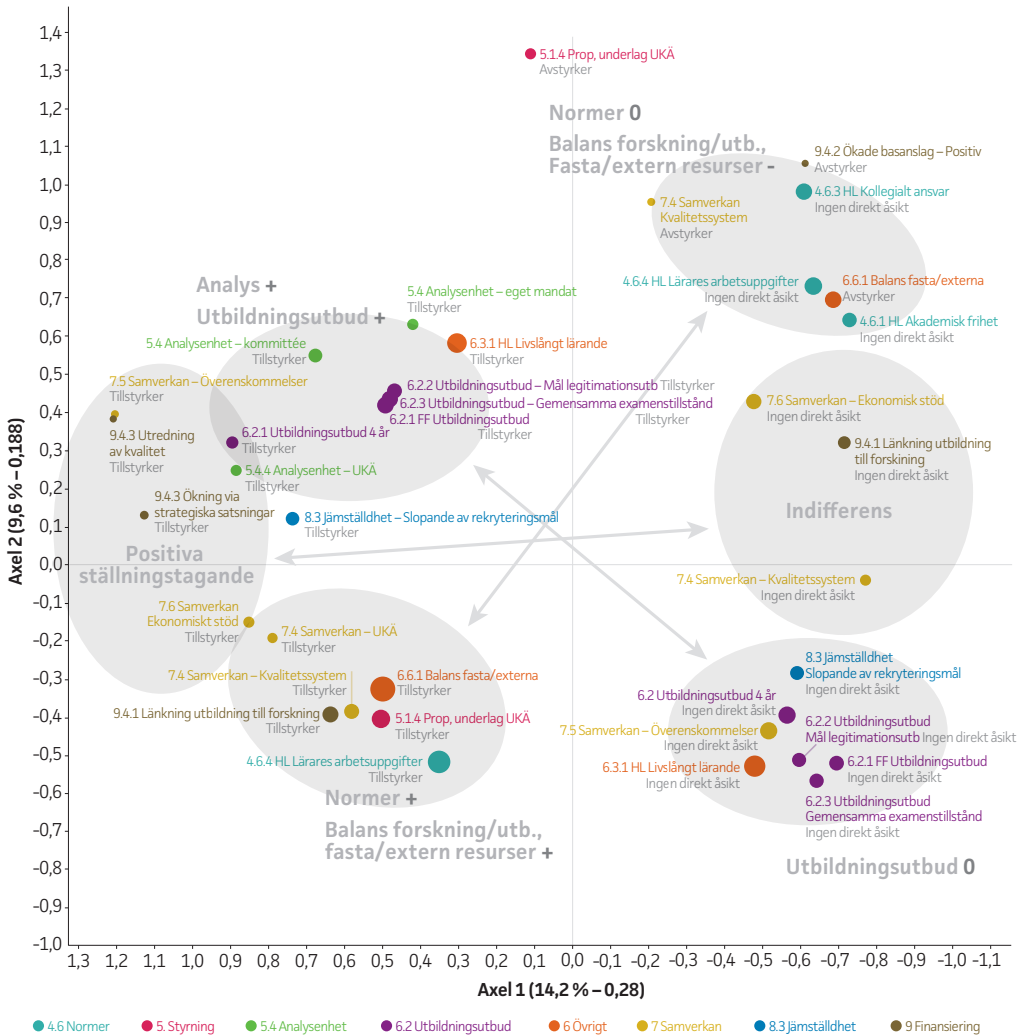
PLANET AV AXEL 1 OCH 2: TRE DIFFERENTIERANDE DIMENSIONER

Den första axeln skiljer ut positiva ställningstaganden från indifferent, medan den andra skiljer förhållningssätt till utbildningsutbud, externfinansiering och styrning via normer. När dessa två axlar analyseras i ett plan framträder en komplex struktur (se figur 2). Till höger formeras tre kluster av variabelvärden som framförallt utmärker sig genom olika indifferent inställningar till utredningens förslag. Längst ned till höger samlas indifferent hållningar gentemot förslag om utbildningsutbudet, i mitten till höger samlas motsvarande inställningar till samverkan och längst upp till höger kombineras en avsaknad av åsikter om normstyrning med en negativ hållning till förslagen om förändrad forskningsfinansiering, vilket kan sammanfattas som ett värnande om forskningens autonomi. Mot dessa kluster står tre kluster till vänster i rummet som uttrycker kombinationer av tillstyrkanden. Högst upp till vänster återfinns ställningstaganden som är positiva till regleringar av utbildningsutbudet och stödjer förslaget att skapa en central analysenhet för sektorn. Till vänster i mitten återfinns en tilltro till strategiska satsningar, samverkan och kvalitetsmätning. Längst ned till vänster hamnar ställningstaganden som syftar till att få en bättre balans mellan externa och fasta medel samt att forskningsmedel ska följa utbildningsmedel på lärosätes- och tjänstenivå.

Det blir här uppenbart att den generella motsättningen längs den första axeln mellan positiva och indifferent ställningstaganden rymmer tre mer precisa polariteter: 1) *För* samverkan och strategiska satsningar *mot* indifferens i dessa frågor, 2) *För* normstyrning och *för* en ökad balans mellan forskning och utbildning samt mellan fasta och externa medel *mot* en indifferent inställning till normstyrning i kombination med ett avstyrkande av minskade externa medel och av ökad balans mellan forskning och utbildning, samt 3) *För* en ökad reglering av utbildningsutbud och en starkare analysfunktion *mot* indifferens i dessa frågor.

Den multipla korrespondensanalysen producerar, som tidigare nämnts, två rum, ett av variabelvärden och ett av individer. I vårt fall utgörs rummet av ställningstagande av remissvaren och rummet av positioner av remissinstanserna. Vi ska nu fokusera det senare. Remissinstanserna är fördelade i

Figur 2. Rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande. Planet av axel 1 och 2. Rummet av variabelvärden (remissvar)

rummet av positioner utifrån i vilken omfattning de svarar och hur de ställer sig till de olika förslagen. Längs den första axeln ställs framför allt lärosäten och organisationer som representerar lärare, forskare och studenter (såsom Sveriges universitetslärare och forskare [SULF], Akademikerförbundet SSR och Sveriges förenade studenter [SFS]) till vänster mot andra organisationer, främst forskningsfinansierare (FORMAS, Forte, Energimyndigheten och Stiftelsen för strategisk forskning [SSF]), myndigheter med breda uppdrag (Arbetsgivarverket och Statskontoret) samt akademier (Kungl. Vitterhetsakademien, Kungl. Vetenskapsakademien och Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien) till höger (se figur 3 nedan). Denna axel ställer i synnerhet remissinstanser med en

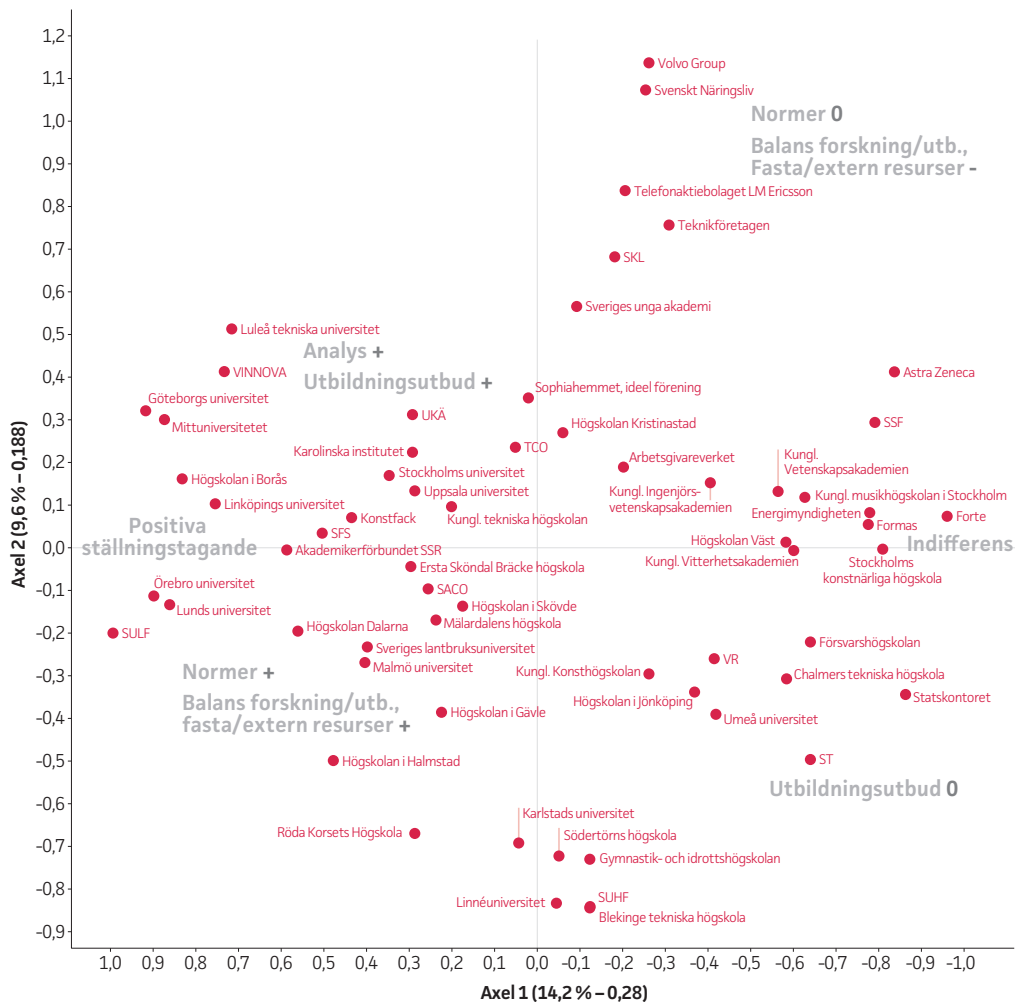
indifferent inställning, till höger, mot remissinstanser som primärt ställer sig positiva till många av förslagen, till vänster. Lärosätena och de centrala fackliga organisationerna är alltså betydligt mer positivt inställda till utredningens förslag än forskningsfinansierarna, forskarsamhällets eliter och myndighets-sverige. Detta är huvudmotsättningen i rummet.

Vid den andra axeln övre pol finner vi särskilt företrädare för näringslivet (Svenskt Näringsliv, Volvo Cars, Ericsson, Teknikföretagen) tillsammans med Sveriges kommuner och landsting (SKL), som framför allt präglas av avstånds-taganden mot förslag som innebär en försvagning av externfinansierad och konkurrensutsatt forskning samt en indifferens mot ökad normstyrning. Denna ställs mot en nedre pol med i princip uteslutande lärosäten, där återfinns ett antal högskolor (Blekinge tekniska högskola, Södertörns högskola, Gymnastik- och idrottshögskolan, Röda korsets högskola och Högskolan i Halmstad) samt flera av de nyare universiteten (Linnéuniversitetet, Karlstads universitet, Malmö universitet). I denna grupp förenas en tilltro till ökad normstyrning med en önskan om en större balans mellan forskning och utbildning samt mellan externa och fasta forskningsmedel. Den enda remissinstans som inte är ett lärosäte som positionerar sig tydligt nedåt i rummet är Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF). Flera av lärosätena som återfinns nedåt ställer sig bakom SUHF:s remissvar.

Lärosätenas positioner kan förstås utifrån deras karakteristika och över-ordnade positioner i det vetenskapliga fältet och fältet för högre utbildning. De lärosäten som är mest positiva och tydligast positionerade ute till vänster i rummet är Göteborgs universitet, Linköpings universitet, Lunds universitet, Mittuniversitetet, Högskolan i Borås, Luleå tekniska universitet samt Örebro universitet. Med andra ord samlas här flera av de största universiteten, två av de nya universiteten, men, med ett undantag, inga högskolor och få fackhögskolor. Högskolorna dras främst mot den nedre vänstra polen som karakteriseras av en positiv hållning till alla förslag som syftar till att få en bättre balans mellan externa och fasta medel. Detta blir begripligt utifrån att högskolorna är betydligt mer beroende av fasta medel än de stora universiteten och forskningsintensiva fackhögskolorna (se Börjessons artikel i detta specialnummer). Högskolan i Jönköping och Chalmers tekniska högskola, som omvandlades till stiftelser 1994, drar båda mot den indifferenten polen och mer specifikt mot den del av rummet som utmärks av avsaknad av åsikter om utbildningsutbudet (som de har större kontroll över själva som enskild utbildningsanordnare). Bland de få lärosäten som är placerade till höger i rummet återfinns flera av konsthögskolorna (Kungl. Musikhögskolan, Kungl. Konsthögskolan, Stockholms konstnärliga högskola) samt Försvarshögskolan och Högskolan Väst.

Även positionerna mitt i rummet är intressanta. Här finner vi några företrädare för de stora universiteten (Uppsala universitet och Stockholms universitet) och de tunga fackhögskolorna (Kungl. Tekniska högskolan samt Karolinska

Figur 3. Rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande. Planet av axel 1 och 2. Rummet av individer (remissinstanser)

Institutet) men även några högskolor (Högskolan i Skövde och Högskolan Kristianstad). Logiken bakom en position i mitten är att man inte entydigt tar ställning i de mest grundläggande oppositioner som upprättar de första två axlarna.

Ytterligare en anmärkningsvärd sak är att vissa lärosäten som har väldigt likartade positioner i det svenska högskolefältet intar mer olikartade positioner i förhållande till utredningens förslag än vad som kunde förväntas. Exempelvis är Lunds universitet betydligt mer positivt inställt till många av förslagen än Uppsala universitet, Göteborgs universitet mer positivt än Stockholms universitet och Chalmers mer indifferent än Kungl. Tekniska högskolan. Hur detta ska förstås förutsätter mer precisa och lokala analyser av hur remisserna besvaras, vilket ligger utanför ramarna för denna studie.

Vi kan också se att de organisationer som på olika sätt företräder, representerar, finansierar, styr och kontrollerar den högre utbildningen intar i många fall markant olika positioner, som delvis kan förstås utifrån deras uppdrag och funktion. För fackförbunden är närheten till sektorn avgörande för hur positivt de ställer sig till utredningen och hur mycket åsikter de har. Fackförbund som samlar högskolans kärnpersonal (lärare och forskare) är mest positiva: SULF positionerar sig långt till vänster och SACO, som representerar akademiker i allmänhet, finner vi närmare mitten, medan Statstjänstemannaförbundet (ST), som har statens anställda som den gemensamma nämnaren, lokaliserar sig långt till höger.

När det gäller forskningsfinansiärer hamnar dessa, med ett undantag, väldigt långt till höger, vilket indikerar att de tagit ställning till få frågor. Undantaget är Vinnova som placerar sig tydligt till vänster, där många positiva ställningstaganden återfinns. Kontrasten till exempelvis Stiftelsen för strategisk forskning, men också FORMAS och Energimyndigheten, är påtaglig.

Det är också intressant att notera att näringslivets företrädare är väldigt tydligt samlade (uppe till höger) och att de skiljer från såväl många av forskningsfinansiärerna (i mitten till höger) som Vinnova (långt till vänster). Särskiljande för näringslivets företrädare är att de slår vakt om den externfinansierade forskningens ställning och att de förespråkar konkurrensmodellen, vilket innebär att de avvisar förslag som bygger på lika fördelningar och balansering av ojämlikheter i medelstildelning.

Slutligen måste också konstateras att SUHF intar en särpräglad position i rummet, och samlar en grupp lärosäten, framför allt högskolor och nya universitet, runt sig i mitten av den första axeln. Längs den andra axeln befinner de sig dock tydligt vid den ena polen, i opposition till stora och tunga lärosäten som Karolinska Institutet, Uppsala universitet, Stockholms universitet och Göteborgs universitet samt ett fåtal högskolor (framför allt Högskolan i Borås, Högskolan Kristianstad och Sophiahemmet). De står även i motsats till UKÄ och Vinnova längs den andra dimensionen.

Sammanfattningsvis pekar analysens två första axlar på att det finns en tydlig koppling mellan remissinstansernas positioner inom sektorn och inom fälten för vetenskap och för högre utbildning, å ena sidan, och de ställningstaganden som de gör till utredningens förslag, å den andra. Den initiala bilden – ju mer central position i sektorn, desto fler åsikter – bekräftas av korrespondensanalysen, men behöver samtidigt preciseras. Korrespondensanalysen pekar på spänningar mellan remissinstanserna rörande hur utredningens förslag ska värderas, där de mindre lärosätena gör andra tolkningar än näringslivets representanter och de större lärosätena. Detta kan förstås som en differentiering efter positioner inom det vetenskapliga fältet och fältet för högre utbildning. Institutioner som primärt har en position i fältet för högre utbildning hamnar vid polen för ställningstaganden som går ut på att få en bättre balans mellan

Figur 4. Rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande. Planet av axel 1 och 3. Rummet av variabelvärden (remissvar). Enbart variabelvärden som bidrar till axel 3

externa och fasta medel samt att forskningsmedel ska följa utbildningsmedel på lärosätets- och tjänstenivå. Det som eftersträvas här är en uppvärdering av utbildning och att forskningsmedel ska underordnas utbildningsvolymerna. Dessa spänningar inom och mellan fälten förstärks ytterligare längs den tredje axeln, då skiljelinjerna även går mellan lärosäten av samma typ.

AXEL 3: DEN STATLIGA STYRNINGENS STÄLLNING OCH OMFATTNING

Den tredje axeln särskiljer avstyrkanden (uppåt) från tillstyrkanden och ingen direkt åsikt (nedåt). Denna motsats gäller för alla sex teman, men är extra stark

för samverkan (24 procent) och organisering (13 procent). Vid en analys av de enskilda variablerna är det tydligt att inställningen till överenskommelser är betydelsefull: avstyrkande av överenskommelser som generell styrningsmetod (5.2.3) och att samverkan ska styras och följas upp via överenskommelserna (7.5) (uppåt) mot tillstyrkande av dessa förslag (nedåt). Men även förslagen angående normer polariserar: avstyrkande av inskrivandet av akademisk frihet i högskolelagen (4.6.1) och en reglering av lärares arbetsuppgifter (4.6.4) (uppåt) står mot ingen direkt åsikt om dessa förslag (nedåt).

När de variabelvärden som bidrar till den tredje axeln analyseras i planet av den första och den tredje axeln kan tre poler identifieras. Avståndstagande samlas i mitten av den övre delen av rummet och bildar en stor pol. Mot denna pol står, längst ned till vänster, tillstyrkanden av framför allt överenskommelser, samverkan, analys och utredningar. Vid denna pol är tilltron till statlig styrning stark. Längst ned till höger finns ytterligare en pol som samlar indifferentia ställningstagande till framförallt styrning via normer och förslag gällande samverkan.

Det går att se intressanta mönster i hur organisationerna sprider sig längst den tredje axeln och i planet av den första och den tredje axeln. Vid polen för avstyrkande samlas tunga företrädare för näringslivet (som Volvo, Ericsson, Svenskt Näringsliv och Teknikföretagen) tillsammans med Vetenskapsrådet och Kungl. Vetenskapsakademien samt vissa lärosäten (såsom Uppsala universitet, Stockholms universitet, Kungl. Tekniska högskolan och Högskolan i Gävle, Högskolan i Skövde och Högskolan i Halmstad).

Avstyrkandet står i kontrast till två grupperingar. Längst ned till höger samlas de indifferentia. Denna grupp utgörs framför allt av konstnärliga högskolor, forskningsfinansiärer och myndigheter utan egentlig förankring i sektorn samt de fristående lärosätena Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping. Utmärkande för dessa är att de är förhållandevis perifera i förhållande till de centrala aktörerna inom den högre utbildningen i Sverige. Avsaknad av tydliga ställningstaganden hänger således samman med en perifer position inom sektorn.

Längst ned till vänster samlas de som är positiva till ökad statlig styrning i olika form. Här finner vi centrala aktörer inom sektorn, som Universitetskanslersämbetet (UKÄ) och Vinnova, tillsammans med ett antal lärosäten av skilda typer, allt från stora universitet (universiteten i Lund, Göteborg och Linköping) till nya universitet (Mittuniversitetet) och några högskolor (Högskolan i Borås och Ersta Sköndal Bräcke). Det uppstår här en skillnad mellan lärosäten som inte enbart kan hänföras till lärosätetyp, utan skiljelinjen går mellan lärosäten av samma typ: Lund mot Uppsala, Göteborg mot Stockholm, Luleå mot Kungl. Tekniska högskolan, Mittuniversitet mot Linnéuniversitet etc.

Med andra ord gör lärosätena olika bedömningar av värdet av ökad statlig styrning, där vissa ställer sig positiva medan andra ställer sig negativa. För att

Figur 5. Rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande. Planet av axel 1 och 3. Rummet av individer (remissinstanser)

reda ut hur dessa skillnader i ställningstaganden inom grupper av lärosäten ska förstås förutsätts en annan och mer djupgående analys. En utgångspunkt för en sådan analys är att lärosätena i sig kan ses som delfält, där det pågår strider inom lärosäten mellan vetenskapsområden och -domäner, administration och ledning, om hur de ska positionera sig. En nyckelfråga är här hur balansen mellan ledning och övriga delar av lärosätet ser ut, och i de fall där ledningen är stark och dominerande, vilka bedömningar ledningen gör av förslagen samt vilka större intressen de lierar sig och sympatiserar med – statsmakterna, det lokala eller nationella näringslivet, vetenskapssamhället etc.

Vidare skiljer sig övriga aktörer också intressant nog åt i sina ställningstaganden. Återigen ser vi att Vinnova positionerar sig mot näringslivets företrädare, som mer positiv till statlig styrning än de senare. Men det är inte bara en skillnad mellan näringsliv och stat. Den statliga myndigheten Vetenskapsrådet ställer sig tydligt på den avvisande sidan. Snarare handlar det här om att näringslivets vurmande för konkurrens sammanfaller med vetenskaps-samhällets tilltro till fri forskning, där de förenas i en misstänksamhet mot

statlig inblandning i fördelningen av forskningsmedlen. UKÄ däremot ser mindre problem med den ökade statliga styrningen, vilket delvis kan förstås mot bakgrund av att myndighetens inflytande över sektorn skulle öka avsevärt om utredningens förslag realiserats.

SUMMERING: POSITIONERINGAR I FÖRHÅLLANDE TILL SEKTOR, FÄLT OCH DELFÄLT

Den multipla korrespondensanalysen av reaktioner på Strutens huvudbetänkande ger oss två rum, rummet av remissvar och rummet av remissinstanser. Rummet av remissvar är strukturerat efter tre axlar, där den första etableras genom en motsättning mellan positiva svar och indifferent; den andra uttrycker en spänning mellan ökad normstyrning och uppgradering av utbildning, å ena sidan, och ökad reglering av utbildningsutbud och värnande om forskningens autonomi, å den andra; och den tredje upprättar en skillnad mellan tillstyrkande och avståndstagande till ökad statlig styrning inom sektorn. Dessa dimensioner och oppositioner korresponderar i rummet av remissinstanser med en följande tre motsättningar: Längs den första axeln står motsättningen mellan lärosäten och organisationer som representerar olika grupper inom den högre utbildningen (tillstyrkande pol) och för sektorn mer perifera aktörer samt många forskningsfinansierare (indifferent pol). Längs den andra axeln kontrasteras näringslivets representanter (värnande om forskningens autonomi) mot mindre lärosäten samt SUHF (normstyrning och uppgradering av utbildning). Längs den tredje axeln står UKÄ, Vinnova och en uppsättning lärosäten (inklusive Lunds universitet och Göteborgs universitet) vid polen för tilltro till ökad statlig styrning, mot en uppsättning andra lärosäten (bland andra Uppsala universitet och Karolinska Institutet) samt näringslivets företrädare och Vetenskapsrådet, som avstyrker ökad statlig styrning och omfördelning av forskningsmedel.

Sammanfattningsvis kan sägas att analysen av remissvar och remissinstanser följer en nivårelaterad struktur. Den första dimensionen struktureras av centralitet i sektorn i kombination med närhet till statsmakterna. Den andra dimensionen ställer företrädare för näringslivet mot lärosäten som primärt är positionerade i fältet för högre utbildning (högskolor och nya universitet) samt SUHF. Den tredje dimensionen separerar lärosäten på en finare nivå och kan hypotetiskt förstås som ett resultat i interna strider i hur förhållandet till statsmakterna ska se ut. Här finns också en motsättning mellan företrädare verksamma på det vetenskapliga fältet, som önskar så lite statlig styrning som möjligt, och företrädare för statsmakterna (UKÄ och Vinnova).

Remissinstansernas syn på den högre utbildningens framtid

Ovan har rummen av ställningstaganden och remissinstanser analyserats med hjälp av korrespondensanalys, och flera grundläggande konfliktytor och polariteter har blottlagts. Härnäst ska vi ur ett argumentationsanalytiskt perspektiv studera ett urval av remissvar för att utröna vilka typer av intressen och argument som ligger till grund för aktörernas ställningstaganden (Amossy 2009). Syftet är att synliggöra aktörernas ställningstaganden gällande styrningen och organiseringen av Sveriges framtida högre utbildning och forskning i förhållande till de positioner de intar på olika fält.

Med utgångspunkt i korrespondensanalysen och de olika poler som framkom i denna, har vi således undersökt remissvaren närmare. Vi har riktat blicken mot några aktörer vars argument och intressen tydligt skiljer sig från varandra, för att kunna göra en mer heltäckande analys av deras remissvar. Dessa aktörer kan även ses som representanter för rummets spännvidd, där deras ställningstagande kan relateras till olika typer av argument utifrån skilda idéer om hur ett lärosäte bör styras, finansieras och organiseras: Göteborgs universitet representerar ett lärosäte som tillstyrker många av utredningens förslag; Stiftelsen för strategisk forskning utgör en motpol som ställer sig avvisande till de få förslag som man uttalar sig om; Sveriges universitets- och högskoleförbund är positiva till en ökad grad av normstyrning och samt att basanslagen för forskning behöver stärkas och att bättre balans mellan externa medel och anslag till de senares fördel uppnås; Svenskt Näringslivs motsatta position med önskemål om mer konkurrens om forskningsmedel och ökade andelar extern finansiering; och slutligen Uppsala universitets balanserande position i mitten av rummet, med en stor mängd ställningstagande, ömsom tillstyrkande, ömsom avstyrkande.

En av utgångspunkterna för vår argumentationsanalys är att en aktörs position i fältet för högre utbildning och i det vetenskapliga fältet är en förutsättning för vilken typ av argument som kan framföras i den här typen av remissvar, samtidigt som argumentationen också befäster deras position ytterligare. Argumentation och position står alltså i ett dialektiskt förhållande till varandra (Bourdieu 1984: 46–47). Samtidigt är det inget mekaniskt förhållande; varje remissinstans kan, som vi poängterat tidigare, också betraktas som ett eget delfält där remissvaret är ett resultat av de interna styrkeförhållandena.

OMFATTANDE TILLSTYRKANDE MED VISSA FÖRBEHÅLL – GÖTEBORGS UNIVERSITET

En av de aktörer som är positiva till merparten av förslagen i utredningen är Göteborgs universitet, som återfinns till vänster i rummet av remissinstanser (se figur 2) och är positiva till 33 av de 36 förslag som de explicit tar ställning till. Lärosätet menar att förslagen i utredningen har god potential och

förutsättningar att uppnå målsättningarna. Men det finns även vissa intressanta positioneringar vad gäller vilka förslag som de ställer sig positiva till. Längs den andra axeln hamnar Göteborgs universitet i den övre delen av rummet och tar ställning för ökad styrning av utbildningsutbud och inrättande av analysenhet, snarare än för att öka normstyrning (där de ställer positiva till två av förslagen men har ingen åsikt om två) och att omfördela medel från forskningsråd till anslag, som återfinns nedåt i rummet. Längs den tredje axeln är lärosätet det större universitet som tydligast tar ställning för en ökad statlig styrning av sektorn (nedre vänstra hörnet, figur 4).

Ett viktigt tema för Göteborgs universitet är samverkan. De ställer sig till exempel bakom ett tydligare ramverk för samverkan mellan högskolor och det omgivande samhället. De stödjer alltså förslaget om en omformulering av högskolelagen som rör just detta, och argumenterar vidare att: ”Ett vidare och mer omfattande samverkansbegrepp kan på ett bättre sätt beskriva högskolans faktiska roll och ansvar att bidra med samhällsnytta i bred bemärkelse” (Göteborgs universitet 2019: 7). Det betyder att de också instämmer i att högskolors faktiska roll i dag inte fångas av den rådande formuleringen i högskolelagen, som betänkandet menar förbiser samhällsnytta i bredare bemärkelse. Lärosätet menar i förlängningen att det ”vidare och mer omfattande” samverkansarbetet bäst kvalitetssäkras av det nationella kvalitetssäkringssystemet (med UKÄ som ansvarig myndighet). De anser också att ”samverkansarbetet bör ses som en naturlig del av utbildningen och forskningen, och att bedömning och uppföljning bör ske inom ramen för det ordinarie nationella kvalitetssäkringssystemet.” (ibid: 7)

Den positiva synen på samverkan är intressant att relatera till lärosätets syn på kollegialitet och betänkandets förslag om att i högskolelagen markera ”lärares och forskares möjlighet till deltagande i beslut och beredning av frågor som rör forskning och utbildning” (SOU 2019:6: 157). Göteborgs universitet tillstyrker att vissa normer ska förstärkas i högskolelagen och välkomnar även

att betänkandet betonar lärosätenas roll som en självständig och kritiskt reflekterande kraft i samhället. Akademisk frihet och kollegialt inflytande och ansvarstagande är viktiga principer för en ändamålsenlig styrning och universitetet stödjer förslaget att dessa normer bekräftas genom ändringar i högskolelagen [...] (Göteborgs universitet 2019: 3).

Som följd av detta resonemang vill de även ”understryka” att en förstärkning av verksamhetens normerade styrning ”är en viktig grundförutsättning för att det ska vara möjligt att etablera det ramverk med en långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan som föreslås” (Göteborgs universitet 2019: 3). De underlåter dock att ta explicit ställning för att utbildningens frihet ska regleras i lag samt att lärares arbetstid ska regleras för att både omfatta

undervisning och forskning (inte som nu bara forskning), vilket gör att de som sagt befinner sig på ett visst avstånd ifrån de lärosäten nedåt i rummet som reservationslöst ställer sig bakom alla fyra förslagen om stärkningar av normer i högskolan. Detta ställningstagande blir intressant i ljuset av att Göteborgs universitet sedan autonomireformens genomförande starkt försvagat det kollegiala styret vid lärosätet (se Ahlbäck Öberg och Bobergs bidrag i detta specialnummer).

MOT "STJÄRNSTATUS" GENOM NYTTIGGÖRANDE SAMVERKAN – STIFTELSEN FÖR STRATEGISK FORSKNING

Vid den indifferenten polen (i mitten till höger i figur 2) finner vi Stiftelsen för strategisk forskning (SSF), som representerar en direkt motpol till Göteborgs universitet. De svarar på relativt få av utredningens förslag (14 av 48) och har bland de högsta antalen Ingen direkt åsikt (34 stycken av 48). De avviker dock från merparten av andra remissinstanser genom att de är synnerligen kritiska till de förslag de tar ställning till (de avstyrker 12 av förslagen och tillstyrker bara 2, se tabell 1 i bilaga). Remissvaret har genomgående ett i sammanhanget högt tonläge. Stiftelsen inleder sin sammanfattning på följande sätt:

Vårt samlade intryck av utredningen är att den är en partsinlaga för lärosätetsledningarna. Erfarenheter från avnämersidan saknas. Det finns dåligt underbyggda slutsatser i utredningen, där de flesta förslagen handlar om lärosätets egen rådighet över medlen. Det saknas kritisk reflexion över hur dessa huvudsakligen skattemedel bättre än idag ska skapa forskningsgenombrott och ökad innovationsförmåga (Stiftelsen för strategisk forskning 2019: 1).

Vidare menar de att utredningens förslag "andas att alla lärosäten är lika effektiva", något som ifrågasätts på grundval av lärosätenas alltmer minskande konkurrenskraft i jämförelse med "konkurrentländernas":

Stiftelsen önskar istället att lagstiftarna riktar siktet högre – mot stjärnstatus – och mobiliserar för att möta tidens disruptiva krafter och tilltagande omställningsstakt.[sic] Sverige behöver flera starka forskningsmiljöer som blir mer entreprenöriellt uppkopplade (Stiftelsen för strategisk forskning 2019: 1).

Som det går att utläsa av citatet ovan skulle SSF vilja se en forskningspolitik som innebär att svenska lärosäten utvecklas i en riktning mot ett tillstånd där konkurrenskraft och entreprenörskap står som ledord. De menar att utredningens syn på de externa forskningsfinansierarna innebär en "stigmatisering" och är i grunden "tendentiös" i och med att utredningen inte tar upp alla de fördelar som en extern forskningsfinansiering innebär (Stiftelsen för strategisk forskning 2019: 6). De hänvisar till en pilotstudie författad av Vetenskapsrådet

som visar att citeringsnivåerna för vetenskapliga publikationer är högre i de fall publikationen är finansierad av forskningsråd än när den finansierats av basanslag. De pekar också på en studie av industridoktorander som de menar visa att forskare ”i samverkan genererar forskning med *både* [deras kursivering] högre akademiskt genomslag som [sic] industriellt genomslag” (Stiftelsen för strategisk forskning 2019: 7). Detta för oss in på stiftelsens syn på samverkan, vilket vid sidan om betydelsen och värdet av den externfinansierade forskningen är remissvarets viktigaste tema:

Utredningen anger samverkan 252 gånger och påtalar begrepps-förvirring (sid 285). Stiftelsen menar att samverkansbegreppet och uppdraget till högskolan behöver länkas starkare till nyttiggörande, dvs effekter av lärosätets arbete med verkanshöjd på samhället (Stiftelsen för strategisk forskning 2019: 7).

Denna nyttiggörande samverkan, menar stiftelsen, är ”oftast en nödvändig” förutsättning för att skapa genomslag:

Genomslag ska här tolkas som konkret inflytande (under överskådlig tid och med sin kontext) på det omgivande samhället genom tillämpning av forskningsresultat för att nå sociala, ekonomiska, miljömässiga eller kulturella effekter. Genomslag utanför akademien angår därför spridning, förfining, kommersialisering, patentering, licensiering eller annan praktisk användning av forskningsresultat. Det ska finnas trovärdiga orsakssamband mellan forskning och nyttiggörande, för att den ska vara lämplig för mätning (ibid.: 7).

I och med resonemangen ovan presenteras en bild av lärosätena och deras forskning som ett mellanled för att stärka ett lands konkurrenskraft på en internationell marknad. Den forskning som är ”nyttiggörande” och får ”genomslag” genom ”praktisk användning” (och alltså är ”lämplig för mätning”) är den forskning som också bör premieras rent ekonomiskt. Det är intressant att konstatera att två av de viktigaste remissinstanserna för att definiera den första axeln, Göteborgs universitet och Stiftelsen för strategisk forskning, lägger så stor tonvikt vid samverkan, men samtidigt gör så skilda tolkningar av dess innehåll, syfte och organisering.

NORMSTYRNING OCH OMFÖRDELNING – SUHF

Den andra dimensionen i figur 2 visar en opposition mellan tillstyrkanden och avstyrkanden till olika förslag, framför allt gällande normstyrning, utbildningsutbud och balans mellan externa och fasta forskningsmedel. Här polariseras andra remissinstanser än längs den första axeln: några av lärosätena positioneras mot näringslivets företrädare. Längst ner i rummet återfinns Sveriges

universitets- och högskoleförbund (SUHF) i en pol tillsammans med bland andra Linnéuniversitetet, Södertörns högskola och Blekinge tekniska högskola. Vid denna pol finns en stark tilltro till normstyrning i högskolan, de ställer sig positiva till ett förstärkt kollegialt styre, lagstiftning om akademisk frihet och utbildningens frihet samt reglering av att forskning ska ingå i lärartjänster.

SUHF stödjer utredningens utgångspunkter för betänkanudet, nämligen att (1) styrningen ska främja akademisk frihet, kvalitet och ansvarstagande, (2) styrningen ska främja ett rollsäkert samhällsansvar och (3) styrningen ska främja lärosätenas strategiska handlingsförmåga. I linje med detta stödjer SUHF förslaget om förstärkning av viktiga normer i högskolelagen. I synnerhet utbildningens frihet men också det kollegiala ansvaret, samt sambandet mellan utbildning och forskning är betydelsefulla. Sambandet mellan utbildning och forskning ska därvid, precis som utredningen framför, ses som en princip för lärares arbetsuppgifter. SUHF stödjer således uppmaningen till regeringen att ta initiativ i frågan om översyn av högskolelagen för att i lagstiftningen förstärka innebörden av akademisk frihet och ansvar (Sveriges universitets- och högskoleförbund 2019: 2).

Ett grundtema i SUHF:s remissvar är lärosätenas rådighet. När det gäller forskningsfinansiering menar de att balansen mellan anslag och externa medel i kombination med de externa finansierarnas krav på medfinansiering leder till minskad rådighet för lärosätena. För att öka lärosätenas rådighet menar SUHF att: "[ö]kade basanslag till forskningen och en bättre balans mellan basanslag och extern forskningsfinansiering är önskvärd" (ibid: 3). De påtalar även behovet av att framöver tillskjuta ytterligare resurser till forskning, och anser att dessa bör användas för att förstärka basanslagen. Därmed undviker de att skriva ut att utredningens premisser (att förslag ska genomföras inom given budgetram) innebär att en ökning av fasta resurser också innebär en minskning av de medel som fördelas via de statliga forskningsråden.

Givetvis är SUHF:s remissvar en balansakt som sannolikt söker inta en position som inte direkt stöter sig med något av de lärosäten som organisationen är satt att företräda, och mot denna bakgrund är det inte förvånande att remissvaret är relativt kort (de tar bara explicit ställning till 20 av 46 förslag) och ganska svepande behandlar förslagen i utredningen.⁸

8 Jämför Mats Benners analys av SUHF:s första dryga decenniums historia och ställningstaganden (Benner, 2008: 61–64).

LÄROSÄTENAS KONKURRENSKRAFT GENOM SAMVERKAN OCH GOTT LEDARSKAP – SVENSKT NÄRINGSLIV

Mot SUHF:s och flera högskolors och nya universitets position, som tillstyrker ökad normstyrning och en bättre balans mellan forskning och utbildning och mellan fasta anslag och externa bidrag, står – längs den andra axeln – framför allt olika företrädare för näringslivet (uppåt i figur 2). På samma sätt som SUHF är en paraplyorganisation för lärosäten är Svenskt Näringsliv det för näringslivet. Lika positiva som SUHF är till utredningen, lika negativa är Svenskt Näringsliv – i huvudsak på grund av att förslagen i betänkandet i sin helhet uppfattas som ”otillräckliga” och ”ofullständiga” samt att utredningen ”saknar omvärldsperspektiv” (Svenskt Näringsliv 2019: 1–2). I tabell 1 går det att läsa att aktören avstyrker 20 av de 30 förslag som remissvaret behandlar. Deras bedömning av betänkandets otillräcklighet är grundad i deras egen, som de ser det, huvuduppgift: att värna sina medlemmars intressen. Detta sker framförallt genom att tillgodose Sveriges kompetensförsörjning. Svenskt Näringsliv menar att det är just på den punkten som utredningen inte har presenterat tillräckliga och fullständiga åtgärder för att åstadkomma det deras medlemmar efterfrågar.

Svenskt Näringslivs uppgift är att värna sina medlemmars intressen. För dem är kompetensförsörjning en central fråga. Högre utbildning och forskning måste vara relevant och av hög kvalitet. En förutsättning för att åstadkomma det är god samverkan mellan akademi och näringsliv och att det finns en lyhördhet för näringslivets behov. Svenskt Näringsliv kan inte se att utredningens förslag som helhet bidrar till förbättrad kompetensförsörjning eller till bättre forskning. Utredningens förslag är otillräckliga och ofullständiga. Dessutom saknas en konsekvensanalys vilket försvårar möjligheterna att ta ställning till förslagen (Svenskt Näringsliv 2019: 1).

Att en aktör som Svenskt Näringsliv vill att universitet och högskolor ska uppbringa ”en lyhördhet för näringslivets behov” är knappast i sig något oväntat och förvånande. Intressant är det däremot att aktören redan 2017 valde att tillsätta en skuggutredning med syfte att uppmärksamma frågor och områden av vikt för näringslivet (Sand & Görnerup 2019).

Svenskt Näringslivs fokus på näringslivets behov återfinns på ett flertal ställen i remissvaret – exempelvis i diskussionen om balansen mellan basanslag och extern finansiering, där de anser att ”en kraftig neddragning av Vetenskapsrådets anslag skulle vara förödande för den fria forskningen och därmed också i sin förlängning förödande för nya banbrytande forskningsrön och innovationer av betydelse för både näringslivet och samhället i stort” (Svenskt Näringsliv 2019: 3). När de diskuterar det livslånga lärandet sker det i förhållande till arbetsmarknadens behov: ”På en snabbt föränderlig arbetsmarknad kommer utbildningen behöva spridas över livet. Därför behövs incitament för att skapa en forskjutning mot kortare initial utbildning. Mastersnivån är fortfarande viktigt men bör oftare vara en del av det livslånga lärandet” (Svenskt

Näringsliv 2019: 5). Lärosätena bör alltså kunna vara flexibla i sina utbud av kurser för att snabbt kunna ställa om för att tillgodose (återigen) näringslivets kompetensförsörjningsbehov.

De ger också utredningen underkänt på grund av den obefintliga diskussionen om lärosätenas ledarskap: ”Ett gott ledarskap är nyckeln till att skapa de strukturer och organisationsmodeller som de svenska lärosätena behöver för att kunna leverera nödvändig kunskap och kompetens” (Svenskt Näringsliv 2019: 5). Det är genom ett gott ledarskap som ”vågar ta svåra och tuffa beslut” som den högre utbildningens kvalitet kan höjas. Här hänvisar de till en egen rapport om akademiskt ledarskap (Svenskt Näringsliv 2019: 5).

En annan röd tråd är att det bör finnas ekonomiska incitament för lärosätena för att leva upp till vissa typer av förslag. Det handlar dels om lärosätenas samlade anslag som bör baseras på hur effektivt resurserna nyttjas och att samverkan bör löna sig rent ekonomiskt:

Att få till en ökad samverkan mellan näringslivet och universitet och högskolor både vad gäller utbildning och forskning är en central fråga för Svenskt Näringsliv. Ska det komma till stånd en ökad samverkan krävs att uppgiften knyts till ekonomiska incitament och att samverkan följs upp och utvärderas systematiskt (Svenskt Näringsliv 2019: 3).

Svenskt Näringsliv har som vi sett en tydlig vision för hur svensk högre utbildning bör organiseras och kvalitetssäkras. Med utgångspunkt i en idé om ett ledarskap förankrat i företagsmodeller anser de att näringslivet och samhället i stort kan bättre nyttja lärosätenas funktion och resultat om de konkurrerar på samma sätt som företag. Denna vision kan kontrasteras mot den förståelse av högre utbildning och forskning som kommer till uttryck i Uppsala universitets remissvar.

LÄROSÄTENAS AUTONOMI – UPPSALA UNIVERSITET

Uppsala universitet befinner sig centralt i rummet enligt figur 2 med många åsikter om utredningens förslag: de tar ställning till 44 av 48 förslag och avstyrker 21 och tillstyrker 23. Det går alltså att hävda att Uppsala universitet intar en balanserad position i relation till många övriga remissinstanser. Samtidigt tar de även tydlig ställning i vissa frågor. I figur 4 positionerar de sig vid polen där de motsätter sig ökad statlig styrning. Hur uttrycks denna balanserade position i texten?

En av de första sakerna som framgår efter en genomläsning av lärosätets remissvar är dess kommentarer om utredningens så kallade otydligheter. Vid ett tiotal tillfällen framförs kommentarer som att utredningen är ”otydlig”, ”inte är tillräckligt tydlig”, eller ”riskerar att skapa otydlighet” (Uppsala universitet 2019: 5–9). Detta är ett genomgående tema och kommentarerna gäller

allt från förslaget om en samlad proposition till vad som behöver åtgärdas gällande fort- och vidareutbildning. Det handlar dels om att utredningen är ”otydlig i frågan om vad överenskommelserna egentligen ska ha för status”, dels om att betänkandet ”riskerar att skapa otydlighet kring roller och ansvar” (Uppsala universitet 2019: 5–6). Detta bör förstås av sammanhanget av remissvarets inledande ord om att ”[a]mbitionerna [vår kursivering] i utredningen är i många fall goda” men att ”[u]tredningen är i vissa delar vag i sina lösningar av de identifierade problemen” samt att ”[d]et saknas konkreta författningsförslag och slutsatserna är i vissa fall endast delvis underbyggda med analyser och data” (ibid.: 1). Genom att redan från början etablera en auktoritativ position framstår Uppsala universitet som en aktör som *ovanifrån* kan bedöma utredningen som i sin tur bistår med förslag underifrån. Den inledande meningen lyder: ”Uppsala universitet *välkomnar* [vår kursivering] att regeringen låtit utreda styr- och resurstilldelningssystemet för universitet och högskolor” (ibid.: 1). På detta sätt skapas i texten en hierarki där utredningen förvisso är ett ”välkommet” initiativ, men med alltför många otydligheter: universitetets egna ställningstaganden och kommentarer står i kontrast till den ”otydliga” utredningen. Det är lärosätena som enligt den här logiken bäst kan bedöma sin egen situation och framtid, där Uppsala universitet med sitt remissvar visar prov på just denna typ av auktoritet och legitimitet. Aktörens position är så pass stark och tydlig att de anser sig beredda att svara åt och försvara hela landets högskolor och universitet:

Kollegialitet är en grundläggande princip vid UU. När det gäller förslaget om lärares och forskares möjlighet till deltagande i beslut och beredning i frågor som rör forskning och utbildning är därför en återreglering inte nödvändig för UU som lärosäte. UU ställer sig ändå bakom återregleringen då den bedöms vara viktigt för sektorn som helhet (ibid.: 4).

Lärosätet visar här att de är beredda att sätta sig in i andra lärosätens sammanhang och ta ett ansvar för den allmänt sett bästa lösningen. Samtidigt går det att konstatera att de ställer sig i ett slags mellanposition: de är inte lika odelat positiva som SUHF till normstyrning (de tillstyrker förslagen om förändringar i högskolelagen om förstärkningar av vissa normer, men menar att förslaget om att reglera lärares arbetstid bör omfatta såväl undervisning som forskning kan inkräkta på lärosätens autonomi), men är inte heller så negativa som Svenskt Näringsliv.

I remissvaret ställs lärosätens autonomi och handlingsfrihet (som grundas i ”akademiska kärnvärden”) mot ”ökad och mer detaljerad styrning” och kontroll. Konflikten gäller således högskolevärldens framtid, där Uppsala universitet menar att kvalitativ forskning och utbildning är i behov av frihet och autonomi, men att detta riskerar att falla när mer styrning och kontroll av

instanser utan rätt kunskap och erfarenhet förespråkas genom otydliga förslag. Detta stämmer väl med att de menar att de lärosätesspecifika överenskommelserna inte är att rekommendera eftersom förslaget leder till än mer byråkrati och detaljstyrning. Lärosätet argumenterar vidare att de nya uppdrag som UKÄ föreslås få också är problematiska i den bemärkelsen att det finns ”en uppenbar risk för målkonflikter i myndighetens olika roller” (ibid.: 5). De efterfrågar därför en noggrann analys med syftet att säkerställa och förtydliga UKÄ:s roll inom högskolesektorn. Detta kan tolkas, utifrån Uppsala universitets perspektiv, som ytterligare ett förslag som underminerar den akademiska friheten och kollegialiteten vid universitet och högskolor.

Sammanfattning och diskussion

Remissvaren till Styr- och resursutredningens huvudbetänkande, *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan* (SOU 2019:6), visar att den högre utbildningen och forskningen är angelägenheter som berör många skilda aktörer. Detta kan förstås utifrån att högskolesektorn vuxit mycket de senaste decennierna och att högre studier och forskning fått alltmer framträdande positioner i samhället. Därmed knyts även omfattande krav, förväntningar och förhoppningar till sektorn. För att förstå synen på högre utbildning och forskning i Sverige i dag, har vi sammanställt ett sextiotal remissvar från lärosäten, forskningsinstitut, akademier, myndigheter, stiftelser, fackförbund, näringsliv, ideella organisationer, regioner och kommuner. Remissvar har analyserats såväl statistiskt som argumentationsanalytiskt.

För att kunna belysa mer komplexa mönster i hur remissinstanserna svarat, genomfördes en multipel korrespondensanalys som resulterade i två rum, ett rum av remissvar och ett rum av remissinstanser, där svaren relaterades till instanserna och vice versa. De viktigaste skillnaderna i materialet åskådliggörs av den första axeln, de näst viktigaste av den andra och så vidare. På så sätt får vi en hierarkiserad sammanfattning av mönstren. Den första axeln etablerar en motsättning mellan positiva (och många) svar och indifferens. I rummet av remissinstanser bottnar denna polaritet i en logik av centralitet: lärosäten och organisationer som representerar olika grupper inom den högre utbildningen (tillstyrkande pol) står mot för sektorn mer perifera aktörer samt många forskningsfinansiärer (indifferent pol). Den andra axeln differentierar i sakfrågor – framför allt normstyrning, reglering av utbildningsutbud och fördelning av forskningsmedel – och kan sammanfattas som att näringslivets representanter föredrar konkurrensbaserad fördelning av forskningsmedel medan SUHF samt mindre lärosäten förordar normstyrning och uppvärdering av utbildning i förhållande till forskning. De större lärosätena intar mer neutrala positioner längs denna dimension, dock något närmare näringslivspolen än SUHF-polen. Den tredje dimensionen ställer statlig styrning på sin spets, och uppvisar en

motsättning mellan en grupp instanser som förordar ökad statlig styrning (och en indifferent grupp) och en grupp som är tydligt emot ökad statlig styrning. Lärosäten av samma typ placerar sig här på olika sidor om skiljelinjen. Exempelvis återfinns Lunds universitet och Göteborgs universitet vid polen för tilltro till ökad statlig styrning medan Uppsala universitet och Karolinska Institutet står vid den motsatta polen. Bland övriga aktörer ställer sig näringslivets företrädare och VR avvisande till ökad statlig styrning och omfördelning av forskningsmedel, medan UKÄ och Vinnova, som är företrädare för statsmakterna, tillstyrker mer statlig styrning.

Hur ska dessa skilda ståndpunkter förstås? Vårt svar är att ställningstagandena är relaterade till mer grundläggande strukturer, där tre olika nivåer kan skiljas ut. Den första och mest generella nivån gäller position i förhållande till sektorn i sig, som också utgör den första axeln i analysen. Remissinstanser som är direkt involverade i kärnverksamheten utbildning, undervisning och forskning, det vill säga lärosätena, är mest benägna att svara och är i många fall positiva till utredningen. Utredningen är dessutom inriktad på lärosätena och deras förhållande till statsmakterna, övriga finansörer, samhälle och näringsliv. Den andra axeln i analysen pekar på en motsättning som kan förstås utifrån position på två skilda fält, fältet för högre utbildning och det vetenskapliga fältet, och förhållande till dessa fält. SUHF, de regionala högskolorna och de nya universitetet intar här en position som bottnar i deras primära förankring inom fältet för högre utbildning, där de efterlyser en uppgradering av den högre utbildningen i förhållande till forskningen. Mot detta står näringslivets företrädare som slår vakt om den fria och konkurrensutsatta forskningen. När det gäller den tredje dimensionen, den statliga styrningens styrka och omfattning, är det svårare att se att denna kopplar ihop med de stora strukturerna och fälten, utan här är det troligen mer rimligt att betrakta ställningstagandena som utfall av mer interna strider och styrkeförhållanden, där lärosätena i sig kan analyseras som fält eller delfält. Hur de positionerar sig beror på hanteringen av remissen i kombination med lärosätetsledningens syn på sitt förhållande till statsmakterna. Här ser vi intressanta möjligheter till mer fördjupade studier. En sådan analys skulle eventuellt kunna kasta ljus över det faktum att lärosäten med liknande profil i stort även intar olika positioner längs den första axeln, där Lunds universitet är betydligt mer positivt inställt till många av förslagen än Uppsala universitet, Göteborgs universitet mer positivt än Stockholms universitet.

Vi har studerat vissa av remissinstansernas ställningstaganden ur ett argumentationsanalytiskt perspektiv, och ställer detta i relation till dels deras positioner i de olika rummen som korrespondensanalysen tillhandahåller, dels deras positioner i de grundläggande fälten för högre utbildning och forskning.

Frågan om hur vi ska uppnå kvalitativa lärosäten i världsklass delar rummet, där en pol betonar relationen mellan utbildning och forskning samt att

alla lärosäten bör få ökade basanslag (SUHF och Linnéuniversitetet) och en annan pol betonar konkurrens och behovet av extern forskningsfinansiering (Svenskt Näringsliv). Betydelsen av utbildning och forskning skiljer alltså dessa grupper: en grupp lägger vikt vid utbildningens betydelse, en annan vid forskningsinnovation på en internationell marknad. Detta balanseras med en pol i mitten med äldre universitet som Uppsala universitet som lägger stor vikt vid lärosätenas autonomi.

Den tillstyrkande polen vid den första axeln karakteriseras i mångt och mycket av att de just ställer sig positiva till utredningens förslag, men som fallet Göteborgs universitet visar, sker inte detta alltid förbehållslöst. Den avstyrkande polen längs den tredje axeln visar i stället en större variation av argument. För att ta de två mer extrema exemplen: Uppsala universitet hämtar sina argument från ett klassiskt bildningsideal som ämnar gynna forskningen och utbildningen i stort, medan Svenskt Näringslivs argumentation tar avstamp i sina medlemmars behov utifrån framförallt marknadsliberala premisser. Även här finns en tydlig koppling till positioner inom och utanför fältet för högre utbildning och det vetenskapliga fältet. Uppsala universitet intar en dominerande position inom dessa och grundar sin argumentation på fältets egna grundläggande värden. Svenskt Näringsliv har ingen position inom fältet, men väl en stark position i samhället i stort och uttrycker en tydlig vilja att utmana fältens autonomi och tvinga det att anpassa sig till andra logiker och krav än fältens egna. De har även tydliga verkningar i fälten. Många högskolor och nya universitet propagerar exempelvis i linje med mer politiska och marknadsekonomiska intressen för en orientering mot ”tillväxt” och ”innovation”.

Huruvida förslagen i just Struten kommer att leda till politiska reformer av högre utbildning och forskning återstår till stor del att se. Den senaste forskningspropositionen har tagit fasta på frågan om den akademiska friheten, men många av utredningens förslag lämnas okommenterade. Klart är dock att mycket står på spel och att förslagen har potential att omstrukturera förhållandena mellan fälten genom att göra gränserna mellan forskning och utbildning mer porösa och därmed öka betydelsen av lärosätenas ledning för fördelning av resurser till verksamhetens olika delar.

Referenser

- Agevall, Ola & Gunnar Olofsson, 2019. ”Den högre utbildningens professionella fält”, i Thomas Brante, Kerstin Svensson & Lennart G. Svensson (red.), *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- Amossy, Ruth, 2009. ”Argumentation in Discourse: A Socio-discursive Approach to Arguments”, *Informal Logic* 29(3), s. 252–67.
- Benner, Mats, 2009. *Kunskapsnation i kris? Politik, pengar och makt i svensk forskning*. Stockholm: SISTER.

- Bourdieu, Pierre, 1975. "The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason", *Social science information/Information sur les sciences sociales* 14(6), s. 19-47.
- Bourdieu, Pierre, 1984. *Homo Academicus*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre, 1989. *La Noblesse d'État: Grandes écoles et esprit de corps*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre, 2000. *Les Structures sociales de l'économie*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre, 2001. *Science de la science et réflexivité. Cours du Collège de France 2000-2001*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre, 2015. *Sociologie générale. Volume 1. Cours au Collège de France 1981-1983*. Paris: Seuil.
- Broady, Donald, 1998. "Inledning: en verktygslåda för studier av fält", s. 11-26 i Broady, Donald (red.), *Kulturens fält*. Göteborg: Daidalos.
- Broady, Donald & Mikael Palme, 1992. "Högskolan som fält". *SEC Research reports* 1. Stockholm: Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi.
- Börjesson, Mikael, 2016. "Sociala kartor över utbildningslandskapet: Installationsföreläsning, professuren i utbildningssociologi, 11 november 2015", *Sociologisk Forskning* 53(4), s. 421-37.
- Börjesson, Mikael, 2017. "The Global Space of International Students in 2010", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43(8), s. 1256-75.
- Börjesson, Mikael, Donald Broady, Brigitte Le Roux, Ida Lidegran & Mikael Palme, 2016. "Cultural Capital in the Elite Subfield of Swedish Higher Education", *Poetics* 56, s. 15-34.
- Gustavsson, Sverker, 2010. "Akademisk liberalism", *Statsvetenskaplig tidskrift* 112(4), s. 423-433.
- Göteborgs universitet, 2019. *Yttrande på betänkandet En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan (SOU 2019:6)*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Le Roux, Brigitte & Henry Rouanet, 2004. *Geometric Data Analysis: From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*. New York: Springer.
- Le Roux, Brigitte & Henry Rouanet, 2010. *Multiple Correspondence Analysis. Quantitative Applications on the Social Sciences*. Los Angeles: SAGE.
- Sand, Fredrik & Emil Görnerup, 2019. *En akademi för kunskapsekonomin: Reformerna för en högskola i världsklass*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Sapiro, Gisèle, 2020. *Dictionnaire international Bourdieu*. Paris: CNRS.
- Stiftelsen för strategisk forskning, 2019. *Yttrande till betänkandet av Styr- och resursutredningen (STRUT): En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan (SOU 2019:6)*. Stockholm.
- SOU 2019:6: *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svenskt Näringsliv, 2019. *Remissvar*. Stockholm.
- Sveriges universitets- och högskoleförbund, 2019. *Yttrande avseende En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan*.
- Uppsala universitet, 2019. *Yttrande på betänkandet En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan (SOU 2019:6)*. Uppsala: Uppsala universitet.

Bilaga

SVARSFREKVENNS OCH INSTÄLLNING

Benägenheten att skicka in ett remissvar över den statliga utredningen *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan* är till stor del relaterad till organisationens förhållande till utredningens föremål, det vill säga den högre utbildningen och forskningen. Ju mer central position i Högskolesverige, desto större benägenhet att svara. Det är uppenbart att lärosätena är synnerligen angelägna om att uttala sig om utredningen. Samtliga universitet och högskolor förutom Handelshögskolan i Stockholm lämnade in ett svar.⁹ De fackförbund som har direkt anknytning till sektorn, Sveriges akademikers centralorganisation (SACO) och Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF), har svarat. Forskningsfinansiärer har mangrant slutit upp, vilket även flera akademier, Kungl. Vetenskapsakademien, Kungl. Vitterhetsakademien, Kungl. Ingenjörssakademien, gjort. Myndigheter med direkt relation till sektorn som Universitetskanslersämbetet (UKÄ) och Universitets- och högskolerådet (UHR) har besvarat remissen. Andra myndigheter med vissa intressen i sektorn, som Arbetsgivarverket, Statskontoret och Riksrevisionen, har hörsammat utredningen. Dessutom har avnämare som Svenskt Näringsliv och flera stora företag som Volvo Cars och AstraZeneca lämnat in remissvar. Till detta ska läggas ett mindre antal kommuner som skickat in svar.

Utredningen mynnar ut i ett stort antal förslag. Vi har skapat en databas över merparten av dessa utifrån huruvida remissinstanserna har tillstyrkt, avstyrkt eller inte har någon särskild åsikt. Benägenheten att ha en åsikt om förslagen varierar stort mellan remissinstanserna, från några enstaka till 46 av totalt 48 förslag. Det finns en viss logik även i benägenheten att ha många åsikter om förslagen och om vilka förslag man primärt har åsikter om. Flera remissinstanser skriver uttryckligen att de avgränsar sig till de förslag som deras verksamhet omfattar. Generellt tenderar forskningsfinansiärer att uttala sig primärt om forskning, företag om samverkan och externfinansierad forskning och fackföreningar kommenterar förslag som rör arbetsvillkor. Lärosätena har de bredaste svarsmonstren eftersom deras verksamhet täcker de flesta av förslagen.

Men det finns också mer finstiltade skillnader mellan remissinstanserna. Bland lärosätena har Lunds universitet, Uppsala universitet, Luleå tekniska universitet, Mittuniversitetet och Örebro universitet högst svarsfrekvens (som besvarat mellan 40 och 44 av totalt 48 förslag), medan Högskolan Väst, Kungl. Konsthögskolan, Stockholms konstnärliga högskola, Högskolan i Jönköping

9 Det finns 17 universitet (varav 2 enskilda) och 13 högskolor (varav 1 enskild). Dessutom finns 5 konstnärliga högskolor (varav 1 enskild), av vilka alla utom en svarat, samt 17 enskilda utbildningsanordnare (teologiska högskolor, vårdhögskolor, och andra små specialhögskolor), där majoriteten dock inte svarat.

alla har kommenterat under 20 förslag. Storlek, bredd och område tycks spela in för benägenheten att svara – stora, breda och tekniskt inriktade lärosäten svarar i större utsträckning, medan små, smala fackhögskolor inom framför allt konstnärliga områden svara i minst omfattning.

Det finns dessutom skillnader i hur positiv man är till utredningens förslag. Mest positiv är ett antal lärosäten (Lunds universitet, Mittuniversitetet, Luleå tekniska universitet, Göteborgs universitet, Sveriges lantbruksuniversitet, och Örebro universitet), akademiker- och studentorganisationer (Akademikerförbundet SSR och Sveriges förenade studentkårer (SFS)) samt Verket för innovationssystem (Vinnova). Mest negativa är näringslivet (Volvo Cars, Svenskt Näringsliv och Almega), vissa större och forskningstunga lärosäten (Uppsala universitet, Karolinska Institutet och Stockholms universitet), den största statliga finansiären av grundforskning (Vetenskapsrådet (VR)), samt intresseföreningen Sveriges unga akademi, som samlar unga framgångsrika forskare.

För att få en mer komplett bild av remissinstansernas positioner och relationer behöver benägenheten att svara och ställningstagandena kombineras. Den som tar ställning till många förslag har större möjlighet att ha en mer omfattande volym positiva och negativa ställningstaganden. För att förstå balansen mellan positiva och negativa behöver dessa sättas i relation till antalet ställningstaganden, vilket ger andelen positiva och negativa ställningstaganden. Detta visar på en delvis annorlunda bild. Det är framför allt vissa mindre lärosäten (Ersta Sköndal Bräcke Högskola, Kungl. Konsthögskolan, Konstfack och Sophiahemmet) som ställer sig oreserverat positiva. Bland de större lärosätena är det bara Göteborgs universitet och Sveriges lantbruksuniversitet som återfinns bland de mest positiva. Däremot kvarstår både Sveriges universitetslärare och forskare (SULF) och Sveriges förenade studentkårer (SFS) som synnerligen positiva remissinstanser. Det blir även en påtaglig skillnad för de mest negativa organisationerna. Framför allt försvinner lärosätena ur gruppen som är mest negativ. Endast ett, Försvarshögskolan i Stockholm, kvalar in bland de tio mest negativa instanserna. Kvar finns företag och företrädare för näringslivet, inklusive Volvo och Svenskt Näringsliv. De som tillkommer är ett antal forskningsfinansiärer: Stiftelsen för strategisk forskning (SSF), Statens energimyndighet, Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte) och Vetenskapsrådet (VR), samt Kungl. Vetenskapsakademin. Utmärkande för dessa är att man tar ställning till ganska få förslag och det man tar ställning till är man synnerligen kritisk till.

Tabell 2. Flest åsikter, ingen direkt åsikt, tillstyrker och avstyrker i remissvar på Strutens huvudbetänkande

<i>Flest Åsikt</i>					
Namn	Typ	Tillstyrker	Avstyrker	Ingen åsikt	Åsikt
Sveriges universitetslärare och forskare (SULF)	Fackförbund	43	3	2	46
Uppsala universitet	Lärosäte	23	21	4	44
Lunds universitet	Lärosäte	37	7	2	44
Luleå tekniska universitet	Lärosäte	35	8	5	43
Mittuniversitetet	Lärosäte	35	7	6	42
Verket för innovationssystem (Vinnova)	Forskningsfinansier	36	5	7	41
Örebro universitet	Lärosäte	31	9	8	40
Akademikerförbundet SSR	Fackförbund	32	6	10	38
Karolinska Institutet	Lärosäte	22	15	11	37
Sveriges unga akademi	Akademi	22	14	12	36
<i>Flest Ingen direkt åsikt</i>					
Namn	Typ	Tillstyrker	Avstyrker	Ingen åsikt	Åsikt
Astra Zeneca	Näringsliv	4	9	35	13
Högskolan Väst	Lärosäte	10	3	35	13
Fackförbundet ST	Fackförbund	10	2	35	12
Stiftelsen för strategisk forskning (SSF)	Forskningsfinansier	2	12	34	14
Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte)	Forskningsfinansier	6	8	34	14
Statskontoret	Myndighet	7	7	34	14
Statens energimyndighet	Forskningsfinansier	4	11	33	15
Kungl. Konsthögskolan	Lärosäte	14	1	33	15
Kungl. Vitterhetsakademien	Akademi	7	8	32	15
Stockholms konstnärliga högskola	Lärosäte	11	6	31	17

Tabell 2. Flest åsikter, ingen direkt åsikt, tillstyrker och avstyrker i remissvar på Strutens huvudbetänkande (forts.)

Flest Tillstyrker

Namn	Typ	Tillstyrker	Avstyrker	Ingen åsikt	Åsikt
Sveriges universitetslärare och forskare (SULF)	Fackförbund	43	3	2	46
Lunds universitet	Lärosäte	37	7	2	44
Verket för innovationssystem (Vinnova)	Forskningsfinansier	36	5	7	41
Mittuniversitetet	Lärosäte	35	7	6	42
Luleå tekniska universitet	Lärosäte	35	8	5	43
Göteborgs universitet	Lärosäte	33	3	12	36
Sveriges lantbruksuniversitet	Lärosäte	32	3	13	35
Akademikerförbundet SSR	Fackförbund	32	6	10	38
Örebro universitet	Lärosäte	31	9	8	40
Sveriges förenade studentkårer (SFS)	Studentråd	30	4	14	34

Flest Avstyrker

Namn	Typ	Tillstyrker	Avstyrker	Ingen åsikt	Åsikt
Volvo Cars	Näringsliv	9	25	14	34
Uppsala universitet	Lärosäte	23	21	4	44
Svenskt Näringsliv	Näringsliv	10	20	18	30
Almega	Näringsliv	10	19	17	29
Vetenskapsrådet (VR)	Forskningsfinansier	13	16	19	29
Karolinska Institutet	Lärosäte	22	15	11	37
Stockholms universitet	Lärosäte	21	15	11	36
Sveriges unga akademi	Akademi	22	14	12	36
Högskolan Kristianstad	Lärosäte	16	14	18	30
Försvvarshögskolan	Lärosäte	7	14	27	21

Högst andel Tillstyrker

Namn	Typ	Tillstyrker	Avstyrker	Åsikt	Andel Tillstyrker
Arbetsgivarverket	Myndighet	19	0	19	100,0
Ersta Sköndal Bräcke Högskola AB	Lärosäte	25	1	26	96,2
Sveriges universitetslärare och forskare (SULF)	Fackförbund	43	3	46	93,5
Kungl. Konsthögskolan	Lärosäte	14	1	15	93,3
Konstfack	Lärosäte	27	2	29	93,1
Göteborgs universitet	Lärosäte	33	3	36	91,7
Sveriges lantbruksuniversitet	Lärosäte	32	3	35	91,4
Sveriges förenade studentkårer (SFS)	Studentråd	30	4	34	88,2
Sophiahemmet	Lärosäte	22	3	25	88,0
Verket för innovations-system (Vinnova)	Forsknings-finansiär	36	5	41	87,8

Högst andel Avstyrker

Namn	Typ	Tillstyrker	Avstyrker	Åsikt	Andel Avstyrker
Stiftelsen för strategisk forskning (SSF)	Forsknings-finansiär	2	12	14	85,7
Volvo Cars	Näringsliv	9	25	34	73,5
Statens energimyndighet	Forsknings-finansiär	4	11	15	73,3
Astra Zeneca	Näringsliv	4	9	13	69,2
Svenskt Näringsliv	Näringsliv	10	20	30	66,7
Försvarshögskolan	Lärosäte	7	14	21	66,7
Almega	Näringsliv	10	19	29	65,5
Kungl. Vetenskapsakademien (KVA)	Akademi	7	13	20	65,0
Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte)	Forsknings-finansiär	6	8	14	57,1
Vetenskapsrådet (VR)	Forsknings-finansiär	13	16	29	55,2

Tabell 3. Utvalda remissinstanser i analysen av Strutens huvudbetänkande

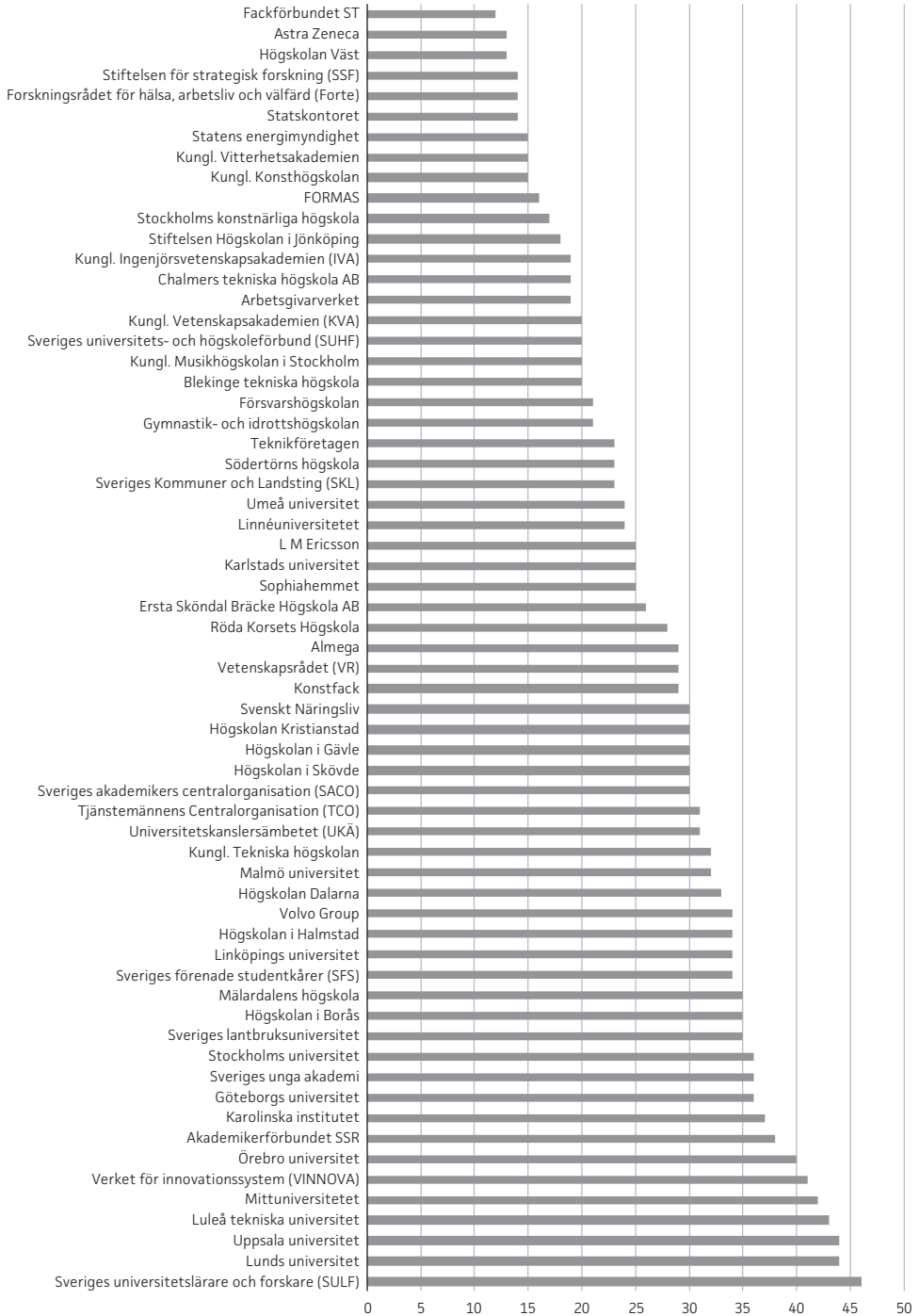
Fullständigt namn	Använt namn	Typ av organisation I	Typ av organisation II	Typ av organisation III
Akademikerförbundet SSR	Akademikerförbundet SSR	Fackförbund	Central aktör inom fältet	Central aktör inom fältet
Arbetsgivarverket	Arbetsgivarverket	Myndighet	Myndighet	Myndighet
Astra Zeneca plc	Astra Zeneca	Företag	Näringslivet	Näringslivet
Blekinge tekniska högskola	Blekinge tekniska högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Chalmers tekniska högskola AB	Chalmers tekniska högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Fackhögskola
Ersta Sköndal Bräcke Högskola AB	Ersta Sköndal Bräcke högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Fackförbundet ST	ST	Fackförbund	Fackförbund	Fackförbund
Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd	Forte	Myndighet	Forskningsfinansier	Forskningsfinansier
Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande	FORMAS	Myndighet	Forskningsfinansier	Forskningsfinansier
Försvarshögskolan	Försvarshögskolan	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Gymnastik- och idrottshögskolan	Gymnastik- och idrottshögskolan	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Göteborgs universitet	Göteborgs universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Trad. universitet
Högskolan Dalarna	Högskolan Dalarna	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Högskolan i Borås	Högskolan i Borås	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Högskolan i Gävle	Högskolan i Gävle	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Högskolan i Halmstad	Högskolan i Halmstad	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Högskolan i Skövde	Högskolan i Skövde	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Högskolan Kristianstad	Högskolan Kristianstad	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Högskolan Väst	Högskolan Väst	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Karlstads universitet	Karlstads universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Nytt universitet
Karolinska Institutet	Karolinska Institutet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Fackhögskola
Konstfack	Konstfack	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Konsthögskola
Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien	Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien	Akademi	Akademi	Akademi
Kungl. Konsthögskolan	Kungl. Konsthögskolan	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Konsthögskola
Kungl. Musikhögskolan i Stockholm	Kungl. Musikhögskolan i Stockholm	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Konsthögskola

Fullständigt namn	Använt namn	Typ av organisation I	Typ av organisation II	Typ av organisation III
Kungl. Tekniska högskolan	Kungl. Tekniska högskolan	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Fackhögskola
Kungl. Vetenskapsakademien	Kungl. Vetenskapsakademien	Akademi	Akademi	Akademi
Kungl. Vitterhetsakademien	Kungl. Vitterhetsakademien	Akademi	Akademi	Akademi
Linköpings universitet	Linköpings universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Trad. universitet
Linnéuniversitetet	Linnéuniversitetet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Nytt universitet
Luleå tekniska universitet	Luleå tekniska universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Fackhögskola
Lunds universitet	Lunds universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Trad. universitet
Malmö universitet	Malmö universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Nytt universitet
Mittuniversitetet	Mittuniversitetet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Nytt universitet
Mälardalens högskola	Mälardalens högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Röda Korsets Högskola	Röda Korsets Högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Sophiahemmet, ideell förening	Sophiahemmet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Statens energimyndighet	Energimyndigheten	Myndighet	Forskningsfinansier	Forskningsfinansier
Statskontoret	Statskontoret	Myndighet	Myndighet	Myndighet
Stiftelsen för strategisk forskning	SSF	Stiftelse	Forskningsfinansier	Forskningsfinansier
Stiftelsen Högskolan i Jönköping	Högskolan i Jönköping	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Stockholms konstnärliga högskola	Stockholms konstnärliga högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Konsthögskola
Stockholms universitet	Stockholms universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Trad. universitet
Svenskt Näringsliv	Svenskt Näringsliv	Organisation	Näringslivet	Näringslivet
Sveriges akademikers centralorganisation	SACO	Fackförbund	Central aktör inom fältet	Central aktör inom fältet
Sveriges förenade studentkårer	SFS	Studentråd	Central aktör inom fältet	Central aktör inom fältet
Sveriges Kommuner och Landsting	SKL	Organisation	Organisation	Organisation
Sveriges lantbruksuniversitet	Sveriges lantbruksuniversitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Fackhögskola

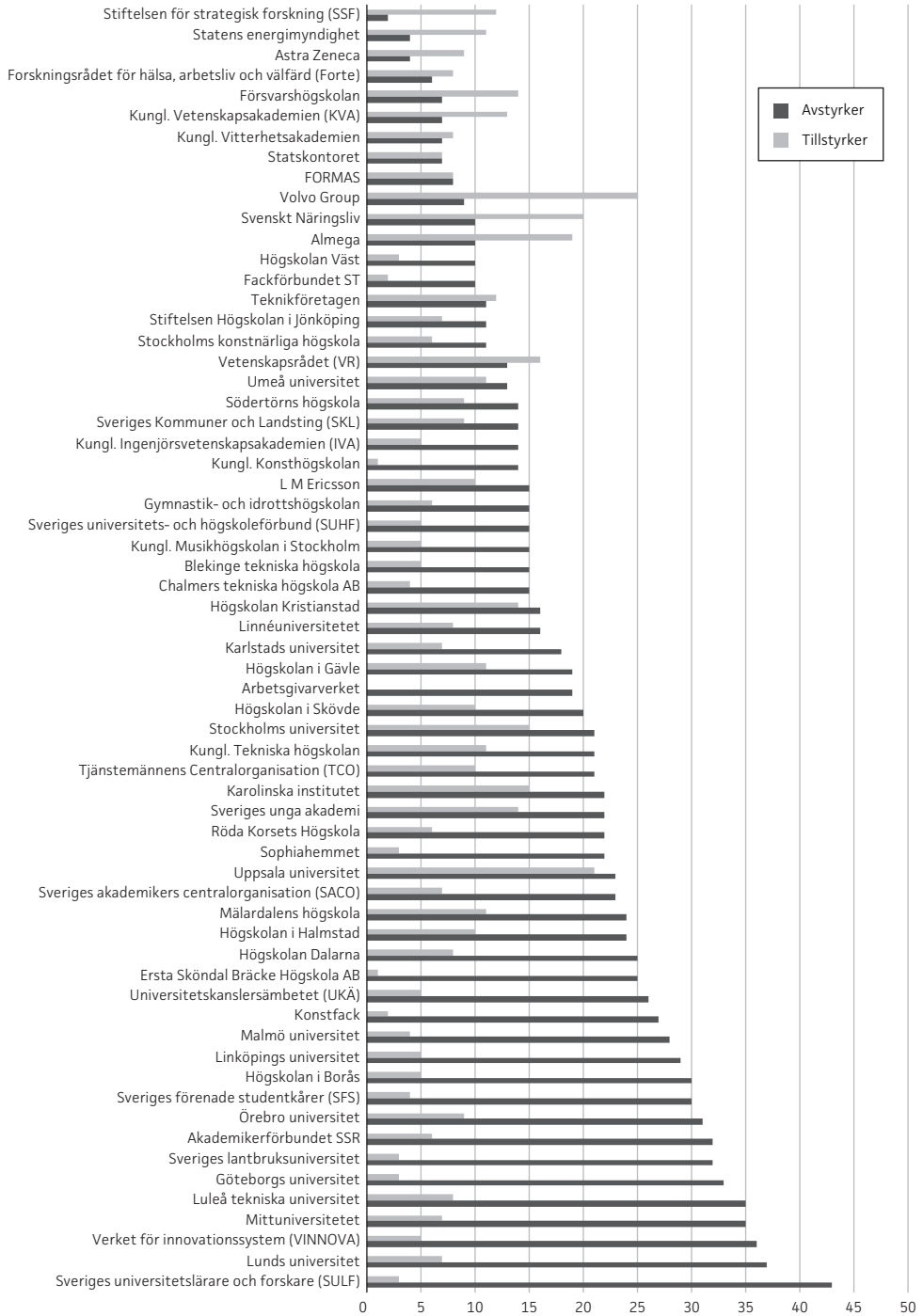
Tabell 3. Utvalda remissinstanser i analysen av Strutens huvudbetänkande (forts.)

Fullständigt namn	Använt namn	Typ av organisation I	Typ av organisation II	Typ av organisation III
Sveriges unga akademi	Sveriges unga akademi	Akademi	Akademi	Akademi
Sveriges universitets- och högskoleförbund	SUHF	Förbund	Central aktör inom fältet	Central aktör inom fältet
Sveriges universitetslärare och forskare	SULF	Fackförbund	Central aktör inom fältet	Central aktör inom fältet
Södertörns högskola	Södertörns högskola	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Högskola
Teknikföretagen	Teknikföretagen	Organisation	Näringslivet	Näringslivet
Telefonaktiebolaget L M Ericsson	Ericsson	Företag	Näringslivet	Näringslivet
Tjänstemännens Centralorganisation	TCO	Fackförbund	Fackförbund	Fackförbund
Umeå universitet	Umeå universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Trad. universitet
Universitetskanslers-ämbetet	UKÄ	Myndighet	Central aktör inom fältet	Central aktör inom fältet
Uppsala universitet	Uppsala universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Trad. universitet
Verket för innovationssystem	VINNOVA	Myndighet	Forskningsfinansier	Forskningsfinansier
Vetenskapsrådet	VR	Myndighet	Forskningsfinansier	Forskningsfinansier
Volvo Cars	Volvo	Företag	Näringslivet	Näringslivet
Örebro universitet	Örebro universitet	Lärosäte	Lärosäte	Lärosäte-Nytt universitet

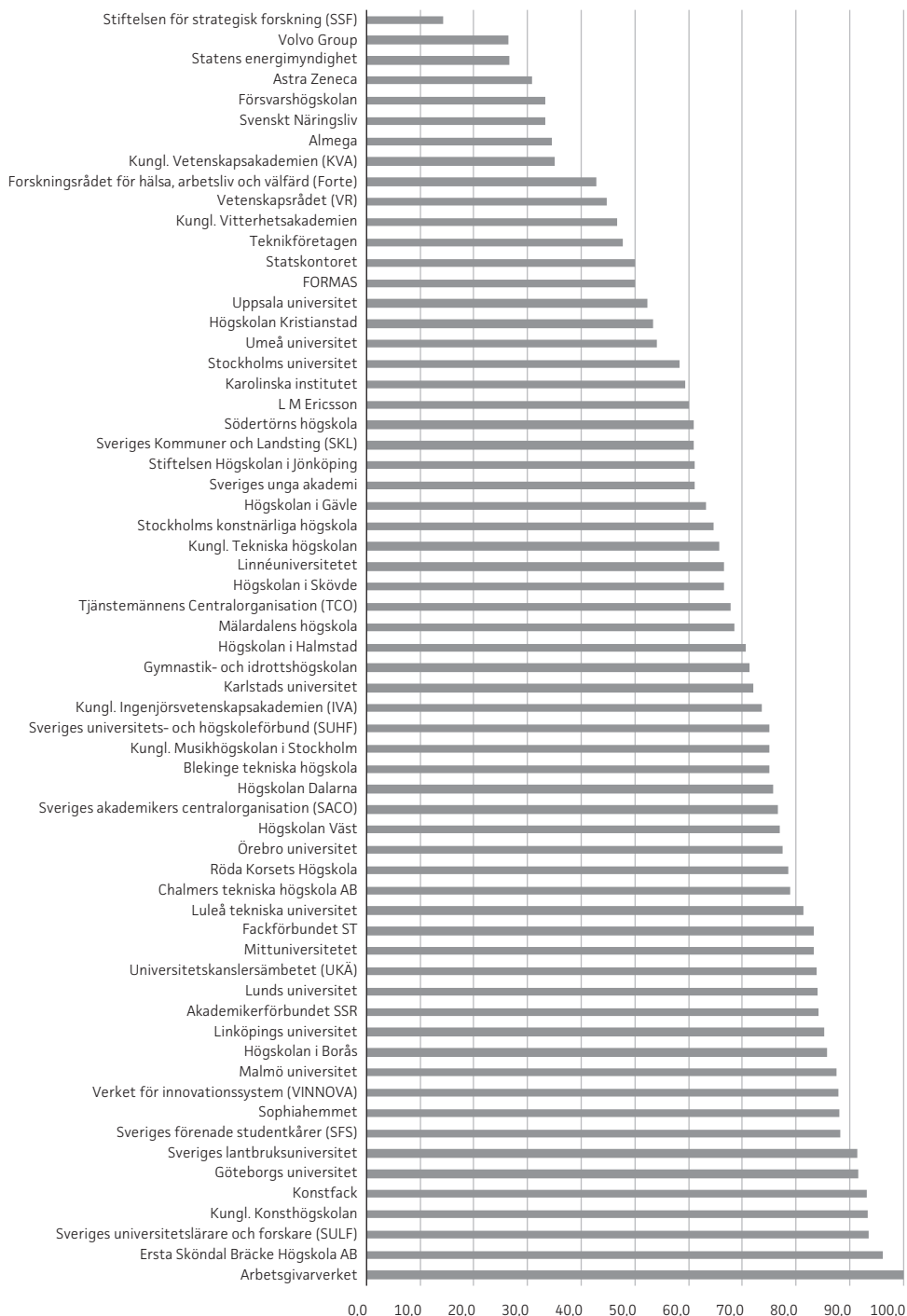
Figur 6. Antal ställningstaganden bland utvalda remissinstanser till Strutens huvudbetänkande

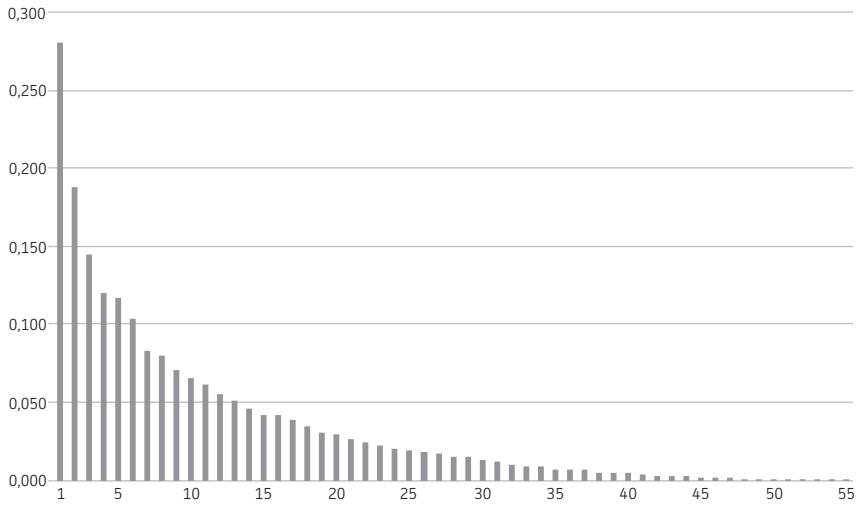
Figur 7. Antal tillstyrker och avstyrker bland utvalda remissinstanser till Strutens huvudbetänkande (sorterade efter antal tillstyrker)

Figur 8. Andel av ställningstaganden som man tagit ställning till som man tillstyrker bland utvalda remissinstanser till Strutens huvudbetänkande

Figur 9. Varians (egenvärde) för axlarna i korrespondensanalys av rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande

Tabell 4. Varians (egenvärde), modifierat värde samt ackumulerat modifierat värde för axlarna 1–20 i korrespondensanalys av rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande

Axel	Egenvärde	Andel egenvärde	Modifierat värde	Ackumulerat modifierat värde
1	0,280	14,2	49,5	
2	0,188	9,6	19,2	68,7
3	0,144	7,3	9,8	78,5
4	0,120	6,1	5,9	84,4
5	0,116	5,9	5,4	89,8
6	0,104	5,3	3,8	93,6
7	0,082	4,2	1,8	95,4
8	0,080	4,1	1,6	97,1
9	0,071	3,6	1,0	98,1
10	0,065	3,3	0,7	98,8
11	0,061	3,1	0,5	99,3
12	0,055	2,8	0,3	99,7
13	0,051	2,6	0,2	99,9
14	0,046	2,3	0,1	99,9
15	0,042	2,1	0,0	100,0
16	0,041	2,1	0,0	100,0
17	0,038	2,0	0,0	100,0
18	0,035	1,8	0,0	100,0
19	0,031	1,6	0,0	100,0
20	0,029	1,5	0,0	100,0

Tabell 5. Bidrag och koordinater för variabler, axel 1, korrespondensanalys av rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande

Axel 1 Variabel	Vänster		Höger		
	Bidrag	Variabelvärde	Bidrag	Variabelvärde	
9.4.1 Länkning utbildning till forskning	6,27	Tillstyrker	2,93	Ingen direkt åsikt	2,48
9.4.3 Ökning via strategiska satsningar	6,18	Tillstyrker	4,19	Ingen direkt åsikt	1,86
7.5 Samverkan – Överenskommelser	6,12	Tillstyrker	4,15	Ingen direkt åsikt	1,94
6.2.2 Utbildningsutbud 4 år	5,86	Tillstyrker	3,41	Ingen direkt åsikt	2,33
8.3 Jämställdhet – Slopande av rekryteringsmål	5,63	Tillstyrker	3,16	Ingen direkt åsikt	2,07
7.4 Samverkan – Kvalitetssystem	4,85	Tillstyrker	2,22	Ingen direkt åsikt	2,50
6.6.1 Balans fasta/externa	4,68	Tillstyrker	1,96	Avstyrker	1,78
6.2.1 FF Utbildningsutbud	4,50	Tillstyrker	1,89	Ingen direkt åsikt	2,62
5.4.4 Analysenhet – UKÄ	4,44	Tillstyrker	2,92		
6.2.3 Utbildningsutbud – Gemensamma examenstillstånd	4,23	Tillstyrker	1,84	Ingen direkt åsikt	2,39
7.6 Samverkan – Ekonomiskt stöd	4,18	Tillstyrker	2,71	Ingen direkt åsikt	1,47
5.4.4 Analysenhet – kommitté	4,17	Tillstyrker	2,22	Avstyrker	1,70
9.4.3 Utredning av kvalitet	4,16	Tillstyrker	3,21		
9.2.1 Samlat anslag	3,96			Avstyrker	1,48
				Ingen direkt åsikt	1,40
7.4 Samverkan – UKÄ	3,89	Tillstyrker	2,32	Ingen direkt åsikt	1,57
6.2.2 Utbildningsutbud – Mål legitimationsutb	3,67			Ingen direkt åsikt	2,07
6.3.2 Minskad betydelse utb-prestation	3,56	Tillstyrker	1,49		
9.4.2 Ökade basanslag	3,38			Ingen direkt åsikt	1,49
4.6.1 HL Akademisk frihet	2,82			Ingen direkt åsikt	1,88
4.6.4 HL Lärares arbetsuppgifter	2,70			Ingen direkt åsikt	1,78
5.1.4 Prop, underlag UKÄ	2,65	Tillstyrker	1,33		
6.3.1 HL Livslångt lärande	2,29				
4.6.3 HL Kollegialt ansvar	2,24			Ingen direkt åsikt	1,48
5.4.2 Analysenhet – eget mandat	1,64				
9.4.2 Ökade basanslag – Omfördelning	1,15				
5.2.3 Överenskommelser	0,78				
Totalt	73,13	16	41,95	19	36,28

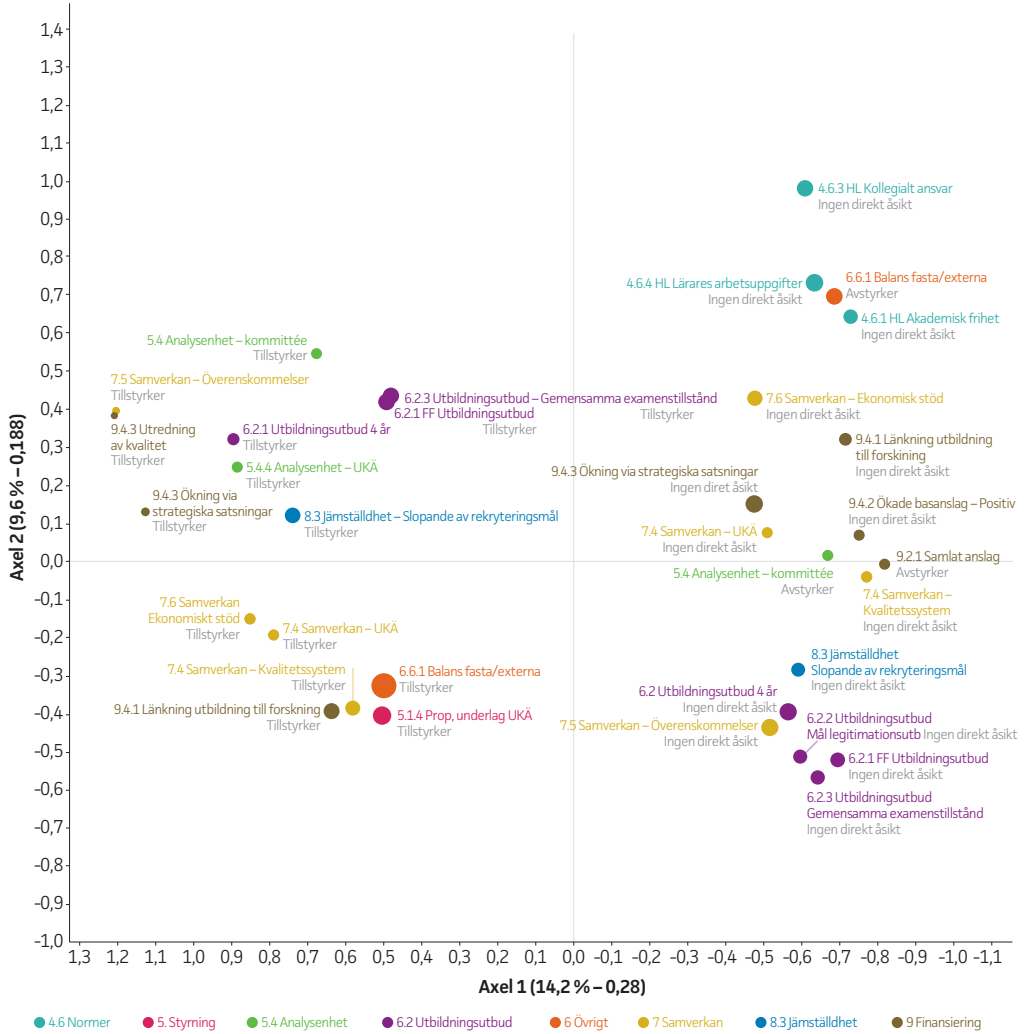
Tabell 6. Bidrag och koordinater för variabler, axel 2, korrespondensanalys av rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande

Axel 2 Variabel	Uppåt		Nedåt		
	Bidrag	Variabelvärde	Bidrag	Variabelvärde	
4.6.3 HL Kollegialt ansvar	8,42	Ingen direkt åsikt	5,70	Tillstyrker	2,70
5.1.4 Prop, underlag UKÄ	6,71	Avstyrker	5,35		
4.6.4 HL Lärares arbetsuppgifter	6,48	Ingen direkt åsikt	3,52	Tillstyrker	2,84
7.4 Samverkan – Kvalitetssystem	5,37	Avstyrker	3,89	Tillstyrker	1,47
9.4.2 Ökade basanslag – Omfördelning	5,14	Avstyrker	1,54	Ingen direkt åsikt	2,50
6.2.3 Utbildningsutbud – Gemensamma examenstillstånd	5,13	Tillstyrker	2,24	Ingen direkt åsikt	2,90
6.3.1 HL Livslångt lärande	5,03	Tillstyrker	2,68	Ingen direkt åsikt	2,32
6.2.2 Utbildningsutbud 4 år	4,91	Avstyrker	2,46	Ingen direkt åsikt	1,80
7.5 Samverkan – Överenskommelser	4,53	Avstyrker	1,78	Ingen direkt åsikt	2,08
5.4.4 Analysenhet – kommitté	4,50	Tillstyrker	2,24	Ingen direkt åsikt	2,26
6.2.1 FF Utbildningsutbud	4,37	Tillstyrker	1,97	Ingen direkt åsikt	2,26
6.2.2 Utbildningsutbud – Mål legitimationsutb	4,25	Tillstyrker	1,59	Ingen direkt åsikt	2,35
9.4.2 Ökade basanslag	4,21	Avstyrker	3,33		
5.4.2 Analysenhet – eget mandat	4,17	Tillstyrker	2,56	Avstyrker	1,54
6.6.1 Balans fasta/externa	3,98	Avstyrker	2,70		
7.6 Samverkan – Ekonomiskt stöd	3,87	Ingen direkt åsikt	1,75	Avstyrker	1,98
4.6.1 HL Akademisk frihet	3,77	Ingen direkt åsikt	2,17		
9.4.1 Länkning utbildning till forskning	3,76	Avstyrker	1,39	Tillstyrker	1,60
9.4.3 Ökning via strategiska satsningar	2,95			Avstyrker	2,53
5.4.4 Analysenhet – UKÄ	2,81			Ingen direkt åsikt	1,71
6.3.2 Minskad betydelse utb-prestation	1,63	Avstyrker	1,38		
8.3 Jämställdhet – Slopande av rekryteringsmål	1,47				
9.4.3 Utredning av kvalitet	0,80				
9.2.1 Samlat anslag	0,71				
5.2.3 Överenskommelser	0,71				
7.4 Samverkan – UKÄ	0,29				
Totalt	81,09	19	50,22	16r	34,83

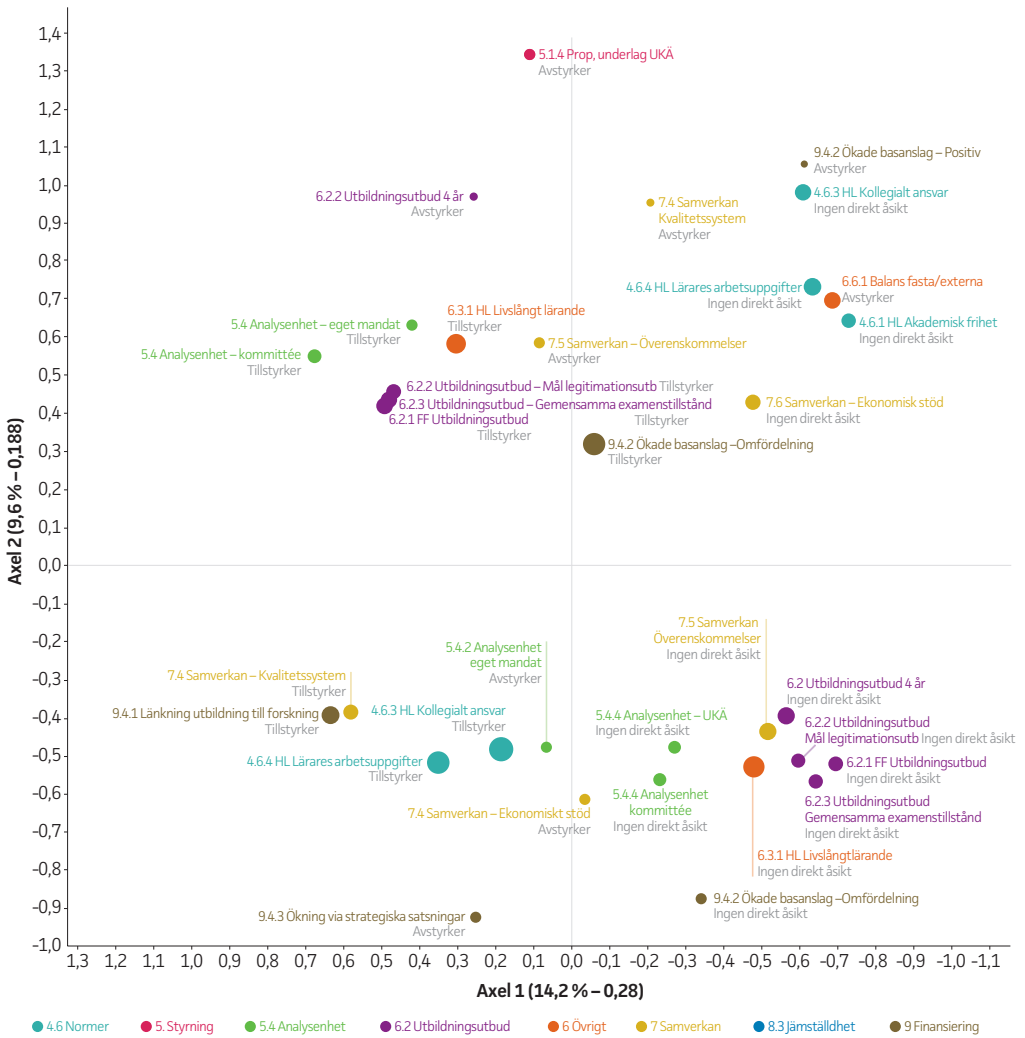
Tabell 7. Bidrag och koordinater för variabler, axel 3, korrespondensanalys av rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande

Axel 3 Variabel	Uppåt		Nedåt		
	Bidrag	Variabelvärde	Bidrag	Variabelvärde	
5.2.3 Överenskommelser	9,72	Avstyrker	3,60	Tillstyrker	6,07
7.5 Samverkan – Överenskommelser	9,62	Avstyrker	6,94	Tillstyrker	1,58
5.4.2 Analysenhet – eget mandat	6,69	Avstyrker	2,40	Tillstyrker	4,15
4.6.1 HL Akademisk frihet	5,40	Avstyrker	2,94	Ingen direkt åsikt	2,30
7.4 Samverkan – Kvalitetssystem	4,77	Avstyrker	2,30	Ingen direkt åsikt	2,42
6.2.2 Utbildningsutbud 4 år	4,39	Avstyrker	2,88	Tillstyrker	1,50
4.6.4 HL Lärares arbetsuppgifter	4,38	Avstyrker	3,00	Ingen direkt åsikt	1,38
7.6 Samverkan – Ekonomiskt stöd	4,29	Avstyrker	3,11		
6.6.1 Balans fasta/externa	4,26	Avstyrker	1,47	Ingen direkt åsikt	2,78
9.4.2 Ökade basanslag	3,71	Avstyrker	2,44		
5.4.4 Analysenhet – kommitté	3,51			Tillstyrker	2,09
9.4.3 Utredning av kvalitet	3,49	Avstyrker	1,32	Tillstyrker	2,07
4.6.3 HL Kollegialt ansvar	3,49	Avstyrker	2,91		
9.4.3 Ökning via strategiska satsningar	3,47	Avstyrker	1,94	Tillstyrker	1,51
9.4.2 Ökade basanslag – Omfördelning	3,44	Tillstyrker	1,42	Ingen direkt åsikt	1,99
5.4.4 Analysenhet – UKÄ	3,06			Tillstyrker	2,11
8.3 Jämställdhet – Slopande av rekryteringsmål	2,99	Avstyrker	2,47		
5.1.4 Prop, underlag UKÄ	2,90	Avstyrker	1,80		
6.3.2 Minskad betydelse utb-prestation	2,70	Avstyrker	1,75		
9.4.1 Länkning utbildning till forskning	2,67	Avstyrker	1,76		
6.3.1 HL Livslångt lärande	2,45	Avstyrker	1,74		
7.4 Samverkan – UKÄ	2,37			Ingen direkt åsikt	1,37
6.2.1 FF Utbildningsutbud	2,33	Avstyrker	2,11		
6.2.3 Utbildningsutbud – Gemensamma examenstillstånd	2,15				
9.2.1 Samlat anslag	1,51				
6.2.2 Utbildningsutbud – Mål legitimationsutb	0,25				
Totalt	53,52	20	50,31	14	33,33

Figur 10 Rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande. Planet av axel 1 och 2. Rummet av variabelvärden (remissvar). Variabelvärden som bidrar till axel 1

Figur 11 Rummet av remisser till Strutens huvudbetänkande. Planet av axel 1 och 2. Rummet av variabelvärden (remissvar). Variabelvärden som bidrar till axel 2

Översikter och meddelanden

Statsvetarprofessorer i Sverige 1890–2018

En tabellarisk sammanställning

Leif Johansson

”Fråga inte vem du är och vem jag är
och varför allting är
Låt professorerna utreda,
de har betalt...”.

Dikten ”Du och jag och världen”, ingår i Werner Aspenströms diktsamling *Trappan* (1964).

Detta är en forskningsrapport som – till skillnad från många andra sådana – inte är skriven i meriteringssyfte. Den är enbart skriven för att det roade mig. Därför är det ingen skada skedd av att uppsatsen saknar den komponent i forskningsprocessen som numera anses obligatorisk, dvs. ”teori”. Men allt det andra finns med: problem, metod, material och resultat. Låt mig presentera dem:

Problem

Problemkomponenten kallar jag förenklat för ”mina frågor” och de är följande:

1. Hur många har disputerat i statsvetenskap under åren 1890–2009 och hur ser deras fördelning ut över tid och rum, dvs de statsvetenskapliga institutionerna i Sverige?
2. Hur många av de disputerade är eller har blivit professor i statsvetenskap och hur ser fördelningen ut över tid och rum?
3. Hur ser professorernas karriärvägar ut? Hur många stannar kvar vid den institution där de disputerat? Och de som flyttat: Hur ser migrationsmönstret ut? ”Exporterar” respektive ”importerar” vissa institutioner mer än andra?

Leif Johansson är docent i statsvetenskap vid Lunds universitet.
E-post: leif@samhallsfakta.se

Hur ser bytesbalansen ut mellan de olika statsvetenskapliga institutionerna i Sverige? Och bytesbalansen mellan Sverige och utlandet? Och hur många ”återinvandrar”?

4. Hur många statsvetardoktorer har blivit professor i annat ämne än statsvetenskap? Och vilka andra ämnen handlar det om?
5. Hur ser köns- och åldersfördelningen ut i tids- och rumsperspektiv?
6. Kan en svensk som inte disputerat i statsvetenskap ändå bli professor i statsvetenskap?

Denna fråga kan besvaras direkt, övriga kräver tabeller. Svaret är: Ja, men det är inte vanligt. Fem stycken har dock lyckats med detta. I fyra av fallen är bakgrunden en disputation i ett annat ämne; i ett fall föreligger dock inte någon disputation överhuvudtaget, däremot professur vid tre olika universitet.¹

Metod

Min metod är vad som internationellt kallas en ”Large N-study”, vilket betyder att forskaren systematiskt undersöker och jämför ett stort antal studieobjekt med avseende på en mångfald av för frågornas besvarande relevanta variabler. På svenska kallas ofta metoden för kvantitativ analys eller massdataanalys. Mina studieobjekt är alltså alla de i Sverige som under åren 1890–2018 blivit utnämnda till professorer i statsvetenskap.

Material

Materialet består av en uppgraderad version av den databas över statsvetenskapliga doktorsavhandlingar under åren 1890–2009 som jag tidigare etablerat och beforskat². Uppgraderingen innebär att det nu också tillförts information om vilka av statsvetardoktorerna som blivit professorer i statsvetenskap eller annat ämne under perioden 1890–2018. Därutöver har ett antal ytterligare variabler tillfogats: när och var blev doktorn professor, var det vid institutionen där hen blev doktor eller vid annan institution.

1 Eftersom jag finner det angeläget att med råge uppfylla EU:s nya dataskyddsförordning General Data Protection Regulation, GDPR, kommer jag varken nu eller i fortsättningen avslöja namn på enskilda professorer hur lockande det än kan vara.

2 Johansson, Leif. *Kronan på verket*. I Jerneck, Magnus & Badersten, Björn (red.), 2010. *Kontraster och nyanser: svensk statsvetenskap i brytningstid*. Lund: Statsvetenskaplig tidskrift. Tillgänglig på <http://journals.lub.lu.se/index.php/st/article/view/8608>.

För förteckningen över doktorsavhandlingar, se <https://journals.lub.lu.se/st/article/view/8226/7362>. Förteckningen finns även i form av en excel-fil, se <http://swepsa.org/doktorander/avhandlingar.html>.

Resultat

Eftersom vi marscherar snabbt är det redan dags för resultatredovisning. Låt oss börja med några basfakta.

Tabell 1. Fakta om populationen

Antal som disputerat i statsvetenskap 1890–2009	776
Antal blivande professorer före 2019 (varav 11 ej har svensk doktorexamen i statsvetenskap)	193 (23 %)
i statsvetenskap	172
i statsvetenskap och annat ämne	6
i annat ämne än statsvetenskap	15
Disputationsålder för blivande professorer (median)	33
Disputationsålder för icke blivande professorer (median)	34
Ålder vid utnämning till professor (median)	47
Antal år mellan disputation och professorsutnämning (median)	14
Antal kvinnor i doktorspopulationen	195 (25 %)
Antal kvinnor i professorspopulationen	39 (20 %)
Antal professorer som är utländska medborgare	11 (6 %)
Antal som blivit professor vid den institution där man disputerat	85 (47 %)
Antal som bara varit professor på den institution där man disputerat	69 (36 %)
Antal som varit professor vid mer än en institution	34 (18 %)
Antal som blivit professor vid annan institution än den vid vilken man disputerat	124 (64 %)
Antal döda professorer före 2019 (medianlivslängd 77 år)	26 (14 %)
Levande professorer 2018	167 (86 %)
därav i åldern 68+	55 (33 %)
därav yngre än 68 år	112 (67 %)

Som framgår av tabell 1... Nej, i fortsättningen är nu risken stor för vad journalister inom televisionen på sitt jargongspråk kallar "Apelsin-TV". Fenomenet innebär att man i TV visar en tydlig färgbild på en apelsin som ligger i en skål på ett bord samtidigt som en kommentator informerar om att vi ser en gul apelsin som ligger i en skål på ett bord.

Bäste läsare – inte vill du väl bli utsatt för Apelsin-TV? Vad är då alternativet? Om ett intressant sådant skriver professor Fredrik Lagerroth redan 1925 i en uppskattande recension av Gustaf Olssons doktorsavhandling (*Det statsrealistiska problemet med särskild hänsyn tagen till den rättsfilosofiska skolan i Wien*) att denne författare av sina läsare krävde "eine intensive Mitarbeit". (*Statsvetenskaplig tidskrift*, volym 28, s 292; 1925).

Vi väljer alltså att gå vidare till nästa tabell och alla följande. Studera framtagna fakta om den svenska statsvetenskapliga professorspopulationen, gör dig till medarbetare och betänk den frihet du nu åtnjuter. På alldeles egen hand kan du nu utan pekpinnar bestämma vad du vill uppfatta som klargörande, föga förvånande, överraskande, oroväckande, förbluffande, vilseledande, obeaktat, intressant etc mm. För den i ämnet engagerade är det min förhoppning att detta krav på medarbetarskap från läsarens sida ska fungera mera som stimulans än som hinder. För alla som någon gång studerat t.ex. Statistisk årsbok är ju detta inget främmande förhållningssätt.

Tabell 2. Antal statsvetardoktorer 1890–2009 samt antal och andel av doktorerna som är blivande professorer i statsvetenskap före 2019

	År för disputation							Totalt
	1890-1929	1930-1949	1950-1969	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2009	
Antal doktorer	53	30	39	95	93	154	312	776
Antal blivande professorer före 2019	9	7	10	31	30	52	43	182
Procent blivande professorer före 2019	17%	23%	26%	33%	32%	34%	14%	23%
Antal kvinnliga doktorer		1		5	16	40	133	195
Procent kvinnliga doktorer		3%		5%	17%	26%	43%	25%
Antal kvinnor som är blivande professorer före 2019				1	7	18	12	39
Procent kvinnor av blivande professorer före 2019				3%	23%	35%	28%	21%
Disputationsålder median	30	32	36	34	35	35	34	34
Min-max för disp. ålder	23-42	24-53	26-58	25-60	28-67	24-71	27-78	23-78
Ålder vid professur	41	39	45	49	50	50	44	47
Antal år mellan diss och professur (median)	11	7	11	19	16	15	12	14

Tabell 3. Antal statsvetenskapliga doktorer 1890–2009 och blivande professorer före 2019 (fördelning efter statsvetenskapliga institutioner)

Lärosäte	Tillkomst år	1:e professorn i statsvetenskap	Antal doktorer i statsvetenskap 1890-2009	Procent av samtliga doktorer	Antal blivande professorer före 2019	Procent blivande professorer
Uppsala	1477	1622	190	25%	45	24%
Lund	1666	1889	160	21%	33	21%
Stockholm	1878	1935	165	21%	32	19%
Göteborg	1891	1901	114	15%	37	32%
Gbg F	1986	2013	24	3%	6	25%
Umeå	1965	1965	58	7%	20	34%
Linköping	1975	2013	4	0,5%	1	25%
Halmstad	1983	2005				
Mittuniv.	1993	2002	6	1%	0	0%
Jönköping	1994	1983	4	0,5%	0	0%
Dalarna	1995	2018				
Luleå	1996	2003	9	1%	1	11%
Södertörn	1996	1997				
Försvarsh	1997	2004				
Malmö	1998	2006				
Örebro	1999	1984	26	3%	5	19%
Karlstad	1999	2004	8	1%	1	13%
Växjö univ	1999	2000	8	1%	1	13%
Linnéuniv	2010					
<i>Samtliga</i>			776	100%	182	24%

Tabell 4. Kvarblivande, utflyttande ("exporterade") och inflyttande ("importerade") professorer vid respektive statsvetenskaplig institution under perioden 1890-2018

Lärosäte	Antal som disputerat vid inst. och där blivit professorer	Antal som disputerat vid inst. och blivit prof. vid andra institutioner i Sverige el utomlands (export)	Antal importerade professorer från andra institutioner i Sverige eller utomlands (import)	Export-överskott	Import-överskott
Uppsala	24 (53%)	24	8	16	
Lund	16 (48%)	20	7	13	
Stockholm	12 (38%)	22	13	9	
Göteborg	18 (49%)	23	11	12	
Förvaltninghögsk	2 (33%)	5	1	4	
Umeå	9 (45%)	12	2	10	
Linköping	1 (100%)	0	2		2
Halmstad	0	0	2		2
Mittuniversitetet	0	0	4		4
Jönköping	0	0	1		1
Dalarna	0	0	1		1
Luleå	1 (100%)	0	4		4
Södertörn	0	0	6		6
Försvarshögsk	0	0	6		6
Malmö	0	0	3		3
Örebro	1 (20%)	4	9		5
Karlstads	0	1	4		3
Linnéuniv.	0	1	4		3
Icke statsvet.inst		5	18		
Utomlands		7	18		
S:a	84 (46%)	118 (61%)	109 (56%)	64	40

Tabell 5. De statsvetenskapliga professorernas migrationsmönster.

Statsvetenskapliga institutionen (eller motsvarande) vid:	Antal vid institutionen disputerade som blivit verksamma professorer utomlands	Antal från utlandet inkommande som blivit professorer vid institutionen	Antal som blivit professorer vid en icke statsvetenskaplig institution i Sverige *
Uppsala universitet	3	1	3
Lunds universitet	3		1
Göteborgs universitet	5	1	4
Förvaltningshögskolan (Gbg)			5
Stockholms univ	2	1	4
Umeå universitet	3		1
Mittuniversitetet		2	
Örebro universitet	1		
Linnéuniversitetet	2		
<i>Totalt</i>	<i>19</i>	<i>5</i>	<i>18</i> <i>(varav 10 efter 2006)</i>

* De aktuella icke statsvetenskapliga institutionerna är: Nationalekonomiska institutionen, Företagsekonomiska institutionen, Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Institutionen för mediastudier (JMK), Institutionen för genusvetenskap, Institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap, Institutionen för vårdvetenskap och hälsa, Latinamerikainstitutet, Institutionen för freds- och konfliktforskning, Centrum för forskning om offentlig sektor (SCORE), Avdelningen för öststatsforskning, Institutionen för globala studier.

En ganska stor grupp statsvetare (19 stycken, 10 procent) har sökt och fått professur utomlands; tre av dem har återinvandrat. Inom landet har en lika stor grupp (18 stycken, 10 procent) inte blivit vid sin statsvetenskapliga läst utan sökt och fått professur inom mer eller mindre närliggande akademiska discipliner.

Myten om den ringa akademiska flyttningsbenägenheten i Sverige är just – vad gäller de statsvetenskapliga professorerna – en myt. 69 stycken (38 procent) av professorerna har enbart haft sin professorstjänst vid den institution där de tidigare disputerat. Men för flertalet av doktorerna som gjort professorskarriär innebar det att de etablerat sig som professorer på annan institution än sin moderinstitution (113 stycken, 62%).

Fenomenet med hög rörlighet är inte lokaliserad till viss tidsperiod eller viss(a) institutioner. För alla tidsperioder efter 1945 och för samtliga av de fem största universiteten gäller att andelen professorer som lämnat sitt disputationslärosäte överstiger 50 procent. Även de kvinnliga professorerna återfinns till mer än 50 procent vid lärosäten som inte är deras disputationslärosäte.

Alma mater må vara omhuldad i sinnet och minnet. Men för mer än varannan statsvetardoktor i karriären blev denna stuga till slut för trång. Det hände dem vid genomsnittligen 47 års ålder.

Tabell 6. Kvarvarande professorer vid disputationeninstitutionen samt importerade och exporterade professorer efter år för professorsutnämning

Institution	Antal professorer	År för professorsutnämning			Total
		1890-1979	1980-1998	1999-2018	
Uppsala	Kvarvarande*	2	2	16	20
	Importerade	2	2	4	8
	Exporterade	7	3	14	24
	Exportöverskott	5	1	10	16
Lund	Kvarvarande	5	2	6	13
	Importerade	2	1	4	7
	Exporterade	6	2	12	20
	Exportöverskott	4	1	8	13
Göteborg	Kvarvarande	0	3	12	15
	Importerade	4	3	4	11
	Exporterade	3	5	15	23
	Exportöverskott	-1	2	13	12
Stockholm	Kvarvarande	2	1	6	9
	Importerade	5	2	6	13
	Exporterade	1	3	18	22
	Exportöverskott	-4	1	12	9
Umeå	Kvarvarande	0	2	6	8
	Importerade	1	1	0	2
	Exporterade	0	2	10	12
	Exportöverskott	-1	1	10	10
Övriga statsvetenskapliga Institutioner (13 st etablerade efter 1975)	Kvarvarande	0	0	3	3
	Importerade	0	4	43	47
	Exporterade	0	0	11	11
	Exportöverskott	0	-4	-32	-36
Icke statsvetenskapliga institutioner	Importerade	1	4	13	18
	Exporterade	1	2	2	5
	Exportöverskott	0	-2	-11	-13
Utomlands	Importerade	3	2	13	18
	Exporterade	0	2	5	7
	Exportöverskott	-3	0	-8	-11

* Kvarvarande innebär professorer som disputerat på institutionen och sedan fått professur vid institutionen, en tjänst som hen sedan inte lämnat. Kvarvarande har alltså varken importerats från eller exporterats till annan institution. Alternativ benämning skulle kunna vara "kvarsittare".

De fem stora institutionerna har de senaste 20 åren (1999–2018) haft kraftiga exportöverskott. Förklaringen ligger bl.a. i att det tillkommit en mängd nya statsvetarinstitutioner efter 1975 (13 stycken) som haft behov av att importera professorer (sammanlagt 47 stycken). Exporten från dessa har däremot med två undantag varit blygsam: totalt 11 stycken varav Örebro svarar för fyra och Förvaltningshögskolan i Göteborg för fem.

Tabell 7. Sammanfattning av data från tabell 6 utan specificering av institutioner

	År för professorsutnämning			Totalt
	1890-1979	1980-1998	1999-2018	
Antal utnämnda professorer	27	29	137	193
Antal kvarblivande vid disputationeninstitutionen	9 (33%)	10 (34%)	50 (36%)	69 (36%)
Antal exporterade (=antal importerade)* dvs mobiliteten eller rörligheten	18 (67%)	19 (66%)	87 (64%)	124 (64%)
	100%	100%	100%	100%

* När någon exporteras till institutionen Y innebär det samtidigt en import på institutionen Y. Därför blir de exporterade alltid lika många som de importerade när man ser till samtliga institutioner.

Vi lämnar flyttningsbenägenheten och avslutar med en redovisning av professorstitelns expansionsmönster sett över tid och rum.

Tabell 8. Antal professorer vid de statsvetenskapliga institutionerna i Sverige vid sju olika tillfällen med ett decennium emellan (förekomst av kvinnliga professorer angivet inom parentes)

Lärosäte	Antal professorer							Import 2018*
	1958	1968	1978	1988	1998	2008	2018	
Uppsala	1	1	1	3	4	13 (1)	14 (4)	3
Lund	1	1	3	3	3	5	9 (4)	4
Göteborg	1	1	2	2	6	12 (1)	15 (5)	5
Gbg (F)						1	3 (1)	2
Stockholm	1	1	2	2	4 (2)	9 (4)	9 (4)	4
Umeå		1	1	1 (1)	3 (1)	4 (2)	4 (2)	0
Örebro					1	6 (2)	3	2
Karlstad						1 (1)	2 (1)	2
Linköping							3 (1)	2
Luleå						1	5 (1)	3
Mittuniv.						1 (1)	1	1
Linnéuniv						2	3	3
Södertörn					1	2	3	3
Jönköping				1	1	1		
Halmstad						1	1	1
Malmö						1	3	3
Dalarna							1	1
Försvarsh						2	5 (1)	5
Prof. vid ej statsvet. institution				2	3	3	13 (6)	
Verksamma utomlands			1	2	4	8	12	
Totalt	4	5	10	16 (1)	30 (3)	73 (12)	109 (30)	44

* Import 2018 avser antal av professorerna 2018 som disputerat vid annat lärosäte.

Befodringsreformen 1999 ger som synes tydligt utslag i kolumnerna för 2008 och 2018.

Vi veta icke vad professor Fredrik Lagerroth i Lund skulle ha sagt om resultatet i föreliggande rapport. Men vi veta vad han hade som principiell skeptisk synpunkt angående betydelsen av forskningsresultat: "Vi tala ju fortfarande om att solen går upp och ned, alldeles som om Korpernikus aldrig funnits" (*Statsvetenskaplig tidskrift*, volym 28, s 300; 1925).

Några frågor har inte blivit ställda i detta sammanhang: Vad sysslade alla professorerna med? Vad forskade de om? Vad deras doktorsavhandlingar handlade om har jag tidigare rapporterat (se fotnot 2 ovan). Men hur fortsatte de? Forskade de vidare inom doktorsavhandlingens ämnesproblematik eller bröt de ny mark? Vad hände i Sverige med forskningen inom ämnet statsvetenskap?

För vissa resultat utifrån denna fråga, se Johansson, Leif, 2021. "Uppsatser i *Statsvetenskaplig tidskrift* under åren 1970–2020", *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr 2, s. 297–331.

FÖRVALTNINGSPOLITISKA BETRÄKTELSE

Orsakerna till EU-ländernas skilda hantering av Covid-19-krisen

En forskningsagenda för jämförande studier

Linnea Andersson Formgren, Uppsala universitet

Arjen Boin, Leiden University

Magnus Ekengren, Försvarshögskolan

Alina Engström, Utrikespolitiska institutet

Marte Luesink, Dutch Institute for Safety

Mark Rhinard, Utrikespolitiska institutet

Henry Shields, Leiden university

Swapnil Vashishtha, Utrikespolitiska institutet

Hur har länderna i Europa hanterat Covid-19-krisen? Hur skiljer de sig åt? Vad kan vi lära oss från en jämförelse av länderna och erfarenheterna av den första och andra vågen av smittspridning 2020?

Denna artikel är en sammanfattning av en jämförande studie av hur regeringarna i Sverige, Norge, Finland, Holland, Portugal och Irland hanterade Covid-19-pandemins första och andra våg under 2020.¹ Syftet är att formulera en forskningsagenda för studiet av vad som kan förklara skillnaderna mellan olika länders hantering av pandemin. Tanken är att en fördjupad förståelse

1 Studien genomfördes under våren 2021 i form av sex fallstudier av Sverige, Norge, Finland, Holland, Portugal och Irland och presenterades under hösten 2021 för Myndigheten för samhälls skydd och beredskap (MSB). Vi är mycket tacksamma för myndighetens stöd till studien. En sammanfattning av studien kallad *Coping with Covid-19: Provisional crisis management lessons from six small countries* kan laddas ned på: <https://www.msb.se/sv/aktuellt/forskning-pagar/forskning-relaterat-till-coronaviruset/>. Fallstudierna författades av Henry Shields (Irland, Portugal), Linnea Andersson (Norge), Swapnil Vashishtha (Finland), Alina Engström (Sverige) samt Marte Luesink (Holland). Den jämförande analysen gjordes av Arjen Boin, Mark Rhinard och Magnus Ekengren inom ramen för det fleråriga MSB-finansierade projektet *Smygande kriser* (Boin, Ekengren, Rhinard 2020 och 2021; Ekengren, Engström, Rhinard 2021). Samtliga fallstudier i sin helhet kan erhållas genom kontakt med Magnus Ekengren (magnus.ekengren@fhs.se).

av bl.a. de historiska orsakerna² till nationella skillnader kan bidra till att öka trovärdigheten i framtida jämförelser av ländernas åtgärder med avseende på utfall, exempelvis överdödlighet under pandemins första våg våren 2020. Vår övertygelse att det finns stora möjligheter till jämförelser och ömsesidigt lärande mellan länderna trots att jämförelser är svåra att göra då ländernas förutsättningar skiljer sig åt.

Frågorna som vägledde studien var:

- När förstod regeringarna att Covid-19 var ett hot mot landet?
- Vad lärde de sig från den första smittvågen (våren 2020) till den andra smittvågen (hösten 2020)?
- Hur använde de sig av vetenskapen och sina myndigheter och experter?
- Hur klarade de (eller inte) att upprätthålla allmänhetens förtroende?

Studien visar att ländernas åtgärder skiljer sig åt trots att de mött samma pandemihot och pekar på orsaker till varför regeringarna valt olika strategier.

Föreställningsförmågan – ett resultat av historiska erfarenheter

Vid upptäckten av Covid-19 i Kina vid årsskiftet 2019–2020 gjorde samtliga sex regeringar bedömningen att pandemin inte utgjorde något hot mot det egna landet: ”det händer inte här”. En av de viktigaste anledningarna till att de inte kunde föreställa sig att ”det kan hända här” var erfarenheterna av SARS (2003) och MERS (2014–15), som i de undersökta länderna inte lett till större samhällskriser. Detta önsketänkande var särskilt påtagligt i Sverige, som även levde i föreställningen om att den svenska beredskapen var god och bättre än i andra länder.

Länderna skilde sig dock åt när man väl erkänt pandemin som ett hot mot det egna landet. Portugal, Finland och Norge agerade snabbare än Holland, Sverige och Irland och kunde därmed tidigt hålla tillbaka smittspridningen och dödstalen. För de senare länderna minskade inte dessa tal förrän i början av sommaren. Anledningen till Portugals tidiga agerande var att det fanns en stor medvetenhet om landets sårbarhet till följd av tidigare erfarenheter av svagheter inom landets sjukvård. Regeringen föreställde sig tidigt vilka

2 Vårt perspektiv kompletterar därmed den svenska Coronakommissionens beskrivningar av mer dagsaktuella skillnader i förutsättningar mellan länderna, t.ex. att Sverige har en betydligt större andel utrikes födda och trångbodda än övriga nordiska länder samt att Stockholm hade sportlov, med många resande till Italien och Österrike, just den vecka då smittspridningen tog fart i dessa länder (vecka 9, 2020) (SOU 2022: 10, s. 226–230).

konsekvenserna kunde bli och satte snabbt vissa områden i karantän. Redan innan regeringen agerade började portugiserna begränsa sin rörelse i samhället och hjälpa de mest sårbara individerna. Finlands tidiga agerande kan hänföras till erfarenheterna från andra världskriget som resulterat i hög mental beredskap inför överraskande hot samt välfyllda beredskapslager. Norges lärdomar om den lilla nationens utsatthet i krig och kris ledde snabbt till nationell samling för agerande.

Finland och Norge var även bättre på att dra lärdomar från första vågen vilket resulterade i snabbare åtgärder även vid andra vågens början, hösten 2020. Bl.a. behöll dessa länder sina reserestriktioner även under sommaren.

Olika svar på samma hot – ett resultat av synen på vetenskapens roll

I de flesta länderna kom den s.k. försiktighetsprincipen att leda arbetet mot Covid-19. Den betydde dock olika saker för länderna. För Norge innebar den att låta agerandet vila på de senaste uppgifterna om den aktuella Covid-19-krisen. Den stora osäkerhet som präglade denna kunskap gjorde att regeringen tog det säkra före det osäkra och fattade beslut om långtgående nedstängning av samhället (skolor etc.) redan 12 mars. För Sverige innebar principen att myndigheterna (särskilt Folkhälsomyndigheten) motsatte sig åtgärder som inte var grundade på vetenskapliga studier av tidigare pandemier och hade bevisats göra nytta. Det vetenskapliga förhållningssättet försenade troligen de svenska åtgärderna i en kris som inte liknade tidigare kriser och där istället ett mer pragmatiskt, prövande agerande, som i Portugal och Norge, sannolikt hade varit mer effektivt.³

I Portugal ledde de politiska beslutsfattarna krishanteringen ända från starten av första vågen på grundval av ett pragmatiskt förhållningssätt. Den norska hanteringen präglades från början av ett samfällt agerande av politiker och experter. I Finland och Nederländerna tog politikerna över ledningen från experterna relativt snabbt redan i den första vågen. I Sverige och Irland ledde expertmyndigheterna – vägleda av vetenskaplig evidens – under den första vågen och i början av den andra vågen innan politikerna tog över ledarskapet.

En bidragande orsak till skiftet från vetenskap till politik var att många av de nationella pandemiexperterna underskattade hotet från Covid-19 i den första vågen. Deras förutsägelser var ofta felaktiga. Detta försvagade regeringarnas och allmänhetens tilltro till experter och vetenskaplig kunskap i den andra vågen, t.ex. i Sverige och Holland. Förtroendet försvagades även av att vetenskapen inte gav några entydiga rekommendationer om vad som borde göras. Detta resulterade i att de politiska beslutsfattarna i allt lägre grad kom

3 Coronakommissionen drar liknande slutsats vad gäller det svenska agerandet (SOU 2022: 10, s. 653-657).

att leda krishanteringen i enlighet med rekommendationerna från experter och vetenskapliga rådgivare. Många gånger tog de politiska beslutsfattarna beslut som gick emot experternas uppfattningar om vad som borde göras. I Irland och Portugal ledde skilda uppfattningar till öppen konflikt mellan politiker och ansvariga hälsomyndigheter, vilket försvagade allmänhetens tilltro till båda sidor.

Över tiden övergick samtliga regeringar till ett pragmatiskt förhållningsätt. Detta innebar en större ödmjukhet inför en unik kris som man erkände att man inte visste så mycket om och som därmed krävde att man testade olika åtgärder för att finna den mest effektiva vägen framåt. Sverige var det land som sist anammade detta förhållningsätt och då endast till del eftersom Folkhälsomyndighetens experter behöll ett stort inflytande över regeringen. I samtliga länder fanns dock även tecken på att den pragmatiska metoden riskerade att äventyra allmänhetens förtroende för myndigheterna när den upplevde att dessa experimenterade med åtgärder som riskerade människors hälsa. Portugals regering lyckades bäst med att förklara den stora osäkerhet som präglade Covid-19-pandemin och vinna gehör för sin prövande strategi.

Skilda metoder för allmänhetens förtroende – ett resultat av nationella självbilder

De sex regeringarna skilde sig relativt mycket åt vad gäller den typ av information som gavs till allmänheten. Norge utformade detaljerade instruktioner medan de irländska, portugisiska och svenska regeringarna gav mer generella förhållningsregler och rekommendationer. Kulturella faktorer och nationella självbilder spelade en stor roll för skillnaderna i budskap. Den holländske premiärministern underströk i ett tidigt skede att holländarna var ansvarstagande människor, underförstått: mer ansvarstagande än andra, vilket gjorde att nedstängningar av samhället inte behövdes. Sveriges statsminister värdade till sina kloka medborgares sunda förnuft som ett sätt att undvika långtgående restriktioner.

I de flesta undersökta länderna accepterade allmänheten den första vågens nedstängningar och "lock-downs". I den andra vågen var toleransen inte lika hög, vilket sannolikt bidrog till att många regeringar tvekade och försenades med sina åtgärder och därmed framstod som överraskade av smittan "en andra gång!".

Allmänhetens efterlevnad av myndigheternas regler och rekommendationer försvagades under hösten 2020 och protesterna växte särskilt i Holland och Irland. I nästan samtliga länder, Portugal undantaget, ledde skandaler med höga politiker som inte följde reglerna till ytterligare försvagning av efterlevnaden inom de breda folklagren. Skandalerna slog särskilt hårt mot de nord-europeiska regeringarna eftersom deras mindre restriktiva Covid-19-strategier

vilade på självbilden av ansvarstagande medborgare som följde myndigheternas rekommendationer.

I samtliga länder stod regeringarna inför dilemmat att de restriktioner som krävdes ur ett epidemiologiskt perspektiv skulle upplevas som överdrivet strikta i en situation som inte uppfattades som så allvarlig, vilket riskerade att leda till att allmänheten började ifrågasätta alla typer av åtgärder.

Framtida svar – ett resultat av mer forskning

Vår jämförande studie drar inga slutsatser om vilka länder som har lyckats bäst eller vilka åtgärder som generellt sett kan sägas ha lett till låg smittspridning och låga dödstal. Istället pekar den ut tre frågekomplex för vidare forskning som kan bidra till diskussionen om graden av jämförbarhet mellan länderna. Frågorna beaktar skillnaderna i ländernas historiska och kulturella förutsättningar⁴ samtidigt som de bevarar ambitionen att jämföra för kritisk utvärdering och ömsesidigt lärande.

Historiens roll: Hur stor är egentligen betydelsen av nationella erfarenheter från större kriser för föreställningsförmågan inför annalkande utbrott, s.k. smygande kriser⁵: ”att det kan hända här”? I vad mån kan ett lands brist på denna erfarenhet (och därmed föreställningsförmåga) kompenseras med:

- Vetenskaplig kunskap om tidigare kriser?
- Andra typer av kunskap (kultur, mer praktiskt baserad kunskap) som stärker vår förmåga att föreställa oss morgondagens kris, och att agera för att förhindra den?
- Nya former för gestaltning, visualisering och kommunikation (film, sociala medier) av vetenskaplig fakta för att få beslutsfattare att gå från tanke och förståelse av smygande kriser till handling?
- Utökat internationellt utbyte med de som hanterar en pågående kris som med stor sannolikhet även kan komma till det egna landet (exempelvis mellan svenska beslutsfattare och taiwanesiska pandemiexperter i december 2019 samt norditalienska smittskyddsläkare i februari 2020)?

Vetenskapens roll: Är politiskt ledd krishantering, grundad i ett pragmatiskt, prövande förhållningssätt, alltid mer effektiv vid okända typer av kriser än vetenskapligt grundade strategier, som ju bygger på tidigare kända kriser? Är

4 Vår studie har inte undersökt skillnader i sociala och demografiska förutsättningar men dessa dimensioner kan ju naturligtvis läggas till i framtida forskning.

5 Se Boin, Ekengren, Rhinard 2020 och 2021.

framgång för respektive ”metod” beroende av nationella förutsättningar: passar vetenskapligt grundade åtgärder bättre för vissa länder än för andra? I vad mån kan och bör de två angreppssätten kombineras? Hur skapar man former för en effektiv kombination?

Nationella självbilders roll: På vilket sätt styr den nationella självbilden regeringarnas krishantering och allmänhetens efterlevnad av regler och förtroende för myndigheterna? I vad mån kan regeringar vidta åtgärder i namn av mer ”effektiv” krishantering som inte ligger i linje med den nationella självbilden och den livsstil som värnas? Hur förändras allmänhetens acceptans av restriktioner och inskränkningar i det vardagliga livet över tiden under utdragna kriser som Covid-19 pandemin? Är det självklart att motståndet mot regeringarnas åtgärder kommer att öka? Hur och i vilken omfattning kan regeringarna öka förståelsen och acceptansen för sina åtgärder, under exempelvis en pandemi som kan komma att pågå flera år?

Endast vidare empirisk forskning kan ge svar på dessa frågor.

Referenser

- Boin, Arjen, Ekengren, Magnus & Rhinard, Mark, 2020. "Hiding in Plain Sight: Conceptualizing the Creeping Crisis", *Risks, Hazards & Crisis in Public Policy* 11(2), s. 116-138.
- Boin, Arjen, Ekengren, Magnus & Rhinard, Mark (red.), 2021. *Understanding the Creeping Crisis*. London: Palgrave.
- Coronakommissionen, 2022. *Sverige under Pandemin – Volym 2 Förutsättningar, vägval och utvärdering. Slutbetänkande av Coronakommissionen 2022*. SOU 2022:10.
- Ekengren, Magnus, Engström, Alina & Rhinard, Mark, 2021. "Coronapandemin – en smygande kris vintern 2020", i temanumret "Coronapandemin – beslutsfattande under svåra förhållanden", *Statsvetenskaplig tidskrift* 123(5).

Essä

Varför ska vi läsa klassikerna?

En essäserie om politiskt tänkande

Som läsare har vi inte sällan formats av vissa specifika böcker som har fått stor inverkan på hur vi ser på världen och historien – och ibland påverkat även vår personliga identitet. I överförd mening kan detsamma sägas om samhällen och civilisationer: vissa författare och verk har haft en sådan djupgående inverkan på så många människor, antingen i ett specifikt historiskt ögonblick eller över längre tid, att de bidragit till att forma själva samhället och generationer av dess medlemmar.

De klassiska politiska tänkarna är av det skälet värda att återvända till gång efter annan. Vi i redaktionen har därför bett ett antal skribenter att göra just det: att återvända till tänkare eller specifika verk som har varit betydelsefulla inom ett visst ämne eller för världen i stort och att reflektera över det historiska sammanhanget, den idéhistoriska betydelsen och deras relevans för vår tid.

Med denna serie av essäer – vår alldeles egna klassikerserie – hoppas vi kunna erbjuda läsaren spännande ingångar och uppslag, och uppmuntran att själv slå sig ner i soffan eller läsfåtöljen med en klassiker.

Fjärde bidraget i serien är Anders Burman, som skriver om Hannah Arendts *Människans villkor* från 1958.

Hannah Arendts *Människans villkor*

Anders Burman

En vårdag för något år sedan åkte jag tunnelbana i Stockholm djupt försjunken i läsningen av Hannah Arendts *Människans villkor*. Då tåget stannade till vid Slussen tittade jag upp och råkade se en tjej i tjugooårsåldern med en svart tygväska på vilken loggan för Kungliga Tekniska högskolan stod tryckt tillsammans med texten ”The future is too important to be left to men”. Texten – som jag senare har förstått är en del av KTH:s satsning för att få fler kvinnor och icke-binära att studera teknologi – framstår som lika fyndig som budskapet är angeläget. Ja, det finns ingen som helst anledning att enbart män ska ha möjlighet att avgöra hur framtiden ska utvecklas.

När jag satt där på tunnelbanan erinrade jag mig att jag hade läst någonting liknande i boken som jag hade i knät. Jag bläddrade tillbaka till förordet, och mycket riktigt, där konstaterade Arendt att människans möjligheter att förändra sin framtid och rent av förstöra allt organiskt liv på jorden är ”en politisk fråga av högsta rang”. Omedelbart tillade hon att frågan av precis den anledningen inte får ”överbådas åt professionella vetenskapsmän eller åt professionella politiker”.¹ I kontrast till ledningen vid KTH uppfattade Arendt – som knappast kan karakteriseras som en feminist i samtida mening – det inte som något större problem att det är så förhållandevis få kvinnor som arbetar inom teknik och naturvetenskap. Vad hon däremot såg som ett akut problem var att dessa professioner, oavsett deras kön, har för mycket inflytande över mänsklighetens framtid. Frågan om vår gemensamma framtid ska de lika lite som professionella politiker ha något monopol på, utan den måste engagera många fler människor, inklusive humanister och samhällsvetare. Något liknande kan idag sägas om den eskalerande krisen för miljön och klimatet. Även om det är nödvändigt att lyssna på forskarna och vetenskapsmännen, som Greta Thunberg med en dåres envishet fortsätter att upprepa, bör de avgörande besluten inte överlämnas till dem. Mänsklighetens framtid är en angelägenhet för oss alla.

1 Hannah Arendt, *Människans villkor. Vita activa*, övers. Joakim Retzlaff (Göteborg: Daidalos, 1998), s. 28.

I sina egna texter – skrivna under nästan ett halvt sekel från slutet av 1920-talet till 1975, då hon dog i en hjärtattack i New York sextionio år gammal – tvekade Arendt inte om att ta sig an de riktigt stora existentiella och politiska frågorna. Det gäller inte minst för *Människans villkor* som först och främst handlar om de grundläggande mänskliga betingelserna och vad vi egentligen gör när vi är verksamma och aktiva, men som också aktualiserar många andra politiska teman och frågeställningar, rörande till exempel frihetens politiska betydelse, arbetarrörelsens roll i den moderna historien och relationen mellan det privata, det sociala och det offentliga.

Jürgen Habermas har påpekat att *Människans villkor* är Arendts centrala filosofiska verk.² Fem år efter dess publicering 1958 – då hon dessutom hade gett ut böcker som *Mellan det förflutna och framtiden: Åtta övningar i politiska tänkande* (1961), *Den banala ondskan: Eichmann i Jerusalem* (1963) och *Om revolutionen* (1963) – förklarade Arendt i en berömd intervju med Günter Gaus att hon hade lämnat filosofin bakom sig och numera betraktade sig själv som en politisk teoretiker.³ Det står klart att *Människans villkor* har en helt annan filosofisk tyngd än de senare böckerna, men det hindrar inte att det också är hennes viktigaste politisk-teoretiska verk. Många framträdande teman i hennes tänkande strålar samman här i skarven mellan filosofi och politisk teori.

Sedan *Människans villkor* publicerades för drygt sextio år sedan har den fått status av att vara en modern klassiker inom inte bara den kontinentala filosofin utan också den politiska teorin. I själva verket har det under efterkrigstiden skrivits få verk som varit lika inflytelserika inom det politisk-teoretiska fältet och dess påverkan har under de senaste decennierna kraftigt tilltagit. I den här essän ska några centrala teman, problematiker och frågeställningar i *Människans villkor* liksom i Arendts politiska tänkande generellt lyftas fram, kontextualiseras och analyseras. Men först finns det skäl att säga något om vem Arendt var och hennes långt ifrån spikraka väg till den aktuella boken.

Mellan filosofi och politisk teori

Uppvuxen i Immanuel Kants hemstad Königsberg (dagens Kaliningrad) kom Arendt att studera vid flera framstående tyska universitet innan hon redan som tjugotvååring disputerade på en avhandling om Augustinus kärleksbegrepp, *Der Liebesbegriff bei Augustin*, 1928. Underrubriken *Versuch einer philosophischen Interpretation* visar att det är fråga om en filosofisk snarare än teologisk utläggning. Från olika delar av kyrkofaderns omfattande verk analyserar Arendt här tre olika kärlekskonceptioner: en form av kärlek som

2 Jürgen Habermas, "Maktbegreppet hos Hannah Arendt", övers. Timo Menke, i Anders Burman (red.), *Att läsa Arendt* (Hägersten: Tankekraft, 2017), s. 102.

3 Hannah Arendt, "Samtal med Günter Gaus", övers. Timo Menke, i Arendt, *Rätten till rättigheter. Politiska texter*, red. Anders Burman (Hägersten: Tankekraft, 2017), s. 45.

är riktad mot världen, en annan som är orienterad mot Gud och en tredje som med utgångspunkt i den gudomliga kärleken riktas mot människans nästa.⁴ Både den filosofihistoriska orienteringen och viljan till distinktioner, att urskilja det ena från det andra för att förstå saker och ting bättre, är någonting som kom att följa Arendt genom hela hennes fortsatta författarskap. På det stora hela fick avhandlingen – som publicerades 1929 – ett positivt bemötande och till och med en uppskattande recension på svenska skriven av teologen Anders Nygren. Det är fråga om ”ett ypperligt arbete” konstaterade han om Arendts försök att ”rekonstruera det inre sammanhanget i Augustinus’ kärleksåskådning”.⁵

Avhandlingen lades fram vid universitetet i Heidelberg med Karl Jaspers som handledare. Jaspers som var en av Arendts absolut viktigaste lärare och som kom att förbli en nära vän till henne hade en ovanlig bredd i sin forskning som sträckte sig från studiet av paranoia och andra mentalsjukdomar till existensfilosofiska och filosofihistoriska teman. Vid sidan av Jaspers tog hon avgörande intryck av Martin Heidegger. När hon ett par år tidigare studerade för Heidegger vid universitetet i Freiburg hade han ännu inte publicerat sitt första stora verk, *Vara och tid*, men han hade redan ett rykte om sig att stå för någonting nytt inom den samtida filosofin, med en produktiv återgång till den klassiska filosofin och därmed de grundläggande ontologiska och existentiella frågorna. Det var en approach som Arendt fascinerades av och kom att ta till sig. Långt senare påpekade hon att det var Heidegger som lärde henne att tänka passionerat.⁶

Efter disputationen bosatte sig Arendt i Berlin med föresatsen att skriva sin så kallade Habilitationsschrift om den judiska salongsvärdinnan Rahel Varnhagen. Till stora delar färdigställdes boken under trettioalets första år men den kom att publiceras först 1957.⁷ Något som bidrog till att hon inte slutförde den helt redan på trettioalet var Adolf Hitlers och nazisternas maktövertagande som påbörjades i januari 1933. Liksom för många andra blev detta för Arendt en livsavgörande händelse. Hon hade vuxit upp i en sekulär judisk familj men aldrig haft någon särskilt stark judisk identitet. Allt förändrades nu. Genom att bli utpekad och angripen som jude blev hon inte bara medveten om sin judiskhet utan kände sig också tvingad att försvara sig som jude.⁸ Snart blev

4 Hannah Arendt, *Der Liebesbegriff bei Augustin. Versuch einer philosophischen Interpretation*, red. Ludger Lütkehaus (Berlin: Philo, 2003).

5 Anders Nygren, ”Amor proximi hos Augustinus”, *Teologisk tidskrift* nr 3, 1932, s. 267. Se vidare Anders Burman, ”Jag älskar: jag vill att du ska finnas. Arendt, Augustinus och kärleken”, i John Björkman, Victoria Fareld & Anna Källén (red.), *Eros, philia, agape. Kärlekens kulturhistoria* (Lund: Ellerströms, 2020), s. 181–193.

6 Hannah Arendt, ”Heidegger at Eighty”, i Arendt, *Thinking without a Banister. Essays in Understanding*, red. Jerome Kohn (New York: Schocken Books, 1994), s. 419–431.

7 Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen. Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin*, red. Barbara Hahn, *Kritische Gesamtausgabe*, band 2 (Göttingen: Wallstein, 2021).

8 Arendt, ”Samtal med Günter Gaus”, s. 57.

det allt svårare för henne att vara kvar i Tyskland och i likhet med många andra judiska intellektuella valde hon att gå i exil till Paris. Där stannade hon under återstående delen av trettioalet och skrev då förhållandevis lite men var desto mer politiskt aktiv. Under denna period av politiskt uppvaknande engagerade hon sig bland annat i organisationen Youth Aliyah (på tyska Jugend-Alijah) som arbetade med att rädda judiska barn från Tyskland och Östeuropa till Palestina. I samband med att tyskarna invaderade Frankrike flydde Arendt och hennes man, Heinrich Blücher, vidare från Europa till USA, där de kom att leva resten av sina liv, till största delen i New York. Det faktum att Arendt fråntogs sitt tyska medborgarskap 1937 och blev medborgare i USA först 1951 innebär att hon var statslös under hela fyrtioalet, en erfarenhet som hon bland annat beskrev i artikeln "Vi flyktingar" från 1943.⁹

I USA medarbetade Arendt i olika tyska exiltidskrifter och efterhand började hon också skriva i amerikanska tidskrifter. Många av de teman som hon uppehöll sig vid i sina artiklar under fyrtioalet – rörande sådant som fascismen och nazismen, antisemitismen och den så kallade judefrågan, krisen för nationalstaten och de mänskliga rättigheterna – förde hon samman i *Totalitarismens ursprung*. Det var med den magistrala studien från 1951 som hon fick sitt stora genombrott. Boken utkom i både en amerikansk och en engelsk utgåva, den senare med titeln *The Burden of Our Time*, och snart översattes den också till tyska och franska. Praktisk taget överallt blev den väl mottagen och Arendt blev även internationellt en aktad intellektuell.

Totalitarismens ursprung består av tre huvudsakliga delar som handlar om antisemitismen, imperialismen respektive totalitarismen. På samma sätt som den moderna antisemitismen skiljer sig från den äldre formen av judehat – som är lika uråldrig som kristendomen – är den imperialism som växte fram under senare delen av 1800-talet någonting annat än den gamla kolonialismen. Framför allt var antisemitismen och imperialismen betydligt brutalare än deras respektive föregångare, och ännu värre blev det när de båda fogades samman i 1900-talets totalitära rörelser. Uppbackad av massrörelser och med en hemlig polis, koncentrationsläger och en aggressiv utrikespolitik skiljer sig totalitarismen från tidigare former av tyranni. Det tydligaste exemplet på den moderna typen av totalitarism utgörs av nazismen, som större delen av *Totalitarismens ursprung* ägnas åt, men i viss utsträckning behandlar den även den sovjetiska stalinismen. När boken publicerades var det bara den senare totalitarismvarianten som fortfarande var en realitet, men efter Stalins död 1953 skedde en successiv avtotalisering också där. Det hindrar inte, som Arendt befarade, att totalitära lösningar faktiskt kom att överleva de utpräglade totalitära regimernas fall.¹⁰

9 Hannah Arendt, "Vi flyktingar", övers. Annika Ruth Persson, i Arendt, *Rätten till rättigheter*, s. 70–82.

10 Hannah Arendt, *Totalitarismens ursprung*, övers. Jim Jakobsson (Göteborg: Daidalos, 2016), s. 576.

Under åren närmast efter publiceringen av *Totalitarismens ursprung* arbetade Arendt med ett par olika större projekt, bland annat en fördjupning av de totalitära inslagen i marxismen, men den slutfördes aldrig. Det gjorde inte heller en annan planerad bok med arbetstiteln "Einführung in der Politik" som var tänkt som en politisk-teoretisk motsvarighet till Jaspers i samtiden uppmärksammade introduktionsbok till filosofin, *Einführung in die Philosophie*. Från dessa båda oavslutade projekt finns dock mycket material bevarat som till stora delar har getts ut postumt, däribland i form av ett nyligen publicerat band – med den tvåspråkiga titeln *The Modern Challenge to Tradition: Fragmente eines Buchs* – i den sedan några år tillbaka pågående kritiska utgåvan av Arendts samlade skrifter.¹¹ Vissa teman från den tilltänkta politiska introduktionsboken kom även att arbetas in i *Människans villkor* från 1958.

La condition humaine

På liknande sätt som Arendt i *Totalitarismens ursprung* undersökte vad som hade gått så fruktansvärt fel i hennes hemland under 1930- och 1940-talen kom hon i början av sextioalet att reflektera över onskans problem med utgångspunkt i rättegången mot Adolf Eichmann och fundera över relationen mellan makt och våld i samband med studentupproren vid slutet av samma decennium.¹² Med tanke på att hon som både filosof och historiker på ett sådant vis brukade ta avstamp i olika samtida problem framstår den aktuella politiska situationen i *Människans villkor* som förvånansvärt otydligt framskrivnen.

Med några undantag lyser kontexten med kalla kriget med sin frånvaro i *Människans villkor*. Ett av undantagen är att Sputnik nämns i förordet, där det faktum uppmärksammas "att det första människoskapade föremålet flugit ut i världsrymden, för att där en tid vandra i de av gravitationen bestämda banor som himlakropparna genom sina kretslopp i evighet förestavat".¹³ Men det är typiskt för boken att Arendt i stället för att koppla den ryska satelliten från 1957 till det aktuella världspolitiska läget – med de båda supermakterna som stod mot varandra, USA och Sovjetunionen med deras respektive allierade – knyter den till den betydligt vidare problematiken rörande mänsklighetens villkor och den moderna människans försök att fly sin fångenskap på jorden.

Rörelsen ut i rymden har en parallell i det samtida sökandet inåt, framhåller Arendt vidare, med klyvningen av atomkärnorna och "försöken att skapa liv i ett provrör och genom konstgjord befruktning avla fram övermänniskor eller

11 Hannah Arendt, *The Modern Challenge to Tradition. Fragmente eines Buchs*, red. Barbara Hahn & James McFarland, *Kritische Gesamtausgabe*, band 6 (Göttingen: Wallstein, 2018).

12 Hannah Arendt, *Den banala onskan. Eichmann i Jerusalem*, övers. Barbro Lundgren & Ingemar Lundgren (Göteborg: Daidalos, 2005); *Om våld*, övers. Sven Hallén (Göteborg: Daidalos, 2008).

13 Arendt, *Människans villkor*, s. 25.

genetiskt 'förbättra' människans uppenbarelse och funktioner".¹⁴ Allt som allt har vi på så sätt att göra med en dubbel flykt för människan "från jorden och ut i universum och från världen in i jaget".¹⁵ Den dubbelsidiga rörelsen mot det okända – utåt och inåt – kan beskrivas som kulmen på ett successivt förfrämligande för människan under den nya tiden. Samtidigt representerar denna kulmination någonting nytt i mänsklighetens historia. I själva verket var detta ögonblicket då "en ny tid utbröt för mänskligheten", och det är mot den bakgrunden som Arendt vill företa en förnyad idéhistorisk, filosofisk och politisk-teoretisk reflektion över våra mänskliga villkor liksom "spåra förfrämmandet under den nya tiden, närmare bestämt den dubbla flykten från jorden och ut i universum och från världen in i jaget, tillbaka till dess ursprung."¹⁶

Utifrån den samtida horisonten handlar det kort sagt om människans villkor i stort eller kanske snarare det mänskliga i allmänhet. Det engelska originalet av *Människans villkor* heter *The Human Condition*, utan någon människa i singular. För Arendt var människan i singular en abstraktion. I verkligheten finns människor bara i plural, och Arendt talar om den mänskliga pluralitetens villkor preciserade som "livet självt och jorden, nativitet och mortalitet, världslighet och pluralitet".¹⁷

Samtidigt understryker hon att "villkor" i det här sammanhanget är någonting annat än människan natur. Vi kan inte veta något, eller i alla fall inte särskilt mycket, om människans natur eller hennes väsen, utan det Arendt intresserar sig för är människans grundvillkor och betingelser. Detta kan sägas vara ett politiskt och existensfilosofiskt tema i Heideggers efterföljd. I *Vara och tid* talar hennes forna lärare om människans existentialer i betydelsen "tillvarons varakarakter",¹⁸ och Arendts resonemang om människors villkor påminner onekligen om denna typ av existentialer men på samma gång vidgar hon den filosofiska analysen genom att ta upp inte bara de ontologiska grundvillkoren utan också sådant som människor skapar själva och som de sedan måste förhålla sig till. Förutom de naturgivna levnadsförhållandena intresserar Arendt sig för de föränderliga förhållanden som människor själva har skapat och ständigt fortsätter att skapa. "La condition humaine, människans betingning i stort, omfattar mycket mer än de villkor under vilka människan har fått livet på jorden givet", konstaterar hon. "Människor är betingade varelser emedan allt de kommer i kontakt med omedelbart blir en betingelse för deras existens."¹⁹

14 Arendt, *Människans villkor*, s. 28.

15 Arendt, *Människans villkor*, s. 32.

16 Arendt, *Människans villkor*, s. 32.

17 Arendt, *Människans villkor*, s. 38. Se även Hannah Arendt, "Vad är politik?", övers. Anders Burman, i *Arendt, Rätten till rättigheter*, s. 99ff.

18 Martin Heidegger, *Vara och tid*, övers. Jim Jakobsson (Göteborg: Daidalos, 2013), s. 62.

19 Arendt, *Människans villkor*, s. 35.

Till skillnad från Heidegger är Arendt inte någon utpräglad väsenstänkare och i mångt och mycket står hon också främmande inför den egentlighetsjargong som Theodor W. Adorno kritiserade Heidegger för.²⁰ Det hindrar inte att hon har mycket klara uppfattningar om hur saker och ting bör förstås. I sina texter talar hon med stor auktoritet samtidigt som hon är och förblir provande. Denna kombination av stränghet och flexibilitet, av ett absolut tilltal och en granskande nyfikenhet, är en starkt bidragande orsak till att det är så stimulerande att ta del av Arendts texter. Som läsare håller man långt ifrån alltid med, men det är hela tiden intressant och engagerande. Det gäller inte minst för *Människans villkor*, som i likhet med andra klassiker är väl värd att läsa och läsa om och läsa om igen.

Det politiska, det offentliga och det aktiva livet

Varken i *Människans villkor* eller någon annanstans skriver Arendt särskilt mycket om vardagliga politiska verksamheter i parlament eller på övernationell eller lokal nivå, utan som så många andra teoretiker i den kontinentala traditionen är hon primärt upptagen av diverse revolutionära och extraordinära politiska händelser. Även om hon till skillnad från Carl Schmitt eller nutida politiska teoretiker som Chantal Mouffe och Pierre Rosanvallon inte gör någon systematisk distinktion mellan politik och det politiska är det tydligt att hon framför allt intresserar sig för det politiska i vid betydelse.

Det kan då också noteras att hon i detta hänseende ligger närmare Rosanvallon än Schmitt och Mouffe. Medan de båda senare lyfter fram den antagonistiska dimensionen som avgörande inom det politiska – radikalhögerteoretikern Schmitt på mellannationell nivå och postmarxisten Mouffe mellan olika klassrelaterade intressen – framställer den franske historikern det politiska deskriptivt snarare än normativt. Det som utmärker det politiska är, som han uppfattar det, att det omfattar många frågor, teman och problem som går utöver den politiska verksamheten i snävare mening. Som ett sådant fält står det politiska enligt Rosanvallon för ”både en modalitet för den gemensamma existensen och en form för det kollektiva handlandet som implicit skiljer sig från politikens funktionssätt”.²¹ Arendt formulerade sig aldrig på det sättet, men Rosanvallons beskrivning passar ändå in på hennes politiska tänkande och redan utifrån detta kan två saker konstateras: för det första att hon var upptagen av att förstå det politiska som en vidare kategori än politik, för det andra att hon snarare än att fokusera på den antagonistiska, uteslutande logiken som Schmitt och senare

20 Theodor W. Adorno, *Egentlighetsjargongen. Till den tyska ideologin*, övers. Lars Bjurman (Stockholm & Stehag: Symposion, 1996).

21 Pierre Rosanvallon, *Demokratin som problem*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2009), s. 18. Se även Carl Schmitt, *Det politiska som begrepp*, övers. Svenja Hums (Göteborg: Daidalos, 2019) och Chantal Mouffe, *Om det politiska*, övers. Oskar Söderlind (Hägersten: Tankekraft, 2008).

Mouffe gör intresserade sig för den mellanmännsliga problematiken: vi med dem i stället för vi mot dem. Det hindrar inte att det finns en agonistisk (till skillnad från antagonistisk) dimension i hennes politiska tänkande, inte minst så som det kommer till uttryck i *Människans villkor*.²²

Underrubriken till den svenska översättningen av *Människans villkor* är *Vita activa*. Det senare uttrycket förekommer inte i titeln till originalet men däremot utgör det huvudtiteln på den tyska utgåvan, *Vita activa oder Vom tätigen Leben*, som publicerades 1960. *Vita activa* som helt enkelt betyder det aktiva livet var ett centralt begrepp i den antika filosofin i allmänhet och hos Aristoteles i synnerhet. I början av sin bok hänvisar Arendt till den välkända utläggningen av människans tre huvudsakliga levnadssätt i *Den nikomachiska etiken*. Det handlar om olika sätt som den fria mannen kan välja att leva sitt liv på, det vill säga tre olika former av *bios* (till skillnad från *zoe*, det nakna livet): att ägna sig åt och avnjuta det sköna, att engagera sig i det politiska livet eller att filosofera och kontempera sanningen.²³ Det sistnämnda levnadssättet, *vita contemplativa*, skulle Arendt återkomma till långt senare i den ofullbordade *The Life of the Mind*, men i *Människans villkor* är det *vita activa* som står i centrum.²⁴ Huvudfrågan gäller helt enkelt vad det innebär att leva ett sådant aktivt liv.

Den klassiskt grekiska motsvarigheten till det latinska *vita activa* är *bios politikos*. I litteraturen behandlas de ofta som helt utbytbara men Arendt understryker att de båda begreppen har något olika innebörd. Medan *bios politikos* står för ett aktivt liv exklusivt ägnat åt de politiska, gemensamma angelägenheterna är *vita activa* – det begrepp som står i centrum i Arendts undersökning – en vidare kategori som förutom politiskt handlade också innefattar arbete och tillverkning. För grekerna var arbete och tillverkning inget som anstod en fri man. Sådana verksamheter tänktes höra till nödvändighetens rike till skillnad från politiken och handlandet där den mänskliga friheten på ett suveränt sätt kunde komma till uttryck och manifesteras.

I den medeltida latinska världen skedde det däremot en uppvärdering av både arbetet och tillverkningen. I Guds och skapelsens namn kom även den typen av mer mödosamma verksamheter att betraktas som fullvärdiga mänskliga aktiviteter. Då kretsade praktiskt taget allt kring Gud, och kyrkan satte också upp ramarna för det intellektuella samtalet varför det inte fanns någon autonom offentlig sfär.

Helt annorlunda hade det då förhållit sig under antiken. Romarna talade om staten som *res publica*, den offentliga saken eller den allmänna angelägenheten, och redan för grekerna hade handlandet och politiken varit intimt

22 Se vidare Bonnie Honig, "Mot en agonistisk feminism. Hannah Arendt och identitetspolitiken", övers. Anders Burman, i Burman (red.), *Att läsa Arendt*, s. 157–185.

23 Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, övers. Märten Ringbom, 3 uppl. (Göteborg: Daidalos, 2012).

24 Hannah Arendt, *The Life of the Mind* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1981).

förbundna med offentligheten. Precis som Habermas kom att göra i sin ett par år senare publicerade *Borgerlig offentlighet* (1962) understryker författaren till *Människans villkor* att det offentliga måste förstås i relation till det privata, och när hon förklarar relationen mellan de båda begreppen går hon i likhet med den tyske filosofen tillbaka till antiken och uppdelningen mellan *polis* och *oikos*.²⁵ I hushållet, *oikos*, ingick män, kvinnor och barn men också slavar som Aristoteles definierade som levande verktyg. Till skillnad från de andra grupperna i samhället hade de fria männen – det vill säga medborgarna – dessutom möjlighet att leva ett offentligt liv i stadsstaten. Där och bara där tänktes de mellanmännsliga relationerna vara utpräglat jämlika. ”*Polis* skilde sig från hushållets sfär genom att alla var jämlika i den, medan hushållsordningen rent av byggde på ojämlikhet”, förklarar Arendt. ”Att vara fri betydde i lika hög grad frihet från att befalla som frihet från nödvändighetens tvång och från en herres befallningar. Att vara fri innebar att varken härska eller bli behärskad.”²⁶

Förutom att stå för något som är gemensamt till skillnad från det privata, varvid det privata var kopplat till ens egendom, betecknade det offentliga sådant som är synligt och hörbart för allmänheten – detta är något som Arendt betonar mycket starkare än Habermas. Hon visar att både *polis* och politiken förknippades med ljus medan *oikos* kopplades samman med mörker. I den upplysta offentlighetens ljus kan vi framträda som unika individer och detta kan vi bara göra tillsammans med andra människor. Arendt framhåller att vi också behöver ha en privat sfär att dra oss tillbaka till och vila i. Ett liv helt i offentligheten vore inte önskvärt för någon.

Med utgångspunkt i den i antiken förankrade distinktionen mellan det offentliga och det privata framställer Arendt den tidigmoderna uppkomsten av det sociala som någonting högst problematiskt. Framväxten och utvecklingen av det sociala innebar, som hon betraktar det, att hushållets logik flyttades från *oikos* till det offentliga rummet. Torget som ursprungligen var en politisk sfär förvandlades därigenom till en marknadsplats. På en sådan varumarknad uppträder människor först och främst som producenter och konsumenter, inte medborgare. ”Den sociala sfären uppstod”, sammanfattar Arendt, ”när hushållets inre, med dess verksamheter, problem och organisationsformer, trädde från hemmets dunkel ut i den offentligt politiska sfärens ljus. Därmed suddades skiljelinjen mellan privata och offentliga angelägenheter ut”.²⁷

Det sociala, som Arendt förknippar med konformism, likriktadhet och standardisering, har sedan dess blivit alltmer dominerande på bekostnad av både det offentliga och det privata. Samtidigt som gränserna mellan det offentliga

25 Jämför Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, övers. Joachim Retzlaff, 4 uppl. (Lund: Arkiv, 2003).

26 Arendt, *Människans villkor*, s. 62.

27 Arendt, *Människans villkor*, s. 68.

och det privata successivt luckrats upp – en tendens som bara tilltagit sedan *Människan villkor* publicerades – har politikens egenart i mångt och mycket gått förlorad. Uppenbarligen är detta en utveckling som Arendt beklagar.

Arbetets börda och konsumtionssamhällets ohållbarhet

Den största delen av *Människans villkor* utgörs av en filosofisk och idéhistorisk utläggning av det som Arendt inom ramen för *vita activa* lyfter fram som människans tre huvudsakliga verksamhetsformer, nämligen arbete, tillverkning och handlande. Distinktionen mellan arbete och tillverkning (på engelska *labor* respektive *work*, på tyska *Arbeiten* respektive *Herstellen*, på franska *travailler* respektive *ouvrer*) är för Arendt av grundläggande betydelse, men hon gör gällande att nästan alla tidigare filosofer och författare missat eller underlåtit sig att göra den. I och för sig var redan John Locke ute efter någonting liknande när han i *Andra avhandlingen om styrelseskicket* skilde mellan människans kroppsliga arbete och hennes händers verk,²⁸ men det följdes inte upp av vare sig honom själv eller senare tänkare. I stället har en lång rad andra distinktioner föreslagits, som den mellan produktivt och improduktivt arbete eller mellan intellektuellt och manuellt arbete, men ingen av dem är enligt Arendt lika adekvat och träffande som den mellan arbete och tillverkning.

Även Marx, som Arendt annars lyfter fram som tidernas viktigaste arbets-teoretiker, blandar på ett olyckligt sätt samman de båda verksamheterna. Detta leder till, som Arendt uppfattar det, att en fundamental motsägelse genomsyrar hela hans politiska tänkande. På samma gång som han framställer arbetet som en ”evig naturnödvändighet” och den mest produktiva av alla mänskliga verksamheter tänker han sig att den socialistiska revolutionen kommer att leda till att människor befrias från arbetet. Det resonemanget går helt enkelt inte ihop. Dock mildrar Arendt kritiken något genom att påpeka att den typen av flagranta motsägelser bara finns hos första rangens tänkare.

För Arendt står det klart att det mödosamma kroppsliga arbetet har att göra med människans biologiska sida och utgör en del av naturen. Till skillnad från Marx – eller för den delen redan Hegel som betraktade arbete som hämmat begär med en bildande förmåga – menar Arendt att det i arbetet inte finns något som helst kultiverande eller frigörande, utan på den mest basala nivån handlar det om fundamentala livsnödvändigheter och därmed också om livets börda.²⁹ Det ofta rytmiskt utförda arbetet är något som måste upprepas i ett

28 John Locke, *Andra avhandlingen om styrelseskicket. En essä angående den civila styrelsens sanna ursprung, räckvidd och mål*, övers. Eva Backelin (Göteborg: Daidalos, 1998), s. 53.

29 G. W. F. Hegel, *Andens fenomenologi*, övers. Brian Manning Delaney & Sven-Olov Wallenstein (Stockholm: Thales, 2008), s. 173.

ständigt pågående kretslopp. Det kommer sig av att det som arbetet resulterar i saknar beständighet och konsumeras eller försvinner med nästan en gång. På sätt och vis kan arbete och konsumtion sägas höra till en och samma rörelse och utgöra två moment i en förtärande process.

Utifrån ett sådant perspektiv kan Arendt inte annat än förkasta och fördöma det moderna konsumtionssamhället. Den typ av människor som tvingas eller väljer att lägga ner största delen av sin tid åt arbete medan de ägnar den lilla tid de har över åt konsumtion benämner hon *animal laborans*. Deras kortsiktiga och njutningsinriktade sätt att leva leder till ett i grunden ohållbart samhälle. Som Arendt tillspetsat formulerar det: ”Ingenting är kanske mer lämpat att rikta vår uppmärksamhet på *animal laborans*' osaliga lyckoideal och farorna förbundna med att det förverkligas än den snabbhet med vilken den moderna ekonomin med nödvändighet styr mot en *waste economy*, en slit-och-släng-ekonomi där alla föremål slängs på sophögen nästan lika fort som de uppträder i världen för att hela dem komplicerade processen annars skulle ändå i en plötslig katastrof.”³⁰

Konsumtionssamhället är enligt Arendt ingen naturnödvändighet, men det är svårare för att inte säga omöjligt att helt komma undan och befria människorna som kollektiv från arbetets börda. Det kommer sig av att arbetet är en del av människans grundvillkor. I och för sig uppmärksammar Arendt vad hon kallar ”den begynnande automatiseringens fantastiska möjligheter”, som sannolikt kommer att leda till att många fler människor i framtiden kan ägna sig åt konsumtion snarare än arbete, men inte ens det skulle kunna ändra på ”den biologiska livsprocessens förtärande karaktär”.³¹ Den syn på arbetet och konsumtionssamhället som kommer till uttryck här kan framstå som konservativ, men den rymmer likväl en vass kritik av det sätt att leva som under senare decennier allt tydligare visat sig vara helt ohållbart, inte minst utifrån ett ekologiskt perspektiv.

Tillverkandet av en värld

Den andra formen av aktivt liv som behandlas i *Människans villkor*, det vill säga tillverkningen, är något som går utöver det naturliga och som i något avseende faktiskt skapar den värld i vilken vi lever. Det är i alla fall så Arendt uttrycker det utifrån sin heideggerianskt färgade förståelse av världen som ”det hem som människan uppfört åt sig på jorden med material hämtat från naturen på jorden”. I den betydelsen består världen ”inte av förnödenheter som kan förbrukas och konsumeras utan av föremål och ting som kan brukas.”³²

30 Arendt, *Människans villkor*, s. 183f.

31 Arendt, *Människans villkor*, s. 180.

32 Arendt, *Människans villkor*, s. 184.

Inte heller här är det fråga om någon absolut varaktighet men det står ändå för en helt annan hållbarhet än arbetet. Om arbetet producerar förbrukningsartiklar som snabbt konsumeras skapar tillverkningen bruksföremål och det är genom sådana föremål som det mänskliga livet stabiliseras. Samtidigt finns det en destruktiv sida också av tillverkningen såtillvida att den med nödvändighet förstör naturen till skillnad från arbetet som snarare är en del av naturen.

På samma sätt som Arendt väljer att personifiera den cykliska, ständigt pågående arbetsprocessen i idealtypen *animal laborans* talar hon i samband med tillverkningen om *homo faber*. I sin tillverkningsprocess utgår denna världens skapare från en modell och använder sig av sina händer liksom av olika redskap och instrument för att nå det uppsatta målet. Arendt citerar Benjamin Franklins definition av människan som en *toolmaking animal* och noterar att det synsättet är lika typiskt för den moderna tiden som Aristoteles bestämning av människan som en politisk varelse, *zoon politikon*, var för den antika grekiska.

Efterhand har redskapen och instrumentet utvecklats, och Arendts egen samtid präglades i hög grad av maskinerna. Det står klart att de har blivit en integrerad del av vår generella betingelse. Om ångmaskinen var själva drivkraften i den industriella revolutionen innebar elektriciteten och elektrifieringen nästa avgörande steg i den moderna tidens tekniska utveckling. Nu står vi åter inför en ny fas konstaterar Arendt med hänvisning till kärnenergin. Inom kort kommer den stora utmaningen bestå i, förutspår hon, "att i det dagliga livet på jorden hantera energier och krafter som annars endast förekommer utanför jorden, i universum."³³ I dagsläget är det omöjligt att förutsäga hur detta kommer att sluta. Möjligheterna är enorma, men detsamma kan sägas om riskerna och farorna. Bombningarna av Hiroshima och Nagasaki hade trots allt skett bara tretton år före publiceringen av *Människans villkor*. Kärnkraftsolyckorna i Harrisburg och Tjernobyl låg ännu decennier bort. *Homo faber* som skapar världen kan också förstöra den.

Överhuvudtaget kännetecknas *homo faber* av en snäv mål-medel-rationalitet och ett instrumentellt tänkande, vilket utmynnar i en reifierad och utilitaristisk världsåskådning där allt värderas utifrån ett kortsiktigt nyttoperspektiv. Ett överhängande problem, som Arendt uppfattar det, är att *homo faber* med sitt starka fokus på nyttan med allting är oförmögen att förstå saker och tings mening. Med den tyske upplysningsfilosofen Gotthold Ephraim Lessing frågar Arendt om vad som egentligen är nyttan med nyttan. Det är en fråga som den konsekventa utilitaristiska *homo faber* inte kan besvara på något övertygande sätt.

33 Arendt, *Människans villkor*, s. 203.

Den politiska verksamheten par excellence

Arendt beskriver *homo faber* precis som *animal laborans* som en i grunden icke politisk varelse. Eller rättare sagt: medan den förra är apolitisk är den senare antipolitiskt. Det politiska är däremot utmärkande för den tredje aktivitetsformen, handlandet. Det är i själva verket ”den politiska verksamheten par excellence” och ”utspelas direkt mellan människor utan något tings eller någon materias förmedling”.³⁴ Här distanserar vi oss ytterligare från den natur som arbetet är en del av och som tillverkningen gör våld på. Handlandet är inte bara den minst naturbundna utan också den minst materiella av de aktivitetsformer som undersöks i *Människans villkor*.

Det förtjänar att noteras att Arendt inte använder någon samlade idealtypisk beteckning för handlande människor och som annars hade fungerat som en motsvarighet till *animal laborans* och *homo faber*. Att hon väljer att inte göra det kommer sig rimligen av att handlandet är en utpräglad pluralistisk företeelse och att hon inte vill enhetliggöra och homogenisera det. Genom handlandet som till sin karaktär är unikt visar vi vilka vi är. Detta är en central poäng för Arendt: det är hennes handlingar tillsammans med hennes tal som ådagalägger vem, inte bara vad, en människa är. Detta kan bara göras inför och tillsammans med andra. I det avseendet förutsätter handlande och politik – återigen till skillnad från arbete och tillverkning – närvaron av andra människor. Arendt använder en vacker bild för att förklara politikens mellanmänskliga karaktär: ”Att leva tillsammans i världen innebär väsentligen att det finns en värld av ting mellan dem som gemensamt bebor den, i precis samma mening som det står ett bord mellan dem som kring det. Liksom varje Mellan förbinder och skiljer världen dem för vilka den är gemensam.”³⁵

På vissa ställen i *Mänklighetens villkor* talar Arendt om handlande på ett vardagligt sätt. Till exempel kan hon säga att en människa strängt taget inte behöver arbeta eller tillverka något själv, utan det kan hon låta andra göra åt sig, men däremot skulle ett ”liv utan tal och handlande” inte vara något ”liv alls utan ett livslångt utdraget döende”.³⁶ Vid andra tillfällen utgår hon från ett mer exklusivt handlingsbegrepp, där genuint handlande framstår som något extraordinärt. Hon ger inte så många konkreta exempel på detta i boken, men på en kollektiv nivå skulle man kunna tänka på revolutionära skeenden som den amerikanska revolutionen 1776 eller Ungernrevolten 1956, medan det på individuell nivå kan exemplifieras med sådant Olympe de Gouges författande av deklARATIONEN om kvinnans rättigheter 1791 eller när Rosa Parks vägrade lämna sin sittplats åt en vit man på en buss i Alabama 1955 – eller varför inte när Greta Thunberg inledde sin skolstrejk i augusti 2018.

34 Arendt, *Människans villkor*, s. 33.

35 Arendt, *Människans villkor*, s. 85.

36 Arendt, *Människans villkor*, s. 239.

Den distinktion mellan två olika handlingsbegrepp som antyds här görs inte explicit av Arendt själv men den skulle kunna synliggöras genom att den senare typen beskrivs som politiska handlingar och händelser i kontrast till handlingen i allmänhet. Det är först och främst de extraordinära handlingarna som sätter igång olika processer som ingen riktigt kan veta var de kommer att sluta. På så sätt står den formen av handlingar för en ny början, och Arendt lyfter uttryckligen fram kopplingen mellan den politiska händelsen och nativiteten. Liksom varje nyfödd människa står för något helt nytt representerar en viss typ av handlingar en ny början. Arendts politiska filosofi i födelsens och det nys tecken kan kontrasteras mot den upptagenhet vid döden som utmärker Heideggers och många andra existensfilosofers ångestupptagna tänkande. Arendt delar allvaret med dem, men samtidigt är hon mycket mer hoppfull.

Drömmen om någonting annat

Något år innan Arendt slutförde *Människans villkor* upplevde hon själv – om än på avstånd – något som hon tolkade som en genuin politisk händelse, nämligen Ungernrevolten hösten 1956. Hon blev lika överraskad som alla andra över att vanliga ungerska människor reste sig mot den sovjetiska överhögheten. Revolten, eller revolutionen som Arendt föredrog att kalla den, slogs snart ner men de tolv dagar under vilken den pågick innehöll, som hon uppfattade det, ”mer historia än de tolv åren som gått sedan röda armén ’befriande’ landet från det nazistiska herraväldet”.³⁷ Under den korta men intensiva revolutionen frigjordes häpnadsväckande politiska energier som bland annat tog sig uttryck i att en mängd råd skapades runt i landet. Vid sidan av så kallade revolutionsråd uppstod råd för arbetare, studenter, konstnärer, militärer, ämbetsmän och så vidare. Upproret misslyckades men Arendt lyfter ändå fram det som en politisk händelse i traditionen från den amerikanska revolutionen 180 år tidigare och just rådstanken utformades här på ett osedvanligt innovativt sätt.

När Arendt som hastigast berör den ungerska revolutionen i *Människans villkor* skriver hon att den utmärktes av att där inte fanns någon skillnad mellan arbetarna och de övriga delarna av folket, men också att ”idén om ett parlament som grundade sig på råd och inte på partier” då för första gången ”blev ett krav som framfördes av ett helt folk.”³⁸ När man läser denna och liknande passager som förekommer på diverse ställen i Arendts verk är det bara att beklaga att hon aldrig utvecklade någon mer systematisk teori om det rådssystem till vilken hon uppenbarligen ställde väldigt höga förhoppningar

37 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 2 uppl. (Cleveland & New York: Meridian, 1958), s. 480. Om Arendt och Ungernrevolten, se vidare Anders Burman, ”Hannah Arendts femtiotal. Totalitarismen, det politiska och Ungernrevolten”, i Anders Burman & Bosse Holmqvist (red.), *Det lyckliga femtiotalet. Sexualitet, politik och motstånd* (Stockholm & Höör: Symposion, 2019), s 151–165.

38 Arendt, *Människans villkor*, s. 295.

som ett dynamiskt och gräsrotsförankrat alternativ till det partisystem som har en inneboende tendens att byråkratiseras och toppstyras.

I samband med den fragmentariska utläggningen av rådstanken i *Människans villkor* kommer Arendt också in på den moderna arbetarrörelsen. En anmärkningsvärd mening i det sammanhanget lyder: "I revolutionernas historia från 1848 till 1956, den ungerska revolutionens år, har den europeiska arbetarklassen skrivit ett av de ärorikaste kapitlen i historien och kanske det enda som inger hopp om att de västerländska folkens politiska produktivitet skall återhämta sig."³⁹ Den politiska kraft inom arbetarrörelsen som här manifesterades hotas dock ständigt att kväsas av fackföreningsrörelsens intressekamp, som inte alls är revolutionär, menar Arendt, utan som snarare hör ihop med det sociala. Även om hon hyllar dess politiska kamp kommer hon till slutsatsen att också arbetarrörelsen i allt väsentligt har blivit en del av det byråkratiska etablissemangen. Trots alla fördelar som detta har inneburit för arbetarnas sociala liv tyckts Arendt vara av uppfattningen att ett huvudproblem består i att de successivt har integrerats i samhället, vilket lett till att rörelsen förlorat sin exceptionella politiska betydelse.

Detta är bara ett exempel på hur politiskt handlande under senare tid haft allt svårare att göra sig gällande. Nästan överallt har det sociala tagit över och då tenderar den genuina politiken att försvinna. I viss mån har handlandet ersatts av tillverkning, men av de tre verksamhetsformer som undersöks i *Människans villkor* är det till syvende och sist ändå inte tillverkningen som har gått segrande fram, utan det är i stället arbetet. Vi har alla blivit vad Arendt kallar *jobholders*. Det gäller allt från arbetare till politiska ledare. Att den finns en positiv sida av denna egalitära tendens är inget som Arendt väljer att uppmärksamma, utan hon koncentrerar sig på hur det sociala, konsumtionssamhället och arbets-samhället har smält samman i ett konformistiskt samhälle av *jobholders*. Om det fortfarande finns något undantag från detta sociala mönster så utgörs det av ett litet antal *Dichter und Denker*, "vilka redan av det skälet står utanför samhället".⁴⁰

I allt väsentligt intog Arendt själv en outsiderposition och det var utifrån en sådan som hon skeptiskt och kritiskt bedömde samtidens sociala och politiska förhållanden. I just det hänseendet kan *Människans villkor* i likhet med Habermas *Borgerlig offentlighet* läsas som en lätt nostalgisk förfallshistoria: något som idealiseras och framställs som väldigt positivt – det vill säga en levande och handlingsinriktad politisk offentlighet – har kraftigt reducerats eller till och med helt gått förlorat.⁴¹

39 Arendt, *Människans villkor*, s. 291.

40 Arendt, *Människans villkor*, s. 30f.

41 Jämför Seyla Benhabib, "Hannah Arendt och berättandets försonande kraft", övers. Anders Burman, i Burman (red.), *Att läsa Arendt*, s. 23.

Samtidigt måste det då framhållas att Arendt i polemik med alla föreställningar om historiens nödvändighet och den enda vägens politik insisterade på att framtiden är radikalt öppen. Även om det moderna samhället inte alls utvecklades på det sätt som hon ville se slutade hon aldrig tro på att en annan värld är möjlig. För henne levde också i de mörkaste av tider hoppet och drömmen om någonting annat, och vid läsningen av *Människans villkor* påminns vi om att vi lite oftare borde fundera och reflektera över vilket samhälle vi egentligen vill leva i, så att inte den avgörande frågan om vår gemensamma framtid överläts till vetenskapsmännen och de professionella politikerna.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Berg, Annika, Lundberg, Urban & Tydén, Mattias, 2021. *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975*. Stockholm: Ordfront.

Anmälan av Cecilia Jonsson

Det internationella biståndet som vi känner det idag är en internationellt formulerad efterkrigsidé. Enkelt uttryckt bygger tanken på att en orättvis global fördelning av resurser kan avhjälpas av de länder som har det bättre ställt. Efter andra världskriget talades det i termer av "massfattigdom" och "befolknings-explosion" för att beskriva den fattiga delen av världen. Som ett litet obetydligt land och med argumentet att man egentligen saknade kolonialhistoria öppnades nu en möjlighet för Sverige att som hjälpande land positionera sig i internationella sammanhang. Och det skulle man. Men hur skulle Sverige ta sig an frågan – denna svindlande uppgift – att bidra till internationellt bistånd? Hur skulle det rent praktiskt gå till och vad kunde Sverige göra för att möta tillsynes oändliga behov? Om detta handlar *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975*.

Med fast hand leder författarna, Annika Berg, docent i idéhistoria tillsammans med Urban Lundberg och Mattias Tydén, båda docenter i historia, läsaren genom de första trettio åren av svenskt internationellt bistånd. De visar hur den statliga administrationen byggs upp och hur begreppet *internationellt utvecklingsbistånd* fylls med mening och innehåll. Längs med vägen åskådliggör författarna hur dynamiskt och mångfacetterat begreppet är och hur det över tid ges aningen skiftande innebörd beroende på vem som formulerar politiken och vad som händer i omvärlden. Ett exempel på en förskjutning av begreppet är när stödet till befrielseörelserna blir en del i biståndet som då också får en mer progressiv ton. Med detta utmärker sig Sverige internationellt, men det visar också på komplexiteter i själva biståndshanteringen.

Från biståndets inledande skede har aktörerna brottats med frågor som: Hur ska det utformas? Vilka ska ges bistånd? Vilka motkrav kan ställas och hur ska det utvärderas? I detta ligger *skalproblematiken* – hur mycket är rimligt givet att behoven är oändliga? Därtill kommer *legitimitetsproblematiken* – medborgarna behövde övertygas om att skattepengar skulle gå till befolkningar i andra länder. Under de första åren gick således mycket kraft till själva formulerandet och forandet av biståndspolitik.

Vad gäller uppbyggnaden av en administrativ organisation för bistånd bildades inledningsvis *Centralkommittén för svenskt tekniskt bistånd till*

mindre utvecklade områden (CK), som var en samarbetskommitté och inte en statlig myndighet. CK bestod av representanter från näringsliv, kyrkor och ideella organisationer. Många olika aktörer med skilda uppfattningar om vad biståndet skulle göra och varför skulle således enas om hur arbetet skulle gå till. Men staten tog raska kliv framåt för att muta in sin del av frågan och år 1954 blev Ulla Lindström Sveriges första biståndsminister. År 1962 ersattes CK av *Nämnden för internationellt bistånd* (NiB) som bara några år senare lades ner, och sedan 1965 är Sida den svenska myndigheten för internationellt bistånd. I Prop. 1962:100, som har kallats "den svenska biståndsbibeln", fastslogs ramarna för det svenska utvecklingsbiståndets motiv, mål och utformningen samt en första målsättning för dess omfattning på längre sikt.

Författarna visar hur den politiska styrningen av internationellt bistånd krävde kooptering, det vill säga inordning av flertalet utmanande intressen till en gemensam målsättning. Under tiden inleds också de första bilaterala biståndsprojekten med Etiopien och Pakistan. Det praktiska genomförandet visade sig inte helt enkelt. Trevande fortsatte man framåt, utvidgade, förändrade och mötte otaliga fram- och motgångar.

Boken bygger på ett omfattande arkivmaterial från både organisations- och personarkiv. Den är kronologiskt och tematiskt uppbyggd med djupdykningar i utvalda projekt och frågor, vilket ger både bredd och djup. Kapitlen om enskilda centrala aktörer som Ernst Michanek och Ulla Lindström, liksom om fältarbetarnas erfarenheter och uppfattningar om utvecklingsbiståndet är ett framgångsrikt grepp som ökar förståelsen för de processer som beskrivs.

Som författarna själva konstaterar kan brist på källmaterial knappast förklara den hittills knapphändiga forskningen om svensk biståndshistoria. Källmaterialet är rikt. Att det inte finns mer forskning är konstigt givet att frågan sedan start varit omdebatterad. Dessutom omfattar utvecklingsbistånd, som författarna visar, så mycket mer än frågan om att hjälpa befolkningar i andra länder. Det är inrikes- och utrikespolitik, det är dragkamp mellan olika departement och politiska viljor. Det handlar om rättighetsfrågor och global solidaritet. Inte minst skildrar boken hur ett nytt politikområde och en ny yrkesgrupp, det vill säga biståndsarbetare, initieras och konsolideras, vilket ger teoretisk bäring och därmed torde intressera andra än de som vill veta mer om just biståndshistoria.

På de närmare 800 sidorna ger författarna oss en vindlande berättelse, om hur det gick till när det svenska utvecklingsbiståndet tog form. Aktörerna är många och turerna fram och tillbaka ännu fler. På sina ställen blir beskrivningarna av vissa händelseförlopp en aning för detaljerade och förståelsen för skeenden hade ökat genom att lyfta abstraktionsnivån på bekostnad av uppräknigen av de många inblandade aktörerna och turerna. Samtidigt finns en poäng i att visa just detaljerna. De ger läsaren en förståelse

för hur komplicerade vissa frågor var. Läsningen om den långa vägen från idé till enande kring exempelvis enprocentmålet är onekligen rafflande i just sin detaljrikedom. I sammanhanget känns det förmätet att be om mer, men är det något jag saknar i boken så är det civilsamhällets röster och påtryckningar i frågan. De har trots allt varit tongivande sedan starten men ges egentligen ingen plats i boken.

Sammanfattningsvis är detta ett gediget verk. Det är en härlig känsla att läsa en så välskriven och empiriskt grundad bok där argumenten ges tillräckligt utrymme. Monografier, också på svenska, behövs som motvikt till snuttifierade vetenskapliga artiklar. Konsten att skriva böcker som denna där nyanser och motsägelser får ta plats bör sannerligen uppvärderas i den vetenskapliga meriteringen.

Larsson Heidenblad, David, 2021. *Den gröna vändningen. En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden*. Lund: Nordic Academic Press.

Anmälan av Åsa Knaggård

Historikern David Larsson Heidenblad har skrivit en mycket intressant och läsvärd bok om hur miljöfrågorna gick från att vara något som några få brydde sig om till att bli något som bredare grupper i det svenska samhället såg som viktiga. Som statsvetare skulle jag säga att boken handlar om hur miljöförändringar kom att uppfattas som samhällseliga (eller möjligen politiska) problem. Boken är publicerad även i en engelsk version med titeln *The Environmental Turn in Postwar Sweden: A New History of Knowledge*. Det är endast den svenska versionen som recensionen behandlar.

Den gröna vändningen är i första hand en bok om miljöfrågornas genomslag i samhället. Den visar med stor tydlighet hur miljöfrågorna, som vi känner dem idag, fick bredare genomslag under en kort och intensiv period under hösten 1967 och med följdverkningar under de kommande åren. Det är fascinerande att läsa om hur snabbt det gick från det att miljöfrågor sågs som många olika problem till att ett systemperspektiv fick genomslag, där miljöfrågorna inte bara

sågs som kopplade till varandra, utan också som ett hot mot mänsklighetens överlevnad. Larsson Heidenblad dokumenterar denna förändring med stor förtjänst. Även om tidigare forskning redan har tecknat den här historien, har den oftast gjort så utifrån ett snävare perspektiv med fokus antingen på specifika miljöfrågor eller på vissa aktörer. I *Den gröna vändningen* är det samhället, snarare än enskilda aktörer, och miljöfrågorna, snarare än enskilda miljöproblem som är i fokus. Därmed bidrar boken med att lägga ett större pussel än vad tidigare forskning gjort. Dessutom visar boken att den gröna vändningen i Sverige redan hade skett då FN:s första miljökonferens hölls i Stockholm 1972. I ett svenskt perspektiv kan alltså Stockholmskonferensen ses som en manifestation av den gröna vändningen, vilket för många andra länder inte var fallet.

Den gröna vändningen är också en bok om hur kunskap sprids och används i samhället, något Larsson Heidenblad benämner kunscaps-cirkulation. Med cirkulation menar han hur kunskap rör sig i samhället – hur den förstås, tolkas och översätts till nya kontexter. Han vill undersöka ”när, hur, varför och med vilka konsekvenser olika former av kunskap blir till samhälleliga angelägenheter och griper in i många människors liv” (2021: 25). Det är teoretiskt drivna frågor som handlar om att förstå de processer genom vilka kunskap får bredare genomslag i samhället. Boken fångar dessa processer väl, men framställningen är inte koncentrerad på dessa frågor, utan de kan snarare anas i den historiska framställningen. Anledningen är troligen att den publik som Larsson Heidenblad skriver för inte bara är akademisk. Det finns ett stort värde i att skriva för en bredare publik, men det får konsekvenser för boken som en forskningsprodukt. Som forskare hade jag gärna önskat att mer utrymme och fokus hade getts åt frågor som handlar om kunscaps-cirkulationens mekanismer och konsekvenser. Materialet möjliggör en sådan analys. Larsson Heidenblad har valt en annan väg.

Den stora fördelen med det val som gjorts är att den gröna vändningen (eller *the environmental turn*) framträder på ett levande sätt. Larsson Heidenblad utgår från tre personer och vad de gjort och sagt för att fånga kunscaps-cirkulationen – kemisten Hans Palmstierna, journalisten Barbro Soller och historikern Birgitta Odén. Han följer deras gärning och hur de interagerar med andra. Till exempel blir Palmstiernas korrespondens ett viktigt material för att kunna belägga hur kunskap cirkulerar och hur allt bredare grupper i samhället ser miljöproblemen som fundamentala. Genom korrespondensen får vi som läsare ta del av både forskares och gemene mans synpunkter. Greppet fungerar mycket väl. Larsson Heidenblad visar på ett övertygande sätt att det under en kort period sker ett markant skifte i hur miljöproblem förstås och diskuteras i samhället – från tidningarnas debattsidor till studiecirklar liksom i skolor. Även om den gröna vändningen initieras av elitaktörer, är det först när bredare samhällsgrupper tar till sig frågorna och kräver handling som vändningen sker, menar han. Denna process beläggs väl i boken.

Hans Palmstierna framstår som den centrala individen för att skiftet äger rum och genom vilken vi kan komma åt det. Hans debattbok *Plundring, svält, förgiftning* från hösten 1967 får ett stort genomslag och han lägger mycket tid på att presentera innehållet i olika sammanhang, vara aktiv i den politiska debatten och besvara brev från en allt vidare skara. Att han var så lättillgänglig och tackade ja till att hålla presentationer och diskutera frågorna i alla möjliga sammanhang, tillsammans med att hans stora korrespondens är bevarad, gör honom till en perfekt utgångspunkt för studien. Barbro Soller och Birgitta Odén verkar inte spela lika framträdande roller för förändringen, men de bidrar med viktiga aspekter till det pussel Larsson Heidenblad lägger. Journalisten Soller blir en ingång till att förstå hur medierna hanterade miljöfrågorna och hur Palmstierna och andra forskare i hög grad tilläts använda medierna för att få ut sina budskap. Även Birgitta Odén framstår som mindre viktig för vändningen, i och med att forskaren Odén främst fokuserar på kunskapsproduktion och mindre på att få kunskapen att cirkulera. Palmstiernas val att arbeta för kunskaps-cirkulation framstår därmed i relief mot Odén. Kanske är det precis så Larsson Heidenblad har arbetat, men i och med att han i inledningen presenteras dem som tre ”kunskapsaktörer” – olika men likvärdiga – förväntar jag mig något annat. Det är dock Palmstierna som är utgångspunkten och händelseutvecklingens centralgestalt.

Även om Birgitta Odén framstår som mindre central, är det för en Lundastatsvetare inriktad på miljöfrågor dock mycket intressant att läsa om den person som lade grunden för humanistisk och samhällsvetenskaplig miljöforskning vid Lunds universitet. Hon tyckte att hon misslyckats med den uppgift hon ålagt sig själv, då hon aldrig lyckades få finansiering för ett större forskningsprogram inriktat på miljöfrågorna. Det slutade istället med att hon lämnade över stafettpippen till andra. Det är sorgligt att läsa hur den driftiga Odén, som initierade en helt ny forskningsinriktning och byggde upp en forskningsmiljö från grunden, inte fick något erkännande från forskningsfinansiärerna. Det är svårt att förbise att hon var kvinna och att hennes forskningsansökning verkar ha dömts hårdare än ansökningarna av de män hon samverkade med. I efterhand är det enkelt att se arvet efter Birgitta Odén. Hon utbildade interdisciplinära historiker som har fortsatt sin gärning både inom och utanför universitetsvärlden och därmed har hon indirekt i allra högsta grad bidragit till kunskaps-cirkulationen.

I boken lägger Larsson Heidenblad stor vikt vid enskilda individers roll för cirkuleringen av kunskap. Anledningen till att en grön vändning kom tidigare i Sverige än i många andra länder kan förstås genom att det fanns individer i Sverige som var villiga att investera tid och kraft i att sprida kunskap och argumentera för att samhället måste agera på denna. Det var inte fallet i många andra länder, t ex i de andra nordiska länderna. Ett annat centralt perspektiv i boken är vilka nätverk dessa individer hade. Larsson Heidenblad argumenterar

för att dessa nätverk hade stor betydelse för att kunskapen cirkulerade i och genom dem. Palmstierna hade inte bara etablerade kontakter med Dagens Nyheter, utan också med det socialdemokratiska partiet. Till skillnad från sina amerikanska motsvarigheter hade han alltså tillträde till den politiska sfären. Därmed har Palmstierna genom sitt nätverk möjlighet att både nå ut i den bredare samhällsdebatten och att få tillgång till politiker. Det är inte konstigt att det är just Palmstierna som mer än någon annan möjliggör den gröna vändningen. Det är dock inte Palmstiernas koppling till socialdemokratiska politiker som står i fokus i boken, utan snarare hans engagemang i den bredare socialdemokratiska rörelsen.

Valet att fokusera på samhället i bredare bemärkelse leder till att politiker och myndigheter hamnar i skuggan. När de lyfts fram är det oftast för att konstatera att ett beslut av något slag fattats. Som statsvetare hade jag gärna sett att de politiska aktörerna hade inkluderats i samhällsperspektivet. Det är oklart om Larsson Heidenblad med "samhället" menar icke-politiska aktörer eller om de inte behandlas på grund av utrymmesskäl. Kopplat till denna otydlighet är också vad han egentligen avser med ett "samhälleligt kunskapsgenombrott". Boken handlar, i min läsning, om den process där miljöförstöring kommer att ses som ett politiskt problem. Palmstierna försökte inte bara sprida kunskap om miljöförstöring, utan han argumenterade för att miljöförstöring var en viss typ av samhällsproblem och för att samhället var tvunget att agera för att hantera det. Jag skulle därför kalla honom för en "problem broker" (Knaggård 2015) – en aktör som lyfter fram tillstånd som problem i behov av politisk handling – och därmed är han i högsta grad en politisk aktör. Genom att förstå Palmstierna endast som en "kunskapsaktör" osynliggörs hur kunskap och politik (eller världsåskådningar om man så vill) tillsammans påverkar hur kunskap cirkulerar i samhället och med vilka konsekvenser. Med ett annat perspektiv hade den gröna vändningen kunnat förstås som möjlig därför att miljöförstöring som hot mot mänskligheten knöts till redan accepterade hot som de från befolkningstillväxt och atombomben. Genom att "rama in" miljöfrågorna som en liknande överlevnadsfråga lyckas Palmstierna och andra få ett bredare genomslag för att se miljöförstöring som ett politiskt problem som måste angripas utifrån ett systemperspektiv. En inkludering av politiska aktörer i studiet av kunskaps-cirkulationen hade kunnat bidra med viktiga perspektiv. Kanske är det en orättvis kritik, då statsvetare oftast fokuserar endast på elitaktörer och ofta drar slutsatser om vad bredare samhällsgrupper tycker utifrån opinionsundersökningar och liknande. Dock hade en större tydlighet kring begrepp som samhället och kunskaps-spridning varit bra.

Både historieskrivningen om miljöfrågornas bredare genomslag och beskrivningen av hur kunskap cirkulerar har tydlig bäring bortom det studerade fallet. Vad gäller historieskrivningen slås jag som läsare av hur mycket som jag känner igen från dagens klimatdebatt. Den alarmistiska tonen användes då såväl som nu, med tal om slutet för mänskligheten. Systemkritik

parallellt med ett mer pragmatiskt förhållningssätt fanns också både då och nu. Larsson Heidenblad lyfter själv de många likheterna mellan miljödebatten i slutet på 60-talet och klimatdebatten idag. Det som sticker ut som de största likheterna gäller dock inte hur vi pratar om miljö och klimat, utan vem som får uttala sig om vad – det vill säga aspekter som handlar om de strukturella aspekterna av kunskaps-cirkulation. I debatten både om klimatet och om COVID-19-pandemin finns till exempel, en disciplinering av forskare och experter i termer av vad de får uttala sig om. Oftast är det andra forskare och experter som utför det här ”gränsarbetet” (Gieryn 1983, ett perspektiv som Larsson Heidenblad använder). De stämplar forskare som de upplever som för politiskt orienterad som dåliga forskare. De bevakar därmed gränsen för vad som är ett legitimt agerande för en forskare. De som upplevs som för politiska kan också förminskas genom att bli beskyllda för att sakna rätt sakkunskap. Det senare har varit vanligt förekommande under pandemin. Samma typ av disciplinering, eller gränsarbete, förekom även i slutet av 1960-talet. Likheter finns också mellan hur forskare då och nu brottas med gränserna för vad en forskare får göra. De forskare som bryter med normerna för vad en god forskare ska vara, lägger tid på kunskaps-cirkulation och utnyttjar sina politiska och mediala nätverk är de, då som nu, som kan få störst genomslag i samhället. Även om dessa likheter inte är i fokus i boken, visar det på relevansen av det teoretiska perspektiv som Larsson Heidenblad arbetat med. Likheterna väcker också hopp. Om kunskaps-cirkulationens mekanismer verkar vara de samma då som nu, innebär det att en ny och snabb grön vändning är möjlig.

Litteraturförteckning

- Gieryn, Thomas F., 1983. “Boundary-work and the demarcation of science from non-science: strains and interests in professional ideologies of scientists”, *American Sociological Review* 48(6), s. 781–795.
- Knaggård, Åsa, 2015. “The Multiple Streams Framework and the problem broker”, *European Journal of Political Research* 54(3), s. 450–465.

Calmfors, Lars, 2021. *Mellan forskning och politik. 50 år av samhällsdebatt*. Stockholm: Ekerlids Förlag.

Anmälan av Anders Mellbourn

Ständigt denne Calmfors. Likt Ture Sventons återkommande antagonist Ville Vessla har denne, som sin litterära dubbelgångare mustaschprydda och skarpprofilerade, professor i nationalekonomi oavbrutet återkommit i vår närhet med råd och kommentarer kring den offentliga ekonomin och politiken under ett halvsekel.

När han nu samlat sina minnen och reflektioner i bokform har det också blivit en fyllig volym med långa uppräknings- och genomgångar av olika uppdrag, karriärsteg och kontakter. Det blir mycket "name dropping" och en framställning som nästan fått formen av ett kommenterat CV. Det kan verka självupptaget och så måste det kanske vara med memoarer. Men det är inte, det måste samtidigt erkännas, självrtäffärdigande. Tvärtom är Lars Calmfors i sina redovisningar och resonemang om ekonomisk utveckling och politik sympatiskt saklig och lågmäld. Han säger sig oftare ha fått delvis rätt än helt. Han bemöter meningsmotståndare med respekt och erkänsla. Till sig själv upprätthåller han ofta en lakonisk självvironisk distans.

Olikt Ville Vessla är det alltså svårt att se honom som den återkommande skurken i händelseutvecklingen. Visst har Lars Calmfors ibland varit kontroversiell i sina bedömningar och sina förslag särskilt om låglönejobb och begränsade bidragsersättningar för inflationsbekämpning och arbetsmarknad. Men att han, som han själv refererar, i en debatt karakteriserats som stående till höger om Djingis Kahn, blir lika svårt att förstå för memoarläsaren som författaren.

Det som däremot känns otillfredsställande med Lars Calmfors extremt induktiva CV-framställning är att han på ett märkligt sätt aldrig ger plats för mer genomgripande genomgångar och diskussioner om de stora samhällsekonomiska kriserna och förändringarna under hans halvsekel i offentligheten. Vi får se träden och skogsdungarna utifrån fönstren hos Institutet för internationell ekonomi i Frescati men får alltför litet bilden av hela skogen. Lars Calmfors har ju varit med om och bidragit till omställningen från keynesianism efter 1970-talets jämlikhetsparoller, energi- och inflationskris till nyliberal avreglering och normpolitik. Han ledde utredningarna om Sveriges anpassning och förhållande till det europeiska valutasamarbetet i samband med Sveriges EU-anslutning. Han har varit med under den stora tidiga 1990-talskrisen, IT-krisen kring

millennieskiftet och sedan de omskakande finansiella kriserna i USA och euroområdet kring 2010.

Redovisningarna av Calmfors arbeten under den här tiden är förstas inte ointressanta. Påfallande ofta tillstår han alltså klädsamt att fackexpertisens bedömningar och förslag inte alltid föll ut så väl som förväntat. Men de större reflektionerna eller samlade bedömningen över avregleringsbesluten i slutet på 80-talet och deras konsekvenser för 90-talskrisen släpper han inte fram. Han erkänner rakt av att den stora finanskrisen från 2008 kom som en överraskning. Men varför? Frågan huruvida ekonomiska kriser kommer tätare, slår bredare men också har blivit möjliga att bättre bemästra, hade författaren gärna fått säga något om. Tankar om klimatkrisen och den ekonomiska utvecklingens roll i denna, hittar jag heller inte.

Det kan synas orättvist och föga konstruktivt att ägna en anmälan åt att efterlysa en annan bok än den som föreligger. Men jag tillåter mig det inför en framställning med högre ambitioner än att enbart bjuda minnesanteckningar – författaren har rimligen det och tackar till och med i förordet Handelsbankens forskningsstiftelser för finansiering av projektet. Då skulle jag också ha velat få Lars Calmfors analyser och bedömning av händelser, institutioner och forskningsinsatser där han själv inte direkt varit lika delaktig.

För inte ens den ständige Calmfors verkar faktiskt har varit med riktigt överallt. Lindbeckkommissionen tidigt 90-tal, expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, ESO, som både avvecklats och återupprättats under den här tiden, och Riksrevisionen som givits en mer självständig ställning nämns visserligen i framställningen men bara i förbigående och i skymundan av författarens hemmaarenor som finanspolitiska råd, Institutet för arbetsmarknadspolitisk och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) och framför allt alltså Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet (IIES).

Tvärvetenskapliga referenser till annat än nationalekonomisk forskning saknas i stort sett. För en bakgrund om utvecklingen av arbetsmarknad och arbetsliv sedan 1970-talet hade exempelvis en hänvisning till tidigare DN-chef-redaktören Svante Nycanders återkommande artiklar och böcker fyllt sin plats. I redovisningen av arbetet i EMU-utredningen kommer ändå de sakkunniga statsvetarna till slut fram med sina kritiska frågor om den europeiska in- och underordningens demokratiska ansvarsproblem.

Förhållandet mellan politik och forskning är som framgår av titeln ett huvudtema i boken. Lars Calmfors visar klokt och klart på rollfördelningen men döljer inte att han tidigt ibland som forskningsbaserad expertrådgivare någon gång kunde bli väl predikande. Inte helt överraskande kan han skildra hur en finansminister med ambitioner att följa forskningen och direkt vilja tillämpa den – Anders Borg är förstas det stora exemplet – får svårare än sina expertrådgivare att erkänna när den valda politiken inte håller hela vägen. Motsatt har väl forskarens möte med den praktiska verkligheten genom alla

kommittéer och organ bidragit till att Lars Calmfors själv med åren blivit alltmer balanserad i synsätt och försiktig i bedömningar.

Trots eller lika gärna på grund av sina stora erfarenheter av samarbete mellan forskning och politik är Lars Calmfors förstas tydlig i att plädera för forskningens frihet. Från sina år i Vetenskapsrådet förmedlar han sitt missnöje med en alltför styrbenägen forskningsminister Lars Leijonborg och, mer överraskande, en för kraven på forskningens aktuella samhällsrelevans alltför lyhörd ordförande som statsvetaren och förre statsrådet Björn von Sydow. Argumentationen för den så kallade nyfikenhetsforskningens primat kunde ha blivit än starkare om författaren också här höjt och vidgat blicken till hela det svenska forskningsfinansieringssystemet där Riksbankens jubileumsfond, löntagarfondsstiftelserna och de privata Wallenbergsstiftelserna med flera står för just strategiska insatser, vilket är ytterligare ett argument för att fakultetsmedel och vetenskapsrådsanslag ska vara fria och inomvetenskapligt kvalitetsstyrda. Här finns faktiskt en styrka i Sverige med blandade finansörer vid sidan av varandra med delvis olika uppdrag och prioriteringar som gärna oftare borde betonas.

Det Lars Calmfors skriver om hemmaarenan, Institutet för internationell ekonomi, är också forskningspolitiskt tankeväckande. Calmfors skildrar institutets utveckling från sitt första uppdrag att erbjuda den till hemlandet återvändande Gunnar Myrdal en arbetsplats och produktionsorganisation för att slutföra sitt *Asian Drama* till att bli en institution av huvudsakligen utanför Sverige rekryterade yngre toppforskare på framkant i den internationella "peer-reviewens" mest metodsofistikerade nationalekonomi. Det är en anmärkningsvärd framgång för drivkraften Assar Lindbeck och hans efterföljargeneration, inte minst Calmfors. Men själv lyfter han också fram medaljens baksida med risken att de yngre stjärnforskarna inte uppmärksammar studieområdets aktuella samhällsproblem och inte får något meritvärde för bredare analyser, allra minst på svenska.

Sedan länge är allt inte ekonomi i det Lars Calmfors skriver. Han har också blivit allmän samhällsdebattör, framför allt med plats som kolumnist i *Dagens Nyheter*. Det är ett steg han kunnat ta med all rätt. En skribent med hans erfarenheter och allmänna analysverktyg ska alltid kunna vara intressant. Däremot är det förstas självklart att han inte får tillerkänna sig särskild auktoritet på grund sin professorsställning. I Calmfors fall är intrycket att han blivit mindre professorlig som allmän kommentator. Samtidigt som han blivit mer försiktig och resonerande överlagd i sina ekonomiska bedömningar, är han mer entydig och rakt på när han lämnar sin bekvämlighetszon. Det är nog inte ologiskt.

Men ekonomen kan ju ha ett särskilt perspektiv på en allmän fråga som läsaren gärna skulle ta del av. Lars Calmfors tar i boken kort upp sitt engagemang i försvarsfrågan och beklagar att han alltför sent börjat skriva om behovet av en upprustad försvarsförmåga. Men i analysen är det mer den gamle

tolkskoleeleven (kontakterna därifrån återkommer för övrigt inte så sällan i framställningen) än ekonomen som hörs. Ändå har ju nationalekonomer varit delaktiga i utvecklingen av planerings- och utvärderingssystem för försvarsmakten sedan åtminstone 1960-talet. Att resurseffektiviteten i krigsmakten inte är den som önskas är sedan länge väl bekant, om än inte så ofta offentligt diskuterat. Vi får av någon anledning inte samma ”pang för pengarna” som exempelvis Finland. Här finns rimligen en grund till den skepsis mot de försvarsekonomiska beräkningarna som länge funnits på finansdepartementet och som blev särskilt tydlig under Fredrik Reinfeldts första regeringsår. Om detta skulle man gärna vilja ta del av Lars Calmfors tankar.

Och så har vi coronakrisen. Den upptar i Lars Calmfors bok ett eget lika långt kapitel som hans verkliga specialiteter som EMU-frågan, löner och arbetsmarknad eller normpolitiken. Det kan synas anmärkningsvärt även för den som delar Calmfors uppfattning att smittskydd är en för allvarlig fråga för att lämnas åt epidemiologerna ensamma att hantera. Liksom i de många krönikor och debattartiklar som han publicerat i ämnet de senaste två åren tillhör Calmfors kritikerna av den svenska linjen i pandemibekämpningen. Kritiken är välkänd och skarp men tonläget som i framställningen i stort återhållet. Mest intressant blir det när Lars Calmfors lyfter resonemanget till bokens övergripande diskussion om förhållandet mellan beslutsfattande och expertkunskap.

Calmfors, som ju tillhört tillskyndarna av en mer fristående riksbank och politiskt obunden expertbestämd penningpolitik, gör en poäng av värdet att på det ekonomiska området kunna upprätthålla en rågång mellan professionellt präglad penningpolitik med ett begränsat mål att kontrollera inflationen och finanspolitiken med dess inriktning på fördelning, sysselsättning och tillväxt som ska tillhöra politikens område. Han skulle uppenbarligen vilja se en liknande ansvarsuppdelning i folkhälsopolitiken men utvecklar tyvärr inte resonemanget var epidemiologins motsvarande gräns mellan penning- och finanspolitik i så fall skulle gå. Skulle det exempelvis vara ett ”finanspolitiskt” ansvar, som åligger regeringen, att iaktta den försiktighetsprincip som Calmfors med flera saknat i pandemistrategin? Kraven på att hålla sig till medicinskt-vetenskapligt belagda evidensbaserade åtgärder, vilket folkhälsomyndigheten under hela krisperioden betonat, skulle å andra sidan vara en för expertisen självständig ”penningpolitik”.

Som många andra berömmar Lars Calmfors regeringens hantering av coronapandemins effekter på ekonomin. Också här har han naturligtvis varit med på ett rådgivande experthörn till finansministern men han förhåver sig inte och uttrycker närmast förvåning att det gått så bra hittills. Men kanske väntar de kommande åren det stora kraftprovet för ekonomin och ekonomerna.

Efter årtionden utan inflation står plötsligt en snabb inflationsutveckling och farorna med den i centrum för den ekonomiska uppmärksamheten. I att

få ordning på detta kommer Lars Calmfors säkert att vara delaktig. Därmed är han tillbaka på hemmaplan, med de frågor om en svårhejdad och okontrollerad inflation där det började på Institutet för internationell ekonomi på 1970-talet.

Vi får hoppas och vill gärna tro att han den här gången hamnar rätt i sina analyser och rekommendationer och att de i så fall i rätt tid leder till rätt åtgärder, i både penning- och finanspolitik.

Dørum, Knut, Hallenberg, Mats & Katajala, Kimmo (red.), 2021. *Bringing the people back in. State building from below in the Nordic countries ca. 1500–1800*. London: Routledge.

Anmälan av Christopher Pihl

Inom nordisk, och kanske särskilt inom svensk, historisk forskning om den tidigmoderna statens utveckling har rumsliga metaforer länge spelat en framskjutna position. Frågan huruvida statsformeringsprocessen drevs ovanifrån (av aktörer inom staten och/eller olika elitgrupper) eller underifrån (med bönderna i samförstånd med de styrande) har varit källa till en aldrig sinande ström inlägg. Tvång eller interaktion är ett annat motsatspar som flitigt används för att beskriva samma förhållande. Det senaste tillskottet till denna diskussion är antologin *Bringing the people back in. State building from below in the Nordic countries 1500–1800* under redaktörskap av historieforskare från tre länder: Knut Dørum från Norge, Mats Hallenberg från Sverige och Kimmo Katajala från Finland. Då antologin består av 19 bidrag inklusive inledning och två kommenterande texter av Michael Braddick och Marjolein t' Hart kommer denna anmälan att fokusera på antologins utgångspunkter samt några bidrag som kan belysa det som anmälaren uppfattar vara antologins styrkor och svagheter.

I sin introduktion inleder redaktörerna med att beskriva hur forskningen om den tidigmoderna staten under det senaste decenniet fjärrat sig från statsformeringsaktörer – detta gäller såväl kungar och elitgrupper som bredare folklager – fokus har istället riktats mot kultur- och diskursanalys. Det är därför hög tid att åter vända blicken mot grupper utan formell politiskt inflytande eller som befann sig utanför de centrala delarna av den politiska makten (s. 3).

Christopher Pihl är forskare vid Historiska institutionen, Uppsala universitet.
E-post: christopher.pihl@hist.uu.se

Till skillnad från Theda Skocpols välkända text från 1985, på vilken antologins titel alluderar, förser emellertid inte redaktörerna läsaren med något vidare djupt resonemang utifrån tidigare forskning om varför det är hög tid att föra tillbaka folket in i analyser av staten. Detta är mycket synd. Som läsare ställs vi i en situation där vi tvingas lita på redaktörerna när de talar om hur "classic historiography" har tolkat olika processer i relation till statens utveckling under tidigmodern tid, föga förvånande som processer helt drivna ovanifrån, enligt Dørum, Hallenberg och Katajala (s. 4). De kultur- och diskursanalyser som de säger ha dominerat fältet de senaste decennierna nämns över huvud taget inte mer i texten istället är det en vagt definierad forskning som sett statsbyggnadsprocessen som ett ovanifrånprojekt de framförallt vänder sig emot i inledningen. Generaliseringar som dessa riskerar att skapa halmdockor istället för meningsfulla avstamp för viktiga forskningsframsteg. Utifrån ett svenskt perspektiv har åtminstone sedan 1980-talet den historiska forskningen varit starkt präglad av perspektiv som betonat interaktion och olika gruppers intressen och agerande i relation till staten. I den senaste stora syntesen i form av Norstedts *Sveriges historia 1600–1721* av Nils-Erik Villstrand är perspektivet väl inarbetat.

I antologins titel har redaktörerna vid sidan av underifrånperspektivet lyckats få med ytterligare ett omstritt begrepp inom forskningen: "state building", eller statsbyggande på svenska. Det är ett begrepp som de senaste decennierna allt mer har kommit att fasa ut till förmån för statsformering av forskare som velat betona att den tidigmoderna staten inte var produkten av ett medvetet byggande utan resultatet av en mängd sammanflätade processer som i sig saknade gemensamt mål. Redaktörerna är mycket medvetna om den positionering som titelvalet utgör då deras poäng är att skriva fram aktörskap och medvetenhet bland den mängd av olika människor som enligt redaktörerna deltog i byggandet av de nordiska staterna. Denna poäng tycks dock inte delas av alla författarna till antologins bidrag. Till exempel använder Magne Njåstad "state formation" och "state development" (s. 61).

I en slags andra introduktion, eller kommentar från engelsk horisont, diskuterar Michael Braddick dels antologibidragen dels antologins övergripande tema. Utifrån Michael Mann pläderar Braddick för att det intressanta studieobjektet inte är staten utan den politiska makten och dess sociologi och gör därmed uppdelningen mellan statsformering och statsbyggande mindre viktig, likaså ställs aktörskap i förgrunden framför rumsliga metaforer. I detta kan anmeldaren inte göra annat än att instämma och som vi kommer att se hade ett sådant perspektiv nog gjort det lättare för vissa av antologibidragens författare. Mann diskuteras även av redaktörerna i antologins inledning men ges inte samma betydelse som i Braddicks text.

Beroende på var man tittar är det lättare eller svårare att finna folkligt deltagande i olika processer av statsbyggnad. Mest tydliga i antologin blir de i den femte delen som behandlar framväxten av en offentlig politisk sfär

under 1700-talet där många av bidragen studerar lokala församlingar. I flera av bidragen har författarna hittat fall som i förstone kan uppfattas som udda eller unika, men som i analyserna på ett effektivt sätt belyser centrala delar av den tidigmoderna staten och dess utmaningar och utveckling. Några av bidragen kan också på ett mycket precist sätt visa funktionen hos och betydelsen av lokala politiska aktörer och arenor i statsbyggnadsprocessen. Jenni Merovuo analyserar en församling som vid freden i Åbo 1743 delades mellan Sverige och Ryssland vilket skapade handlingsutrymme för församlingsborna, men inte minst för församlingens präster, som länkar mellan stat och församling. Trond Bjerås lyfter fram hur statens försäljningar av de norska kyrkobyggnaderna 1720 kunde bidra till att skapa och stärka lokala politiska arenor och människors inflytande över kyrkan. Generellt är det i denna typ av analyser av politisk aktivitet på lokalplanet där antologins övergripande mål och de begrepp den lanserar fungerar som bäst. På sockennivå och rörande lokala angelägenheter syns de breda gruppernas delaktighet tydligast. Och det verkar också vara så att det under 1700-talet växte fram en starkare lokal politisk medvetenhet och agens vilket bland andra Ella Viitaniemi kan visa i sin studie av prästval i Kumo (Kokemäki) socken där bönderna både gavs och tog sig större politiskt utrymme med tiden.

I andra avsnitt av boken fungerar underifrånperspektivet mindre bra. Ivern att skriva fram statsbyggande och aktörskap är understundom så kraftig hos vissa kapitelförfattare att maktasymmetrier, tvång och utsatthet skrivs bort eller kraftigt tonas ned. I ett mycket lovvärt försök av Martin Andersson att inkludera kvinnor, en grupp osynlig i de flesta andra bidragen i antologin, som levde tillsammans med soldater och båtsmän i statsbyggnadsprocessen blir detta tydligt. Då soldatkvinnorna inte själva lämnat efter sig några källor spåras de i domböcker. Genom ett riktigt detektivarbete kan Andersson få fram livshistorierna för ett antal kvinnor som levde med soldater i Stockholm, vad de gjort innan de dyker upp i domböckerna och i vissa fall vart de sedan tog vägen. Givetvis måste vi se dessa kvinnor som agerande rationellt i sin kontext, men jag tror att om man som Andersson talar om att de velat skapa militära hushåll och på detta sätt delade intresse med kungen – "the effectiveness and success of the Swedish army hereby became an interest shared by the king and the soldiers' women" (s. 175) – riskerar man att blunda för tvång och nöd som essentiella drivkrafter i dessa kvinnors agerande. Visst erbjöd den växande staten och militären arbets- och försörjningsmöjligheter för såväl kvinnor som män och visst var de på något sätt i stunden intresserade av att systemet fungerade. Men som Andersson själv visar tycks alternativet till att bli soldatkvinna främst ha varit att prostituera sig, vilket ger valet att slå sig samman med en soldat lite en karaktär av det berömda valet mellan pest och kolera.

I några av antologibidragen har författarna inte nöjt sig med antologins övergripande ramar utan vänder sig mot dem och utarbetar egna begrepp och

analysramar. I vissa fall får man intrycket av att författarna antingen medvetet eller omedvetet valt att inte använda sig av, eller förhålla sig till forskning och teoretiska perspektiv som kunnat ge dem användbara analysverktyg.

I sin artikel om en grupp östgötska bönders trohetsed till den ryske tsaren under stora nordiska kriget introducerar Sari Nauman ett komplement till Max Webers välkända statsdefinition, det vill säga våldsmonopol över ett bestämt geografiskt område. Under krigets slutskede levde befolkningen längs Östersjökusten under ett påtagligt hot från Ryssland. När Norrköping bränts och den svenska armén dragit sig tillbaka valde en grupp östgötska bönder att ombord på ett ryskt fartyg på Bråviken svära den ryske tsaren trohet och bli hans undersåtar. Istället för *våldsmonopol* över ett tydligt definierat område menar Nauman att *erkännande* i vissa sammanhang bättre kan fånga den tidigmoderna statens föränderliga och ibland svårfångade väsen. Men till skillnad från mycket annan forskning som pekat på vikten av och undersökt mellanstatliga erkännanden lyfter Nauman fram den tidigmoderna statens behov av erkännande från sin befolkning men också hur staten erkände sin befolkning, eller delar av den som politiska aktörer. På detta sätt betonas och blottläggs statens relationella grund och ömsesidigheten mellan stat och "folk". De östgötska bönderna erkände inte en svensk stat då den inte längre kunde beskydda dem och sökte därför en ny. Naumans introduktion av erkännande som central i förståelsen av den tidigmoderna staten är givande. Men även här tenderar maktasymmetrier att tonas ned. "The fact that they chose" och "it was possible to break free from the state" skriver Nauman angående böndernas ed till tsaren och avsvärjande av svensk överhöghet. Men frågan är vilka val de östgötska bönderna hade 1719. Norrköping var bränt och en stark rysk flotta låg på redde utanför: det fanns helt enkelt inte så mycket svensk stat att bryta sig loss ifrån och alternativen var få. Våldsmonopol och erkännande tycks således ha varit två tätt sammanflätade fenomen i det tidigmoderna samhället.

I sin analys av skråförordningar och politilagstiftning under det danska enväldet argumenterar Jørgen Mührmann-Lund för att rumsliga metaforer om upp- och underifrån är alltför enkla. Såväl aktörer som traditionellt etiketteras som ovanifrån eller underifrån bestod enligt Mührmann-Lund av olika grupper vars nyanser är betydelsefulla att fånga. Skråna i sig kan beroende på perspektiv ses som en folklig grupp men också som en elit i staden. I fallet med skråna spelade också en internationell skråkultur roll. De tyska skråna i Hamburg såg inte med blida ögon på sina av staten hårt styrda skråbröder i Köpenhamn. Med de rumsliga metaforerna skulle vi i detta fall behöva prata om statsbyggande utifrån eller från sidan. Mührmann-Lund pläderar istället för att använda begrepp som "implementering" och "competing institutions" för att fånga ett komplext interagerande av lagstiftare, lokala myndigheter och undersåtar (s. 146–147).

På ett liknande sätt pekar Kaarle Wirta på de rumsliga metaforernas begränsningar när han studerar det danska ostindiska kompaniet som en del i Danmarks asiatiska imperiebygge. På ett övertygande och intressant sätt visar Wirta hur aktiviteter utanför det egna territoriet var centrala för den danska statsbyggnadsprocessen. Kompaniet var ingen särskilt stor organisation och ett antal nyckelfigurer kom att spela avgörande roller; dessa kan dock inte ses som representanter för de breda folklagren, inte heller som tillhörande den absoluta eliten. "They were from somewhere in between", konstaterar Wirta. Dessa män (inga kvinnor syns till i Wirtas text) "mediated, brokered, and influenced the building of the Danish empire" (s. 209). Istället för det lite improviserade "in between" skulle Wirta här kunnat utvecklat sin studie genom de begrepp och empiriska resultat som finns inom det idag mycket livaktiga fältet av forskning om "the contractor state", där olika grupper av förmedlande aktörers roll för statens funktion och inte minst sammanflätningen av aktörernas egna bästa och statens analyseras.

Wirtas bidrag är ett av få som hörsammat den uppmaning som redaktörerna gör i antologins inledning att inkludera geografiskt breda perspektiv, att se till de transnationella aspekterna av statsbyggnadsprocesserna. I de bidrag som fokuserar på den svenska konglomeratstaten är siktet helt inställt på det svensk-finska riket. Man hade dock inte behövt gå så långt som till Sveriges koloniala försök i Amerika och Afrika. I Baltikum och Tyskland fanns under den tidigmoderna perioden sekellång svensk närvaro och inom riket fanns en omfattande samisk befolkning. Alla dessa skulle kunna ha gett såväl nya empiriska, men inte minst teoretiska infallsvinklar på aktörskap och statsbyggande underifrån.

Problemet med de övergripande analysmodeller som presenteras i antologins inledning – *state building from below* och *contention* – är att de saknar verktyg för att på ett nyanserat sätt studera ojämlikhet och asymmetriska relationer (s. 5). Den enkla dikotomin bestående av styrande och undersåtar förblir därför i flera av analyserna bara omvänd. Att det finns och har funnits ett utbyte mellan bredare grupper och styrande är sällan något som förnekats. Alla regimer av någon form av bestående karaktär tycks ha ett behov av interaktion. Hur de gjorde det och hur relationen mellan parterna såg ut varierade dock. Men för att kunna fixera och analysera dessa krävs mer finkalibriga analysverktyg än ett allmänt hållet underifrånperspektiv. Detta betyder inte att antologin helt förfelar sitt mål. Tvärtom. De sexton empiriska bidragen ger alla en inblick i hur en mängd olika aktörer var intresserade av de resurser som fanns inom staten och påverkade den tidigmoderna statens utformning. För att tala med Braddick så ger de alla viktiga bidrag till vår kunskap om "people, power, and agency" i det tidigmoderna Skandinavien samtidigt som den visar att diskussionen om statsformeringens, eller statsbyggandets, drivkrafter och aktörer är i allra högsta grad levande.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Vetenskapsrådets pilotutvärdering av svensk statsvetenskaplig forskning: förväntas framtidens statsvetare bli stand-up-komiker?

av Katarina Roos

INLEDNING – STATSVETENSKAP I OROLIGA TIDER

Varje morgon vid sju-tiden brukar undertecknads mobilskärm lysas upp av en push-notis från public service. Notisen är vanligtvis en sammanfattning av nattens, och därmed sannolikt också morgonens, viktigaste nyheter. Just den här morgonen lystes skärmen upp redan vid fyra-tiden. Tidpunkten i sig var illavarslande. Push-notiser vid udda tider på dygnet brukar vara liktydigt med dåliga nyheter. Denna gång var det dock inte ett viktigt meddelande till allmänheten (VMA) som fick mobilen att ge ifrån sig en ofrivillig väckningssignal. På skärmen stod att Vladimir Putin meddelat att Ryssland inlett "en militär insats" i östra Ukraina. Det var morgonen den 24 februari 2022 och strax började krigets bilder fylla nyhetsflödet.

Bara någon vecka senare släppte V-dem sin Demokratirapport 2022. De senaste 30 årens demokratisering är nu uttraderad. Antalet länder som klassificeras som liberala demokratier är på samma nivå som 1989 och bara 13 procent av världens befolkning lever i dessa. I rapporten konstateras att tillståndet i världen ser fundamentalt annorlunda ut i jämförelse med för 10 år sedan. Demokratiseringsprocesser har avstannat. Autokratier vinner mark och mer än en tredjedel av jordens befolkning lever under en sådan regim. Det

som beskrivs som toxisk polarisering har ökat liksom antalet länder där yttrandefriheten hotas (Boese mfl. 2022). I början av 1990-talet konstaterade Francis Fukuyama (1992) att den liberala demokratin slutligen segrat, en beskrivning som trettio år senare onekligen förefaller obsolet.

Temat denna gång är dock vare sig Rysslands militära invasion av Ukraina, demokratins bräckliga hälsotillstånd i världen eller den försämrade säkerhetssituationen. Den minst sagt oroväckande händelseutvecklingen kastar långa skuggor som är svåra att förbigå. I oroliga tider som dessa spelar statsvetenskaplig forskning och utbildning en mycket viktig roll i att värna de grundläggande värden som förknippas med ett öppet, demokratiskt samhälle.

VETENSKAPSRÅDETS PILOTUTVÄRDERING AV STATSVETENSKAPLIG FORSKNING 2020–2021

För två år sedan var temat för förbundssidorna (nummer 1, 2020) den förestående utvärderingen av svensk statsvetenskaplig forskning. Under den period som utvärderingen pågick (våren 2020 till våren 2021) var denna ett återkommande tema vid Statsvetenskapliga förbundets styrelsemöten. En grundprincip i pilotmodellen är att lärosätena inte ska belastas mer än absolut nödvändigt under processens gång. Intentionerna är sannolikt goda men bidrog till att frågetecknen var många och svaren få. Styrelsen försökte gemensamt tolka och förstå processen utifrån förutsättningarna. Den internationella expertpanelens slutrapport presenterades, efter viss pandemirelaterad fördröjning, i början av höstterminen 2021. Som tidigare beskrivits här på förbundssidorna (nummer

3, 2021) förberedde Statsvetenskapliga förbundets dåvarande styrelse en skrivelse till årsmötet 2021 som efter behandling sändes till Vetenskapsrådet. I denna framfördes bland annat kritik mot det oklara syftet med och tidpunkten för utvärderingen samt att de kriterier som användes för att värdera forskningens betydelse (impact) inte var kända vid processens början.

När slutrapporten presenterades i början av september 2021 uteblev de stora reaktionerna, möjligen på grund av – eller tack vare – den pågående pandemin. En internetsökning på ”utvärdering svensk statsvetenskaplig forskning” (även i engelsk översättning) genererar få relevanta träffar. Förutom de som leder till Vetenskapsrådets hemsida finns pressmeddelanden vars avsändare får förmodas vara kommunikationsavdelningar vid några av de berörda lärosätena. Enligt dessa har den aktuella utvärderingen visat att den statsvetenskapliga forskningen vid det egna lärosätet bedömts hålla mycket hög kvalitet. Värdeladdade beskrivningar i rubrikraden av typen ”hög klass”, ”i topp”, ”högt betyg”, ”excellent” används för att understryka budskapet om den egna forskningens förträfflighet. Att utvärderingsresultat används i marknadsföringssyfte är ett intressant fenomen i sig. Syftet var inte att utvärdera statsvetenskaplig forskning på lärosätes- eller institutionsnivå, utan att utvärdera *svensk statsvetenskaplig forskning*. Vad det innebar i konkreta termer var dock inte helt tydligt, vilket skulle kunna vara en orsak till att utvärderingen uppfattades som en utvärdering på lärosätesnivå.

Gissningsvis har många statsvetare förpassat såväl utvärderingen som dess slutsatser till arkivet. Pandemin och händelserna i vår omvärld har sannolikt bidragit till att devalvera såväl de initiala reaktionerna som det mer långsiktiga intresset. Huruvida utvärderingens slutsatser kommer att leda till några förändringar för forskningsämnet statsvetenskap är ännu ovisst. Vetenskapsrådet verkar emellertid nöjda med resultatet av pilotomgången

eftersom modellen nu kommer att användas för en utvärdering av forskningsområdet fysik. Planen är därefter att kunna genomföra en till två utvärderingar per år (Vetenskapsrådet, www.vr.se). Det finns dock anledning att stanna upp och problematisera och reflektera kring några aspekter av utvärderingen.

ETT NATIONELLT SYSTEM FÖR KVALITETSSÄKRING AV FORSKNING – ETT REGERINGSUPPDRAG

Regeringen gav Vetenskapsrådet i uppdrag att utarbeta ett nationellt system för kvalitetssäkring av forskning. Det första förslaget, som presenterades redan 2014, skrotades efter massiv kritik och ett reviderat presenterades 2018. Syfte med den föreslagna utvärderingsformen var att ge en samlad bild av forskningen inom ett specifikt forskningsämne (Vetenskapsrådet 2020). En pilotutvärdering skulle genomföras och valet föll på svensk statsvetenskaplig forskning. En internationell panel bestående av namnkunniga forskare förväntades göra en sammanvägd bedömning av forskningens *kvalitet* (research quality) samt forskningens *betydelse* (impact, genomslag i samhället). Varför valet föll på just statsvetenskaplig forskning är en fråga som bara delvis besvaras i slutrapporten. Det motiveras med att pilotutvärderingen skulle inkludera såväl universitet som högskolor, lärosäten av varierande storlek samt med geografisk spridning över landet. Här hade det dock varit önskvärt med en mer transparent beskrivning av processen samt de överväganden som gjordes. Vilka – om några – forskningsämnen övervägdes men uteslöts och på vilka grunder? Mot bakgrund av att expertpanelen beskriver statsvetenskap som en bred och heterogen disciplin inom vilken en mängd olika forskningsverktyg, metodologier och ansatser tillämpas (Vetenskapsrådet 2021, s. 17) blir frågan om varför just statsvetenskaplig forskning ansågs vara lämplig än mer intressant.

UTVÄRDERINGSPROCESSEN – DATAKÄLLOR OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

De två källor som användes för att mäta forskningskvaliteten i utvärderingen var bibliometrisk data för perioden 2014–2018 samt ett slumpmässigt urval av vetenskapliga publikationer från samma tidsperiod. För att inte belasta lärosätena med förfrågningar, tillhandahöll Vetenskapsrådet såväl bibliometrisk data som relevanta publikationer. De många problem som är förknippade med användning av bibliometrisk data i ett samhällsvetenskapligt ämne som statsvetenskap kommer inte att diskuteras här och inte heller de svårigheter som det kan innebära att göra ett slumpmässigt urval av vetenskapliga publikationer i utvärderingssyfte. De problemen beskrivs förtjänstfullt i rapporten.

I den bibliometriska analysen gjordes en jämförelse med citering av forskning i ett antal jämförbara länder och expertpanelen konkluderade att svensk statsvetenskaplig forskning står sig väl i jämförelse och att den når en bred, internationell publik. Den andra datakällan i analysen bestod av vetenskapliga publikationer. Ett första urval gjordes av Vetenskapsrådet med hjälp av SwePub och genererade en lista med mer än 8 000 publikationer. Urvalet reducerades därefter stegvis utifrån definierade principer. Först selekterades enbart publikationer från de fjorton utvalda lärosätena, därefter skedde selektionen utifrån publikationstyp, publikationsspråk och slutligen publikationsform. Monografier filterades bort, vilket varken motiveras eller problematiseras.

Kvar på listan fanns drygt 3 000 artiklar och bokkapitel, som genomgått peer-review och som författats på antingen svenska eller engelska. I det skedet fick varje lärosäte en

lista på aktuella publikationer och erbjöds möjligheten att stryka publikationer från listan, vilket ledde till att antalet reducerades med omkring 40 procent. Den slutgiltiga listan omfattade närmare 1 900 publikationer, varav den absoluta merparten var artiklar. Från denna lista drogs sedan ett slumpmässigt urval om 285 publikationer som sedermera lästes och bedömdes av 34 granskare. Målsättningen var att varje publikation skulle bedömas av två externa granskare (verksamma utanför Sverige), men ett mindre antal publikationer bedömdes av panelmedlemmar då endast en granskning inkommit. Varje granskare bedömde mellan en och 25 (!) publikationer utifrån kriterier på en femgradig skala.

I rapporten hävdas vikten av att granskarna hämtades från andra länder för att så långt som möjligt sträva efter ”’unbiased’ assessment”, men trots det anonymiserades inte artiklarna inför granskningen. Denna omständighet nämns dock bara i förbifarten i en parentes (Vetenskapsrådet 2021, s. 33) och hade med fördel kunnat motiveras och problematiseras. Granskarna värderade varje publikation utifrån kriterier på en femgradig skala.¹ Kriterierna avser att mäta ”the value of the contribution to understanding for political science scholars anywhere in the world” (Vetenskapsrådet 2021, s. 34). Fler än hälften, omkring sex av 10 publikationer, värderades olika av de två bedömnarna, men panelen tröstar sig med att majoriteten av värderingarna ändå ligger nära varandra på skalan. I cirka 12 procent av publikationerna gjorde emellertid bedömnarna mycket olika bedömningar av forskningskvaliteten, vilket i praktiken betyder att skillnaden var större än ett skalsteg. Experterna konstaterar att

1 Unclassified) Quality that falls below the standard of nationally recognised work, or work which does not meet the published definition of research for the purposes of this assessment, 1) Quality that is recognised nationally in terms of originality, significance, and rigour, 2) Quality that is recognised internationally in terms of originality, significance, and rigour, 3) Quality that is internationally excellent in terms of originality, significance, and rigour, but which falls short of the highest standards of excellence, 4) Quality that is world-leading in terms of originality, significance, and rigour. Begreppen ”rigour”, ”originality” och ”significance” beskrevs i korta texter i missivet till granskarna.

statsvetenskap är ett heterogent ämne och att det sannolikt bidrar till att granskare tolkar och förstår kvalitet på många olika sätt. Likväl är den dominerande berättelsen i rapporten den om enighet i värderingen av forskningskvalitet. Här hade det varit önskvärt med en mer transparent beskrivning av processen och att granskningspraktiken problematiserats. Hur valdes dessa granskare ut och vem/vilka gjorde urvalet? Vilken betydelse har det att publikationerna inte anonymiserades? I vilken utsträckning fanns det möjligheter och/eller arenor för granskarna att gemensamt tolka begreppens respektive kriteriernas innebörd? I vilken grad var granskningsprocesserna ensamseglatser?

Den tredje datakällan som användes för att mäta forskningens betydelse var lärosätenas egna fallbeskrivningar av forskningens betydelse (impact). De senare är ”goda, lärorika exempel för utveckling och lärande”. Det är den samlade forskning som av forskarna själva – under den relevanta tidsperioden – bedöms ha haft betydelse eller genomslag utanför akademien. I detta skede av processen involverades forskare vid de aktuella lärosätena. Varje lärosäte inkom med en till fem fallstudier och totalt behandlade expertpanelen 46 fallstudier (Vetenskapsrådet 2021, s. 43).² Expertpanelen beskriver olika svårigheter med att värdera forskningens betydelse på ett förtjänstfullt sätt. Vetenskapsrådet hade visserligen gett instruktioner för hur dessa beskrivningar skulle skrivas men det fanns inte några på förhand definierade kriterier för bedömning. Expertpanelen utformade ett antal kriterier men kunde konstatera att det var mycket svårt att göra en sammanvägd bedömning utifrån dessa. Panelmedlemmarna tilläts därför att

vikta kriterierna i relation till varandra på ett – som det beskrivs – flexibelt sätt. I något fler än hälften av fallen hade granskarna gjort en samstämmig bedömning men i resterande var granskarna oeniga. I rapportens appendix finns en sammanställning av samtliga bedömningar. Den är inte bara intressant läsning i sig själv utan synliggör också att olika granskare har arbetat på olika sätt. Till varje fallbeskrivning finns en text och såväl omfattningen som formen varierar mellan dessa.

OTYDLIGT SYFTE MED PILOTUTVÄRDERINGEN

I rapporten motiveras pilotutvärderingen med att det i regeringens instruktion till myndigheten ingår att ”utvärdera och bedöma forskningen och dess vetenskapliga kvalitet och betydelse” (§ 1:6) och denna återkommer också expertpanelen till i sina slutsatser. Ett av de mer läsvärda avsnitten i rapporten är det i vilket panelmedlemmarna reflekterar kring sitt uppdrag. I det brev som experterna fick uttrycktes syftet på följande sätt, ”to measure the quality of research in political science in Sweden from an international perspective” (Vetenskapsrådet 2021, s. 56). Experterna konstaterar att uppdraget förvisso är viktigt men att det var otydligt formulerat. Därför presenterar panelen ett antal förslag på *möjliga* eller *tänkbara* syften med att utvärdera forskningskvalitet i den här formen. Det skulle enligt panelen till exempel kunna handla om underlag för resursfördelning av forskningsmedel, ansvarsutkrävande såväl internt som externt, att säkerställa value for money, att uppmärksamma synnerligen bra forskning eller synliggöra utvecklingsområden i forskning, eller att ge återkoppling till forskarsamhället.

2 Sju kriterier användes för att bedöma fallstudiernas kvalitet (skribentens översättning från engelska). Huruvida fallstudierna hade: 1) attraherat forskningsmedel, 2) hade rapporterats i media och/eller sociala media, 3) var ett resultat av kollaboration och/eller i samtal med offentliga institutioner, 4) var ett resultat av och/eller i dialog med och/eller presenterats för någon civilsamhällsorganisation, 5) resulterat i andra typer av offentlig presentation såsom till exempel installation vid museum, 6) tydligt kopplade samman den ansvariga forskarens arbete med det samhälleliga genomslag som det hade, 7) potentialen för ytterligare samhällelig påverkan, policy eller politisk debatt. Dessa kriterier skulle sedan ges en numerisk, sammanfattande bedömning på en femgradig skala, 0) Poor, 1) Moderate, 2) Good, 3) Very good samt 4) Excellent.

Med dessa förslag på syften vill expertpanelen, enligt egen utsaga, stimulera till samtal mellan relevanta aktörer. Panelen menar att syftet med utvärderingen spelar stor roll för processen och därför valde de en specifik tolkning av intentionen som ”a more holistic picture of the state of political science in Sweden” (Vetenskapsrådet 2021, s. 56). Det är också utifrån den valda tolkningen som panelens sedan ger rekommendationer till regeringen, Vetenskapsrådet, lärosäten, institutioner samt statsvetare. Mellan raderna kan skönjas att just syftet med att mäta forskningskvalitet upptog en stor del av panelens tankar och tid.

Ett annat tänkbart syfte som panelen identifierar är att forskning av hög internationell kvalitet stärker Sveriges konkurrenskraft på en global marknad. Det finns beskrivningar av hur statsvetenskaplig forskning ”helps keep Sweden on the map ... making the country a site for the production of high-quality scholarly output” (Vetenskapsrådet 2021). Forskning beskrivs i termer av produktionsprocesser. De vetenskapliga publikationer som används som underlag för analys beskrivs som produkter och ”standardprodukten” är en genomsnittlig sådan (Vetenskapsrådet 2021, s. 39). De kan också noteras att tre typer av datakällor som utgjorde underlag för analys, refereras till som ”evidence” och ”streams of evidence” (Vetenskapsrådet 2021, s. 24, s. 43).

Trots att utvärderingen riktas mot svensk statsvetenskaplig forskning görs också analyser på lärosätetsnivå. Kanske menade panelen att en ”mer holistisk bild av svensk statsvetenskaplig forskning” måste omfatta såväl helhet som delar, men relevansen av lärosätetsanalyser kan diskuteras. Panelen reser frågan om och i så fall vilken betydelse det har att föremålet för utvärdering var *svensk statsvetenskaplig forskning* och inte den *forskning som utförs av statsvetare i Sverige* (Vetenskapsrådet 2021, s. 57, min kursivering). Panelen menar att detta är en rättvisefråga som måste klargöras ifall modellen ska få fortsatt tillämpning. Det handlar konkret om

de vetenskapliga publikationer som användes som underlag för utvärderingen och som var samförfattade med forskare verksamma vid andra lärosäten i eller utanför Sverige, och hur dessa bör värderas. Mer tillspetsat kan frågan omformuleras: Äras den som äras bör?

NOTERINGAR, REFLEKTIONER OCH SLUTLIGEN EN ÖGONBRYNSHÖJARE

Syftet och värdet av den här typen av utvärdering går definitivt att problematisera, men nu är pilotutvärderingen genomförd och det finns lärdomar även för svensk statsvetenskap. En sådan handlar om vilka publikationskanaler som (inte) används. I den bibliometriska analysen redovisas vilka tidskrifter respektive förlag som de utvalda 1 900 publikationerna fanns publicerade i, varav majoriteten finns med på norska listan.

Expertpanelen reflekterar en hel del kring betydelsen av att processen inte fick belasta lärosätena mer än absolut nödvändigt. Lärosätena blev egentligen först involverade vid sammanställningen av bruttolistan över vetenskapliga publikationer och i framtagandet av fallstudier. Möjligheterna för forskare att gemensamt tolka och förstå processen och de förväntningar som fanns inbyggda i den, var således begränsade. När utvärderingsprocessen särkopplas från forskningspraktiken finns en risk för att varken processen eller resultatet av den upplevs som relevanta av forskarsamhället. Vetenskapsrådet har dock beslutat att bibehålla upplägget och skriver på sin hemsida att ”modellen innebär en minimal arbetsinsats för lärosätena och är utformad så att utvärderingarna kompletterar andra insatser som görs för att utveckla svensk forskning” (Vetenskapsrådet, www.vr.se).

I Vetenskapsrådets instruktion beskrivs behovet av mer kvalitativt orienterad utvärdering av forskningskvalitet och utvärderingen av vetenskapliga publikationer och fallbeskrivningar presenterades som ett svar på ett sådant behov. Den kvalitativa ansatsen sträckte sig emellertid bara en bit eftersom värderingarna av varje enskild

artikel respektive fallbeskrivning i slutändan kondenserades (reducerades?) till ett numeriskt värde. Det är förvisso i enlighet med konventionerna och kanske det praktiskt möjliga, men att granskningen ändock i slutändan värderas i numeriska termer förefaller en smula paradoxalt, för att inte säga komiskt. I utvärderingen av forskningens kvalitet tillämpades en skala där skalstegen motsvarades av olika antal stjärnor. Detta kan betraktas som en kuriös detalj i sammanhanget, men frågan är i vilken mån det var ett medvetet val och vad det i så fall är ett uttryck för? Ville experterna i panelen signalera att utvärdering av forskningens kvalitet är något som är väsensskilt från utvärdering av forskningens betydelse, eller var det bara slumpen som gjorde att den sammanvägda bedömningen uttrycktes i antal stjärnor istället för numeriska värden?

Den sammanvägda bedömningen av såväl bibliometriska data och vetenskapliga publikationer som av fallbeskrivningarna av forskningens betydelse redovisas i form av medelvärden. För många år sedan arbetade jag som kvalificerad utredare på en forsknings- och utvecklingsavdelning på en statlig myndighet och hade förmånen att få arbeta tillsammans med en grupp mycket kompetenta statistiker. Gruppen leddes av avdelningschefen för statistikenheten vid samma myndighet. Första gången jag presenterade ett utkast till en gemensam rapport som byggde på analyser av ett stort datamaterial spända avdelningschefen ögonen i mig. Hennes budskap var lika kortfattat som det var glasklart, medelvärden som redovisas med två decimaler ger läsaren ett intryck av hög precision i skattningen, en precision som sällan eller aldrig är möjlig vid analyser av självrapporterade data. Nästa gång jag presenterade utkastet var medelvärdena avrundade till heltal. Expertpanelen förefaller inte ha gått i samma stränga skola, för i rapporten redovisas medelvärden med två decimalers precision, vilket i min bok signalerar robusta skattningar. Säkerheten i dessa är dock avhängigt urvalet, och redan

att definiera och avgränsa totalpopulationen av publikationer ur vilket urvalet skulle dras var en utmaning. När sedan urvalet fördelas på lärosäten bygger analyserna på få observationer (publikationer eller fallstudier), ibland en enda. Skulle samtliga medelvärden avrundas, vilket vore rimligt, skulle resultatet bli mellanmjölslikt. Forskningskvaliteten vid de allra flesta av de utvalda lärosätena skulle framstå som ungefär lika hög med något enstaka undantag där den skulle framstå som något högre.

Att mäta forskningens betydelse i termer av samhällelig påverkan är lovvärd men problemen med detta är många och kanske var det också en av huvudanledningarna till att det behövdes en pilotmodell. Hur kort- eller långvariga bör till exempel effekterna vara? Expertpanelen konstaterar att forskningen ofta har betydelse långt efter att den genomförts. De identifierar en förstärkt koppling mellan forskning och högre utbildning som central för att sprida och omsätta genomförd forskning. Att undervisande lärare också är aktiva forskare och att den kurslitteratur som används är grundad i aktuell och relevant forskning är naturligtvis helt centralt, men hur mäter man forskningens betydelse i ett sådant sammanhang? Sällan har väl forskning så stor betydelse som i utbildningssammanhang, men lärande är komplexa processer som är svåra att synliggöra, än svårare att mäta och som gärna låter vänta på sig.

I rapporten problematiseras olika typer av samhälleligt genomslag och det framgår att det inte enbart handlar om att omsätta, kommunicera och/eller sprida forskningsresultat, utan också om att samskapa och involvera aktörer utanför akademien i forskningsprocesser. Trots det berörs aktionsforskning mycket kortfattat i rapporten, kanske för att bara ett fåtal av fallstudierna beskriver den typen av samskapande forskningsprocesser? I det avsnitt där olika kommunikationskanaler för spridning och omsättning av forskning diskuteras får svensk statsvetenskap kritik för att kanalerna i huvudsak är traditionella sådana.

Här finns också en ögonbrynshöjare med referens till den smått kryptiska titeln på denna omgång av förbundssidorna. Panelen rekommenderar nämligen att svenska statsvetare bör utforska nya kanaler, till exempel olika performance-aktiviteter såsom exempelvis stand-up comedy eller museala installationer som medel för samhälleligt genomslag. Svenska statsvetare behöver bli mer kreativa och kanske till och med roliga(re), således. Kommer man morgondagens curriculum vitae att innehålla poster som beskriver stand-up-turnéer eller performance-aktiviteter?

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

REFERENSER

- Boese, Vanessa A., Alizada, Nazifa, Lundstedt, Martin, Morrison, Kelly, Natsika, Natalia, Sato, Yuko, Tai, Hugo & Lindberg, Staffan I., 2022. *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022*. Göteborg: Varieties of Democracy Institute (V-Dem).
- Fukuyama, Francis, 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Vetenskapsrådet, 2020. *Metoder för att analysera samverkan och samhällspåverkan*.
- Vetenskapsrådet, 2022. *Quality and impact of research in political science in Sweden. A pilot evaluation*.
- Vetenskapsrådet, 2022. Hemsida. <https://www.vr.se/analys/vi-analyserar-och-utvarderar/nationella-utvarderingar-av-forskningens-resultat.html>. Hämtad 2022-03-13.

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org